

Jon Rolland • Ingrid Slettevoll • Helene Uri

På norsk – For læreren

CAPPELEN

© J.W. Cappelens Forlag AS, Oslo 2006

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med J.W. Cappelens Forlag AS er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Utnyttelse i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

På norsk 1–3 følger læreplanene for Kunnskapsløftet i faget norsk og er lagd til bruk på grunnskolens ungdomstrinn.

Omslagsdesign: Motorfinger

Omslagsillustrasjon: Motorfinger

Grafisk formgivning: RenaissanceMedia

Forlagsredaktør: Unni Wiel

Trykking/innbinding: AIT e-dit

Utgave 1

Opplag 1

ISBN-13: 978-82-02-25095-9

ISBN-10: 82-02-25095-1

www.cappelen.no

<http://panorsk.cappelen.no>

Innhold

PÅ NORSK OG KUNNSKAPSLØFTET	9
Kunnskapsløftet	9
Kunnskapsløftet og På norsk	10
Framtidas norskfag og På norsk	12
 DEL 1 PÅ NORSK FØR	 13
Læringstrappa	14
 FØRSTE STOPP	 15
Om kunst	15
Mennesket har alltid laget bilder: de fantastiske hulemaleriene	15
Helleristninger	18
Røtter i antikken: Fra religion til teater	18
Bilder fra teater på vasemalerier	18
Satyrspill, gresk vasemaleri i attisk rødfigur fra slutten av 400-tallet f.Kr.	18
Festene for Dionysos	19
Orfeus, gresk keramikk i svartfigur (ca. 800–500 f.Kr)	19
Vasemaleri, ca. 800–300 f.Kr.	20
Dekorasjonsteknikken i rødfigur- og svartfigurteknikk	20
Om språk	21
Neppe indoeuropeisk	21
Hvor mange språk fins det?	21
Oversettelse av nederlandsk tekst	22
Oversettelse av islandsk tekst	22
Oversettelse av færøysk tekst	22
Kopieringsoriginaler første stopp	24–34
 ANDRE STOPP	 35
Om språk	35
Mer om runer – å spare plass	35
Mer om lydendringer – et eksempel fra vår tid	35
Kopieringsoriginaler andre stopp	37–38
 TREDJE STOPP	 39
Om kunst	39
Bildekunst i middelalderen	39
Odinhodet fra Gamlebyen i Oslo	40
Hylestadportalen fra stavkirken i Hylestad, 1300-tallet	40
Et elskende par omgitt av følget sitt, persisk bokmaleri fra 1300-tallet	40
Om språk	41
Islandsk og norsk	41

Normerte tekster	41
Stemt og ustemt	42
Hjulaften ...? Litt mer om rettskriving	42
Mer om kasus	42
Kopieringsoriginaler tredje stopp	45–50
FJERDE STOPP	51
Om kunst	51
Renessansen	51
Kong Hans 1483–1513, Veggteppe i Kronborg slott i Helsingør, Danmark	51
Om litteratur og oppgaver; læringstrappa	52
Bendik og Årolilja	52
Mellomnorsk tid – Pesta og Askeladden	53
Plattform	54
Eksempel på oppgaver på plattform	54
Fleire oppgaver på plattform	55
Kopieringsoriginaler fjerde stopp	54–66
FEMTE STOPP	67
Om kunst	67
Skrivende munk 1455, ukjent fransk kunstner	67
Senbarokk og rokokko:	
William Hogarth: Moteriktig bryllup – kort etter bryllupet	68
Om litteratur og oppgaver	68
Reformasjon, barokk, opplysningstid	68
Felles oppleving	69
Felles lærestoff	69
Kopieringsoriginaler femte stopp	70–81
SJETTE STOPP	83
Om kunst	83
Caspar David Friedrich: Vandringsmann over tåkehavet	83
Norsk romantisk maleri	83
Nasjonalromantikken	84
Litt om Adolph Tidemand, 1814–1876	85
Om litteratur og oppgaver, læringstrappa	86
Nasjonalisme og romantikk	86
Kopieringsoriginal sjette stopp	87–105
SJUENDE STOPP	107
Om kunst	107
Det moderne livet	107
Blått interiør (1883): Harriet Backer	108
Litt om Harriet Backer	109
Frokost I (1882): Gustav Wentzel	110
Litt om Gustav Wentzel	110

Sosialrealisme, tendenskunst	III
Albertine i politilegens venteværelse (1885–1887):	
Christian Krohg	II2
Litt om Christian Krohg	II2
I arbeidssamfundets Café i Torvgaten (1888): Halfdan Strøm	II4
Vinternatt i Rondane (1914): Harald Sohlberg	II4
Kopieringsoriginaler sjuende stopp	II5–II9
ÅTTENDE STOPP	121
Om kunst	121
Kunsten på 1900-tallet, Modernismen	121
Edvard Munch, 1863–1944	121
Sjalusi, Edvard Munch	122
Nikolai Astrup, 1880–1928	122
Seljekall, Nikolai Astrup	123
Norsk kunst i første halvdel av 1900-tallet	123
Pablo Picasso, 1881–1973	124
Guernica (1937) Pablo Picasso	125
Surrealismen	126
Auksjonen er slutt, Kai Fjell	127
Kopieringoriginaler åttende stopp	128–136
NIENDE STOPP	137
Kunsthistorisk bakgrunnsstoff	137
Menneske, Kai Fjell	137
Abstrakt kunst	137
Woodstock 1 (1970) Inger Sitter	138
Mennesket og maktene	138
Kopieringsoriginaler niende stopp	140–147
TIENDE STOPP	149
Om kunst	149
Om samisk litteratur	149
Innleiing	149
Kva er samisk litteratur?	150
Kvifor samisk litteratur?	150
Kor startar samisk litteratur?	150
Munnlig litteratur	151
Skriftlig litteratur	152
Sjangrar	153
Tema	154
Vilkår for samisk litteratur	154
Nokre utvalde forfattarar	155
Andre samiske hovuddialektar	159
Dei norskspråklige samiske forfattarane	160
Kva er omsett?	160
Omsettarane	161

Undervisning og forskning i samisk litteratur	161
Litteratur på norsk	162
Kopieringsoriginaler tiende stopp	163–165

DEL 2 PÅ NORSK NÅ I	167
KVIFOR SKRIVE OG LESE? TRE FORFATTARAR FORTEL	168
Litteraturen i dag	168
Innleiing	168
Kopieringsoriginal 35	169–170

TXT	171
Innleiing	171
Vurdering av munnleg tekst	173
Undervegsvurdering	173
Korleis utvikle vurderingskriterium?	174
Sluttvurdering	174
Klasseromssamtalen	175
IRE-modellen	175
Roller	176
Lærarspørsmål	177
Dialogen	178
Kopieringsoriginaler	181–202

SAMMENSATTE TEKSTER	203
Innledning	203
Kopieringsoriginal 45–51	205–222

FILMEN – SPREKERE ENN NOEN GANG	223
Innledning	223
Om film	223
Fortellingen	223
Dogmefilm	228
Kopieringsoriginaler	230–237

MEDIER	238
Innledning	238
Om medier	238
Kopieringsoriginaler	239–246

SKRIVEVERKSTED	247
Innleiing	247
Kopieringsoriginaler	248–263

LESEVERKSTAD	264
Innleiing	264
Kopieringsoriginaler	266–273

DA DU VAR LITEN	274
Innledning	274
Om språkutvikling	274
Om spurver og kråker – og om å gjøre flere ting på én gang	274
Skinner og Chomsky	275
Fra godlyder til «helt fett»	275
Barn prøver ut språket	276
Pus = ku?	277
Å knytte an til noe kjent	277
Osaurus, lak og kjempemum – om ordgrenser	278
Passiv og aktiv kunnskap	278
Å herme etter omgivelsene	279
Språket nyskapes – hver gang	279
Læring er generalisering	280
Å rette på barns språk	280
Forskjellig språk til forskjellige mennesker	281
Kopieringsoriginaler	283–288
 ORD, ORD, ORD	 289
Innledning	289
Om språk	289
Fattige og rike språk?	289
Kopieringsoriginaler	291–296
 TO MÅL TIL NOREG!	 297
Innleiing	297
Kopieringsoriginaler	299–312
 DEL 3 PÅ NORSK LES 1	 313
Innholdet i LES 1	313
Forordet i På norsk LES 1	316
Om litteratur	318
Eirik Newth: Om å skrive for barn og unge	
Kopieringsoriginaler	320–362
 PÅ NORSK LYTT 1	 363
Innledning	
Innholdet på cd-en På norsk LYTT 1	363
Språk i Norden i dag – språkfamilier og undergrupper	364
Prøver på nordiske språk	364
Hvorfor er øynordisk og skandinavisk ikke innbyrdes forståelige språkformer?	366
Hva er hovedforskjellene mellom de skandinaviske språka	367
Kopieringsoriginaler	368–369
 Tekstkilder	 370
Lysark	372

På norsk og Kunnskapsløftet

Kunnskapsløftet

Den nye læreplanen for skoleverket, *Kunnskapsløftet*, skal setjast i verk frå hausten 2006. Samanlikna med L97 er *Kunnskapsløftet* ein open plan. Vi kan kanskje sjå på planen som ei kartbok utan vegar. Måla for reisa er teikna inn, men vegen eller vegane fram til måla må vi finne sjølve.

På ungdomssteget er kompetansemåla teikna inn etter 10. klassesteg. Etter tre år i ungdomsskolen skal ein vurdere om elevane har nådd ei rekkje kompetansemål i dei ulike faga. For å nå desse måla trengst det grunnleggjande dugleikar (ferdigheiter) formulerte som

- å kunne uttrykke seg muntlig
- å kunne uttrykke seg skriftlig
- å kunne lese
- å kunne regne
- å kunne bruke digitale verktøy

Som ei felles plattform for skoleverket ligg *Læringsplakaten* og den generelle delen av L97. Denne plattformen er det ideologiske og didaktiske grunnlaget for skolen og lærebedriftene. *Læringsplakaten* formulerer punktvis mellom anna at skolen og lærebedrifta skal:

- gi alle elever og lærlinger/lærekandidater like muligheter til å utvikle sine evner og talenter individuelt og i samarbeid med andre
- stimulere elevenes og lærlingenes/lærekandidatenes lærelyst, utholdenhet og nysgjerrighet
- stimulere elevene og lærlingene/lærekandidatene i deres personlige utvikling og identitet, i det å utvikle etisk, sosial og kulturell kompetanse og evne til demokratiforståelse og demokratisk deltakelse
- stimulere elevene og lærlingene/lærekandidatene til å utvikle egne læringsstrategier og evne til kritisk tenking
- fremme tilpasset opplæring og varierte arbeidsmåter

I innleiinga til *Læreplan* i norsk blir idégrunnlaget og formålet med faget utdjupa.

Det blir mellom anna sagt at

- norskfaget etablerer seg i spenningsfeltet mellom det historiske og det samtidige, det nasjonale og det globale

- det skal leggjast til rette for at barn og unge får eit bevisst forhold til språkleg mangfald og lærer å skrive både bokmål og nynorsk
- eit norskfag for vår tid byggjer på eit utvida tekstomgrep: skriftleg, munnleg og samansett tekst
- faget skal hjelpe elevane til å orientere seg i mangfaldet av tekstar og gi rom for oppleving, refleksjon og vurdering
- faget skal stimulere til utvikling av gode læringsstrategiar og evne til kritisk tenking

Kunnskapsløftet og På norsk

Med hjelp av dette tekstgrunnlaget i *Kunnskapsløftet* skal vi finne vegen fram mot dei konkrete kompetansemåla etter 10. trinn. Læreverket *På norsk* prøver å vere ein vegvisar framover mot kompetansemåla. Læreverket kan ikkje bli ei kartbok med *ein* veg, men med *fleire* vegar til målet. Omsynet til dette spenningsfeltet mellom det gamle og det nye, det nasjonale og det globale, det einskilde mennesket og fellesskapen gjer at norskfaget må gi rom for mange perspektiv og måtar å lære på. Læreverket må vere fleksibelt og gi rom for val og tilpassing.

Korleis legg læreverket *På norsk* forholde til rette for å realisere kompetansemåla i *Kunnskapsløftet*?

Læreplanen seier at eleven skal kunne

- 1 «presentere viktige temaer og uttrykksmåter i sentrale samtidstekster og sammenlikne dem med framstillingar i klassiske verk fra norsk kultur-arv»

På norsk LES 1–3 er ei skattkiste med tekstar som spenner frå Edda til DumDum Boys.

- 2 «forklare bakgrunnen for at det er to likestilte norske skriftspråk og gjøre rede for språkdebatt og språklig variasjon i Norge i dag»

På norsk FØR følgjer språkutviklinga i Noreg frå dei første spora etter språk til språklege variantar i vår eiga tid.

- 3 «bruke medier, kilder og estetiske uttrykk i egne norskfaglige og tverrfaglige tekster»

På norsk NO 1 gir innføring i verkemiddel og bruk av til dømes teikneseriar og andre samansette tekstar.

4 «vise hvordan tekster i ulike sjangere kan bygges opp på ulike måter»

På norsk NO 1 legg stor vekt på å gi elevane kunnskapar om ulike teksttypar og sjangrar. Sjangerkunnskap er ein del av lese- og skrivekompetansen og er dermed eit overordna mål for kompetanse og dugleikar (ferdigheiter) som alle komponentane i læreverket er retta mot.

5 «presentere resultatet av fordypning i tre selvvalgte emner: et forfatterskap, et litterært tema og et språklig tema»

På norsk FØR er både ei teksthistorie og ei språkhistorie der elevane kan gå inn og hente stoff om forfattarar, litteratur/tekst og språk.

6 «forstå og gjengi informasjon fra svensk og dansk dagligtale»

På norsk LYTT 1 gir eksempel på svensk og dansk daglegtale.

På norsk NO 1 gir grunnlag for å utvikle dei fem grunnleggjande dugleikane gjennom ei grundig innføring i teksttypar og sjangrar. Saman med *På norsk FØR*, *På norsk LES* og *På norsk LYTT* kan læreverket vere ein guide på den tekstkulturelle dannelsesreisa

På norsk FØR	På norsk NÅ På norsk NO	På norsk LES	På norsk FOR LÆREREN	På norsk LYTT (cd)
3	3	3	3	3
2	2	2	2	2
I	I	I	I	I
På norsk NETTSTED På norsk NETTSTAD				

På norsk FØR er ei ressursbok for heile ungdomstrinnet, frå 8. til 10. trinn.

På norsk NO 1, 2 og 3 er dei tre grunnbøkene elevane må ha.

På norsk LES 1, 2 og 3 er tre frittståande antologiar med stor variasjon i temaval og vanskegrad i alle tre.

På norsk FOR LÆRAREN 1, 2 og 3 er ei ressursbok for læraren med fagstoff, pedagogiske tips, kopieringsoriginalar og lysark av utvalde kunstverk.

På norsk LYTT 1, 2 og 3 er tre cd-ar som inneheld intervju, opplesingar og musikk knytta til tema i *På norsk NO 1, 2 og 3* og *På norsk LES 1, 2 og 3*.

På norsk NETTSTAD er ein open nettstad med oppgåver og lenkesamlingar.

Framtidas norskfag og På norsk

I rapporten *Framtidas norskfag. Språk og kultur i eit fleirkulturelt samfunn* (Utdannings- og forskningsdepartementet, januar 2006) blir norskfaget omtalt ved fem karakteristikkar: som *språk-* og *kulturfag*, som *grunnleggjande dupleiksfag*, som *dialogfag*, som *danningsfag* og som eit *heilskapleg fag*.

Læreverket *På norsk* tek omsyn til at norskfaget skal kunne identifiserast som framtidas norskfag slik det er definert ved dei fem karakteristikkane i rapporten. I læreboka *På norsk FØR* har vi lagt til rette for ei dannelsesreise gjennom tid og kulturar der er vi også ser innom til andre land som vi er knytt til på ulike måtar. Dette er ei reise der vi følgjer språkhistoria parallelt med litteratur- og kunsthistoria. Teksten skal kunne lesast lineært som ei forteljing og som ein informativ tekst der ein kan dykke ned og hente stoff om ulike epokar og kulturhistoriske personar og institusjonar.

Vi gjør oppmerksom på at forfatterne av *På norsk FOR LÆRAREN* har skrevet på sin egen målform. Av denne grunn er det her en blanding av nynorsk og bokmål.

Del I

På norsk FØR

Bileta og illustrasjonane er ein god innfallsvinkel til å snakke om dei forskjellige periodane. Øv elevane opp til å sjå på bilete og illustrasjonar som ein viktig del av lesestrategiane i førlesefasen. Kunsthistorisk fagstoff for læraren er derfor lagt foran i dei flest stoppa. I det kunsthistoriske stoffet ligg også omtale av sentrale bilete.

Alle kopieringsoriginalar med nummererte spørsmål finst både på bokmål og nynorsk. Kopieringsoriginalar med ekstra fagstoff for eleven er i den målforma stoffet opphavleg er skreve.

Ressursstoffet til *På norsk FØR* er ordna etter dei same stoppa som lærebo-ka.

- Alle stopp har fagartiklar om kunstepokane.
- Alle stopp har oppgåvestoff.
- Stopp 1, 2 og 3 har fagstoff om språk.
- Stopp 4, 5 og 6 har modellar for differensiert oppgåvestoff organisert som ei såkalla «Læringstrapp».
- Stopp 7, 8, 9 har fagstoff om samansette tekstar: film, teikneseriar, radio og tv.
- Stopp 10 har fagstoff om samisk språk og kultur. Aktuelt stoff og lenketilvisningar på dette stoppet finst i hovudsak på nettsidene til verket.

I del I finn de også teksteksempel på skriftlege og samansette tekstar som er relevante for kvart stopp, men som ikkje finst i *På norsk LES 1*. Dette har vi gjort for at læreverket skal vere fleksibelt med høve til å velje når ein vil arbeide med lærestoffet. Tekstane vil også finnast i *På norsk LES 2*.

Læringstrappa

Læringstrappa er ein modell for korleis elevane kan arbeide med tverrfaglege tema og prosjekt. Oppgåvene viser til alle komponentane i læreverket *På norsk*. Læringstrappa tek omsyn til at elevane lærer på ulike måtar, og at læring er ein prosess der elevane sjølve må ta seg fram. Kunnskapen blir skapt! Frå ei felles plattform med felles fokus og opplevingar, kan elevane velje vegen vidare trinn for trinn. Første trinn handlar om å undersøkje eit problem, andre trinn er ein produksjonsfase, tredje trinn er presentasjonsfasen og fjerde trinn er tid for vurdering, ettertanke og refleksjon. Her er det også lagt inn små testar for å sjekke faktakunnskap og reproduksjon. Oppgåvemodellane i kapittel 4, 5 og 6 kan overførast til andre kapittel og vidareutviklast i arbeidet med tverrfaglege emne. Det er viktig at elevane får finne ut om dei helst vil arbeide åleine eller saman med nokon. Nokre oppgåver må dei samarbeide om. Det må vere rom for å velje om tekstproduksjonen skal vere skriftleg eller munnleg. Dette er også ein del av differensieringa.

FØRSTE STOPP

Om kunst av Ingvild Pharo og Egil Sagstad

Mennesket har alltid laget bilder: de fantastiske hulemaleriene

Inngangen til Altamira-grotten ble oppdaget av en jeger da han skulle befri hunden sin som hadde satt seg fast mellom noen steiner. Hulen lå på et område som tilhørte en mann interessert i arkeologi og studiet av oldtiden. Sammen med sin niårige datter Maria gikk han inn i hulen med tanke på å gjøre utgravninger etter alminnelige fortidslevninger slik som avfall av jaktbytte og gjenstander av bein og flint. Hulen hadde vært naturlig forseglet av stein i tusenvis av år. Med hver sin karbidlampe kom de inn i den store grotten som nå kalles Bisonoksenes Hall. Maria kikket opp i taket og ropte «Se okser, pappa, okser!». I grottens tak var det en fantastisk framstilling av svære okser. Flere steder var grottetaket naturlige formasjoner brukt for å gi dyrene tredimensjonalt volum. Fargene er rødt, oker og svart, og dyrene er omgitt av en svart kontur. En av oksene er avbildet i et sprang med beina krummet under kroppen. Hodet er senket i en veldig bue som gir et fortettet uttrykk for kraft. Grotteveggen er brukt for å gi oksen volum. Naturlige buktinger er en del av tegningen. Framstillingen er så meningsbærende at vi forstår umiddelbart hva som har gått forut og hva som følger etter. Dette kalles det pregnante øyeblikk. Oksen har samlet seg til angrep.

Da funnene med disse forhistoriske maleriene fra Nord-Spania ble publisert i 1880, ble de møtt med en bitter og nærmest latterliggjørende motstand blant fagfolk som hevdet at det var utenkelig at maleriene var laget av oldtidsfolk 20 000–10 000 år f.Kr. Ifølge naturvitenskapens oppfatning av «det primitive mennesket» var det ingenting som rimet. Fra vitenskapelig hold ble det blant annet hevdet at bildene var malt av en middelmådig samtidig kunstner, en slags impresjonistpåvirket sjarlatan. Men denne påstanden falt på sin egen urimelighet. Hulen var jo helt ukjent, og hvorfor skulle en moderne kunstner eventuelt sette seg i hule og male denne typen bilder for så å stenge hulen igjen?

Santander-området i Nord-Spania har tusenvis huler der istids-folkene bodde. Oppdagelsen av hulemaleriene var en enorm perspektiv-forskyvning i historien. For det første var menneskets historie mye eldre enn en hittil hadde ment. De gamle kjente jordbrukskulturene langs de store elvene kunne dateres tilbake til 7000 år f.Kr. Dette var Sumer, Mesopotamia, Egypt og tidlige samfunn langs de store elvene i India og Kina. Den menneskelige virksomheten i hulene kunne derimot dateres så langt tilbake som til 30 000 år f.Kr. At disse «primitive» huleboere

skulle ha skapt kunst for så lang tid siden var en helt umulig tanke. Det ble nødvendig å revurdere oppfatningen av denne perioden i historien. Jegerfolkene kunne tydeligvis uttrykke seg bedre enn med ville brøl og fråden skummende rundt munnen. Bare kunnskapen om å lage varige farger viser til lange tradisjoner. Bildene er høyt utviklet kunst. De er et resultatet av både skolering og talent, og kan ikke ha vært de første famlende rablingene fra noen enkle, grove mennesker. En sto overfor en bildekunst som var både raffinert og avansert. En var nødt til å innse at mennesket for 30 000 år siden var vel så godt utstyrt intellektuelt og følelsesmessig som det moderne mennesket.

Darwins utviklingslære fikk en kraftig utfordring. Ikke før hadde Darwins *Artenes opprinnelse* fra 1859 gjort sitt inntog i så godt som alle vitenskapelige kretser, ble det storartede hulemaleriet funnet. Det var ingen tvil om at hulene hadde vært bebodd i en fjern fortid, så fjern at det nærmet seg de tidligste menneskene i Europa, 40 000–30 000 år f.Kr. Men at disse huleboerne skulle hatt en kunstnerisk og intellektuell evne som var like suveren som vår egen, var vanskelig å godta. Ifølge utviklingslæren skulle våre forfedre i hulene ha vært enda mer primitive enn de samtidige «primitive» folk Darwin undersøkte. Han beskriver et folkeslag slik: «Disse mennene var fullstendig nakne og overmalte, de hadde langt flokete hår, de var så opphisset at fråden sto dem om munnen og de hadde et vilt, fryktsomt og mistroisk uttrykk. De hadde ikke noe vi ville kalle kunst overhodet.» (Charles Darwin: *The Descent of Man*)

Vi står undrende overfor hulemaleriet. Det er lett å se hva det framstiller. Det er praktfulle framstillinger av dyr, svære okser, hester, villsvin og forskjellige typer hjortedyr. Noen er utført i strektegninger, andre er finger-tegninger i bløt leire. Innimellom er det geometriske figurer og det forekommer også helt enkle menneskeframstillinger. Hva denne kunsten opprinnelig rommet av åndelig innhold, magisk funksjon og estetisk glede vet vi ikke. Det fins ingen andre kilder til forståelse enn de arkeologiske funnene og karbon 14-metoden i datering. Ingen litteratur eller beskrivelser fra andre steder kan hjelpe oss til å forstå hva denne kunsten har betydd. Uansett hvor sterke og ekspressive mange av dyreframstillingene er, kan vi bare glede oss over formen.

Overfor huleboerens maleri står vi der modernismen faktisk ønsker at vi skal være – nemlig helt uten forkunnskaper, uten referanse til verden utenfor bildet, vi kan bare forholde oss til verket selv. Det er bare det at vi så gjerne ville vite hva bildene betyr. Det er en utbredt oppfatning at framstillingene i grottetaket er bilder av jegersamfunnets univers på den tiden. Bildene viser deres virkelighetsoppfatning og deres tro. Det er gjort sammenlikninger med jegerkulturer i dag for bedre å forstå noen av gåtene disse gamle bildene bærer. En tror derfor at dyrene som er framstilt var deres jaktbytte, og at de ved å male dem på veggen trodde at de kunne få makt over dem. Det kan også ha vært knyttet forestillinger av religiøs karakter til det store viltet, som okser og hester med sine enorme krefter.

Karbon 14-testen fra den sør-franske Chauvet-hulen funnet i 1994 viste at maleriene var fra 30 000 f.Kr. Chauvet-hulen har det største antallet

dyrearter og er blant de eldste hulene. Blant de framstilte dyrene fins huleløver, kjempehjort og ullhårede neshorn. I dag er alle disse artene utdødd. Det betyr at denne rikest bemalte av hulene hører til den eldste istidskunsten. Før dette funnet hadde en trodd at de enkle fingertegningene i bløt leire var de eldste.

Lenge var det uvisst hva slags teknikk hulemalerne benyttet, og hva slags farger de brukte og hva slags bindemiddel. Den franske arkeologen Michel Lorblanchet ser ut til å ha kommet nærmest istidsmalernes teknikk. Fargestoffene var mineraler som fins rundt hulene. Nyansene i fargene i maleriene viser at det ble lagt mye arbeid i fargeframstillingen. Det er ikke klart hvilket bindemiddel de benyttet. Det er ikke funnet proteinrester i malingen som kunne kommet fra f.eks. eggehvite eller dyrefett, som har vært benyttet i seinere tider. Det er mulig at kalsiumkarbonatet i kildevannet i hulene har vært nok til å feste fargen på bergveggen. Det har også vært foreslått at spytt har fungert som bindemiddel, men det er så lite protein i spytt at det ikke har vært mulig å etterspore det. Men det er ikke bare å feste malingen på bergveggen, det mest utrolige er den ufattelige holdbarheten. Lorblanchet har også foretatt eksperimenter med maleteknikken han mener huleboerne må ha benyttet. Etter at fargene var pulverisert, ble de blandet med vann og tatt i munnen. Deretter sprøytemalte de ved å blåse malingen utover veggen. Linjer med skarpe kanter lar seg sprøytemale ved å blåse mellom kantene på håndflaten. Flekker, som på en hest, kommer til ved å blåse gjennom et lærstykke med hull.

Vi står overfor det faktum at så langt tilbake vi kan følge menneskene, er det skapt kunst av ypperste kvalitet, bilder som vi antar har vært dekkende for den åndelige og materielle virkeligheten de levde i. Og når de har kunnet skape så lødige bilder av sin virkelighet har de vel også hatt et tilsvarende rikt utviklet språk.

Vitenskapen om den førhistoriske tiden kalles paleontologi, og studiet av jordas forskjellige folkestammer, eldre og samtidige, kalles antropologi. Ved hjelp av disse to vitenskapene har man prøvd å avdekke noen av de hemmelighetene hulemaleriene byr oss.

Istidskulturene kan deles inn i fem perioder. Den første, 34 000–30 000 f.Kr., kalles Aurignacisk, etter funnstedet Aurignac i Frankrike. Så følger Gravettisk periode 30 000–25 000 f.Kr. Denne kulturen dekket det sørlige Russland og Sentral-Europa helt til Spania. Disse folkene var mammutjegere, og de var kunstnere. De skar blant annet ut små kvinnefigurer i mammutelfenben, noen av dem ganske abstrakte, andre mer naturalistiske. Fra denne tiden stammer Venus fra Willendorf. Hun har ikke ansikts trekk, bare et lite rundt hode. Hun har fete lår, fleskemage, diger rumpe og digre bryster som understreker hennes fruktbarhet. Neste periode kalles Solutarisk, 20 000–15 000 f.Kr., og Magdalensk fra 15 000–10 000 f.Kr.

I Norge ved Høgnipen i Degernes i Østfold ble det i 1950-årene påvist en boplass fra mellomistiden. Den gangen lå Høgnipen som en øy i skjærgården. Boplassen er den tidligste som er funnet i Norge, datert ca. 10 000 f.Kr., en litt varmere periode før isbreen igjen la seg over Sør Skandinavia og Nord Tyskland. Men Høgnipenfolkene har ikke etterlatt seg særlig mye.

Helleristninger

I Norge har vi enestående helleristninger over hele landet fra steinalder og bronsealder. De blir direkte sammenliknet med hulemalerienes alder, men de eldste er fra ca. 5000 f.Kr. Steinalderristningene er realistiske og naturtro. Reinsdyr, elg og bjørn er gjenskapt i en enkel kontur.

Bronsealderristningene er mer abstrakte. De framstiller både dyr og mennesker, men også en del tegn som for oss er uforståelige. De hadde sannsynligvis et fortellende innhold av religiøs, seremoniell karakter. Det er enighet om at helleristningene var religiøs kunst. Steinalderristningene skulle sannsynligvis påvirke dyrene på en magisk måte for å få god fangst. Det lå kanskje respekt og tilbedelse overfor de store dyrene, slik som de amerikanske indianernes holdning til sine medskapninger. I bronsealder, når jordbruket ble en viktig del av næringsgrunnlaget, mener en at det kan ha dreid seg om fruktbarhetskultus. Bronseristninger var ofte i åkerkanten. Det kan jo se merkelig ut med ristninger av store båter, til tider rene langskip ved åkeren, men det er mulig at de skulle forestille solgudens seilas over himmelen. Solen og varmen var forutsetninger for avling og overlevelse var avhengig av god innhøsting.

Røtter i antikken: Fra religion til teater

Bilder fra teater på vasemalerier

På greske vaser fins mange bilder fra teateret. Bildene kan vise både rollefigurer og scener fra skuespill. Vasemaleriene kan være vanskelig å forstå i dag, da de ofte viser scener fra skuespill som er ukjente for oss. I satyrspillene hadde skuespillerne utpregete og til dels utfordrende drakter. I tragediene brukte ikke skuespillerne kostymer, men vanlige klær.

Satyrspill, gresk vasemaleri i attisk rødfigur fra slutten av 400-tallet f.Kr.

FØR-boka side 16

Bildet viser et utsnitt av en større framstilling. Hovedmotivet på bildet er to menn, den ene i helfigur, den andre noe mer beskåret av fotografiet. Mennene er skuespillere avbildet i sine kostymer. Lengre ned er to unge menn, avskåret i brysthøyde. Mannen som er komplett avbildet, er kledd i tettstående pels som dekker både kroppen og armer og bein. Over den venstre skulderen henger et leopardskinn og i venstre hånd holder han en tynn stav. Med høyre hånd løfter han et hode. Det er en maske som viser et rynkete, skjeggete ansikt med åpen munn, noen tenner mangler, og i et stivt

bånd rundt hodet er det festet vinløv. Masken er et silenhode og mannens kostyme viser at han spiller en silen, en fordrukken, fetladen, eldre mann i guden Dionysos' følge. Mannen til venstre er kledd i ettersittende lærbrynje, langt, mønstret skjørt og løveskinn over skulderen. Han holder en kraftig klubbe over skulderen. Dette er helten Herakles, eller Herkules som han kalles på latin. De to skuespillerne er vendt mot hverandre med silen-hodet mellom seg. Motivet viser en feiring av et satyrspill der guden Dionysos var sentral. De to mannsfigurene som står speilvendt mot hverandre har noen små, men karakteristiske forskjeller. De har begge ganske kort tilbakestrøket, kraftig, lokkete hår og kort skjegg. Mens Herakles' hår og skjegg har tydelig markerte krøller med lyse striper, har silenskuespilleren tett mørkt skjegg og hans mørke hår har røde striper. Herakles har en stor, kraftig kølle, silen har en tynn. Silenens leopardskinn ser litt slitent ut med sitt døde hode med lukkede øyne, det ser faktisk lett komisk ut der det henger. Leoparden, dette smidige dyret, er redusert til et slapt skuespillerattributt. Herkules' slappe løveskinn er ikke så tydelig.

Festene for Dionysos

Teateret oppsto antakelig i tilknytning til dyrkning av guden Dionysos. En dramatisering av hans liv, som blant annet omfattet hans lidelse, død og oppstandelse, var vesentlig i kulten. Vasemalerier og relieffer viser mange eksempler på vill og ekstatiske dans der vinguden Dionysos ble feiret med «hellig galskap» under innhøstingen av druene. Evripides, en av de store greske dramatikerne på 400-tallet f.Kr., skildret villskapen til kvinner som ble kalt bakkantinner. De hadde drukket vin, og var ville og farlige i beruselsen. Under kvinnenenes dans, som var en fruktbarhetsdans, stampet de voldsomt i bakken og virvlet seg i rytmiske krampaktige rundkast. I slik dans er det som om deltakerne blir besatt av demoner, farlige truende ånder. Etter at kvinnene hadde danset, kom menn i Dionysos' følge. Noen var utkledd som lystige satyrer med bakkropp som en geit. Satyrene spilte fløyte. Det viktigste instrumentet i dionysoskulten var aulos, en fløyte med dobbelt rørblad-munnstykke som hadde en skarp klang. Andre i følget var silener. De ble framstilt som eldre, småfete, slaskete og fulle menn.

Orfeus, gresk keramikk i svartfigur (ca. 800–500 f.Kr)

FØR-boka side 15

Vasen på side 15 er en amfora i svartfigurstil fra slutten av den svartfigurperioden i gresk keramikk (ca. 500 f.Kr.). Den lyrespillende Orfeus er vist i profil med det karakteristiske arkaiske hodet med lang, utstående nese og kort, framstående skjegg. Øyet er vist forfra. Som i egyptisk bildekunst er hver kroppsdel vist fra sin mest karakteristiske side.

Orfeus som kunne temme de ville dyr, ja betvinge naturen selv med sin musikk, kunne ikke overvinne døden. Hans kjærlighet til Eurydike, hans elskede, drev ham til å oppsøke Hades, herskeren i underverdenen. Orfeus spilte så skjønt at han ble lovet at Eurydike skulle få livet tilbake. Og selv om han lovet å ikke snu seg for å se på henne før de var kommet opp på jorda igjen, måtte han snu seg da hennes trinn bak ham ble svakere og svakere til de ikke kunne høres mer. Eurydike var tapt før Orfeus hadde snudd seg. For antikkens mennesker var døden uovervinnelig. Verken den sterkeste kjærlighet eller den skjønneste kunst kunne forløse menneskene fra sin skjebne. Orfeus kastet lyren fra seg i fortvilelse da han skjønte at Eurydike var borte for alltid, men musen, gudinnen for musikk, kom til Orfeus og sa at han skulle omdanne sin sorg til musikk, til kunst. Hans smerte og sorg skulle omdannes til et felles uttrykk for alle mennesker. Det er jo et av kunstens kjennetegn at den stiger ut over det personlige og får generell betydning.

Vasemaleri, ca. 800–300 f.Kr.

De første praktvasene i gresk kunst er kjempestore amforaer som er funnet på antikke gravplasser i Aten. På samme måte som vi kan omtale en søyle, kan vi si at en vase har en kropp. Den har en munning, hals, skulder, korpus (magen) og fot. Vasenes ulike former avspeiler deres forskjellige bruk. En amfora, som har trang hals og stor korpus, er en oppbevarings- og transportkrukke for olivenolje og vin. Et krater er en annen vasetype. Den er et blandekar for vin og vann og har vid munning. En kantaros er en drikkeskål. De dekorerte vasene var til spesiell bruk slik som de store amforaene som sto på graver. Noen gravamforaer var nesten to meter høye. Fra 700-tallet begynner vasemalerne å lage bilder av stiliserte mennesker og figurscener. Praktvaser med fin olivenolje ble gitt som premier ved idrettsleker, og i andre konkurranser, som for eksempel diktopplesninger. Dette er en av grunnene til at motivene ofte viser mytologiske scener og scener fra skuespill. Ca. 320 f.Kr. forsvant tradisjonen for figurmaleri på vaser.

Dekorasjonsteknikken i rødfigur- og svartfigurteknikk

Svartfigurteknikken forholder seg til rødfigur omtrent som negativ forholder seg til trykket i fotografi. Enten males figurer eller bakgrunnen. Rødfargen er selve terrakottaen. Først ble figurer og ornamenter malt. Oppå den svarte malingen kunne man legge rød og hvit dekkfarge. Til slutt ble detaljer risset inn med et spisst redskap. Rødfigurmaleren begynte med å male omrisset av figurer og ornamentikk. Så ble hele bakgrunnen malt svart. Linjer som markerer detaljer på figurene ble malt med et spesielt redskap, som gav en fin, litt opphøyet linje.

Om språk

Neppe indoeuropeisk

Den flokken med mennesker som vi møtte ved leirbålet, mannen med det hvite håret, sjamanen, det unge paret, snakket neppe noe indoeuropeisk språk. Vi plasserte jo dem omkring år 8000 f.Kr., og vi vet rett og slett ikke hva slags språk de snakket.

Hvor mange språk fins det?

(basert på et utdrag fra Helene Uri: *Hva er språk*, Universitetsforlaget 2004)

Noen steder er antall språk anslått til 3000, andre steder til 7000, men 6000 er nok det vanligste anslaget. Tallene varierer fordi språk dør ut, men hovedårsaken til variasjonen er at det er vanskelig å avgjøre hva som er et språk, og hva som er en dialekt. Noen steder er det klare språkgrenser, som for eksempel mellom norsk og finsk, men ofte er språkgrensene, akkurat som dialektgrensene, gradvise. Hvis Norge og Sverige hadde vært ett land, hadde vi ikke snakket om to språk, norsk og svensk, men om ett språk. Svensk riksspråk og norsk riksspråk og svenske og norske dialekter er ikke mer forskjellig fra hverandre enn for eksempel sørlandsk og inntrøndsk. Et mulig kriterium for å regne noe som to språk kan være innbyrdes forståelighet. Etter en slik definisjon ville svensk, dansk og norsk være ett språk. I tilfellet norsk, svensk og dansk er det primært politiske årsaker til at vi snakker om tre språk. Det faktum at vi er tre land, har også ført til at vi har forskjellige skriftspråk, og skriftspråkene er med på å befeste forskjellene mellom språkene. Et liknende tilfelle er det tyske språkområdet, der nord-tyske dialekter har mer til felles med nederlandske enn med sørtyske. Nederlandsk regnes likevel som ett språk, tysk som et annet. En spissformulert definisjon som avgrenser språk mot dialekt, er denne: «A shprakh iz a dialekt mit an armey un a flot», som altså betyr at et språk er en dialekt med en hær og marine! (Sitatet stammer fra lingvisten Weinreich, og språket er jiddisch.) Nye språk blir født av samme grunn. Før snakket man fortrinnsvis om serbokroatisk som ett språk, men av politiske årsaker snakker man oftere og oftere om tre språk, bosnisk, kroatisk og serbisk. Det som før var dialektforskjeller, blir nå regnet som kjennetegn ved tre riksspråk. Men definisjonen er langt fra perfekt: USA og England har felles språk, men ikke felles hær og marine. Samene har ikke egen hær eller marine.

Selv om vi skulle bli enige om at det fins rundt 6000 forskjellige språk i verden, gir det likevel et usannferdig bilde. Språklig sett er verden atskillig mer mangefarget: For innenfor hvert av disse 6000 språkene fins det en mengde dialekter (hallingdalsdialekt og romsdalsdialekt), sosiolekter (språket i Oslo vest og i Oslo øst), kronolekter (bestemorsspråk og ung-

domsspråk), sexlekter (mannsspråk og kvinnespråk) og innlærervarianter (barnespråk og mellomspråk). På en måte kan vi si at det fins like mange språk som det fins mennesker.

Oversettelse av nederlandsk tekst

Dette er ikke begynnelsen. Dette er slutten på din dagbok. Eg har snike meg inn på rommet ditt og lurt meg til å leite i skrivebordsskuffene dine til eg fann dagboka di. [...] Nei, eg har ikkje lese det du har skrive. [...]

I dag begynte karnevalet. Eg tar ikkje feil; eg høyrer deg alt seie: «Korleis er det mogleg? [...]»

Det går an fordi du har vore død eit halvt år, Maus. [...] I morgon har du fødselsdag, men du er ikke her, så det er ingenting å feire. Femten år skulle du blitt, men for deg stansa tiden for alltid ved fjorten.

(Ted van Lieshout: *Bebr.*, De Boekerij b.v., Amsterdam 1996. Norsk oversettelse av Lars S. Vikør, Det Norske Samlaget 2001)

Oversettelse av islandsk tekst

FØR-boka side 28

Kannski verð ég forseti íslands þegar ég verð stór, bý à Nesinu, fæ mér silfurlitaðan kúrekagalla, grilla pylsur á hverju kvöldi og snara villihesta. Svo ek ég um á limmósínu, stend i þaklúgunni og veifa mömmu.

Kanskje blir jeg president på Island når jeg blir stor, bo på Neset, få meg sølvfarget cowboyoverall, grille pølser hver kveld og kaste lasso på villhester. Så kjører jeg limousin, står i takluken og vinker til mamma.

Oversettelse av færøysk tekst

FØR-boka side 28

Islandsk:

Høgni fer inn undir fossin og leggur seg aftur at klettinum, tætt við sum vatnið rennur oman. «Gævi Gud, eg nú visti, hvat eg skuldi sagt við hana, hon kemur.» Á, hann er so ráðaleysur; einki er nóg gott, nóg sámilligt og nóg blítt at siga við hana.

Nynorsk:

Høgni fer inn under fossen og legg seg inntil hella, tett ved der som vatnet renn ned. «Gud gjeve at eg no hadde visst kva eg skal seie til henne når ho kjem.» Å, han er så rådlaus; ikkje noko er godt nok, høveleg nok og snilt nok til å seie til henne.

Bokmål:

Høgni går inn under fossen og legger seg inntil hella, tett ved der som vannet renner ned. «Gud gi at jeg nå hadde visst hva jeg skulle si til henne når hun kommer.» Å, han er så rådløs; ikke noe er godt nok, høvelig nok og snilt nok til å si til henne.

Første stopp I

Mer om indoeuropeisk: 3 x 3

Ordene for tallet tre likner på hverandre i disse språkene, som alle er indoeuropeiske:

norsk, svensk, dansk: tre

islandsk: *þrír*

færøysk: *tr*

tysk: drei

fransk: trois

spansk, portugisisk: tres

italiensk: tre

latin: tres

rumensk: trei

gresk: treis

russisk, serbisk: tri

sanskrit: trayas

Og så kan du se hvordan ordene for tre tar seg ut på noen av språkene i den semittiske språkfamilien:

hebraisk: *shalosh*

arabisk: *thalath*

etiopisk: *shilas*

Og til slutt kommer tallet tre på noen av språkene i den uralske familien:

finsk: kolme

samisk: *gálbma*

estisk: kolm

Likheter og likheter

Kikk en gang til på lista over ordene for *mor* og *bror* i FØR-boka side 23.

Ordene likner på hverandre på tvers av språkene, og det var det som gjorde at man forsto at språkene var i slekt med hverandre. Men ikke nok med det, det er også lett å se at de to ordene likner ganske mye på hverandre i hvert språk. Grunnen til dette er at det har vært forskjellige lydforandringer i de forskjellige språkene. Eksemplet under kan illustrere dette fenomenet:

«Det var en gang en *mus* som bodde i et *hus*, og *musa* hadde *lus*,» kan vi si på norsk. Og se bare hva «*mus*», «*lus*» og «*hus*» heter på tysk, engelsk og nederlandsk – som alle er indoeuropeiske språk, akkurat som norsk:

norsk: hus, mus, lus

tysk: Haus, Maus, Laus

engelsk: house, mouse, louse

nederlandsk: huis, muis, luis

Første stopp II

Å gjerde inn trøndere ...

Det er kanskje ikke så lett å forstå hvorfor indoeuropeisk forandret seg, og hvordan det kunne bli mange nye språk av ett eneste. Det lurte gutten i utdraget under også på. Han heter Bjørn-Oskar, og han snakker med Anna, som vet svaret på alle sanne ting.

Utdrag fra Helene Uri: *Anna på fredag*, Gyldendal 1995:

– Jammen, jeg skjønner ikke åssen det kunne bli nye språk sånn hele tiden, jeg.

– Nå må du huske på at dette har tatt mange tusen år. Men det skjer hele tiden små forandringer med språk. Hver generasjon snakker litt annerledes enn den forrige, svarte Anna.

– Mener du sånn at bestemor sier «mellem» og «nu» i stedet for «mellom» og «nå»? innskjøt jeg.

– Ja, nettopp. Det skjer mange sanne små forandringer hele tiden uten at vi tenker noe særlig over det. Visste du at det er flere og flere som skarer i Norge? Om noen hundre år er det kanskje ingen som ruller på r-ene lenger i det hele tatt i Norge. Og hvis det foregår mange, mange, mange sanne småforandringer i språk som er nokså like, men som ikke har kontakt med hverandre, vil språkene etter veldig lang tid bli så forskjellige at de blir gjensidig uforståelige. Altså at de som snakker de to språkene, ikke vil forstå hverandre.

– Vil de ikke det?

– Nei. Tenk deg at det vokser opp et kjempehøyt gjerde rundt for eksempel Nord-Trøndelag. Ingen slipper ut, og ingen slipper inn. Trønderne på innsiden av gjerdet har ingen kontakt med noen utenfor, for alle radioer og TV-er og aviser og telefoner er forbudt. Og når det er gått noen hundre år, så slippes trønderne ut. Og da kan det godt være at det språket trønderne snakker, er blitt så annerledes enn det språket folk ellers i Norge snakker, at de ikke helt forstår hverandre lenger.

– Men språket i resten av Norge, altså utenfor gjerdet, har vel også forandret seg? spurte jeg.

– Ja da. Både utenfor og innenfor gjerdet har språket forandret seg, men siden det ikke har vært noe kontakt, har språkene kanskje utviklet seg i hver sin retning.

Jeg tenkte litt på dette, og tok et stykke pizza til før jeg sa:

– Men, du Anna, dette er jo et kjempeteit eksempel. Sånn skjer jo ikke. Det er ingen som bygger opp høye gjerder rundt omkring.

– Det behøver ikke være gjerder. En landegrense vil også virke som et slags gjerde. Mennesker som bare bor noen kilometer fra hverandre, snakker stort sett veldig likt, men hvis de bor på hver sin side av en grense,

vil de bli påvirket av hvert sitt riksspråk, og sånn blir forskjellene større. Norge og Sverige er et eksempel på det.

– Åssen da mener du?

– Jo, hvis Norge og Sverige hadde vært ett land med ett felles skriftspråk, som alle hadde lært på skolen, og som alle avisene, for eksempel, var skrevet på, så hadde nok nordmenn og svensker snakket mye likere enn vi gjør nå.

– Ja, for nå er grensen ett slags gjerde, ikke sant?

– Jo, akkurat. Og det fins andre gjerder også. Før, i riktig gamle dager, reiste folk mye mindre enn de gjør i dag. Og de hadde selvfølgelig ikke radio og TV og sånn, heller. Da virket høye fjell og store skoger som gjerder, som skilte folk fra hverandre. Det utviklet seg forskjellige dialekter på hver side av et høyt fjell for eksempel. Og til slutt ble dialektforskjellene kanskje så store, at det ble forskjellige språk, forklarte Anna.

Første stopp III

Om lydhermende ord

Helene Uri: «Uff-uff, nøff-nøff og mao.» (artikkel fra *Tommy og Tigeren*)

Ord har en uttrykksside (det som ses eller høres) og en innholdsside (betydningen), og forholdet mellom innhold og uttrykk er tilfeldig. Det betyr at det ikke er noen krav om at et ords uttrykksside på noen måte må likne på det ordet betyr. Ordet katt ser ikke ut som en katt, det har ikke hale og pels, og det verken maler eller mjauer. Kombinasjonen av lydene /k/, /a/ og /t/ er et symbol for dyret katt, og det er ikke noe ved kombinasjonen /kat/ som gjør den spesielt egnet for å betegne dette dyret. Vi kan demonstrere det ved å peke på noe vi alle vet, nemlig at et og samme innhold har ulikt uttrykk på forskjellige språk. Da jeg var liten, bestemte jeg meg for å samle på ord for katt. Jeg hadde en levende katt, og jeg ville vite hva folk fra andre land ville ha kalt den. Jeg visste at katt het *cat* på engelsk, og mamma og pappa fortalte meg at det het *chat* på fransk og *Katze* på tysk. Så fant jeg blant annet ut at det heter *kot* på russisk, *gato* på spansk, *qitta* på arabisk, *kedi* på tyrkisk, *paka* på swahili og *billa* på hindi – og så min favoritt: På mandarin heter katt *mao*. Mange av ordene er nokså like (fordi de har samme opprinnelse), men noen likner overhodet ikke, og det viser det som er poenget her: at det ikke er noen nødvendig, naturgitt sammenheng mellom uttrykk og innhold. Men innenfor det enkelte språksamfunn er forholdet mellom uttrykk og innhold på én måte ikke tilfeldig, og det er det som gjør at vi som snakker samme språk, skjønner hverandre. Hvis jeg bestemte meg for at jeg ville kalle *katt* for *kål* og *gris* for *krb*, hadde det vært nokså vanskelig for andre å forstå hva jeg snakket om.

Som liten syntes jeg det var ekstra stas med *mao*. Det syns jeg ennå, men nå har jeg jo akkurat argumentert for at forholdet mellom uttrykk og innhold er tilfeldig. Hva med lydhermende ord, såkalte onomatopoetika – der kan vel ikke forholdet mellom uttrykk og innhold være tilfeldig? Vi har nok visse forestillinger om en del lyder. Noe som farer gjennom luften og lager lydene *ping*, *viiim* og *visj*, er vel atskillige mindre enn noe som lager lydene *ka-bomm*, *vooom*, *brak*? Og det er ikke tilfeldig at *katt* heter nettopp *mao* på mandarin, og at *kråke*, *ugle* og *korp* heter det de gjør på norsk. Ved lydhermende ord må vi si at det er en ikke-tilfeldig forbindelse mellom uttrykk og innhold.

Folk som vet hva de snakker om, har fortalt meg at fugler har dialekter. Men vi får likevel regne med at dyr rundt omkring i verden utstøter omtrent de samme lydene: En fransk gryntende gris og en norsk høres temmelig like ut. En katt fra Kina og en fra Peru mjauer nokså likt. Men de ordene vi mennesker bruker for å gjengi dyrelydene, er temmelig ulike.

Engelskmenn mener at grisene sier *oink-oink*, men vi vet jo godt at griser sier *nøff-nøff*! Tyske svin sier *grunz*, og de nederlandske *knor-knor*. Islandske griser, stakkars, sier *uff-uff*, mens franske sier *groin-groin*. Finske griser sier *röh-röh*, mens de danske kort og godt sier *øf*. De albanske er sikkert noen skikkelige mannsgriser, for de sier *hunk*. Vietnamesiske sier noe så eksotisk som *ut it*.

Høner og haner «snakker» også ganske forskjellig fra land til land. *Kykeliky*, sier våre haner. *Cock-a-doodle-doo*, sier de engelske. Nederlandske haner galer *Kukeleku*, mens islendingene blir vekket av *gagg-gagg-gó*. Finske haner er noe for seg selv: De sier *kukko kiekuu*, og pussig nok betyr det *hanen galer* og *kykeliky*. I Tyskland sier hanen *kickeriki*, i Frankrike *cocorico*. Kona til hanen sier *klukk-klukk* på norsk. Svenske høner sier *ka-ka-ka*, mens deres danske søstre sier *gok-gok*. Folk som snakker nederlandsk, mener at høna sier *tok-tok*. Finske høner snakker baklengs i forhold til de nederlandske: *kot-kot*, og på arabisk lyder høneklukk som *bakbakbakik*.

Men ikke alle dyr lyder så variert som griser, høner og haner. Kuer sier fortrinnsvis *mu* og *mø* og *mo*, og katter stort sett *mjau*. Hundene sier *voff* og *vaff*, men på finsk sier de *hau-hau*, på albansk *ham-ham*, og på indonesisk *gongong*.

Hvorfor griselyden varierer så voldsomt fra språk til språk, mens andre dyrelyder (som kattens) er mye likere, vet jeg ikke. Men jeg kan gjette, og da gjetter jeg at det er fordi griser lager en lyd som er vanskelig å omsette til menneskelige lyder. Det kan jo også skyldes at griser utstøter mange ulike lyder, og at man i ulike språk har tatt utgangspunkt i forskjellige deler av grisens vokabular når man har lagd en griselyd.

Les mer om dyrelyder her:

www.georgetown.edu/faculty/ballc/animals/animals.html.

Hvilke dyr som har sin egen lyd på et språk, gjenspeiler også noe om hvilke dyr som er viktige i forskjellige kulturer. Det er vel ikke tilfeldig at vi ikke har en egen gekkolyd i norsk, sånn som det er i thai, japansk og indonesisk ...

Vi bruker onomatopoetika hver dag, særlig i talespråket: «Og så mista jeg gryta – svosj – rett ned på tåa mi, og jeg bare auuu, og det ble den – vjunkt – svære kulen!» At lydhermende ord fins, rokker ikke ved prinsippet om at forbindelsen mellom uttrykk og innhold er tilfeldig. Dyrelyder er ikke like fra et språk til et annet, og det er heller ikke slik at vi kan bruke norske onomatopoetika og regne med at en franskmann eller en kineser forstår oss. Mens *bang* på norsk betegner lyden av for eksempel en kokosnøtt som faller i gulvet, betyr *bang* på mandarin, avhengig av tonen det blir sagt med, 'å hjelpe', 'en gjeng', 'å binde', 'supert' eller 'en kølle'. Noe helt annet med andre ord.

OPPGAVER FØRSTE STOPP I

- 1 De eldste skriftlige bevisene vi har på menneskelig språk, er omtrent 5000 år gamle. Hvor gamle er de første muntlige bevisene vi har, tror du?
- 2 Det er ingen som vet sikkert på hvilken måte det menneskelige språket startet. I tekstboka kan du lese om fem ulike muligheter. Hvilken tror du mest på? Argumenter for synet ditt.
- 3 Du har akkurat lest om noen mennesker som satt rundt bålet og fortalte historier for omtrent 10 000 år siden. Vi kan ikke vite sikkert hvordan disse historiene var. Hva tror du de fortalte om? Lag en av historiene som ble fortalt rundt bålet den kvelden.
- 4 Hva er helleristninger? Under Olympiske leker på Lillehammer i 1994 ble det lagd symboler som minner om helleristninger. Finn eksempler på dette på internett. Lag din egen helleristning!
- 5 Hvor ble indoeuropeisk snakket? Når?
- 6 Finn noen ord i engelsk (eller tysk, hvis du kan det) som likner på norske ord. Finn ut om det er gamle ord som stammer fra indoeuropeisk, eller om det er ord språkene har lånt fra hverandre eller fra andre språk.
- 7 Hva er latin? Hvem snakket det? Hvor? Når? Latin er et dødt språk i den forstand at ingen lenger har det som morsmål, men latin brukes fremdeles i dag. I hvilke sammenhenger brukes det? Du kan mange latinske ord, men kanskje vet du ikke at det er latinske ord. Kikk i en ordbok og finn noen ord som vi har lånt fra latin. Finn ut mer om latin ved å søke på internett.
- 8 Hva er en stamtavle? Prøv å sette opp en stamtavle for familien din! Se en gang til på stamtavla over indoeuropeiske språk, og forklar den for en medelev.

OPPGÅVER FØRSTE STOPP I

- 1 Dei eldste skriftlege bevisa vi har på menneskeleg språk, er omtrent 5000 år gamle. Kor gamle er dei første munnlege bevisa vi har, trur du?
- 2 Det er ingen som veit sikkert på kva måte det menneskelege språket starta. I tekstboka kan du lese om fem ulike moglegheiter. Kva for ein trur du mest på? Argumenter for synet ditt.
- 3 Du har akkurat lese om nokre menneske som sat rundt bålet og fortalde historier for omtrent 10 000 år sidan. Vi kan ikkje vite sikkert korleis desse historiene var. Kva trur du dei fortalde om? Lag ei av historiene som vart fortalde rundt bålet den kvelden.
- 4 Kva er helleristningar? Under Olympiske leikar på Lillehammer i 1994 vart det laga symbol som minnar om helleristningar. Finn døme på dette på internett. Lag din eigen helleristning!
- 5 Kvar vart indoeuropeisk snakka? Når?
- 6 Finn nokre ord i engelsk (eller tysk, viss du kan det) som liknar på norske ord. Finn ut om det er gamle ord som stammar frå indoeuropeisk, eller om det er ord språka har lånt frå kvarandre eller frå andre språk.
- 7 Kva er latin? Kven snakka det? Kvar? Når? Latin er eit daudt språk i den forstand at ingen lenger har det som morsmål, men latin blir brukt framleis i dag. I kva samanhengar blir det brukt? Du kan mange latinske ord, men kanskje veit du ikkje at det er latinske ord. Kikk i ei ordbok og finn nokre ord som vi har lånt frå latin. Finn ut meir om latin ved å søkje på internett.
- 8 Kva er ei stamtavle? Prøv å setje opp ei stamtavle for familien din! Sjå ein gong til på stamtavla over indoeuropeiske språk, og forklar ho for ein medelev.

OPPGAVER FØRSTE STOPP II

Ulike språk

- 1 Kanskje har menneskelig språk utviklet seg fra lydhermende ord. Finn eksempler på lydhermende ord. Prøv å oversette ordene til engelsk eller andre språk du kjenner. Er ordene lydhermende her også?
- 2 Hva sier dyr på ulike språk? Sier grisen for eksempel det samme på alle språk? Prøv å finne eksempler fra så mange språk som mulig. Spør flerspråklige elever i klassen og bruk internett.

Noen eksempler:

Nøff-nøff (norsk)

Oink-oink (engelsk)

Groin-groin (fransk)

Grunz (tysk)

Hva lærer dette oss om lydhermende ord?

- 3 Finn ut hva tallet tre heter på flest mulig språk. Bruk språkressursene i klassen. På internett er det flere nettsteder med elektroniske ordbøker på mange språk.
- 4 Lag en oversikt over språk som elever i klassen kan eller kjenner til. Hvor mange er indoeuropeiske? Hvor mange språkfamilier er representert?
- 5 Søk på nettet og finn opplysninger om hvilke språk i verden som har flest talere. Prøv for eksempel www.ethnologue.com.
- 6 Lag en oversikt over de vanligste minoritetsspråkene i Norge. Prøv Statistisk sentralbyrås nettsider.

OPPGÅVER FØRSTE STOPP II

Ulike språk

- 1 Kanskje har menneskeleg språk utvikla seg frå lydhermande ord. Finn eksempel på lydhermande ord. Prøv å omsetje orda til engelsk eller andre språk du kjenner. Er orda lydhermande her også?
- 2 Kva seier dyr på ulike språk? Seier grisen for eksempel det same på alle språk? Prøv å finne eksempel frå så mange språk som mogleg. Spør fleirspråklege elevar i klassen og bruk internett.

Nokre eksempel:

Nøff-nøff (norsk)

Oink-oink (engelsk)

Groin-groin (fransk)

Grunz (tysk)

Kva lærer dette oss om lydhermande ord?

- 3 Finn ut kva talet tre heiter på flest moglege språk. Bruk språkressursane i klassen. På internett er det fleire nettstader med elektroniske ordbøker på mange språk.
- 4 Lag ei oversikt over språk som elevar i klassen kan eller kjenner til. Kor mange er indoeuropeiske? Kor mange språkfamiliar er representerte?
- 5 Søk på nettet og finn opplysningar om kva språk i verda som har flest talarar. Prøv for eksempel www.ethnologue.com.
- 6 Lag ei oversikt over dei vanlegaste minoritetsspråka i Noreg. Prøv nettsidene til Statistisk sentralbyrå.

OPPGAVER FØRSTE STOPP III

Vil norsk overleve som språk?

Sylfest Lomheim, direktør i Språkrådet, skrev i 2004 (i boka *Hva er språk* av Helene Uri) følgende om norsk språks framtid og om farene som truer norsk:

«Det er ikkje berre at der er 'farer som kan truga norsk' – dei må vera blinde, eller i alle fall svært nærsynte, dei som ikkje oppfattar at norsk språk i dag (2004) lever farleg. Og verre blir det. Berre på ti år (og dét er kort tid, det!) har situasjonen endra seg ganske dramatisk. Store norske konsern som Statoil, Norsk Hydro og Telenor har gått frå norsk som administrasjonsspråk til engelsk som administrasjonsspråk, me veit alle kor mykje engelsk språkbruk det har vorte i it-bransjen dette tiåret, i samfunnsforskning har engelskspråklege publikasjonar gått frå knapt 30 % i 1990 til over 60 % i dag (meir enn ei dobling på ti år), i høgre utdanning ville truleg talmaterialet for undervisning på engelsk visa om lag det same

(kanskje til og med meir enn dobling). Dette er situasjonen i dag, og mykje av dette har skjedd på få år. Korleis situasjonen er om hundre år, kan me knapt fantasera om. Men at han kan vera svært dramatisk for norsk skriftspråk, er ikkje ein gong dristig som spådom.

Det er klart at alle dei har rett, som seier at situasjonen for norsk i dag er udramatisk. Men så å trekkja den konklusjonen at det er ingen fare for norsken i framtida, er mildt sagt uansvarleg. Særleg når det er språkfolk som gjer slikt.

Men om norsk overlever – eller lever godt – om hundre år, er ikkje noko som den såkalla 'utviklinga' eller 'lagnaden' avgjer. Det meiner eg ikkje. Me avgjer det, eit godt stykke på veg, sjølve. Også i den komande globaliserte verda har me det ein kan kalla eit handlingsrom. Men då må me utnytta dette rommet. Me bør ganske snart få ein språkpolitikk her i landet (med trøkk frå Stortinget) som gir oss eit språkklima der det er kollektiv vilje og kollektiv lyst til å halda oppe bruken av vårt skriftlege morsmål som eit fullverdig uttrykk for alt me vil skriva. Får me det til, er situasjonen lys. Får me det ikkje til, i neste generasjon og generasjonene deretter, er situasjonen mørk.

Så enkelt er det. Så vanskeleg er det.»

Diskuter dette utsagnet i klassen. Vil norsk overleve? Og er det viktig at norsk overlever?

OPPGAVER / OPPGÅVER FØRSTE STOPP IV

Røtter i antikken - det gamle Hellas

- Hva vil det si at vi har røtter i antikken?
- Prøv å gi eksempler på noe vi kan ha lært av grekerne i antikken.
- Hva vet du om Pytagoras?
- Hva er en muse?
- Kan du nevne noe vi har lært av Aristoteles?

Romerriket

- Hvem var keiser i Romerriket da Jesus ble født i Betlehem?
- Hva slags underholdning hadde de på den tiden?
- Kan du beskrive et amfiteater?
- Hva er en martyr?
- Hva heter byen Konstantinopel?
- Hva heter byen Konstantinopel i dag?

Røter i antikken – det gamle Hellas

- Kva vil det seie at vi har røter i antikken?
- Prøv å gi eksempel på noko vi kan ha lært av grekarane i antikken.
- Kva veit du om Pytagoras?
- Kva er ei muse?
- Kan du nemne noko vi har lært av Aristoteles?

Romarriket

- Kven var keisar i Romarriket då Jesus vart fødd i Betlehem?
- Kva slags underhaldning hadde dei på den tida?
- Kan du beskrive eit amfiteater?
- Kva er ein martyr?
- Kva heiter byen Konstantinopel i dag?

ANDRE STOPP

Om språk

Mer om runer – å spare plass

For å spare plass og tid var det vanlig å bruke binderuner, det vil si flere runer som er satt sammen til én. Av og til sløyfet man runer som kunne forstås ut fra sammenhengen. Av samme grunn kuttet man ut bokstaver når et ord begynte med samme bokstav som det forrige sluttet med, og man skrev heller ikke doble konsonanter. Man pleide heller ikke å skrive mellomrom mellom ordene. Hvis vi skulle ha skrevet *legge egg* etter disse prinsippene, hadde det blitt *legeg*. Runene hadde egne navn, og runen heter *mann*. Ofte skrev man bare denne runen i stedet for hele ordet *mann*. Da sparte man både plass og arbeid.

Mer om lydendringer – et eksempel fra vår tid

(Basert på utdrag fra Helene Uri: *Den store faktaboka om språk*, Damm 1998)

Når man skal forklare lydendringene som har skjedd gjennom språkhistorien, kan det være fornuftig å ta utgangspunkt i samme fenomen i moderne norsk. For eksempel dette: *En stygg mann* heter det, og han bor kanskje i *et stygt hus*. Ordet *stygt* uttaler vi med k: /stykt/. Det er t-en som påvirker g-en, sånn at den blir mer lik t, og da får vi k. Andre eksempler på det samme: *legge* /lege/, *lagt* /lakt/, *hav* /ha:v/, *havs* /hafs/.

Når vi uttaler *stygt* som /stykt/ og *lagt* som /lakt/, er det fordi t-en påvirker g-en slik at den blir k. Både k og t er nemlig *ustemte* lyder, mens g er *stemt*. Hvis man holder hånden omtrent midt på halsen, så kjenner man at strupehodet dirrer når man sier stemte lyder (blant annet b, d, g, a, e, i, o), mens det ikke dirrer når man sier ustemte lyder (blant annet p, t, k). Det som skjer, er altså at den stemte lyden g blir til ustemt (altså k) fordi den blir smittet av t, som også er ustemt.

Hvis man duler borti noen og er et noenlunde høflig menneske, sier man antakelig *beklager* eller *unnskyld*. Og det er ikke uvanlig å uttale ordet *unnskyld* med y først i ordet (spør elevene i klassen hvordan de uttaler dette ordet). Og hvis det tilfeldigvis hadde vært en sersjant man hadde dultet borti, hadde man kanskje til og med sagt *Unnskyld*, sersjant!, og en nokså utbredt uttale er sånn: /ynnsjyll sjæsant/. Det som har skjedd her, er at y-en i *unnskyld* har smittet over på u-en, sånn at de har blitt like, og sj-lyden i *sersjant* har smittet over på den første s-en.

Ynnsjyll og *sjæsja* er eksempler på hvordan lyder smitter i dag. Men poenget er at smittsomme lyder kan gjøre at språket forandrer seg. Kanskje kommer dine elevers tippoldebarn og *alle* andre som bor i Norge da, til å si *ynnsjyll* og *sjæsja*. Hva tror elevene om dette? Diskuter om skrivemåten også kommer til å endre seg.

Det som skjedde med urnordisk ved overgangen til norrønt, og seinere med norrønt ved overgangen til mellomnorsk, er blant annet resultat av ulike lydendringer. Vikingene *sa land* med *ḁ* og *kjarni* – som altså er kjerne – med *k* og *j*: /k-j-a-r-n-i/. Det gjør vi ikke lenger. Hva er det som har skjedd? Jo, *ḁ*-lyden i *land* har blitt spist opp av *n*-en, og *k*-en og *j*-en har smeltet sammen til én lyd. Og når urnordisk *alu* blir norrønt *ol* (o med kvist) (*øl* i moderne norsk), og *sandijan* blir *senda*, er det det samme fenomenet. Det dreier seg om smittsomme lyder, eller *omlyd*. I tillegg til endringene omlyd bevirker, har en del lyder falt bort. Omlyd er en betinget lydendring. Det betyr at vi kan forklare årsaken til at den har inntrådt; egenskaper ved en lyd smitter over på en annen.

Noen ganger forandrer lydene seg i språket uten at vi helt vet hvorfor – det er altså ikke snakk om betingete endringer, men spontane endringer. Et eksempel på en sånn lydforandring er at det som var *p* i latin, har blitt til *f* i blant annet norsk. Det latinske ordet for *fisk* heter *piscis*, ordet for *fot* er *pes*, og *far* på latin het *pater*. Metatase er et annet eksempel på en spontan lydendring. Metatase betyr at to lyder bytter plass med hverandre. *Grad* (som i for eksempel Beograd og Volgograd) betyr by. For øvrig er *grad* det samme ordet som vi har i *gard* eller *gård*. Det som har skjedd her, er at lydene *r* og *a* har byttet plass med hverandre. Her kommer flere eksempler: Det heter *cross* på engelsk og *kross* på nynorsk, mens vi sier *kors* på bokmål. På engelsk heter det *burn*, mens det samme verbet heter *brenne* på norsk. Det italienske skutermerket *vespa* er oppkalt etter et illsint insekt, som på norsk heter *veps* og på engelsk *wasp*. På serbisk heter *melk* *mleko*, og fjell kalles *breg*. Vikingene kalte hest for *hross*. (De kunne si *hestr* også.) Og da ser man hva ordet hvalross egentlig betyr! Men det var lyder som bytter plass, dette skulle handle om, og hva heter hest på engelsk? *Horse* og *hross* er også et eksempel på metatase. Vi avslutter med en litt grisete en. Skitt eller møkk heter *dirt* på engelsk, og ber du elevene dine snu litt om på det, får de et

OPPGAVER ANDRE STOPP I

- 1 Når var urnordisk tid? Finn mer ut om hvordan folk levde på den tiden.
- 2 Hvilke språk regner vi for nordgermanske?
- 3 Hvor gamle er de eldste runeinnskriftene?
- 4 Hva står det i runeinnskriftene fra urnordisk tid?
- 5 Hvorfor har alle bokstavene i runealfabetet rette former?
- 6 Hvorfor er runeinnskriftene så korte? Hadde det gått an å skrive en lang bok med runealfabetet? De som ristet runer, brukte forskjellige teknikker for å spare tid og plass. Hva slags triks bruker du for å korte ned dine tekstmeldinger? Er det noen av de samme teknikkene som ble brukt i runeinnskrifter, kanskje?
- 7 Urnordiske ord var ganske lange, mens de samme ordene i gammelnorsk (norrønt) var mye kortere. Det er store forskjeller mellom urnordisk og gammelnorsk – språket som ble snakket i Norge bare noen hundreår etter – hvordan kan du forklare disse forskjellene?
- 8 Finn ut mer om runer! Det er flere nettsteder om runer på internett. Skriv navnet ditt med runer. Hva mener vi med at runealfabetet er et lydalfabet? Vet du om noen alfabeter som ikke er lydalfabeter? Finn ut mer om forskjellige alfabettyper. Er det noen i klassen som kjenner til andre alfabeter enn det latinske? Prøv å skrive navnet ditt med bokstaver/tegn fra så mange alfabeter som mulig.
- 9 Studer bildet av runene på side 32. Prøv å finne noe i bildet som ikke stemmer helt med teksten om runer på side 34. Kan du prøve å finne en forklaring?

OPPGÅVER ANDRE STOPP I

- 1 Når var urnordisk tid? Finn ut meir om korleis folk levde på den tida.
- 2 Kva språk reknar vi for nordgermanske?
- 3 Kor gamle er dei eldste runeinnskriftene?
- 4 Kva står det i runeinnskriftene frå urnordisk tid?
- 5 Kvifor har alle bokstavane i runealfabetet rette former?
- 6 Kvifor er runeinnskriftene så korte? Hadde det gått an å skrive ei lang bok med runealfabetet? Dei som rista runer, brukte forskjellige teknikkar for å spare tid og plass. Kva slags triks bruker du for å korte ned dine tekstmeldingar? Er det nokre av dei same teknikkane som vart brukte i runeinnskrifter, kanskje?
- 7 Urnordiske ord var ganske lange, medan dei same orda i gammalnorsk (norrønt) var mykje kortare. Det er store forskjellar mellom urnordisk og gammalnorsk – språket som vart snakka i Norge berre nokre hundreår etter – korleis kan du forklare desse store forskjellane?
- 8 Finn ut meir om runer! Det er fleire nettstader om runer på internett. Skriv namnet ditt med runer. Kva meiner vi med at runealfabetet er eit lydalfabet? Veit du om nokon alfabet som ikkje er lydalfabet? Finn ut meir om forskjellige alfabettypar. Er det nokon i klassen som kjenner til andre alfabet enn det latinske? Prøv å skrive namnet ditt med bokstavar/teikn frå så mange alfabet som mogleg.
- 9 Studer biletet av runene på side 32. Prøv å finne noko i biletet som ikkje stemmer heilt med teksten om runer på side 34. Kan du prøve å finne ei forklaring?

TREDJE STOPP

Om kunst av Ingvild Pharo og Egil Sagstad

Bildekunst i middelalderen

Middelalderens malerkunst betegnes som flatekunst. Med det menes at bildene ikke skaper illusjon av rom, men at bildet er flatt. Figurene skapes ved klare konturer, bevegelse i figurene skapes ved bruk av «unaturlige» gester, vridninger av armer, hender, føtter og hode. Når en folkemengde skal framstilles for eksempel, plasseres rekker av figurer over hverandre.

Bakgrunnen fylles av mønstre eller er ensfarget, slik at rom ikke oppleves. Naturformer, som f.eks. bølger på en sjø eller fjell og bakker, blir omgjort til mønstre. Fargen fyller tegningen, men den modellerer ikke en rund form med nyanseringer. Foldefall og rikdom i et gevant skapes ved linjer.

Fargene er klare, og for våre øyne temmelig skarpe. En må tenke seg at idealet har vært de strålende fargene og intensiteten i mosaikk, glassmaleri og emaljearbeider.

Det er store forskjeller i kunsten mellom Italia og Nord-Europa, selv om de grunnleggende stilkjennetegn som skissert ovenfor er de samme. Det vil ofte være klassiske, dvs. realistiske trekk, i kunsten i Italia, både i bevarte stedlige tradisjoner og i det klassiske som ligger i den bysantinske kunsten. I Nord-Europa var den klassiske arven av naturlige grunner ikke særlig sterk, så den romanske figurkunsten i maleri og relieffskulptur er framstilt i et rikt linjespill og urealistisk figurframstilling, og der er ikke rom.

Figurene er tilpasset arkitektur enten det er maleri eller relieff. Det har vært påpekt at de germanske folkenes kunst var vesentlig av dekorativ natur, som jo nettopp har som en rammebetingelse at den skal tilpasses en gitt flate på en bruksgjenstand, f.eks. knivskjeften, slededrag, utstyr til hest og rytter, smykker, bohøve osv., slik vi kan se det i de bevarte vikingetidsggravene fra Gokstad og Oseberg. I Norge smeltet den innfødte treskurden, med sine tradisjoner fra folkevandrings- og vikingtid, sammen med den europeiske, kristne kunsten. Det ble igjen en rik oppblomstring av dekorativ kunst, slik vi kan se særlig på de bevarte stavkirkeportalene, i noen grad også på noen få, bevarte stoler og benker. I den norrøne kunsten var sammenfletning av dyrekropper i kamp (f.eks. Urnesportalen tidlig 1100-tall) et vesentlig motiv. Når kunsten som følger kirken slår rot her nord, kommer også de sørligere, dels klassiske og dels romanske motiver, som bevingede drager, palmetteborder, og planteranker, inn i skurden. Denne treskurden har overlevd i folkekunsten fram til vår tid med en stor blomstring på 1700-tallet under innflytelse av barokke stilimpulser.

Odinhodet fra Gamlebyen i Oslo

FØR-boka side 56

Hodet er utført i tre og treets struktur er tydelig. Det har høyst sannsynlig vært malt. Hodet identifiseres som Odin fordi det ene øyet er blindt og fordi han har hodebekledning som tyder på høy status. Han har også bart og kort skjegg. Fra førkristen tid er det ikke funnet mange menneskeframstillinger i Norge, verken i stein eller tre. Denne figuren må derfor være skapt under påvirkning fra den klassisk funderte kunsten som fulgte kristendommens erobring av Norden.

Hylestadportalen fra stavkirken i Hylestad, 1300-tallet

FØR-boka side 60

Portalen er en av de ganske få bevarte stavkirkeportaler med menneskeframstilling. Interessant nok er det sagnet om Gunnar Fåvnesbane som er gjengitt i rankemønsteret, og ikke en helgenlegende eller en Kristus/Mariaframstilling. Den dekorative ranken som kan være en blanding av plante-ranke og dyrekropper, slynger seg suverent over flaten, mens menneskeframstillingen er tilpasset den dekorative, abstraherte formen. Den harpespillende Gunnar gjentar det eldgamle Orfeus-motivet der musikken nesten ser ut til å overvinne døden, men må til slutt gi tapt for den siste fiende. Figurframstillingen har periodens kjennetegn, slik vi også ser i dansere med fiolin og fugl fra 1109 (FØR-boka side 62). I disse eksemplene er påvirkningen fra områder nord i Europa sterk.

Et elskende par omgitt av følget sitt, persisk bokmaleri fra 1300-tallet

FØR-boka side 65

Persisk miniatrymaleri begynte med den mongolske perioden på begynnelsen av 1200-tallet. Da ble persiske kunstnere påvirket av fra kinesisk kunst, og kinesiske kunstnere arbeidet ved Ilkhanenes hoff i Persia (Iran). Det er ikke kjent hvorvidt persiske kunstnere reiste til Kina før 1400-tallet, men kinesiske kunstnere ble hentet inn av de mongolske herskerne til Iran og dekorerte blant annet vegger i buddhisttempler. Alle store murmalerier utført av de kinesiske kunstnerne er dessverre gått tapt. Miniatrymaleriet er den eneste typen maleri som er bevart fra denne perioden. I Ilkhanenes miniatyrer ble menneskene, som tidligere var tegnet i korte, tette, konvensjonelle former, avbildet i riktigere, mer elegante proporsjoner, og draperiene gav inntrykk av dybde. Dyr ble nøyer observert og framstilt mindre stivt, fjellene mindre glatte og himmelen ble frisket opp med små «krøllete», hvite skyer som snodde girlandere. Disse påvirkningene gled inn i den iranske kunsten og det oppsto etter hvert nye former. Sentrum for Ilkhanenes maleri var Tabriz.

Den gjengitte bokillustrasjonen på side 65, har de karakteristiske trekkene som er beskrevet over. Bildet er tilnærmet symmetrisk bygget opp med det elskende paret i en flott seng der hodegjerdet har en arabisk spissbuet avslutning. Denne sengen befinner seg utendørs i en vidunderlig hage, og på den lille bakketoppen bak sengen blomstrer et rosentre med rosa blomster. Foran sengen er en tjener med en usannsynlig lang flette. Han rekker fram et fat med et eller annet, en kake kanskje. Løselig gruppert på hver side er et tallrikt følge, mennene på den ene siden, kvinnene på den andre. Noen sitter, andre står. De har på seg lange gevanter, kaftaner. Mennene har turban og kvinnene har slør som er festet langt bak på hodet slik at det meste av praktfullt svart hår er synlig. Figurene er slanke og elegante, og de har umiskjennelige kinesiske trekk.

Det står skåler med roser på bakken og på et bord foran i bildet står vaser. Det brenner lamper, og det er til og med et apparat som likner på en samovar. Men det mest påfallende er vegetasjonen, blomster, busker og trær. Alle blomstene er i rødt og i nyanser av rødt til lys rosa. Det er ikke rom i bildet, men det er en viss opplevelse i markering av avstand mellom forgrunn og bakgrunn. Figurene er framstilt i tre dimensjoner, de vises tre-kvart vendt. Det lille bordet er også framstilt i et tilnærmet «korrekt» perspektiv. Sengen der kjæresteparet befinner seg er ikke i perspektiv. Derimot er kjæresteparet vesentlig større enn alle de andre figurene, både de som er i forgrunnen og de bak. Dette kalles verdiperspektiv, og benyttes særlig i religiøs kunst og i portretter av herskere.

Om språk

Islandsk og norsk

Islandsk og norsk var altså en gang samme språk. Norsk har forandret seg mye mer enn islandsk har, og derfor er islandsk og norrønt ganske like språk. Islendinger i dag kan lese sagaer fra 1200-tallet uten store problemer! Man kan si at islandsk er omtrent som gammelnorsk, og færøysk er omtrent som mellomnorsk. Men ordforrådet er selvsagt svært forskjellig.

Normerte tekster

Vikingene hadde ikke noe språkråd eller noen andre som bestemte hvordan de skulle stove. Når skoleelever i dag leser norrønt, så har språkforskere fikset litt på språket slik at det skal bli lettere å lese. Blant annet har de ryddet opp sånn at de samme ordene staves på samme måte hver gang.

Stemt og ustemt

Ð (ð i små bokstaver) er den stemte utgaven av þ, akkurat slik b er den stemte utgaven av p, og g av k.

Hjulaften ...? Litt mer om rettskriving

Når du gjennomgår norrønt i klassen, kan det være en god anledning til å si noe om ortografi. Prøv å få elevene til å se sammenhengen mellom dagens stavemåte og norrønt.

Få elevene til å reflektere litt over ting som dette: Hvorfor skrives *hveteboller* med h? Vi skriver jo *vet* uten. Og hvorfor skriver vi *bilhjul* med h og *julaften* uten h? Hvorfor må vi skrive *viskelær* uten h, men når vi hvisker til hverandre i timen, heter det *hviske* med h? Er det bare noe norsklærerne har funnet på, for at skoleelever skal ha noe å gjøre på skolen?

Vi sier at h-ene i disse ordene er stumme. *Hvete* skriver vi med h, men vi uttaler ikke h-en. De gamle vikingene derimot, de sa faktisk hveiti med h. Ordene blir altså skrevet sånn fordi de en gang ble uttalt med h. De fleste gangene skrivemåten virker litt rar, viser den hvordan ordet har blitt uttalt før. Skriften er alltid litt treig sammenliknet med talen. Vi skriver *l-a-n-d*, men mange steder i Norge uttales ikke d-en. Mens våre forfedre og formødre, vikingene, de sa ordet med en tydelig d på slutten.

Noen språk er mer ortofone, dvs. lydrette, enn andre. Bosnisk, kroatisk og serbisk er lydrette språk (med unntak av at skillet mellom kort og lang vokal ikke kommer fram i skrift). Tyrkisk og finsk er andre eksempler. Engelsk er i svært liten grad ortofont. Tenk bare på stavemåten til ord som *caught*, *bought*, *laugh*.

Noen språk skriver for øvrig fremmede ord, inkludert navn, gjennomført etter språkets ortografiske regler. På serbisk (også når det blir skrevet med latinske bokstaver, som her) er det Viljem šekspir som har skrevet *Romeo og Julie*, og forfatteren av *Sofies verden* heter Justajn Gorder.

Mer om kasus

(basert på et utdrag fra bl.a. Helene Uri: *Den store faktaboka om språk*, Damm 1998)

I noen språk er det *rekkefølgen* på ordene som er viktigst – i andre språk er det *hvordan ordene ser ut*, som er det viktigste. I *På norsk FØR* har elevene møtt Haraldr og Helga. Haraldr har ikke mer enn én bror, og han heter Bjørn, men allikevel kan vi si at også Bjarnar er bror til Haraldr, og at Birni er bror til Haraldr.

Norrønt hadde nemlig *kasus*. I språk med kasus forandrer ett og samme ord seg – det kommer an på hvilke andre ord det står sammen med, og hvilken rolle ordet spiller i setningen, for eksempel om det er subjekt eller objekt. Når broren til Haraldr skal presentere seg, sier han kanskje *Ek heiti Björn*. Setningen *Helga gikk til Björn* blir *Helga gekk til Bjarnar*. Og hvis Helga prøver å kysse broren til Haraldr, heter det nemlig *Helga gaf Birni koss*. *Björn*, *Bjarnar* og *Birni* er altså forskjellige kasus, men det er likevel ett og samme ord. Norrønt har fire kasus. (Men ikke alle ord fins i fire forskjellige utgaver. *Björn* heter det samme i to kasus.)

Bente har invitert noen av venninnene sine på restematmiddag. *Skal vi gå til bords?* spør Bente. Og ingen syns det er noe rart. Men når jentene er ferdig med å spise og skal ut og danse, så sier ikke Bente *Skal vi gå til diskoteks?*. Hvorfor heter det *til sjøs*, *til havs*, *til skogs*, *til bords*, men ikke *til teaters*, *til kinos* eller *til restaurants*? Hva er disse *s*-ene på slutten av ordene? *S*-ene er rester etter et tidligere kasussystem. I språk med kasus forandrer som sagt ett og samme ord seg – det kommer an på hvilke andre ord det står sammen med, og hvilken rolle ordet spiller i setningen. I norrønt var det for eksempel slik at det ordet som sto etter *til*, skulle stå i genitiv, og genitivsendelsen var i mange ord en *s*.

Språk som har kasus, har ofte en friere ordstilling enn språk uten kasus. I kasusspråk er ordstillingen mindre fast fordi det er på ordformene, og ikke ordstillingen, man ser hvilken funksjon (for eksempel subjekt eller objekt) ordene har i setningen. Latin er et kasusspråk. De gamle romere kunne si både *Gaius Marcum vísitat* og *Vísitat Gaius Marcum* og *Marcum Gaius vísitat* og *Vísitat Marcum Gaius*. Alle fire setningene betyr *Gaius besøker Marcus*. Og her er det endelsene på ordene som forteller hvem som besøker hvem, og ikke rekkefølgen på ordene. Det er mange språk som har kasus. Det som i kasusspråk blir uttrykt gjennom kasusendelser, uttrykkes i språk uten kasus ved hjelp av blant annet ordstilling, og da må det være faste regler for hvor ordene skal stå.

I finsk er det 14 kasus, i ungarsk er det 23. På serbisk er det sju kasus, og ordene i setningen *Mira mrzi Slobodana* ('Mira hater Slobodan') kan stokkes om og ristes på, men på grunn av kasusendelsene er det uansett den samme damen som hater den samme mannen. Likevel er ikke ordstillingen vilkårlig i serbisk eller i andre slaviske språk. Ordstilling brukes blant annet til å framheve visse ord. Det er heller ikke slik at alle språk med kasus har fri ordstilling: Islandsk, som har samme kasussystem som vi hadde i norrønt, har omtrent like fast ordstilling som moderne norsk. På samme tid som kasussystemet i norrønt falt bort, ble ordstillingen fastere. Det som tidligere ble uttrykt ved hjelp av kasusendelser, uttrykkes i moderne norsk med ordstilling, preposisjoner, trykk og tonefall. Setningene *Haakon elsker Mette-Marit* og *Mette-Marit elsker Haakon* betyr forskjellige ting. Det er rekkefølgen av ordene som viser hvem som elsker hvem. Men i noen tilfeller kan også *Mette-Marit elsker Haakon* bety at Haakon er den som elsker, altså subjektet. Dette kan vi få fram ved hjelp av trykket, blant annet. For øvrig er det nesten alltid slik at sammenhengen setningen står i, gjør bare én tolkning sannsynlig: *Haakon forelsker seg ikke så lett. Det er én og bare én jente for ham: Mette-Marit elsker Haakon.*

I færøysk er det også kasus. Og heter du Lisa, blir navnet ditt bøyd, bare se på disse to færøyske setningene: *Her kemur Lisa* og *Eg havi verið hjá Lisu*. Som du sikkert gjettest, betyr den første setningen *Her kommer Lisa*, mens den andre betyr *Jeg har vært hos Lisa*. Urnordisk hadde også kasus, og hvis du leser runeinnskriften på spenna som Wir ga til Wiwia, ser du at det står Wiwio i runeinnskriften, mens vi har kalt damen Wiwia i teksten. Wiwia og Wiwio er to ulike kasusformer av det samme navnet.

I norrønt var altså kasusbruk viktig. Det var fire kasus: nominativ, akkusativ, dativ og genitiv (som i moderne tysk og islandsk). «Kjærlighetshistorien» om Haraldr og Helga står i *På norsk FØR*. Den gikk jo ikke så bra – iallfall ikke for stakkars Haraldr. For å forklare hvordan kasus blir brukt i gammelnorsk, kan elevene presenteres for to mikro-kjærlighetshistorier, der går det mye bedre for Haraldr. Vi tar dem først på vanlig norsk. Den første er sånn: *Harald elsker Helga*. Og den andre er sånn: *Helga elsker Harald*. Begge kjærlighetshistoriene består av de tre samme ordene, men de betyr forskjellige ting, og det er rekkefølgen av ordene som viser hvem som elsker hvem. Men på gammelnorsk derimot så var det ikke så farlig hvilken rekkefølge ordene sto i, man skjønner nemlig hvem elsker hvem uansett.

1 Haraldr elsker Helgu

2 Helgu elsker Haraldr

3 Helga elsker Harald

4 Harald elsker Helga

De to første setningene betyr det samme, nemlig at det er Harald som elsker Helga. Og begge de to siste betyr at Helga elsker Harald. Det er hvordan ordene ser ut – det vil si kasusene – som viser hvem som elsker hvem, og rekkefølgen av ordene betyr ikke så mye. Legg merke til at det står Haraldr og Helgu i de to første setningene, og Harald og Helga i de to siste. I moderne norsk har vi ikke kasus, og derfor må vi ha ordene på rett plass hvis det skal være mulig å se hvem som elsker hvem i disse kjærlighetshistoriene. I noen norske dialekter brukes det faktisk kasus den dag i dag.

Mot slutten av norrøn periode hadde det etter hvert blitt flere måter å uttrykke det kasusene uttrykte, på. Det skjer store lydendringer i mellomnorsk. I gammelnorsk ble kasusene vist ved forskjellige vokaler i slutten av ordet (som gammelnorsk *klokka* og *klokku*). I mellomnorsk blir a og u til e i slutten av ordene (mellomnorsk *klokke*). R-en i Haraldr viste også hvilken kasusform ordet sto i (nominativ). Når endelsene forsvinner, blir det vanskelig å skille mellom kasusene, og de blir borte i mange dialekter. Dermed blir også rekkefølgen på ordene i setninger fastere, akkurat som i moderne norsk.

I pronomenerne på moderne norsk er det fremdeles rester av kasussystemet. I setninger som inneholder pronomener, er ikke ordrekkefølgen så bunden. På bokmål skriver vi *Jeg liker henne*, og selv om vi snur opp ned på setningen sånn at den lyder *Henne liker jeg*, betyr den det samme. Men sier noen *Christine liker Eivind*, betyr ikke det nødvendigvis at *Eivind liker Christine*. Her er det rekkefølgen på ordene som bestemmer hva setningen betyr.

OPPGAVER TREDJE STOPP I

- 1 Vi pleier å si at vikingtiden sluttet da Norge ble kristnet. Hva slags guder trodde vikingene på? Hvordan foregikk kristningen av Norge?
- 2 Nevn noen forskjeller mellom den norsken du snakker, og norrønt.
- 3 Finn eksempler på ord som du kan, men som vikingene garantert ikke kjente til. Her er noen eksempler for å hjelpe deg litt på vei: snowboard, sjampo med provitaminer, pommes frites ... Se på lista med ord du har satt opp. Er noen av dem ord vi har lånt fra andre språk, kanskje? Hvor har vi i så fall lånt dem fra?
- 4 Etter hvert ble det bygd katedralskoler i Norge. Hvem gikk her? Hva slags fag hadde elevene? Hvordan tror du det var å være elev på en slik skole? Hva er forskjellen i forhold til den skolen du går på?
- 5 Det ble brukt runer i vikingtiden også. Hva var innholdet i runeinnskriftene fra vikingtiden?
- 6 Hva er pergament? Hvordan lagde man bøker i norrøn tid?
- 7 Hva er *Den eldre Edda*? Hva er *Den yngre Edda*? Kjenner vi forfatterne?
- 8 Hva er forskjellen mellom enderim og bokstavrim?
- 9 Les flere av strofene i *Håvamål*. Er du enig i de rådene som gis her?
- 10 Skjebnen var viktig for menneskene i vikingtiden. Betyr skjebnen noe for mennesker i dag, tror du? Betyr den noe for deg?
- 11 Hva er *Heimskringla*? Hvem har skrevet den? Hva handler den om?
- 12 Hva vet vi om musikken i norrøn tid? Prøv å lage en moderne rap med utgangspunkt i et eddakvad.

OPPGÅVER TREDJE STOPP I

- 1 Vi pleier å seie at vikingtida slutta då Noreg vart kristna. Kva slags gudar trudde vikingane på? Korleis gjekk kristninga av Noreg føre seg?
- 2 Nemn nokre forskjellar mellom den norsken du snakkar, og norrønt.
- 3 Finn eksempel på ord som du kan, men som vikingane garantert ikkje kjende til. Her er nokre eksempel for å hjelpe deg litt på veg: snowboard, sjampo med provitaminer, pommes frites ... Sjå på lista med ord du har sett opp. Er nokre av dei ord vi har lånt frå andre språk, kanskje? Kvar har vi i så fall lånt dei frå?
- 4 Etter kvart vart det bygd katedralskolar i Noreg. Kven gjekk her? Kva slags fag hadde elevane? Korleis trur du det var å vere elev på ein slik skole? Kva er forskjellen i forhold til den skolen du går på?
- 5 Det vart brukt runer i vikingtida også. Kva var innhaldet i runeinnskriftene frå vikingtida?
- 6 Kva er pergament? Korleis laga ein bøker i norrøn tid?
- 7 Kva er *Den eldre Edda*? Kva er *Den yngre Edda*? Kjenner vi forfattarane?
- 8 Kva er forskjellen mellom enderim og bokstavrim?
- 9 Les fleire av strofene i *Håvamål*. Er du einig i dei råda som vert gitt her?
- 10 Skjebnen var viktig for menneska i vikingtida. Betyr skjebnen noko for menneske i dag, trur du? Betyr han noko for deg?
- 11 Kva er *Heimskringla*? Kven har skrive ho? Kva handlar ho om?
- 12 Kva veit vi om musikken i norrøn tid? Prøv å lage ein moderne rap med utgangspunkt i eit eddakvad.

OPPGAVER TREDJE STOPP II

- 1 Finn ut mer om vikingtiden! Hvor reiste vikingene? Hva gjorde de på reisene sine?
- 2 Hvordan tror du det var å være kvinne i vikingtiden? Hvordan var det å være mann?
- 3 Søk på nettet og finn ut mer om kasus. Klarer du å forklare hva kasus er? Det er mange språk som har kasus, for eksempel tyrkisk, tysk, bosnisk, kroatisk, serbisk, russisk, polsk ... Bruk gjerne eksempler fra andre språk du kan.
- 4 Syns du det er dumt å si «snowboard» når vi kan si «snøbrett» og «weekend» når vi kan si «helg»? Diskuter i klassen. Klarer du å finne fem argumenter for å låne inn ord fra engelsk (og andre språk) og fem argumenter mot?
- 5 Finn ut mer om Olav den hellige.
- 6 Syns du det er tungvint å holde orden på stumme d-er og h-er, og at det er vrient å vite når man skal skrive o, og når man skal skrive u? Hvis vi skulle skrevet akkurat sånn som vi snakker, hadde det kanskje sett omtrent sånn ut: Dette ær ett fåsjøk på å skrive sånn såmm man snakker i osjlo, å sell åmm vi ikke snakker me mellåmmromm mellåmm orne, bruker vi de hær.
Ellesjvilledukkesjønntnontingellerva?
Prøv å skrive ned noen setninger sånn som du snakker.
- 7 Anne Katrine og familien hennes bor i morens barndomshjem. Anne Katrine og moren er altså fra samme sted, og det er bare omtrent 20 år mellom dem. Allikevel syns Anne Katrine at moren bruker litt gammeldagse ord av og til, for eksempel sier hun «jumper», mens Anne Katrine sier «genser». Hun sier «slikkepinne» i stedet for «kjærlighet». Hun ber Anne Katrine om slå av «fjernsynsapparatet», mens datteren svarer «Jada, jeg skal skru av tv-en». Hvordan er det med deg? Bruker foreldrene dine noen ord som du syns høres gammeldagse ut?
- 8 Undersøk illustrasjoner
Illustratøren har lagd mange figurer og symboler som kan hjelpe deg til å få sammenheng og huske det du leser i læreboka.
Illustrasjonene blir en del av den sammensatte teksten.
Lag en liste over slike illustrasjoner i tredje stopp. På hvilken måte viser disse illustrasjonene til innholdet i den skriftlige teksten?
Forklar.

OPPGÅVER TREDJE STOPP II

- 1 Finn ut meir om vikingtida! Kvar reiste vikingane? Kva gjorde dei på reisene sine?
- 2 Korleis trur du det var å vere kvinne i vikingtida? Korleis var det å vere mann?
- 3 Søk på nettet og finn ut meir om kasus. Klarer du å forklare kva kasus er? Det er mange språk som har kasus, for eksempel tyrkisk, tysk, bosnisk, kroatisk, serbisk, russisk, polsk ... Bruk gjerne eksempel frå andre språk du kan.
- 4 Synest du det er dumt å seie «snowboard» når vi kan seie «snøbrett» og «weekend» når vi kan seie «helg»? Diskuter i klassen. Klarer du å finne fem argument for å låne inn ord frå engelsk (og andre språk) og fem argument mot?
- 5 Finn ut meir om Olav den heilage.
- 6 Synest du det er tungvint å halde orden på stumme d-ar og h-ar, og at det er vrient å vite når ein skal skrive o, og når ein skal skrive u? Viss vi skulle skrive akkurat sånn som vi snakkar, hadde det kanskje sett omtrent sånn ut: Dette ær ett fåsjøk på å skrive sånn såmm man snakker i osjlo, å sell åmm vi ikke snakker me mellåmmromm mel-låmm orne, bruker vi de hær. Ellesjvilledukkesjønntnontingellerva?

Prøv å skrive ned nokre setningar sånn som du snakkar.

- 7 Anne Katrine og familien hennar bur i mora sin barndomsheim. Anne Katrine og mora er altså frå same staden, og det er berre omtrent 20 år mellom dei. Likevel synest Anne Katrine at mora bruker litt gammaldagse ord av og til, for eksempel seier ho «jumper», medan Anne Katrine seier «genser». Ho seier «slikkepinne» i staden for «kjærleik». Ho ber Anne Katrine om å slå av «fjernsynsapparatet», medan dottera svarer «Jada, eg skal skru av tv-en». Korleis er det med deg? Bruker foreldra dine nokre ord som du synest høyrer gammaldagse ut?
- 8 Undersøk illustrasjonar
Illustratøren har laga mange figurar og symbol som kan hjelpe deg til å få samanheng og hugse det du les i læreboka. Illustrasjonane vert ein del av den samansette teksten.
Lag ei liste over slike illustrasjonar i tredje stopp. På kva måte viser desse illustrasjonane til innhaldet i den skriftlege teksten? Forklar.

OPPGAVER TREDJE STOPP III

Balder

Tor Åge Bringsværd har diktet en moderne versjon av det gamle gudekvadet.

Teksten er utgitt i en bok med bilder av kunstneren Hilde Kramer. Lån denne boka på biblioteket!

- 1 I boka om Balder kan du se at ord og bilder er vevd inn i hverandre. Bildene forteller en historie som vi må tolke sammen med den skrevne teksten. Det er mange detaljer i bildene som binder sammen sidene og skaper sammenheng i fortellingen. Kan du finne slike bånd?
- 2 Se på oppslaget der Balder ligger død på bakken med mistelteinen på brystet. Kan du beskrive nøyaktig hva du ser på første siden? Hvordan er Odin framstilt? Hvordan får kunstneren fram hvem som har den viktigste rollen? Sammenlikn detaljene i ansiktet til Odin og skapningene bak. Hva er forskjellen? Legg merke til ormen. Hva tror du den symboliserer?
- 3 Se på den andre siden. Sammenlikn kroppsholdningen og ansiktsuttrykkene til Odin og Loke. Hva syns du kroppsholdningen til de andre på bildet signaliserer? Legg merke til fargene på disse to sidene. Hva tenker du på når du ser slike farger? Er det noe i bildet som skiller seg ut med andre farger? Hvordan virker fargene i bakgrunnen og i rammen inn på opplevelsen av fortellingen?
- 4 Hva tror du de tre personene på siste siden tenker? Kan du lage tankebobler til dem?
- 5 Odin vil verne om alt liv. Men i kampen mot ondskap og svik stoler han mest på sverd og spyd. Han vet at smil og blå øyne aldri har stanset en grådig fiende. «Den som vil fred, bør være forberedt på krig!» brummer han til alle som vil høre. Noe må ha skjedd med Odin. På hvilken måte har han endret seg? Sammenlikn holdningene hans før og etter at Balder er død. Kan du se disse forskjellene på bildene? Hva syns du kunstneren oppnår med å sette gudene inn i en moderne menneskelig ham?

OPPGÅVER TREDJE STOPP III

Balder

Tor Åge Bringsværd har dikta ein moderne versjon av det gamle gudekvadet.

Teksten er utgitt i ei bok med bilete av kunstnaren Hilde Kramer. Lån denne boka på biblioteket!

- 1 I boka om Balder kan du sjå at ord og bilete er vovne inn i kvarandre. Bileta fortel ei historie som vi må tolke saman med den skrivne teksten. Det er mange detaljar i bileta som bind saman sidene og skaper samanheng i forteljinga.
Kan du finne slike band?
- 2 Sjå på oppslaget der Balder ligg død på bakken med mistelteinen på brystet.
Kan du beskrive nøyaktig kva du ser på første sida? Korleis er Odin framstilt? Korleis får kunstnaren fram kven som har den viktigaste rolla?
Samanlikn detaljane i ansiktet til Odin og skapningane bak. Kva er skilnaden? Legg merke til ormen. Kva trur du han symboliserer?
- 3 Sjå på den andre sida. Samanlikn kroppshaldninga og ansiktsuttrykka til Odin og Loke. Kva synest du kroppshaldninga til dei andre på biletet signaliserer? Legg merke til fargene på desse to sidene. Kva tenkjer du på når du ser slike fargar? Er det noko i biletet som skil seg ut med andre fargar? Korleis verkar fargane i bakgrunnen og i ramma inn på opplevinga av forteljinga?
- 4 Kva trur du dei tre personane på siste sida tenkjer? Kan du lage tankebobler til dei?
- 5 Odin vil verne om alt liv. Men i kampen mot ondskap og svik stoler han mest på sverd og spyd. Han veit at smil og blå auge aldri har stansa ein grådig fiende. «Den som vil fred, bør vere førebudd på krig!» brummar han til alle som vil høyre.
Noko må ha skjedd med Odin. På kva måte har han endra seg? Samanlikn haldningane hans før og etter at Balder er død. Kan du sjå desse endringene på bileta? Kva synest du kunstnaren oppnår med å setje gudane inn i ein moderne menneskeleg ham?

FJERDE STOPP

Om kunst av Ingvild Pharo og Egil Sagstad

Renessansen

Kong Hans 1483–1513, Veggteppe i Kronborg slott i Helsingør, Danmark

FØR-boka side 86

Gjennom middelalder og renessanse var bildetepper (gobelinier) den mest kostbare og høyest verdsatte bildeform. Ved å overføre et bilde til vev i gobelinsteknikk ervervet bildet ytterligere kvaliteter. Selve overføringen av bildet til tekstil, for ikke å snakke om bruken av kostbar, fint spunnet og farget ull eller lin gjorde bildet enda mer verdifullt. Noen av Rafaels fineste komposisjoner er kartongene til svære bildetepper som skulle henges i Det sixtinske kapell ved høytidelige anledninger.

Det var et ledemotiv i renessansen å integrere kirkens arv, dens tro og kultur med den litterære og filosofiske arven fra den førkristne antikken. Renessansen var lenge forberedt i studiet av antikke latinske og etter hvert greske tekster. Da tyrkerne beleiret og erobret Konstantinopel i 1453 flyktet mange greske lærde og intellektuelle til Italia, både til Venezia og til Firenze. Dette førte også til at de antikke, greske tekstene ble kjent i Italia, og ble et viktig bidrag til renessansen. De antikke tekstene skulle tolkes og forstås i lys av den kristne tradisjonen. I arkitektur som i bildekunst søkte man de antikke forbildene, først mest som etterlikning, ganske snart i forståelse av den antikke kunstens egenart. Menneskeframstillingen nærmer seg også etter hvert det antikke idealet, det menneskelige legemets skjønnhet kunne igjen framstilles i heroisk nakenhet. Men det mest slående i renessansens erobring av virkeligheten er sannsynligvis kunnskapen om å skape illusjonistisk rom, en perspektivisk gjengivelse av den sette virkeligheten.

Veggteppet som framstiller kong Hans består av et stort kvadratisk, midtre bildefelt med kongen i en hage eller et landskap. Under er et bredt felt med klassiske urner og frukter og blomster på hver side av et våpenskjold. Over er et enda bredere felt, og det er delt i tre med skrift i midtre felt og dekorativt utformete felter på hver side. Det hele er omgitt av en vakert utført ramme med lette, elegante, klassiske former, grotesker. Oppdelingen i kvadratiske og rektangulære felter er i seg selv et renessansetrekk, det samme er alle de klassiske dekorasjonselementene som urner, frukter, girlandere osv. Hovedmotivet viser kong Hans i den skjønnne hagen, helt i forgrunnen, stående sett forfra i klassisk, avlastet stilling, kledd i kort, opprinnelig blå(?) tunika og åpen, brunlig(?) kappe med poseermer over.

Kappen kan være av fløyel eller pels. Han har røde strømper og sko med avrundet tupp. Han har krone utformet som vinblad og holder septeret i sin høyre hånd. Det er vanskelig å si noe bestemt om de opprinnelige fargene ut fra dette bildet. Teppet er sannsynligvis falmet en del, det pleier å gå hardt utover det blå, og dermed også det fiolette, samt grønt. Rødt og gult er mer motstandsdyktig mot lys. Landskapet er frodig, med rike løvtrær, busker og blomster, tre kaniner gresser i vegetasjonen og en vadefugl står i vannet i den lille elva som flyter til venstre. En liten bro fører over elva litt lengre inn i bildet, og over broen passerer et følge med hest og vogn, med ryttere foran og etter. Til høyre innover i bildet følger en vei samme retning som elva. Veien fører opp til en stor bygning som har seingotiske vinduer og gavler og et åttekantet eller rundt tårn kronet av en renessansekuppel. Dette er en perspektivisk framstilling av landskapet og figuren står i klassisk avlastet positur. Kongens uttrykk er mildt der han står i fulle regalier, og naturen blomstrer i overflod under hans livgivende og velsignende styre. Den samme overflod og rikdom gjentas i dekorasjonene med frukter fra alle årstidene, både de kransene som står i urnene og girlanderne som henger ned i hovedfeltet. Det er såkalte årstidskranser, de viser frukt og vekster fra alle årstidene i en krans. De blir et bilde på den evige livssyklus og blir dermed også et bilde på evigheten. Denne måten å hylle en hersker på er også en arv fra antikken. De romerske keisernes styre ble gjerne symbolisert med en overdådig framstilling av naturens oppblomstring. Det mest kjente eksemplet er Ara Pacis, keiser Augustus' fredsalter, som var kjent også i renessansen.

Om litteratur og oppgaver

Bendik og Årolilja

Dette er ei folkevise. Tonen er komponert av folkehøgskolemannen Ingvar Bøhn (1838–1924). Teksten er etter oppskrift ved Landstad 1853. Hulda Garborg tok visa med i viseheftet sitt første gong i 1904. Dansemåten laga Klara Semb ca. 1910.

Dansemåte:

På verset: Alle dansar fem kvilesteg. Brigdet (skiftet) er på omkvedet. På slutten av siste kvilesteget trør gutane inn i ringen og tar saman. På «Årolilja» løfter gutane armane til port og trør bakover i det dei tar sats på høgre foten. Samstundes bøyer jentene seg djupt framover og trør på venstre inn i ringen under portane. På «(kvi) søv'e du» lyfter jentene armane til port og trør attover, medan gutane trør inn i ringen under porten. På «(så) lengje» løftar gutane så armane til port og trør attover medan jentene trør inn i ringen under portane.

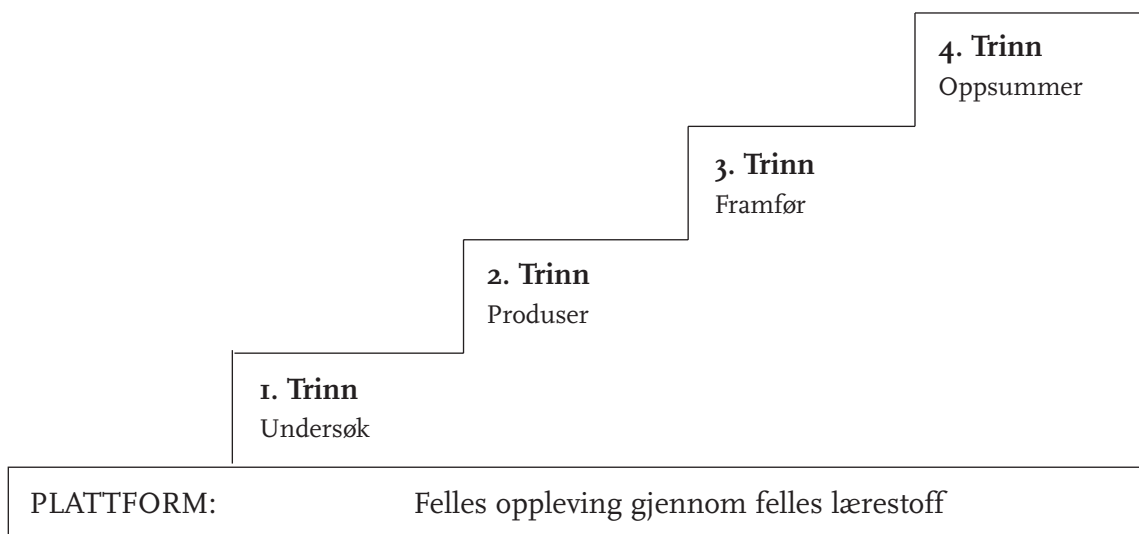
På siste verset er brigdet annleis: Gutane set handflate mot handflate og løfter armane medan dei står i ro, medan jentene legg hendene i kross over brystet og bøyer hovudet.

Det store oppgavesettet som følger, er ment som en mal for hvordan klassen kan arbeide med et fagområde. Tekstene til dette oppgavesettet fins følgende steder:

Jostedalsrypa (LES 1 side 247, 248)
 Bendik og Årolilja (LES 1 side 94)
 Gjertrudsfuglen (FØR-boka side 79)
 Petter Dass og Hinmannen (LES 1 side 252)

Mellomnorsk tid – Pesta og Askeladden

Læringstrappa

Plattform

Felles oppleving/fokus:	Læraren les høgt frå Sagnene forteller av Karsten Alnæs.	
Felles lærestoff:	Litterære tekstar:	– Jostedalsrypa – Bendik og Årolilja – Gjertrudsfuglen – Petter Dass og Hinmannen
	Aktuelle sjangrar:	– eventyr – segn – ballade – intervju – reportasje – dokumentar – forteljing – referat – dagbok – dialog
	Språket etter svartedauden:	– mellomnorsk

Oppgåvene til plattformen omfattar:

- Arbeid med litterære tekstar
- Arbeid med sjangrar
- Arbeid med språk
- Reproduksjon/quiz

Eksempel på oppgåver på plattformen

- Tekst: Balladen *Bendik og Årolilja*
  - Les og diskuter (par/grupper)
    - Korleis forstår du omkvædet i balladen?
    - Kva tyder det at Bendik «la seg i med kongens dotter»?
    - Kven kallar seg «eg» i balladen?
    - Kva er problemet for Bendik og Årolilja? Kunne dette ha hendt i vår tid?
    - Kven bad for Bendik? Har du høyrte liknande i andre forteljingar?
    - Korleis forstår du dei to siste strofene?
    - Er det nokon vinnar eller tapar i balladen?

- Les og skriv forklaring
- Prøv å forstå desse orda frå samanhengen i teksten:
  - skoda
  - elskog
  - veider
  - notti
  - sunnan
  - tvi
  - grefti
  - ivi
- Les og skriv ein tekst
- Tenk deg at Årolilja skriv dagbok. Kva skriv ho?
- Kva trur du kongen seier til dottera si?
Skriv kva dei to snakkar om ein dag Bendik er i skogen og jaktar.
- Skriv historia om Bendik og Årolilja som ei forteljing.
Prøv å bruke ulike forteljemåtar og bygg opp spenninga i forteljinga.
Det skal ikkje vere eit referat.
- Skriv eit referat av kva som hende med Bendik og Årolilja.
Legg vekt på faktaopplysningar.
- Les tekstane for kvarandre og oppsummer.
- Samanlikn tekstane og finn ut noko om dei ulike sjangrane de har brukt.
- Kva er skilnaden på ei forteljing og eit referat?
- Kva sjangrar får best fram tankar og kjensler?

Fleire oppgåver på plattformen

Tekst: *Jostedalsrypa i to variantar* (Olav Sande. Segner fraa Sogn II, Bergen 1892 og Jonas Ramus: Norriges Beskrivelse, 1715)

Les og samanlikn (par/grupper)

- Leit etter historiske opplysningar i dei to variantane.
- Samanlikn opplysningane. Kva fann de ut?
- Når er segnene nedskrivne?
- Kva språk er dei to variantane nedskrivne på?
- Kva for eit skriftspråk trur du ligg nærast slik dei snakkar i Jostedalen?
- Noter ord som du synest verkar gamle.
Prøv å finne meir moderne ord som kan brukast i staden.
- Finn Jostedalen på kartet. Kva heiter fylket?

Handling/drama (grupper)

- Ta for dykk den yngste segna. De skal dramatisere/lage ein film der de synest forteljinga er mest spennande. Korleis vil de framstille den scenen? Bruk gjerne kamera dersom de har det.

Diskusjon/oppsummering (alle)

- Samanlikn korleis gruppene framstilte den utvalde scenen.
- Diskuter kvifor gruppene valde som dei gjorde?
- Kvifor kallar vi forteljinga om Josedalsrypa ei segn?
- Kva kjenneteiknar segner?

Tekst: *Gjertrudsfuglen***Finn ut kva orda tyder. Forklar dei utheva orda.**

- Gjertrud var *bakstedeigje*:
- Han ville ha ei *braudlefse*:
- Ho steikte ein *stor leiv*:
- Han *vanka* på jorda:
- Ho tok eit *ørende lite emne*:

Finn forma

- Kor mange gonger baka Gjertrud ut lefsa?
- Prøv å teikne forma på forteljinga.

Sjanger

- Kva opplysningar får du i første avsnitt?
- Finn du likskap mellom forteljingane om Jostedalsrypa og Gjertrud?
- Finn du nokon lærepenge eller moral i forteljinga om Gjertrud?
- Kva er konflikten i forteljinga?
- Argumenter for kva sjanger du meiner dette er.

Skriv ein tekst

- Bruk forma som du fann og prøv å skrive ei forteljing som liknar på den du las om Gjertrudsfuglen. Handlinga skal gå føre seg i eit miljø du kjenner og personane skal snakke slik som du sjølv snakkar. Først må du bestemme kva som skal vere konflikt i handlinga.

1. trinn: Undersøk

Pesta	Folkedikting	Språk
Bilete: «Pesta farer landet rundt» av Theodor Kittelsen 1 Studer biletet. Kvar er Pesta plassert i biletet? Hadde biletet fortalt noko anna om Pesta hadde skifta plass i biletet? Kan du sjå kvar Pesta har vore innom? 2 Finn fleire bilete av Theodor Kittelsen om same tema. Er det noko felles i bileta? Musikk: Finn musikk som skildrar Pesta 1 Korleis kan døden framstiltast med musikk? Lytt til ulike sjangrar: – filmmusikk – opera – kyrkjemusikk (requiem) – rock – musikal	Ballade: «Bendik og Årolilja» 1 Finn ut meir om den tida Bendik og Årolilja levde i. Kvifor kunne dei ikkje få kvarandre, trur du? Prøv å dramatisere forteljinga om dei. 2 Lær å syngje og danse balladen (sjå Klara Semb). Du kan også lytte til innspelinga av gruppa «Gåte». 3 Tenk deg at du skal dekkje nyheitene den dagen Bendik og Årolilja dør. Kva skriv du i avisa? Kva overskrift vil du ha? Segn: «Jostedalsrypa» 1 Fortel segna om Jostedalsrypa. Hjelp kvarandre med å hugse. Prøv å dele den opp i episodar og fortel slik du ser hendinga for deg, som i ein film. Du treng ikkje å hugse alt ordrett slik som segna er skriven ned. No er det din tur å fortelje vidare slik du hugsar den. Eventyr: To eventyr 1 Samanlikn to eventyr frå forskjellige land. Har dei noko felles? Kva er ikkje likt?	Skrifteikn: 1 Lær å skrive ulike skrifteikn t.d.: – runer – latinske bokstavar – gotisk skrift – kinesiske skrifteikn – russiske bokstavar – greske bokstavar – persiske skrifteikn – andre skrifteikn Talespråk: norrømt eller mellomnorsk 1 Lær nokre ord på det språket dei snakka då Pesta kom til landet vårt. Sjå dialogane i <i>På norsk FØR</i>. 2 Kva språk har vi fått mange nye ord frå i vår tid? Finn eksempel. 3 Nemn nye ord som kom til landet vårt etter svartedauden. 4 Kvifor trur du vi stadig får nye ord i språket vårt?

2. trinn: Produser

Pesta	Folkedikting	Språk
1 Arbeid vidare med det du fann ut på første trinn. Finn ein måte å presentere det på. Kanskje kan du kombinere musikk/lyd og bilete? Fann du noko i bileta so mkan gje idear til dans eller rørsle? Korleis beveggar Pesta seg, trur du? 2 Skru tida tilbake til svarte dauden. Tenk deg at du blir sendt ut som reportar ti lein stad der nesten alle er smitta av Pesta. Vel korleis du vil fortelje om katastrofen. T.d.: a) Lag ein nyheitsreportasje for radio/tv. b) Lag eit intervju med ein som har opplevd Pesta på nært hald. c) Lag ein radiodokumentar. Bruk lyd og musikk for å få fram den stemninga du ønskjer.	1 Arbeid vidare med det du fann ut på første trinn. Førebu forteljestund. Det er viktig at alt er godt førebudd. Du skal ikkje lese frå manus, men fange tilhøyraane med din måte å fortelje på. Då må du måle både med orda dine, med blikket ditt og heile kroppsspråket ditt. Hjelp kvarandre i gruppa. Korleis kan de skape ein god lytteatmosfære? Treng du hjelp av ein enkel kostyme eller ein ting du vil fange publikum med? 2 Lag veggavis med nyheitene om Bendik og Årolilja. 3 Lær alle å syngje og danse balladen om Bendik og Årolilja. Ei gruppe kan vere forsongarar medan resten syng omkvedet. 4 Fortel eventyr frå fleire land. Kanskje er det elevar med ulik kulturbakgrunn i klassen din. Vis fram både mangfaldet og likskapen. Du kan bruke musikk eller klede for å understreke ulike kulturar. Kanskje finn de likskap?	1 Arbeid vidare med det du fann ut på første trinn. Lag ei utstilling av teikn frå ulike skriftkulturar. Skriv store, vakre teikn og vis kvar dei kjem frå. 2 Lag ein situasjon (rollespel) der tyske kjøpmenn kjem til landet vårt og skal prøve å snakke med nordmenn om kjøp og sal. Kva ord treng de då? 3 Du hugsar sikkert at folk sende runemeldingar til kvarandre som de skreiv på treklossar. Kva trur du dei skreiv? Prøv å bruke runealfabetet og skriv liknande meldingar.

3. trinn: Framfør

Pesta	Folkedikting	Språk
	Er du klar til framføring? Hugs det er ei førestelling for eit spent publikum. Veit alle i gruppa kva dei skal gjere? Har de laga køyreplan for dei ulike innslaga? Kven har oversikt og leier førestellinga? Skal fleire grupper delta? Treng de tekniske utstyr? Er alt utstyr på plass? Korleis ser rammene rundt førestellinga ut? Er det noko som kan forstyrre opplevinga til publikum? Korleis vil de plassere publikum? Har de hugsa å ta bort det stoffet som ikkje fungerer? Korleis skal framføringa starte? Har de tenkt på korleis innslaga er fletta saman? Synest de sjølve at de har noko spennande å kome med? Då kan de setje i gang. Lykke til!	

4. trinn: Oppsummer

Pesta	Folkedikting	Språk
	Kva har du lært på det fjerde stoppet? Kva hugsar du best av det du har arbeidd med sjølv? Kva hugsar du best frå framføringa til dei andre? Kva likte du best å arbeide med? Kva trinn synest du var mest krevjande? Er det noko du kunne ha likt å vite meir om? Test kva du hugsar: Quiz Vurdering Klassen må setje opp kva kriterium som skal gjelde for vurdering av kvar framføring. Kvar gruppe vurderer seg sjølv. Gje respons til dei andre gruppene. Alle gruppene skal få positiv kommentar. Gje vurdering av publikum. Gje vurdering av rettleiar. Ettertanke Har du tenkt over kvifor vi ikkje snakkar gammalnorsk i dag? Kvifor trur du dei har bevart det gamle språket på Island? Kunne balladen om Bendik og Årolilja ha blitt til i vår tid? Trur du dikting frå andre land er på vandring i dag?	

Quiz

1 Kven har måla «Pesta farer landet rundt»? a) Erik Wærenskiold b) Theodor Kittelsen c) Erling Kittelsen	6 Kven har laga animasjonsfilmar om Askeladden? a) Thorbjørn Egner b) Ivo Caprino c) Alf Prøysen
2 Kva hende i 1349? a) Noreg kom i union med Danmark b) Kristin Lavransdatter vart fødd c) Svartedauden herja i Noreg	7 Kva kjem ordet «segn» av? a) å segne om b) å seie c) å signe
3 Kva heitte kjærasten til Årolilja? a) Olav b) Bendik c) Håkon	8 Kva språk snakka de etter svartedauden? a) gammalnorsk b) norrønt c) mellomnorsk
4 Kva er ein ballade? a) eit eventyr b) ei forteljing som kan syngjast c) ein dans	9 Kva land fekk vi ordet «betale» frå? a) Sverige b) Tyskland c) Danmark
5 Kva var far til Årolilja? a) smed b) riddar c) konge	10 Kva heiter skriftteikna som kom i bruk etter svartedauden? a) runer b) norske bokstavar c) latinske bokstavar
5 Kva var far til Årolilja? a) smed b) riddar c) konge	

OPPGAVER / OPPGÅVER FJERDE STOPP I

Undersøk og sammenlikn

Se på maleriet *Pesta farer lander rundt* av Th. Kittelsen på side 68–69 og illustrasjonen som designeren av boka har tegnet.

- Hva er forskjellen på maleriet og illustrasjonen?
- Hvordan er Pesta framstilt i de to bildene?

Undersøk og samanlikn

Sjå på måleriet **Pesta farer lander rundt** av Th. Kittelsen på side 68–69 og illustrasjonen som designaren av boka har teikna.

- Kva er skilnaden på måleriet og illustrasjonen?
- Korleis er Pesta framstilt i dei to bileta?

OPPGAVER FJERDE STOPP II

Dei tolv villendene, LES 1 side 263

1 Dette er et folkeeventyr.

- a Hva er typisk for slike eventyr?
- b Hva er spesielt med akkurat dette eventyret?
- c Vi grupperer gjerne folkeeventyrene i undergrupper. Husker du disse undergruppene?
Hvis ikke, undersøk! Hvilken undergruppe vil du plassere dette eventyret i? Du må begrunne valget ditt og gjerne diskutere med de andre elevene.

2 Prøv å finne eksempler på eventyr som likner eller har likhetstrekk med dette.

- a Kan du huske noen selv?
- b Du kan spørre noen. Hvem vil du spørre?
- c Let i eventyrsamlinger (Asbjørnsen og Moe, Brødrene Grimms samlinger, H.C. Andersens samlinger) eller blant tegnefilmer.

3 Hvis du finner ett eller flere eventyr med likhetstrekk:

- a Hva er likt?
- b Hva er ulikt?
- c Kan du ut fra det du har funnet, tenke deg at de kan ha samme opphav? Begrunn svaret.

4 Eventyr er opprinnelig en muntlig sjanger. Finn tegn i skrivemåten i dette eventyret som understreker den muntlige formen. Hva finner du?

5 Dette eventyret inneholder både «ufortjent» og «fortjent» vold. Lag avisoverskrifter til tenkte reportasjer som beskriver voldsutøvelsene som om de hadde skjedd i dag.

6 Eventyret kan deles i ni handlingsavsnitt (med svært varierende lengde).

- a Finn dem og lag en tittel til hvert av avsnittene.
- b Lag deretter et kort sammendrag av hvert av avsnittene.
- c Tenk så på fortellingens tredeling: begynnelse (orientering) – hoveddel (komplikasjon) – slutt (løsning). Hvilke handlingsavsnitt vil du plassere i hver av de tre delene?
- d Prøv å plassere avsnittene på en klassisk dramatisk kurve. (Tegn en selv, eller få en blank kopi av læreren.) Passer det?

OPPGÅVER FJERDE STOPP II

Dei tolv villendene, LES 1 side 263

- 1 Dette er eit folkeeventyr.
  - a Kva er typisk for slike eventyr?
  - b Kva er spesielt med akkurat dette eventyret?
  - c Vi grupperer gjerne folkeeventyra i undergrupper. Hugsar du desse undergruppene? Viss ikkje, undersøk! Kva undergruppe vil du plassere dette eventyret i? Du må begrunne valet ditt og gjerne diskutere med dei andre elevane.
- 2 Prøv å finne eksempel på eventyr som liknar eller har likskapstrekk med dette.
  - a Kan du hugse nokre sjølv?
  - b Du kan spørje nokon. Kven vil du spørje?
  - c Leit i eventyrsamlingar (Asbjørnsen og Moe, Brørne Grimms samlingar, H.C. Andersens samlingar) eller blant teiknefilmar.
- 3 Viss du finn eitt eller fleire eventyr med likskapstrekk:
  - a Kva er likt?
  - b Kva er ulikt?
  - c Kan du ut frå det du har funne, tenkje deg at dei kan ha same opphavet? Grunngi svaret.
- 4 Eventyr er opprinneleg ein munnleg sjanger. Finn teikn i skrivemåten i dette eventyret som understrekar den munnlege forma. Kva finn du?
- 5 Dette eventyret inneheld både «ufortent» og «fortent» vald. Lag avisoverskrifter til tenkte reportasjar som beskriv valdsutøvingane som om dei hadde skjedd i dag.
- 6 Eventyret kan delast i ni handlingsavsnitt (med svært varierende lengde).
  - a Finn dei og lag ein tittel til kvart av avsnitta.
  - b Lag deretter eit kort samandrag av kvart av avsnitta.
  - c Tenk så på tredelinga til forteljinga: begynning (orientering) – hovuddel (komplikasjon) – slutt (løysing). Kva handlingsavsnitt vil du plassere i kvar av dei tre delane?
  - d Prøv å plassere avsnitta på ein klassisk dramatisk kurve. (Teikn ei sjølv, eller få ein blank kopi av læraren.) Passar det?

BOKMÅL

Handlingsavsnitt til «Dei tolv villendene»:

- 1 Dronninga ønsker seg en datter
- 2 Dronninga får ønsket oppfylt til en høy pris
- 3 Snøhvit hos de tolv brødrene
- 4 Prøven for å befri brødrene
- 5 Kongen tar Snøhvit til dronning
- 6 Stemoren kaster barna i ormegården
- 7 Snøhvit skal brennes på bålet
- 8 Brødrene befri Snøhvit
- 9 Stemoren får sin dom – stor glede i hele kongeriket

NYNORSK

Handlingsavsnitt til «Dei tolv villendene»:

- 1 Dronninga ønskjer seg ei dotter
- 2 Dronninga får ønsket oppfylt til ein høg pris
- 3 Snøkvit hos dei tolv brørne
- 4 Prøven for å frigjere brørne
- 5 Kongen tek Snøkvit til dronning
- 6 Stemora kastar barna i ormegarden
- 7 Snøkvit skal brennast på bålet
- 8 Brørne frigjer Snøkvit
- 9 Stemora får sin dom – stor glede i heile kongeriket

KJERRINGA MOT STRØMMEN. LES 1 SIDE 250

- 1 Dette er et folkeeventyr.
  - a Hva er typisk for slike eventyr?
  - c Hva er spesielt med akkurat dette eventyret?
  - d Vi grupperer gjerne folkeeventyrene i undergrupper. Husker du disse undergruppene? Hvis ikke, undersøk! Hvilken undergruppe vil du plassere dette eventyret i? Du må begrunne og gjerne diskutere valget ditt i klassen.
- 2 Prøv å finne eksempler på eventyr som likner eller har likhetstrekk med dette.
  - a Kan du huske noen selv?
  - b Du kan spørre noen. Hvem vil du spørre?
  - c Let i eventyrsamlinger (Asbjørnsen og Moe, Brødrene Grimms samlinger, H.C. Andersens samlinger m.fl.).
- 3 Hvis du finner ett eller flere eventyr med likhetstrekk:
  - a Hva er likt?
  - b Hva er ulikt?
  - c Kan du ut fra det du har funnet, tenke deg at de kan ha samme opphav? Begrunn svaret.
- 4 Eventyret handler om en mann som dreper kona si.
  - a Hva ville skje med mannen om dette var en virkelig hendelse i Norge i dag?
  - b Tenk deg at dette skjedde i dag. Skriv eventyret som en nyhetsreportasje vi kunne ha lest i en norsk avis i dag.
  - c Hvorfor reagerer vi ikke på drapet når vi hører eller leser eventyret?
  - d Kan du finne andre eventyr med like brutale overgrep?
  - e Vi godtar mye mer vold i film enn i virkeligheten. Hvilke grenser har vi for hva vi godtar i virkeligheten, i film og i eventyr. Sammenlikn og diskuter.

KJERRINGA MOT STRAUMEN. LES 1 SIDE 250

- 1 Dette er eit folkeeventyr.
  - a Kva er typisk for slike eventyr?
  - b Kva er spesielt med akkurat dette eventyret?
  - c Vi grupperer gjerne folkeeventyra i undergrupper. Hugsar du desse undergruppene? Viss ikkje, undersøk! Kva undergruppe vil du plassere dette eventyret i? Du må grunngi valet ditt og gjerne diskutere med dei andre elevane.
- 2 Prøv å finne eksempel på eventyr som liknar eller har likskapstrekk med dette.
  - a Kan du hugse nokre sjølv?
  - b Du kan spørje nokon. Kven vil du spørje?
  - c Leit i eventyrsamlingar (Asbjørnsen og Moe, Brørne Grimms samlingar, H.C. Andersens samlingar m.fl.).
- 3 Viss du finn eitt eller fleire eventyr med likskapstrekk:
  - a Kva er likt?
  - b Kva er ulikt?
  - c Kan du ut frå det du har funne, tenkje deg at dei kan ha same opphavet? Grunngi svaret.
- 4 Eventyret handlar om ein mann som drep kona si.
  - a Kva ville skje med mannen om dette var ei verkeleg hending i Noreg i dag?
  - b Tenk deg at dette skjedde i dag. Skriv eventyret som ein nyheitsreportasje vi kunne ha lese i ei norsk avis i dag.
  - c Kvifor reagerer vi ikkje på drapet når vi høyrer eller les eventyret?
  - d Kan du finne andre eventyr med like brutale overgrep?
  - e Vi godtar mykje meir vald i film enn i verkelegheita. Kva grenser har vi for kva vi godtar i verkelegheita, i film og i eventyr. Samanlikn og diskuter.

FENTE STOPP

Om kunst av Ingvild Pharo og Egil Sagstad

Skrivende munk 1455, ukjent fransk kunstner

FØR-boka side 94

Munken sitter ved sin skrivepult i ferd med å kopiere et manuskript. Han sitter sidevendt, kledd i lysegrå munkekappe. Flere store kostbare bøker står ved siden av hverandre på en hylle langs den bakre veggen. I rekken av skap med elegant utskårne dører ligger flere bøker, og på toppen av skapene ligger flere manuskripter og skrivesaker. Over pulter henger et stativ med en oppslått bok som er munkens forlegg, teksten han skriver av. Gulvet er flislagt, slik at det likner et flettemønster. Interiøret er holdt i lyse brune og gule farger, mens bøkernes omslag som var av skinn med metallbeslag og som kunne være besatt med edel- eller halvedelstener, er strålende røde og blå.

Munken er gjengitt med rikelig volum, han er overbevisende tredimensjonal, og kutten og kappen faller i store folder slik at både mannens kropp og mannens klær oppleves hver for seg og framhever hverandre. Dette er en klassisk måte å framstille mennesker og draperi, eller andre typer antrekk. Gjengivelsen av rommet byr derimot på noen utfordringer for våre moderne øyne. Vi opplever at rommet ikke er ordentlig rom, og at framstillingen av de forskjellige elementene ikke har samme perspektiv selv om de er utført i tre dimensjoner. Mønsteret på gulvet har ikke perspektivlinjer som kunne dannet en troverdig plattform i rommet. Gulvets mønster derimot består av striper oppå hverandre. Pulten, munken, bøkene, remediene på hylla, som ikke har perspektiv i det hele tatt er alle utført i hvert sitt perspektiv. Denne måten å framstille rom har vært benyttet siden antikken inntil oppdagelsen og anvendelsen av sentralperspektivet (Firenze i 1420-årene). Dermed sier vi at bildet av skrivende munk er «flatt», mens kobberstikket på motsatt side til fulle demonstrerer et perspektivisk rom med inventar og figurer, alt underlagt en geometrisk lovmessighet. Her er forsvinningspunktet i «luften» mellom bygningene aller bakerst i bildet. Alle skrålinjene i bildet, de som skaper rommet, ender i dette punktet, som i dette bildet er imaginært. Både arkitekturen, buerekken, inventaret og figurene er perspektivisk forminsket, figurene er korrekt forkortet (vist i perspektiv). Legg spesielt merke til mannen midt i bildet til høyre som skrur til pressen med framstrakte armer.

Det er også interessant at dette «moderne» bildet viser boktrykkeri, den revolusjonerende oppdagelsen fra samme år som Columbus oppdaget Amerika, 1492, og at bildet er et trykk, altså en teknikk som nettopp lot seg mangfoldiggjøre til en brøkdel av prisen i forhold til de håndskrevne bøkene fra tidligere tider. Det er første skritt mot en jevnere fordeling av godene her i verden, åndelig og materielt.

Senbarokk og rokokko

William Hogarth: Moteriktig bryllup – kort etter bryllupet

FØR-boka side 102

I England ga William Hogarth (1697–1764) uttrykk for den nye middelklassens smak. Hogarth kjempet for å skape en uavhengig engelsk kunst. Selv var han påvirket av den samtidige franske rokokkoen. Han brukte de samme klare, lyse fargene påført med lette, raske strøk. Men hans temaer var engelske nok, ofte moralistiske. Dette var en periode med stor satirisk diktning, en diktning som latterliggjør laster og dumhet. Hogarth ble den store satiriske bildekunstneren. Hans måte var å lage serier med fortellende malerier og trykk som følger personer gjennom flere scener, omtrent som i en bok eller et skuespill. I serien *Moderne giftermål* («Marriage à la Mode») som framstiller et arrangert ekteskap, har den adelige familiens arving giftet seg til penger inn i en nyrik familie. Den ene oppnår ønsket sosial status, og den andre får hardt tiltrengte penger.

På bildet er det unge ekteparet er i ferde med å våkne. Adelsmannen har hatten på i sin kones nærvær. Det sier litt om hans manglende respekt for henne. Han har hendene dypt i lommene, som er tømt etter nattens spill og veddemål. Den lille hunden snuser mistenksomt på en kniplingslue som henger ut av lommen. Det brukne sverdet antyder at han også har vært i kamp i løpet av natten. Den velte stolen viser til en belivet aften, mens tjeneren med hendene fulle av ubetalte regninger vender blikket mot himmelen og spør hvordan dette skal ende. Interiøret er storartet. Hogarth gjør tydelig narr av den klassiske smaken i den trøstesløse antikke bysten på peishyllen.

Om litteratur og oppgaver

Reformasjon, barokk, opplysningstid

4. Trinn
Oppsummer**3. Trinn**
Framfør**2. Trinn**
Produser**1. Trinn**
Undersøk

PLATTFORM:

Felles oppleving gjennom felles lærestoff

Felles oppleving

Læraren les høgt *Smeden og bakeren* av J.H. Wessel (se kopieringsoriginal 16).

Lytt på *Fuge i D-moll* av J.S. Bach.

Felles lærestoff

Litterære tekstar:

Herre Gud ditt dyre navn av Petter Dass (FØR-boka side 99)

Petter Dass og Hinmannen, segn (LES 1 side 252)

Søndags Morgen-Suk av Dorothe Engelbretsdatter (FØR-boka side 100)

Erasmus Montanus av Ludvig Holberg (LES 1 side 169)

Nils Klims underjordiske reise av L. Holberg (LES 1 side 26)

Gullivers reiser av Jonathan Swift (LES 1 side 23)

Smeden og bakeren av Johan Herman Wessel (Kopieringsoriginal 00)

Musikk:

Fuge i D-moll av Johan Sebastian Bach

Bilete:

Nils Klims underjordiske reise, teikneserie (LES 1 side 26)

Ludvig 14. av H. Rigaud (lysark)

Språk:

ny-norsk / moderne norsk

dansk skriftspråk

norske dialektar

gotisk alfabet

Plattform Femte stopp

Tekst A Smeden og bakeren av Johan Herman Wessel

- 1 Bytt ut ordet som er framhevet, med et ord som betyr omtrent det samme.

når han ble *vred*/_____

de treffes i en *kro*/_____

jeg *immer*/_____ går

slår smeden fienden på *planeten*/_____

fremtriner/_____ fire borgere

hans død oppvekker jo *dog*/_____ *ei*/_____ den døde

så *dugelig*/_____ en mann

i våres by én smed vi *ikkun*/_____ have

beredt/_____ til døden alltid vær

- 2 Hvilken sjanger er *Smeden og bakeren*? Diskuter/argumenter.
- a Hvilke argumenter har du for at det kan være et dikt?
  - b Kan det være en fortelling?
  - c Kan det være et skuespill/drama?
- 3 Hvilke personer er med i *Smeden og bakeren*?
- a Hvilken person syns du har mest makt?
  - b Hvem snakker mest?
- 4 *Smeden og bakeren* handler om et mord. Hva står i avisa?
- a Skriv en nyhetsmelding om det som hendte på kroen.
  - b Gjør et intervju med en av de fire mennene som vil ha morderen frigitt. Hva sier han?
  - c Hva mener du om dommen? Skriv et leserinnlegg i avisa.

Tekst B Gullivers reiser

Les utdraget fra *Gullivers reiser*.

Undersøk

- 1 Hvordan ser innbyggerne i Lilliputt ut?
- 2 Hvordan skriver de?

- 3 Hvordan blir de døde begravet?
- 4 Hva skjer i en rettssak hvis du kan bevise at du er uskyldig?
- 5 Hvordan fungerer lovene i Lilliputt?
- 6 Hvilke egenskaper blir verdsatt når du skal få en stilling i Lilliputt?
- 7 Hvilke lovbrudd kan du få dødsstraff for?

Tekst C Niels Klims underjordiske reise

Les utdraget fra tegneserien om *Niels Klims underjordiske reise*.

Undersøk

- 1 Hvordan ser innbyggerne i kongeriket Kimal ut?
- 2 Hvorfor er innbyggerne i landet ulykkelige?
- 3 Hva er spesielt for dem som bor i landet Kvamboja?
- 4 Hvordan er lovene i dette landet?

Lek videre med tekstene

- 1 Både Lilliputt og Kvamboja er fantasiland. Hva kjennetegner disse landene?
- 2 Kan du kjenne igjen noe fra disse fantasilandene i land som eksisterer på jorden?
- 3 Tegneserien er en tolkning av teksten som Holberg skrev. Hvordan kan du se at tegneren har tolket teksten på sin måte?
- 4 Prøv å tegne til teksten i den tomme ruten. Sammenlikn med de andre i klassen.
- 5 Prøv å tegne til et avsnitt i fortellingen om Gullivers reiser, og sammenlikn med tolkningene til de andre elevene i klassen. Skriv en kort tekst til tegningen.

Ettertanke

- 1 Kjenner du til andre fortellinger som handler om fantasiland?
- 2 Hvorfor tror du sjangeren fantasy er så populær blant ungdom?
- 3 Hvordan kan du kjenne deg igjen i en fantasiverden?

Etterarbeid

- 1 Finn ut mer om forfatteren Jonathan Swift.
- 2 Finn ut mer om Ludvig Holberg.
- 3 Tenk deg at Swift og Holberg møttes. Skriv en liten samtale mellom dem slik du kan tenke deg at den kunne ha foregått. Dette må selvsagt bli en fantasisamtale, men med utgangspunkt i det du har funnet ut om de to forfatterne.
- 4 Tenk deg at du møtte en av forfatterne. Hva ville du spørre ham om, og hva tror du han ville svare? Skriv ned det tenkte intervjuet.

Plattform Femte stopp

Tekst A Smeden og bakeren

- 1 Byt ut ordet som er framheva, med eit ord som tyder om lag det same.

når han ble *vred*/_____

de treffes i *en kro*/_____

jeg *immer*/_____ går

slår smeden fienden på *planeten*/_____

fremtriner/_____ fire borgere

hans død oppvekker jo *dog*/_____ *ei*/_____ den døde

så *dugelig*/_____ en mann

i våres by én smed vi *ikkun*/_____ have

beredt/_____ til døden alltid vær

- 2 Kva sjanger er *Smeden og bakeren*? Diskuter/argumenter.
- a Kva argument har du for at det kan vere eit dikt?
  - b Kan det vere ei forteljing?
  - c Kan det vere eit skodespel/drama?
- 3 Kva personar er med i *Smeden og bakeren*?
- a Kva for ein person synest du har mest makt?
  - b Kven snakkar mest?
- 4 *Smeden og bakeren* handlar om eit mord. Kva står i avisa?
- a Skriv ei nyheitsmelding om det som hende på kroa.
  - b Gjer eit intervju med ein av dei fire mennene som vil ha mordaren frigitt. Kva seier han?
  - c Kva meiner du om dommen? Skriv eit lesarinnlegg i avisa.

Tekst B Gullivers reiser

Les utdraget frå *Gullivers reiser*.

Undersøk

- 1 Korleis ser innbyggjarane i Lilliputt ut?
- 2 Korleis skriv dei?

- 3 Korleis vert dei døde gravlagde?
- 4 Kva skjer i ei rettssak viss du kan bevise at du er uskuldig?
- 5 Korleis fungerer lovene i Lilliputt?
- 6 Kva eigenskapar blir verdsette når du skal få ei stilling i Lilliputt?
- 7 Kva for brotsverk kan du få dødsstraff for?

Tekst C Niels Klims underjordiske reise

Les utdraget frå teikneserien om *Niels Klims underjordiske reise*.

Undersøk

- 1 Korleis ser innbyggjarane i kongeriket Kimal ut?
- 2 Kvifor er innbyggjarane i landet ulykkelege?
- 3 Kva er spesielt for dei som bur i landet Kvamboja?
- 4 Korleis er lovene i dette landet?

Leik vidare med tekstane

- 1 Både Lilliputt og Kvamboja er fantasiland. Kva kjenneteiknar desse landa?
- 2 Kan du kjenne att noko frå desse fantasilanda i land som eksisterer på jorda?
- 3 Teikneserien er ei tolking av teksten som Holberg skreiv. Korleis kan du sjå at teiknaren har tolka teksten på sin måte?
- 4 Prøv å teikne til teksten i den tomme ruta. Samanlikn med dei andre i klassen.
- 5 Prøv å teikne til eit avsnitt i forteljinga om Gullivers reiser, og samanlikn med tolkingane til dei andre elevane i klassen. Skriv ein kort tekst til teikninga.

Ettertanke

- 1 Kjenner du til andre forteljingar som handlar om fantasiland?
- 2 Kvifor trur du sjangeren fantasy er så populær blant ungdom?
- 3 Korleis kan du kjenne deg att i ei fantasiverd?

Etterarbeid

- 1 Finn ut meir om forfattaren Jonathan Swift.
- 2 Finn ut meir om Ludvig Holberg.
- 3 Tenk deg at Swift og Holberg møttest. Skriv ein liten samtale mellom dei slik du kan tenkje deg at han kunne ha gått føre seg. Dette må sjølvsagt bli ein fantasisamtale, men med utgangspunkt i det du har funne ut om dei to forfattarane.
- 4 Tenk deg at du møtte ein av forfattarane. Kva ville du spørje han om, og kva trur du han ville svare? Skriv ned det tenkte intervjuet.

Smeden og bageren

Der var en liden Bye, i Byen var en Smed,
Som farlig var, naar han blev vred.
Han sig en Fiende fik; (dem kan man altid faae,
Jeg ingen har, det gaae
Min Læser ligesaa!)
Til Uhæld for dem begge to
De træffes i en Kroe.
De drak (jeg selv i Kroe vil drikke;
For andet kommer jeg der ikke.
Anmærk dog, Læser! dette:
Jeg immer gaaer paa de honette.)
Som sagt, de drak,
Og efter mange Skiildsord, hidsigt Snak,
Slaaer Smeden Fienden paa Planeten.
Saa stærkt var dette Slag,
At han saa ikke Dag
Og har ei siden seet'en.

Strax i Arrest blev Smeden sat,
En Feldskiær faaer den Døde fat,
Og om en voldsom Død Attest hensender.
Den Mordere forhøres og bekiender.
Hans Haab var, at han skulde hisset gaae,
Og der Forladelse af sin Modstander faae.
Men hør nu Løier! Netop Dagen,
Før Dom skal gaae i Sagen,
Fremtriner fire Borgere
For Dommeren; den mest veltalende
Ham saa tiltalede:

«Velviseste!
Vi veed, paa Byens Vel De altid see;
Men Byens Vel beroer derpaa,
At vi vor Smed igien maae faae.
Hans Død opvækker jo dog ei den Døde?
Vi aldrig faaer igien saa duelig en Mand.
For hans Forbrydelse vi alt for grusomt bøde,
Om han ei hjælpes kan.» –
«Betänk dog, Kiere Ven! der Liv for Liv maae bødes!» –
«Her boer en arm udlevet Bager,
Som Pokker snart desuden tager.
Vi har jo to, om man den Ældste tog af dem?
Saa blev jo Liv for Liv betalt.» –

«Ja», sagde Dommeren, «det Indfald var ei galt.
Jeg Sagen at opsætte nødes;
Thi i saa vigtigt Fald man maae sig vel betænke.
Gid vores Smed jeg Livet kunde skienke!
Farvel, godt Folk! Jeg gjør alt, hvad jeg kan» –
«Farvel, velvise Mand!» –

Han bladrer i sin Lov omhyggelig;
Men finder intet der for sig,
Hvorved forbuden er, for Smed at rette Bager.
Han sin Beslutning tager,
Og saa afsiger denne Dom:
(Hvem, som vil høre den, han kom!)
«Vel er Grovsmeden Jens
For al Undskyldning læns,
Og her for Retten selv bekiendte,
Han Anders Pedersen til Evigheden sendte;
Men da i vores By én Smed vi ikkun have,
Jeg maatte være reent af Lave,
Ifald jeg vilde see ham død.
Men her er to, som bager Brød.»

«Thi kender jeg for Ret:
Den ældste Bager skal undgielde det,
Og for det Skedte Mord med Liv for Liv bør Bøde,
Til velfortiente Straf for sig
Og likesindede til Afskye og til Skræk.»

Den Bager græd Guds jammerlig,
Da man ham førte væk.

Moral

Beredt til Døden altid vær!
Den kommer, naar du mindst den tænker nær.

1. trinn Undersøk		
Litteratur og språk	Musikk	Bilete
Tekst: <i>Herre Gud ditt dyre Navn og Ære</i> av Petter Dass 1 Kontrastar Studer siste strofe av salmen. Finn eksempel på kontrastar eller ord som har motsett tyding. 2 Bevegelse Les 3. og 4. linje av kvar strofe rytmisk. Klapp rytmen. Prøv å beskrive rytmen med ord (adjektiv/adverb). Kva skjer med rytmen i 5. linje? 3 Ornament/Pynt Finn eksempel på korleis språket snirklar seg fram og går omvegar. Kvar finn du ord som rimar? Skriv opp alle rimorda.	Lytteeksempel: <i>Fuge i D-moll</i> av Johan Sebastian Bach 1 Kontrastar Lytt etter kontrastar i fugen. Korleis kjem dei til uttrykk? 2 Bevegelse Kan du høyre at ei melodistrofe kjem att fleire gonger? Denne strofa kallar vi eit tema. Prøv å telje kor mange gonger temaet kjem att i ulike stemmer. Startar det lyst eller mørkt? Prøv å syngje temaet. 3 Ornament/Pynt Finn ut når stemmene når kvarandre att og flettar seg inn i kvarandre. Kan du teikne det? Finn eksempel på at stemmene briljerer og pyntar på temaet. På kva måte gjer dei det?	Måleri: <i>Ludvig 14.</i> av H. Rigaud Sjå lysark 1 Kontrastar Leit etter kontrastar i dette biletet av «Solkongen». 2 Bevegelse Studer korleis kongen står. Kva synest du kroppsspråket hans seier? Frå kva perspektiv er portrettet måla? Sjå kvar lyset fell. Kva rolle speler lys og perspektiv for korleis vi oppfatar personen? 3 Ornament/Pynt Finn eksempel på pynt i dette biletet. Leit etter detaljar som viser makta til denne kongen.

2. trinn   Produser

Du har undersøkt korleis litteraturen i barokken brukte *kontrastar*, *bevegelse* og *ornament*. Arbeid vidare med utgangspunkt i desse stikkorda. Du kan også velje å leggje vekt på berre eitt av punkta.

Litteratur og språk	Musikk	Bilete
1 Kontrastar a Kvar kan du finne kontrastar? Finn kontra-situasjonar, kontrastkjensler osv. b Skriv ned kontrastord. c Set kontrastorda opp mot kvarandre i setningar. d Prøv å lage ein konkurranse der det gjeld å finne kontrastord. e Kva er det motsette av kontrastord? Kan du lage ein konkurranse også med slike ord? 2 Bevegelse a Rytmen i språket kan understreke fart og uro eller stillstand og ro. Leit etter tekstar der rytmen understrekar innhaldet b Les diktet rytmisk slik at innhaldet 3 Ornamet/Pynt Leit i dikt frå barokken etter snirklete måtar å uttrykkje seg på. Prøv å seie innhaldet på ein meir direkte måte. Du kan også lage det som ein konkurranse i klassen.	1 Kontrastar a Lytt etter lydar rundt deg. Prøv å gjenta dei eller ta opp lydane. Leit etter kontrastlydar, og set dei opp mot kvarandre. b Lag lydar på instrument eller datamaskin. Prøv å setje dei saman til ein komposisjon av kontrastar. 2 Bevegelse a Bruk komposisjonen i ein dans. Kva tittel synest du passar på verket? b Prøv å bevege kroppen saman med stemmene i ein fuge. Lat ein person vere ei stemme, og vis korleis stemmene beveger seg saman. 3 Ornamet/Pynt Finn eksempel på moderne musikk der artistane briljerer med trillar og musikalske krumspring. Lytt gjerne på fleire sjangrar.	1 Kontrastar Prøv å lage ein installasjon som liknar på biletet av Ludvig 14. Kva må du passe på? Har du fotoapparat, kan du også ta bilete. 2 Bevegelse a Finn bilete på sportssidene i avisene der de ser menneske i bevegelse. Lag ein fotomontasje. Finn ein tittel på biletet. b Prøv å lage skulpturar av kvarandre der de er midt i ei dramatisk handling, t.d. ein som skårar mål. 3 Ornamet/ Pynt Skriv eit vers der du pyntar bokstavane slik dei gjorde i barokken. Sjå i gamle bøker

3. trinn   Framfør

Litteratur og språk

Musikk

Bilete

Er du klar til framføring?
 På dette stoppet kan de t.d. lage ei utstilling av noko de har produsert.
 Har de eit tema for utstillinga?
 Kva slags produkt kan stillast ut?
 Kan de lage ei utstilling med innslag frå dei ulike områda i trappa?
 Korleis vil de ordne dei ulike produkta?
 Kva passar til å stå saman?
 Kan noko stillast opp mot kvarandre som kontrastar?
 Korleis kan de få fram bevegelse i utstillinga?
 Kan de stille ut eller framføre ornament?
 Kan nokon lage ein reportasje frå utstillinga?
 De kan lage intervju med utstillarar og med nokon frå publikum.
 Legg reportasjen ut på nettsida til klassen.
 Sjekk også dei andre punkta under framføring på Fjerde stopp.

Lykke til!

4. trinn   Oppsummer

Kva har du lært på det femte stoppet?
 Kva hugsar du best av det du har arbeidd med sjølv?
 Kva likte du best å arbeide med?
 Kva hugsar du best frå utstillinga?
 Prøv deg på kopieringsoriginalen «Fleip eller fakta».

Vurdering

Kva ville du ha gjort annleis om du skulle lage ei ny utstilling/framføring?
 Vurder om du har kome med gode idear i læringstrappa på det femte stoppet.
 Vurder om du har kome med gode idear.
 Vel ut noko du har arbeidd med, og legg det i arbeidsmappa di.
 Kva vil du leggje i presentasjonsmappa? Grunngi kvifor du valde dette produktet.
 Legg vurderinga i mappa di.

Ettertanke

Har du lagt merke til om samansette tekstar på internett bruker verkemiddel som kontrastar, bevegelse eller ornament (pynt)?

OPPGAVER FEMTE STOPP I

Fleip eller fakta

- 1 På 1500-tallet snakket alle i Norge dansk.
- 2 På 1500-tallet var det svenskene som bestemte over Norge.
- 3 Martin Luther reformerte den katolske kirken i Tyskland.
- 4 Bibelen ble oversatt til norsk i 1537.
- 5 Konfirmasjon ble innført i landet vårt i 1736.
- 6 På 1700-tallet var det mest jenter som gikk på skolen.
- 7 Johan Sebastian Bach var en stor norsk komponist.
- 8 Petter Dass var prest i Nord-Norge.
- 9 Dorothe Engelbretsdatter fikk ikke gitt ut bøkene sine mens hun levde.
- 10 Ludvig Holberg og Dorothe Engelbretsdatter vokste opp i samme by.
- 11 Nils Klim var en god venn av Johan Hermann Wessel.
- 12 *Smeden og bageren* er et dikt av Johan Hermann Wessel.

OPPGÅVER FEMTE STOPP I

Fleip eller fakta

- 1 På 1500-talet snakka alle i Noreg dansk.
- 2 På 1500-talet var det svenskane som bestemte over Noreg.
- 3 Martin Luther reformerte den katolske kyrkja i Tyskland.
- 4 Bibelen vart omsett til norsk i 1537.
- 5 Konfirmasjon vart innført i landet vårt i 1736.
- 6 På 1700-talet var det mest jenter som gjekk på skolen.
- 7 Johan Sebastian Bach var ein stor norsk komponist.
- 8 Petter Dass var prest i Nord-Noreg.
- 9 Dorothe Engelbretsdatter fekk ikkje gitt ut bøkene sine medan ho levde.
- 10 Ludvig Holberg og Dorothe Engelbretsdatter voks opp i same by.
- 11 Nils Klim var ein god venn av Johan Hermann Wessel.
- 12 *Smeden og bageren* er eit dikt av Johan Hermann Wessel.

OPPGAVER / OPPGÅVER FEMTE STOPP II

Undersøk og diskuter kunsthilder og illustrasjoner

I dette kapitlet er det mange historiske bilder og kunstverk. Disse bildene kan brukes sammen med illustrasjonene til designerne som knagger når du skal prøve å huske hva du har lest.

- Jobb sammen i par eller grupper, og prøv å knytte tanker og assosiasjoner til hvert bilde på dette stoppet.
- Hva har du lært om reformasjonen, barokken og opplysningstiden?

Undersøk og diskuter kunsthilene og illustrasjonar

I dette kapitlet er det mange historiske hilene og kunstverk. Desse hileta kan brukast saman med illustrasjonane til designarane som knaggar når du skal prøve å hugse kva du har lese.

- Arbeid saman i par eller grupper og prøv å knytte tankar og assosiasjonar til kvart hilete på dette stoppet.
- Kva har du lært om reformasjonen, barokken og opplysningstida?

SJETTE STOPP

Om kunstav Ingvild Pharo og Egil Sagstad

Caspar David Friedrich: *Vandringsmann over tåkehavet*

FØR-boka side 118

Romantikkens forhold til naturen kommer tydelig til uttrykk i den tyske kunstneren Caspar David Friedrichs kunst. Bildet viser en ung mann som står på toppen av en gold steinrøys. Han står ryggvendt og skuer utover et fjellandskap der spisse takker og tinder stikker opp av tåkehavet. Over det hele er himmelen med et lett skydekke, slik at hele landskapet framtrer i grå- og blåhvitt tone med de mørkegrå og brune taggene som stikker opp. I en slik natur kan en fortape seg i betraktninger over naturens villskap og utilgjengelige skjønnhet, en kan få en opplevelse av sin egen litenhet i forhold til altet, og en har muligheten til å la seg henrive og føle seg i ett med denne naturen. I tysk romantikk er det et element av panteisme. Den ryggvendte skikkelsen betrakter en vill og utilgjengelig natur der et feiltrinn fører ned i stupet. Denne opplevelsen av å være i tilværelsens ytterkanter, der skrekken er en del av den estetiske opplevelsen, er typisk for romantikken. Denne opplevelsen kalles på engelsk «sublime», et begrep som helst benyttes om de engelske «gothic novels», spennende historier fra gamle slott med knirkende dører, kister med dauinger, ubegripelige hendelser, forfulgte jomfruer osv. Høyromantikken dyrket de stormende følelser og ga muligheter for å uttrykke det mest høystemte og himmelstrebende, så vel som det morderiske og mørke i menneskenes sjel.

Det er et framtrepende element av nasjonalisme i romantikken, i alle land, og særlig i de unge nasjonene som kjempet fram sin selvstendighet på begynnelsen av 1800-tallet. De norske kunstnerne valgte å bo i utlandet. Det var ikke mulig å leve som kunstner i Norge før langt ut i århundret. Adolph Tidemand løftet den beskjedne folkelivsskildringen opp til et heroisk nivå da han malte norske bønder som bar med seg den stolte historien fra fortiden. Derfor har redaksjonen valgt å benytte Tidemands bilder til å belyse historiske forhold slik som *Eventyrfortellersken*, *Fanitullen* og *Brudeferd i Hardanger* (versjonen uten stavkirken). På samme måten, i en seinere periode i nyromantikken ved århundreskiftet 1900, malte Theodor Kittelsen bilder fra Svartedauden slik at de oppleves som autentiske.

Norsk romantisk maleri

Norsk romantisk maleri er nært knyttet til tysk romantikk. I perioden 1820–1840 var Dresden en viktig by for de norske kunstnerne. Dresden var

et sentrum i tysk romantikk. Her bodde J.C. Dahl hele sitt voksne liv. Han var professor ved kunstakademiet i byen, og lærer og inspirator for de yngre norske malerne som søkte utdanning her. Her arbeidet også kunstneren Caspar David Friedrich. Hans syn på naturen har hatt innflytelse på Dahl og hans yngre norske kolleger. De norske kunstnerne malte imidlertid sjelden så mystiske bilder som Friedrich.

Dahl ville male Norge og fant et romantisk landskap på Vestlandet og i høyfjellet. Han ga det norske landskapet en kunstnerisk form, og definerte Norge i bildekunsten for første gang. Dermed kom den vestnorske og den norske høyfjellsnaturen lenge til å bli selve bildet på Norge. Dahl var, som Henrik Wergeland, blant dem som ga det unge Norge en identitet, som så landets skjønnhet og dets historie, og som kunne omsette det i overbevisende bilder. Han kunne formidle norsk natur, og han så de gamle minnesmerkene fra en mektig fortid. Slik var han med på å gi et fattig folk i en fjern del av Europa en historie og en kultur. Han ga det unge Norge en billedlig form som ble forstått i utlandet så vel som her hjemme. Det var med romantikkens veldige overblikk, den skolerte kunstners dyktighet og emigrantens lengsel til sitt fødeland, at han gjenga vestlandsnaturen og høyfjellet som siden ble selve innbegrepet av norsk natur.

Nasjonalromantikken

Dresden mistet sin betydning som sentrum i tysk åndsliv i løpet av 1830-årene. Den norske kunstnergenerasjonen etter Dahl fant det naturlig å søke utdanning andre steder, og Düsseldorf ble utdanningsstedet for de aller fleste norske kunstnerne fra seint i 1830-årene og fram til ca. 1860. Det er denne generasjonen kunstnere som for alvor gjorde malerkunsten tilgjengelig for det norske publikummet og som i vår tradisjon kalles nasjonalromantikerne. Norge fikk sin grunnlov og ble en egen stat i forbindelse med oppgjøret etter Napoleonskrigene. Det ble viktig og nødvendig å markere sin selvstendighet, både overfor den umiddelbart foregående historie som dansk provins og overfor den nye unionspartneren Sverige. I løpet av 1830- og 1840-årene var det et bevisst arbeid for å finne fram til norsk identitet. Da fikk vi en rekke romantiske landskapsmalere og folkelivsskildrere.

For å finne motiver til sine malerier dro Tidemand på reiser i de norske bygdene i Sør-Norge. Tidemand malte bøndene i sine lokale drakter, bønder med til dels eksotiske skikker og eldgamle hus. På den ene siden så han etter tradisjoner som gikk tilbake til middelalderen og fant en kontinuitet i vår historie tvers gjennom dansketid og union. På den annen side fant han en kultur i endring. Beskrivelsen i ord og maleri av det tradisjonelle livet på landsbygda ble gjort i det den var i ferd med å forsvinne. Det må også understrekes at de som gjorde innsamlingsarbeidet, gjorde det fordi de fant at denne kulturen hadde umistelige kvaliteter. Det var en oppfatning at folkekunsten var mest «ekte» i bondebefolkningen i de mer avsidesliggende områdene. Dermed ble bonden også «ekte» norsk og bærer av vår nasjonale identitet. Gjennom disse

staute folk var arven fra vår heroiske fortid bevart. Og ikke bare var de av heroisk slekt, de var like stolte og frie fremdeles. De norske bøndene hadde vært selveiere fra gammelt, de var faktisk frie og selvstendige, ikke leilendinger. Den norske bonden, fri og stolt, ble også bærer av samtidens frihetsideal.

På grunn av februarrevolusjonen i Frankrike i 1848 og uro i Europa, vendte de norske kunstnerne hjem for en tid. Våren 1849 arrangerte de festforestillinger på Christiania Theater. En populær teaterform var å gjenskepe malerier på scenen. Dette kalles tablåer. Til tablåene ble det spilt, sunget og lest dikt. *Brudeferd i Hardanger* var avslutningsnummeret på en slik festforestilling. Landskapet på bakteppet var malt av Gude selv og assistenter. Sangen, *Der ånder en tindrende sommerluft*, var skrevet av Andreas Munch til melodi av Halvdan Kierulf. Den ble framført av et mannskor. Inn på scenen ble det trillet en båt full av folk, deriblant byens vakreste piker, alle kledd i folkedrakter. Ole Bull satt i stavnen og spilte, og jubelen ville ingen ende ta.

Litt om Adolph Tidemand, 1814–1876

Adolph Tidemand ble født Mandal. Han vokste opp i et lykkelig hjem hvor musikk og poesi ble dyrket. Faren hadde vært kammerråd (privatsekretær) hos kronprins Frederik i København før han ble utnevnt til tollinspektør i Mandal. Moren var fra København. Tidemand viste tidlig anlegg for tegning og maling, men han måtte stort sett øve seg på egen hånd. Bare når omreisende malere kom til byen var det mulig å få veiledning. Der var nettopp en omreisende portrettmaler som overbeviste faren om at sønnen burde gå kunstnerveien. Dermed fikk Tidemand følge sin lyst og dro til København i 1832. Der fikk han bo hos sin onkel. Han begynte på akademiet hvor han gikk i fem år. I 1837 dro han til Düsseldorf for videre studier. Han tenkte å utdanne seg til historiemaler og begynte med motiver fra nordisk historie. Hans første og viktigste historiske bilde er *Gustav Vasa taler til Dalalmuen i Mora kirke* (1839–1841). Bildet vakte oppmerksomhet der det ble utstilt og framkalte rosende ord fra blant andre J.S. Welhaven. En studiereise i Norge ble avgjørende for hans seinere kunst. Under denne reisen ble hans interesse for norsk bygdemiljø vekket. Han forlot historiemaleriet og ble folkelivsskildrer, en oppgave han holdt fast ved hele sitt lange kunstnerliv. Det første folkelivsbilde malte han i 1844, *Eventyrfortellersken*, en gammel kone som i lysskinnet fra gruen forteller barna nifse eventyr. Til å begynne med fins både det satiriske og folkløstiske aspektet side om side med historiemaleriets komposisjonsskjema og innhold, f.eks. *Gudstjeneste i en norsk landsens kirke* (1845). Mot slutten av 1840-årene følger de første hovedverkene der han kombinerer folkelivsskildring og nasjonal idealiserende framstilling som vi ser det i *Brudeferd i Hardanger* og *Haugianerne*. Det er først og fremst disse bildene som har gitt Tidemand den sterke posisjonen han har i norsk kunst. Det er denne typen malerier fra norsk folkeliv som blir hans motivkrets. Det går en dyp og ekte følelse gjennom hans bilder, som er utført i en sikker teg-

ning og med en fast og sluttet komposisjon. Koloritten har vært kritisert for å være brunlig, varm og søtlig, og personkarakteristikken for å være svak. Mange har i ettertid ment at motivkretsen var for snever, at det var en dwelling ved idyllen og søndagsfreden og at han overså hverdagens slit.

Tidemand bodde i Düsseldorf resten av livet avbrutt av nesten årlige reiser til Norge om sommeren. I revolusjonsåret 1848 dro den norske kunstnerkolonien hjem der den ble hilst med begeistring og festligheter. Det kunne syns som om mulighetene for et hjemlig norsk kunstliv var til stede. Men de aller fleste kunstnerne dro ut igjen så fort forholdene i Europa tillot det. Tidemand traff tidsånden midt på 1800-tallet, og er fortsatt blant våre mest populære malere.

Om litteratur og oppgaver, læringstrappa

Nasjonalisme og romantikk

Felles opplevning

Læraren les høgt frå *Utvandrerne* av Vilhelm Moberg.

Felles lærestoff

Litterære tekstar:

Millom bakkar og berg / Nordmannen av Ivar Aasen (koperingsoriginal 20)

I de dage av Ole Rølvåg (kopieringsoriginal 21)

Utvandrerne av Vilhelm Moberg (kopieringsoriginal 22)

Musikk:

Gjendines bådnå / Barnet legges i vuggen ned (kopieringsoriginal 20a)

Bilete:

Aften på Krøderen (lysark)

Brudeferden i Hardanger (FØR-boka side 132)

Aktuelle sjangrar:

lyrikk

roman

folkemusikk

oljemåleri

høgtlesing

drama

song

Språk:

dansk/dansk-norsk

Gjendines bådnåt

Edvard Grieg møtte Gjendine då ho var budeie på Skogadalsbøen i Jotunheimen i 1890. Ho både song og spelte på bukkehorn for han. Særleg likte han den fine voggesongen ho song til barnet til søstera si. Når ho vogga og song, skreiv Edvard Grieg ned notane på det han fekk høyre. Seinere brukte han *Gjendines bådnåt* i ein komposisjon for klaver, i *Norske Folkeviser*, Opus 66.

Den norske folkemusikken vart ein viktig inspirasjon for komponisten Edvard Grieg. Han møtte Gjendine fleire gonger for å lytte på folketonane hennar.

Det finst mange innspelningar av *Gjendines bådnåt*, både i Griegs klaverarrangement og som folkevise. Prøv å lære songen i klassen.

Barnet legges i vuggen ned

Gm D/G Gm Cm7/G Gm D/G Gm-5 Gm

Bar-net leg-ges i vug-gen ned, stun-dom gre-ter og stun-dom ler.

Gm D/G Gm Cm7/G Gm D/G Gm-5 Gm

Bar-net leg-ges i vug-gen ned, stun-dom gre-ter og stun-dom ler.

Dm/F Gm/E Eb7 Bb7+5 Eb7 D7/A

So - ve nu, so - ve nu, i Je - su navn,

Gm/Bb Cm6 D Gm-5 Gm Dm/F Gm/E

Je - sus be - va - re bar - net. So - ve nu,

«Millom bakkar og berg» av Ivar Aasen

Tekst: Ivar Aasen

Melodi: Ludvig Mathias Lindeman

Diktet heiter opprinneleg «Nordmannen»

Millom bakkar og berg ut med havet
heve nordmannen fenge sin heim,
der han sjølv heve tuftene grave
og sett sjølv sine hus oppå deim.

Hag såg ut på dei steinute strender;
det var ingen som der hadde bygt.
«Lat oss rydja og byggja oss grender,
og så eiga me rudningen trygt.»

Han såg ut på det bårute havet;
der var ruskut å leggja ut på;
men der leikade fisk nedi kavet,
og den leiken, den ville han sjå.

Fram på vinteren stundom han tenkte:
Gjev eg var i eit varmare land!
Men når vårsol i bakkane blenkte,
fekk han hug til si heimlege strand.

Og når liene grønkar som hagar,
når det lavar av blomar på strå,
og når netter er ljose som dagar,
kan han ingen stad venare sjå.

Sud om havet han stundom laut skrida.
Der var rikdom på benkar og bord;
men kringom såg han trældomen kvida,
og så vende han atter mot nord.

Lat no andre om storleiken kivast,
lat deim bragla med rikdom og høgd.
Millom kaksar eg lite kan trivast,
millom jamningar helst er eg nøgd.

I de dage av Ole E. Rølvåg

Hva aktet faren å gjøre med indien?

Gjøre? – Han Per Hansa kom ikke lenger. Ordene som konen hadde sagt, og som alle hadde hørt, ringte uavlatelig for ham.

«Ja, hva skal du gjøre?»

«Vi får nå se da.» – Han rykket seg ut av det og tilføyde sterkt en gang til: – «Vi får nå se da!»

«Vil du – vil du slåss med dem?»

Han Per Hansa tok godt om hånden:

«Vi får kanskje nøye oss med å *skalpere*!»

Han Store-Hans visste ikke annet enn at skalpering var det verste som fantes, men var ikke akkurat sikker på hvordan det foregikk, og så måtte han spørre:

«Hva var det for slag, – å skalpere?»

«Å ikke noe videre. – Visste han ikke det da?»

«Nei! – Kan du ikke si det, far?»

Han Per Hansa flyttet den tomme pipa over i andre munnviken, og så måtte han le: – «Jo ser du, Store-Hans, når huden blir riktig tørr og god på hodene hos somme folk, så tar indien og spretter den av!»

«Vokser det ny igjen da!» – Store-Hans skottet opp til faren sitt hode; – og der for hånden opp under lua på ham selv, før han sanset seg.

«Å, det gjør vel det, vet du!»

«Gjør – gjør det ikke gruelig vondt?»

«Nei slett ikke; – det vil si: når den er god og tørr.»

Nåja, *det* var ikke så vanskelig å forstå, og han Store-Hans fattet det straks.

«Hva gjør de med huden?»

«Hva de gjør med huden? – De bruker den vel, – ja, til votter og slikt. – De snur hårene inn, ser du.»

«Å du jukser bare!» sa han Store-Hans og strekte skrittene for ikke å komme bakom.

«Det kan godt hende! – Men jeg trodde du hadde vett på det.»

Store-Hans skulle likt å spørre om andre ting, men torde ikke slippe stemmen løs; han kjente den ble for tørr. – Forresten nærmet de seg nå sterkt leiren at han fikk nok bare med å bruke øynene.

Og det var meget å se deroppe! – Nå var det reist et stort telt i midten; på hver side stod fire mindre. Det var halvnakne, brune unger som sprang mellom teltene. – De lekte visst, trodde han Store-Hans, og fikk straks mer mot. – Og der så han kvinnfolk også! – Nei, her var neppe noen fare! –

Teltene stod et stykke bakenfor vognringen. Midt mellom dem og vognene holdt nå noen på med et bål, bar brenne fra vognene og la på; rundt bålet satt flere menn med bena i kors under seg. – Alle røkte, – det merket han Per Hansa seg først. – Ilden fra bålet tok til å kaste sterk lysning; hudfargen hos dem som satt omkring, ble enda mørkebrunere,

håret mer glinsende svart. De satt der tause og røkte pipene sine.

De to kommende stod innenfor bålets lysning; en av mennene pekte på dem med pipa; det ble sagt noe; ellers syntes ikke deres komme å vekke noen forstyrrelse.

Han Per Hansa kom fram og hilste, – såpass engelsk kunne han da. – Hilsenen ble besvart på samme språk. – Det var en av mennene som sa noe, det lød som et spørsmål; et par andre la noe til. – Nei, han Per Hansa skjønte ikke mukket og stod rådvill.

Men så kom han Store-Hans ham til unnsetning, – hittil hadde han holdt seg bakenfor faren, – og hvisket fort:

«De vil vite om vi bor her!»

«Yes! – Yes!» nikket han Per Hansa sterkt. «Si dem, du, at det kan de forlate seg på at vi gjør, men si det endelig *pent*, forstår du!»

Han Store-Hans kom et skritt lenger fram og forsøkte så godt han kunne med det lille engelsk han hadde lært vinteren før.

Visitten var over; her var ikke noe mer å gjøre for han Per Hansa; kyrne hadde roet seg like ved vognene – alle fire, så det var bare å ta dem og gå tilbake. – Men han kunne mest som ikke få seg til å gå heller; duften fra pipene fløt så livlig forlokkende ut i kveldsbrisen, at den holdt han fangen. Han hadde ikke hatt seg en skikkelig pipe på over to uker, og han kunne godt kjenne på lukten at dette var sterk tobakk.

Fristelsen ble ham til sist for veldig, han orket simpelthen ikke holde igjen. – Han så seg om, valgte det ansikt som forekom ham best, tok pipa ut av munnen og gjorde tegn til at han skulle like å få noe i den!

Joda, det forstod ansiktet utmerket. Mannen lo og sa noe til de andre, trakk ut av skjorten en stor pung som han bar i en snor om halsen, åpnet den og bød fram. – Han Per Hansa grep til med begjærlig hånd, tok nedi pungen og stoppet godt. –

«Takk skal du ha, mann!» – Kommer så sant han Hans Olsa igjen før du fær din veg, skal du nok få igjen. — Du, Hans, får oversette så godt du kan. – For galt også at vi ikke kan snakke med så bra folk!» — Han Per Hansa gikk bort til varmen, karret seg ut en glo og la på pipa og tente med lange, velbehagelige smatt.

Idet han nå vendte seg fra ilden, ble han var et ansikt like ved seg, et ansikt som stakk ut av et broket teppe, og lå så nær ilden at han ble ille ved; for dette måtte vel begynne å svi snart!

Og så ble han Per Hansa stående og se inn i det. Ansiktet så på ham igjen. Det slo ham straks; den der karen må ha gresslig vondt noe steds; musklene var fortrukket av smerte.

«Store-Hans!» sa han fort, «kom hit og spør den her karen hva det er som mankerer ham; han ser ut som han ligger og drages med dauen!»

Han Store-Hans måtte atter prøve sitt lille forråd av nykommer-engelsk på indianerne. Ansiktet gav først et ynk, derpå et svar. Så spurte gutten igjen, fikk et svar og et stønn til.

«Han sier han har vondt i handa si!»

«Nei, sier han det, du? – Det var da synd i ham! – Si til ham at jeg skulle like å se den handa hans.»

Men så slapp han Store-Hans å snakke denne gang. Mannen hadde ligget der og sett på dem, sett nøye og forskende på han Per Hansa; han reiste seg nå, kom hen til ham, viklet først teppet av armen, tullet hel hop skitne, fargete filler av hånden.

Det var en fæl neve mannen viste ham, opphovnet til den var så diger som en stokkende, og ikke bare hånden, men håndleddet og armen oppover. Styggheten syntes å ha sitt oppgav i et sår bak på håndflaten som det var gått verk i. – Han Per Hansa så og kjente og dreide på neven som om han alle sine levedager aldri hadde bestilt annet enn undersøke slike hender. Hånden var så hard som en vedkubbe, men selve såret var ikke stort.

«Ja ha ja, – blir ikke dette blodforgiftning, skal ikke jeg hete Per! – Bare det ikke alt er det! — Du skal si til ham, « henvendte han seg til han Store-Hans, «at vi må ha varmt vann og kluter straks. – Men det må være *rent*, rent, skal du si!

– Ja, nå må du bare være flink til å snakke!» Og så fortsatte han med diagnosen.

Men her ble han Store-Hans stående fast. At faren ville ha varmt vann, fikk han dem til å forstå; men det andre budet om rene, hvite kluter, klarte han ikke.

Indianeren hadde hele tiden sett forskende på mannen som stod der med slik kyndig mine og betraktet hånden hans. De andre hadde reist seg, først en, så flere, og kom bort til dem. Det dannet seg en tett ring rundt dem. Kjerringene kom også; ungene sluttet å leke og smatt seg innimellom de store; til sist hadde hele leiren sluttet en tett klynge rundt de tre. – Han Per Hansa var alvorlig, men tok lange, dype drag av pipa.

«Det var da søtten til neve du har, da mann!» utbrøt han Per Hansa da han endelig var ferdig med undersøkelsen. – «Jeg ser ingen annen råd enn at du, Store-Hans får springe hjem etter ho mor di. – Du skal si med henne at her ligger en indiander-høvding og så godt som drages med dauen; det er blodforgiftning, ho lyt ta med seg lisj-gryta, og så alle rene rene kluter ho kan spare; kan du huske at de må være *hvite*? – Og så må ho ta en saltklype. –Mannen må ha hjelp i denne kveld, skal du si. – Gå nå bare, – du er vel ikke redd av deg!

Å nei, han Store-Hans var ikke redd lenger; dette var det gildeste han hadde opplevd og vel kom til å oppleve. –Han hadde allerede albuert seg ut av klyngen, da faren kom på noe han hadde glemt og kalte ham tilbake.

– «Du skal si med ho Sørrina fra meg at ho må gå hjem og se etter om det ikke er en skvett igjen på flaska hans Olsa; og det så ikke er mer

enn som en fingerbøl, må vi få det; for her gjelder det altså liv! Og så må ho mor ta littegrann pepper, – la meg nå se at du er flink gutt og husker det alt sammen!»

Gutten sprang, og faren gav seg i kast med hånden. – Først lot han mannen forstå at nå måtte han ha vann til å vaske hendene sine i, – «yes, vann, *vann!*» sa han Per Hansa, dyppet med hånden og vasket, og så forstod mannen det straks, sa noe, og en kom med vann i en blikkdunk. – Han Per Hansa vasket sine egne hender både vel og lenge, slo ut vannet og gav dem til kjenne at nå måtte han ha mer. – «Yes, yes, mer, mer!» – Han fikk det også og gav seg til å vaske såret, hånden, håndleddet, armen, mest hånden, og såret aller mest. – Men svartbrunt var det, det skinnet, og svartbrunt ble det, og han Per Hansa var slett ikke sikker på enten han hadde fått det rent eller ikke.

– Han tok mannen og gikk så nær hen til bålet som de kunne tåle det; der satte han seg med ham og tok ut alle de erfaringer han som gammel lofotfisker hadde ervervet seg. – Først satte han seg til å gni omkring såret, lenge, – oppover og rundt.

Utvandrerne av Vilhelm Moberg

[...]

Kristina ble lei, og Karl Oskar var arg på prosten, som hindret dem i selv å velge gudfar til sitt eget barn. Mest lyst hadde han til å gå rett til ham og si sin mening: Han tok seg for stor makt over dem. Men Brusander var hans sjelehyrde, og for sin salighets skyld kunne en ikke gjøre seg til uvenn med sin sjelehyrde. Men så meget var han viss på: I Nord-Amerika hadde ingen prest makt til å nekte noen å føre frem et barn til den kristne dåp.

Nå ba de i stedet grannefolket, Jonas Petter på Hestbekken og konen hans Brita-Stafva, om å være gudfar og gudmor til vesle Harald. Foruten disse to var ikke andre enn Karl Oskars søster Lydia, som tjente i Kråkesjø, buden i barnedåpen.

Og denne vinteren fantes det heller intet å lage gjestebudsmat av. Kristina kokte dåpsgrøt av en liten pose byggryn som hun hadde stukket unna til denne dagen. Litt smør og sukker kunne hun også ha i grøten og legge i gryten. Alle tre barna klenget seg rundt henne da hun øste den opp. Det var lenge siden de små hadde sett slik mat der i huset og kjent noe som duftet så godt. Kristina øste opp grøten i et stort leirfat, men de fikk ikke lov til å røre den før fadderne var kommet tilbake fra kirken med den nydøpte, så hun satte ut fatet til kjøling under kjellerlemmen.

Mens Jonas Petter og Brita-Stafva var ute på kirkeferden, stelte Karl Oskar og Kristina fjøset, og barna var alene inne.

Da foreldrene kom tilbake til stuen, saknet de Anna. De lette etter henne både ute og inne, men kunne ikke se henne noe sted. Nils og Märtha visste heller ikke hvor hun hadde tatt veien. Og borte var hun. Hun var fire år nå, og så gammel at hun kunne gå alene til grannegården, men aldri hendte det at hun gikk noe sted uten lov.

Karl Oskar var meget urolig for henne. Hva kunne ha hendt ungen? Hun var ham kjærere enn hans eget liv, og hun brukte følge etter ham hvor han gikk og sto. I ettermiddag hadde han lovet henne at hun skulle få bli med ham til skomakeren, som skulle ta mål av henne til nye støvler, for de gamle var det nesten ingen ting igjen av. Dette hadde hun sikkert ikke glemt, så det var underlig at hun var blitt borte rett før de skulle gi seg i vei.

Til ingen nytte lette de etter barnet på markene. Faren aktet seg til grannegården for å spørre etter henne der. Da kom Kristina løpende og sa: Jentungen var i kjelleren. Da hun kom forbi, hadde hun hørt en jamrende lyd der innefra og hadde åpnet døren.

På gulvet nede i kjelleren lå Anna. Hun jamret seg som om hun skulle ha stygge smerter. Ved siden av henne på gulvet sto leirfatet som Kristina hadde satt ut til kjøling for et par timer siden, fylt til randen med byggrynsgrøt. Fatet var nesten tømt. Ikke mer enn tredjedelen var igjen.

Jentungen ble båret inn og lagt i sengen. Hun gråt klynkende og ba foreldrene tilgi hva hun hadde gjort seg skyldig i. Hun hadde ikke greidd å glemme grøtfatet som hun hadde sett og kjent lukten av ute på kjøkkenet.

Hun var så sulten og hadde slik lyst på grøt. Hun hadde sett at moren satte fatet i kjellertrappen, og hun kunne ikke stå imot lysten til å smyge seg ned i kjelleren. Først tenkte hun bare å lukte på grøten, så mente hun at hun kunne smake på den, men ikke mer enn at det ikke merktes. Hun fant en skje og åt litt. Men da hun først hadde gjort det, så kunne hun ikke holde opp. Aldri hadde hun smakt noe så godt, og aldri ble hun mett på grøten. For hver skje hun tok, smakte den bedre i munnen – og så åt hun til fatet mest var tomt. Men da ble hun rent fælen. Nå vågde hun ikke gå inn igjen. Hun torde ikke vise seg for foreldrene, så ulydig som hun hadde vært. Hun satte seg til nede i kjelleren, og om en stund tok det til å verke så ille i magen.

Anna hadde forett seg på byggrynsgrøten. Etter vinterens nødmat var den for kraftig kost for magen hennes, som hadde svellet opp og sto som en tromme, hard og spent. Hun illskrek når verken hugg tak i henne.

Berta på Idemo ble budsendt. Hun pleide fordrive mageverk med varmen fra ulltøy, og nå la hun en tykk forbindelse av varme ullhoser om livet på barnet. Hun ville også prøve råmelk som innvendig middel. Lydia løp til Kråkesjø, der en merr nyss hadde føllet, og hun kom tilbake med en kvart canne hestemelk, som Anna måtte drikke.

Men intet kunne lindre barnets verk og vânde. Berta sa: Grynene i grøten hadde svellet opp i innvollene og var blitt dobbelt så store, så de hadde sprengt magesekken. Hun var redd hun ikke maktet å bôte slik skade.

Piken ropte og ba så inderlig at noen måtte hjelpe henne, for hun hadde så vondt, så vondt. Flere ganger hadde hun bedt foreldrene tilgi henne at hun hadde vært så ulydig. Hun hadde jo visst at ingen fikk lov til å røre grøtfatet før det ble kveld og gjestene kom.

Om natten lå hun stundom i ørske. Berta sa: Om det ikke vendte seg til det bedre før morgenen kom, ville vel Gud ta barnet til seg. Bedre trøst kunne hun ikke gi foreldrene.

Anna hørte henne nevne dette, og hun sa hun ville ikke at Gud skulle hente henne. Hun ville være her hjemme. Hun var forstandig for sine år og kom med mange underlige spørsmål, som de voksne ikke kunne svare på. Når riene tok henne, ropte hun på faren og tryglet ham om hjelp. Hun ville stå opp og gå med ham til skomakeren og ta mål av nye støvler, slik han hadde lovet henne. Flere ganger snakket hun om de nye støvlene. Smerteskrikene hennes hørtes helt ut i fjøset, der kyrne rautet til svar: De mente noen var på vei ut til dem med fôr.

Tidlig på morgenen døde Anna fra all sin smerte. Den som snakket til Karl Oskar de nærmeste dagene, fikk vente på svar. To og tre ganger kunne en spørre, men han var som døv. Fjerde gangen kunne det hende han så opp. Da spurte han hva en ønsket av ham, og det var tydelig at spørsmålet hadde gått ham forbi.

Nils undret på om han skulle gå ut og lage likkiste til vesle Anna. Den gangen hørte Karl Oskar hva som ble sagt, og han svarte: Kisten til det døde barnet skulle han selv snekre. Mer ville han ikke høre om dette.

Han gikk inn i skjulet, der han hadde noen furuplanker liggende. Her var virke nok og mer enn nok til en likkiste. Til den kisten som skulle romme vesle Annas magre kropp, trengtes ikke meget trevirke. Han rotet litt i stabelen. Han ville bruke rette, fine, kvistfrie bord, rent og barkfritt virke. Men han kastet fra seg alle bord han fikk tak i. Enten var de krokete eller skjeve eller barkflekket eller fulle av kvist. Han tok opp det ene bordet etter det andre, så på det og kastet det fra seg. Det var ikke lett å finne bord i stabelen som kunne brukes til Annas kiste.

Snart orket han ikke mer, og han satte seg ned uten å ha noe mellom hendene. Han satt og lyttet til sitt barn som nyss hadde talt til ham: Det er så vondt å dø, far. Jeg vil ikke at Gud skal hente meg når det gjør så vondt. Jeg vil bli her hjemme. Kan jeg ikke få lov til det, enda jeg åt opp all grøten? Jeg skal aldri ete noen ting uten at jeg får lov, om jeg bare kan få bli her hos dere. Far, du er så stor og sterk. Du kan vel hjelpe meg så Gud ikke kommer og tar meg. Om du visste så vondt som det er, far! Er det ingen som kan hjelpe meg? Jeg er jo så liten. Ville du selv dø, far? Ville du at Gud skulle komme og hente deg?

Og så lenge faren hørte sitt døde barn rope om hjelp, fikk de levende omkring ham intet svar. Han hørte dem ikke.

Om kvelden spurte Nils sønnen hvor langt han var kommet med kisten. Karl Oskar svarte: Han holdt på å finne frem bord.

Men heller ikke den neste dag kunne de høre lyden av hammer og høvel fra vedskjulet. Karl Oskar sa bare: Han holdt på å finne frem bord.

Men da det heller ikke tredje dagen var noen lyd å høre fra vedskjulet, gikk Nils dit på krykkene sine og satte seg ved høvelbenken. Han tømret så kisten til den døde mens Karl Oskar så på.

Da arbeidet var ferdig, sa sønnen: Den var ikke god nok! Nå hadde Nils i sin tid tømret mer en hundre likkister, og alle som tinget dem, hadde vært vel nøyd. Ikke en kiste var blitt vraket. For første gang hadde han gjort et arbeid som ble vraket, og det var hans egen sønn som gjorde det. Der var et bord med en stor, stygg kvist, der var et som han hadde skamsaget, og der stakk det frem en spiker. Skulle kan hende Anna ligge på en kvass spiker? Karl Oskar fant mange feil på kisten som faren hadde tømret i hop. Han tok en øks og slo den i stykker.

Nils kjente seg krenket. Men hans eldste sønn var nå engang en vrang og vrien kar, som det var uråd å gjøre til lags. Så fikk han tømre kisten selv. Langt om lenge fant han noen rake og kvistfrie bord som han mente var bra nok. Han stilte seg ved høvelbenken og sto der hele natten. Utpå morgenen var kisten ferdig.

Det var en fars arbeid, gjort en ensom sorgens natt ved lykten i vedskjulet. Alle de som så kisten, forsto det kan hende ikke, og kan hende ville ingen kunnet se forskjell mellom denne kisten og den som var slått i stykker. Men denne var laget av en fars varsomme hender. Det var en kiste tømret sammen av hender som ikke kunne la være å gripe etter den døde.

Gud ga to ektefolk et barn som de kunne elske og verne, og når de hadde fått det kjært og knyttet hele sitt liv til det, så tok han det til seg igjen. Hva hadde de syndet at de gjorde seg skyldige til en slik straff? Hva vondt hadde han gjort at han nå var blitt nødt til å tømre denne kisten?

På en uke ble det holdt både barnedåp og gravøl på Korpamoen. Karl Oskar bar kisten i sin favn bort til graven, der prosten kastet jord på den og sa at Anna nå skulle bli som jorden på denne spade, og at hun ikke skulle leve igjen før hun ble vekket opp på den ytterste dag.

Barnet åt av byggmelsgrøten.

Av det magre bygget som vokste opp forrige sommeren, hadde de berget noen skjepper. Det ble til et par femliter gryn. Av de siste grynene kokte Kristina grøt til barnedåpen. Men da kornåkeren sto grønn, var det ingen som sa til barnet: Om du eter dette, skal du visselig dø!

Og Karl Oskar tenkte: Åkerjorden der det korn vokste som hadde drept hans barn, måtte være rammet av Herrens ord til Adam. Den måtte være forbannet. Anna døde fordi åkerjorden her var forbannet.

Han så de bleke tiggerbarna gå rundt og rote i søppeldyngene, og han tenkte: Vesle datteren min fant god mat, innvollene hennes sprakk av byggrynsgrot med sukker og smør. Så ble hun også et hungerens vitne.

I flere uker etter gravferden var Kristina ikke seg selv. Det meste av hva hun gjorde, ble galt gjort, og mangt ble ugjort. Tusen ganger anklaget hun seg selv og spurte: Hvorfor satte jeg ikke bort fatet med barnedåpsgrøten så ingen så det? Eller hvorfor lot jeg ikke barna smake på den før jeg satte den bort? Om jeg det hadde gjort, så hadde Anna levet nå.

Mellom foreldrene nevntes ikke det døde barns navn før lang tid var gått. Aldri talte de om barnet de hadde mistet. Om de det hadde gjort, ville sorgen blitt dobbelt tung å bære. Da ville den kommet frem i det klare dagslys og fått sin makt godtatt. Nå fristet de holde den fra seg, så den ikke kom utenfor tankene. Når ord ikke brakte trøst, burde de være

utalt. Mellom sørgende mennesker ble ordene ikke bare tom lyd, og de urodde den bitre trøst som kan hende fantes i stillhetens tilflukt.

En måned var gått siden Annas gravferd da Kristina enn kveld sa til Karl Oskar: Etter det som nå var hendt, hadde hun skiftet sinn. Det var henne ikke lenger imot å flytte til Nord-Amerika. Før hadde hun ment hun ville være en dårlig mor om hun vågde sine barns liv på Oseanet. Nå hadde hun lært at Gud også her langt inne i landet kunne legge hennes små barn i graven, om hun vernet aldri så vel om dem. Kan hende var det like trygt for barna ute på det stormende hav, om hun bare la alt i Guds hånd. Dertil kom at hun nok aldri ville kunne trives som før her på gården. Dersom han ennå mente det var gagn for dem selv og barna å flytte ut, ville hun føye seg etter ham. Hva det enn var de ga seg ut på – det visste de jo begge så lite om – skulle hun ta sin del. Hun ville følge ham.

Ektefolkene var kommet til enighet. De ville friste å få skipsleilighet neste år.

Så hadde de tatt sin beslutning, en beslutning som avgjorde livets fremtid for dem og deres barn, som strakte seg inn i kommende tider, frem til ufødde slekter, en beslutning som avgjorde hvor deres barnebarn og barnebarns barn en gang skulle fødes til verden.

Høytlesing i klassen

Tekst: *Utvandrerne* av Vilhelm Moberg

- Læreren leser høyt for klassen.
- Diskuter hva Karl Oskar mente med å si at Anna var «et hungerens vitne»?
- Hva gjør mest inntrykk på deg i denne fortellingen?

Høytlesing i grupper

Tekst: *I de dage* av O.E. Rølvåg

- Gruppene deler teksten seg imellom. Les først stille og oppklar vanskelige ord.
- Les høyt for hverandre. Prøv å få fram stemningen og replikkene når du leser.
- Velg lesestrategier fra «Leseverkstedet» i *På norsk NÅ 1*.

Samtale i grupper

- *Hvem* – hører vi om?
- *Hvor* – er vi?
- *Hva* – skjer?
- Hvorfor er Per Hansa og Store-Hans redde, tror dere?
- Hvordan blir nordmennene og indianerne kjent med hverandre?
- Hvordan kan de snakke sammen?
- Store-Hans syntes det var «det gildeste han hadde opplevd og vel kom til å oppleve». Hvorfor tror du han opplevde det slik?
- Har du opplevd noe liknende? Fortell.
- Hvordan tror du innvandrere opplever møtet med nordmenn?

Høgtlesing i klassen

Tekst: *Utvandrerne* av V. Moberg

- Læraren les høgt for klassen.
- Diskuter kva Karl Oskar meinte med å seie at Anna var «et hungerens vitne»?
- Kva gjer mest inntrykk på deg i denne forteljinga?

Høgtlesing i grupper

Tekst: *I de dage* av O.E. Rølvåg

- Gruppene deler teksten seg imellom. Les først stilt og oppklar vanskelege ord.
- Les høgt for kvarandre. Prøv å få fram stemninga og replikkane når du les.
- Vel lesestrategiar frå «Leseverkstaden» i *På norsk NO 1*.

Samtale i grupper

- *Kven* – høyrer vi om?
- *Kvar* – er vi?
- *Kva* – skjer?
- Kvifor er Per Hansa og Store-Hans redde, trur de?
- Korleis blir nordmennene og indianarane kjende med kvarandre?
- Korleis kan dei snakke saman?
- Store-Hans syntest det var «det gildeste han hadde opplevd og vel kom til å oppleve». Kvifor trur du han opplevde det slik?
- Har du opplevd noko liknande? Fortel.
- Korleis trur du innvandrarar opplever møtet med nordmenn?

Læringstrappa

I. trinn Undersøk		
Litteratur og språk	Musikk	Bilete
Tekst: <i>Nordmannen</i> av Ivar Aasen Kvifor er dette romantikk? a Korleis ser landet til Nordmannen ut? b Kjenner du til eit slikt land? c Korleis er Nordmannen? d Kjenner du nokon som liknar på Nordmannen? e Kven trur du Nordmannen er? f Plukk ut alle substantiv som har med natur å gjere. g Kva årstider er skildra i diktet? h Dette diktet har ein kjend melodi. Lær å syngje han. Lær 1. verset av «Nordmannen» utanåt. Då er det lurt å hugse kva ord som rimar. (Kanskje greier du fleire vers.)	Lytteeksempel: <i>Gjendines bådnlåt, Opus 66</i> av Edvard Grieg Kvifor er dette romantikk? a Lytt først på ei innspeling av bådnlåten. b Kva vil du kalle ein «bådnlåt»? c Musikk er ofte laga etter ulike former. Denne låten har ei slik form der vi kan høyre at melodien er delt opp i bitar nesten som ein Kvikkklunsj. Nokre bitar liknar på kvarandre. Kor mange bitar finn du? Kor mange like bitar finn du? d Prøv å teikne bitane som ein Kvikkklunsj. Merk dei bitane som er like med same bokstav. e Korleis blir mønsteret? Samanlikn med andre. f Lær å syngje <i>Gjendines bådnlåt</i>.	Måleri: «Brudeferden i Hardanger» av Tidemand og Gude (På norsk FØR side 132) «Aften på Krøderen» av Tidemand og Gude (lysark) Kvifor er dette romantikk? a Kva ser du på biletet? b Kva hender? c Kva har hendt før dette? d Korleis er naturen framstilt? e Korleis ser menneska ut? f Kvar trur du dei bur? g Kva lever dei av? h Kva synest du er viktigast i biletet, «naturen» eller menneska? Ta for deg kvart av bileta på same måten.

2. trinn Produser Arbeid saman to eller fleire.		
Litteratur – Språk	Musikk	Bilete
Nordmannen – slik eg har møtt han a Finn foto/bilete i aviser, magasin m.m., og vis nordmannen slik du ser han. b Lag ein plakat med tittelen over, og skriv ein liten tekst under kvart bilete. c Kva kjønn har nordmannen din? «Typisk nordmann» a Kva legg du i det uttrykket? b Diskuter og finn situasjonar som de meiner viser dette. c Dramatiser nokre situasjonar. d Har alle på gruppa dei same erfaringane?	På tur med Edvard Grieg a Bli med Grieg på samlarferd. Tenk deg at de kjem til ein avsides gard og møter dei som bur der. Kva hender? Dramatiser. b Dersom Grieg hadde levd i dag, ville han ha brukt folketonane annleis. Korleis? Kom med forslag til han. Det kan gjerne vere ein samtale mellom dykk. (rollespel) c Prøv å setje tema frå <i>Bådnlåt</i> inn i ei ny ramme av moderne musikk. Du kan gjerne sample med musikk som du kjenner. Ta opptak viss du har utstyr.	«Brudeferden i Hardanger» a Sjå på biletet av Rolf Groven frå 1975. (lysark) b Samanlikn med originalen av Tidemand og Gude. c Kva er ulikt med dei to bileta? d Kva er likt? e Kva oppnår Groven med å forandre eit kjent måleri på denne måten? f Kva trur du han vil seie oss? g Lag eit nytt kunstverk med ein ny bodskap. Du har lov til å forandre/manipulere slik du vil.

3. trinn Framfør		
Litteratur – Språk	Musikk	Bilete
Vel ut noko av det de har arbeidd med til framføring. Lag ein plan for korleis de vil flette saman litteratur, bilete og musikk. Lag ein detaljert tidsplan for framføringa. Skriv liste over utstyr som trengst. Fordel oppgåver. Skriv liste over kven som har ansvar for ulike oppgåver. Inviter nokon til framføringa. Hugs full konsentrasjon rett før framføringa! Set i gang! Lykke til		

4. trinn Oppsummer		
Pesta	Folkedikting	Språk
Kva har du lært på det sjette stoppet? Kva hugsar du best av det du har arbeidd med sjølv? Kva hugsar du best frå framføringa til dei andre? Kva likte du best å arbeide med? Kva trinn syntest du var mest krevjande? Er det noko du kunne ha likt å vite meir om? Vurdering Klassen må setje opp kva kriterium som skal gjelde for vurdering av kvar framføring. Lag eit vurderingsskjema med grunngjeving for vurderinga. Diskuter om framføringa skal vurderast med poeng, karakterar eller ord. Kvar gruppe vurderer seg sjølv. Gi respons til dei andre gruppene. Skriv ein liten tekst der du vurderer din eigen innsats. Kva lærte du av å vurdere framføringa? Prøv deg på kopieringsoriginalen «Hvem – Hva – Hvor». Ettertanke Kva er romantikk for deg? Har vi nasjonalromantikk i dag?		

OPPGAVER / OPPGÅVER SJETTE STOPP I

«Hvem – Hva – Hvor»

HVEM

- er nynorskens far?
- er bokmålets far?
- er Ole E. Rølvåg?
- er Peter Christian Asbjørnsen?

HVA

- er et offisielt språk?
- heter ordet *dreng* på norsk?
- sammenliknet Wergeland det norske språket med?
- for et språk ble eventyrene skrevet ned på?

HVOR

- seilte Restaurationen?
- ble den norske grunnloven lagd?
- ble Ole Bull født?
- studerte Edvard Grieg?

«Kven – Kva – Kvar»

KVEN

- er nynorskens far?
- er bokmålets far?
- er Ole E. Rølvåg?
- er Peter Christian Asbjørnsen?

KVA

- er eit offisielt språk?
- heiter ordet *dreng* på norsk?
- samanlikna Wergeland det norske språket med?
- for eit språk vart eventyra skrivne ned på?

KVAR (KOR)

- segla Restaurationen?
- vart den norske grunnloven laga?
- vart Ole Bull fødd?
- studerte Edvard Grieg?

OPPGAVER SJETTE STOPP II

Norge vil bli norsk

Under ser du en kortfattet oversikt over kapitlet. Hvilke hendelser, navn og begreper må du fylle ut med for å få en mer helhetlig oversikt over perioden? Hent gjerne stoff fra andre kilder enn boka, for eksempel fra internett. Skriv direkte i kopieringsoriginalen. Du kan også lage et to-kolonnenotat. Se i NÅ-boka side 170.

❖ Romantikk

❖

❖

❖ Grunnloven 17. mai 1814

❖

❖

❖ Fra frigjøring fra Danmark, til union med Sverige

❖

❖

❖ Nasjonalromantikk

❖

❖

❖ Språkstrid – dansk eller norsk

❖

❖

❖ Norsk språk – Ivar Aasen

❖

❖

❖ Folkeeventyrene – Asbjørnsen og Moe

❖ Norsk litteratur – Henrik Wergeland

❖ Norsk musikk – Edvard Grieg

❖ Norsk malerkunst – Tidemand og Gude

❖ Utvandring til Amerika

❖ Levende bilder

SJENDE STOPP

Om kunst av Ingvild Pharo og Egil Sagstad

Det moderne livet

Det moderne livet danner en motivkrets i realismens kunst. Bildene skildrer livet i byene både i arbeid og fritid. Det var livet på de brede gatene (bulevardene), på kafeene, i teatrene, på barene, i parkene, i industriområdene og i utkantområdene. Kunstnerne skildret både de velstående og de fattige og de som var på vrangsidene av samfunnet. Storbyen ga muligheter for arbeid, nytt liv og utfoldelse. Fritid var noe nytt. At kunstnerne gikk ut for å male samtiden, førte til samfunnsengasjement hos noen av dem. Det var ikke mulig å male nød uten samtidig å ta stilling til den. Kunstneren er ikke bare betrakter eller observatør, men også en deltaker. Realistene skulle beskrive virkeligheten, den ytre verden. Den kan man se og derfor det eneste man kan vite noe om. Men virkeligheten er alltid sett av et menneske. Ethvert realistisk kunstverk må nødvendigvis være et subjektivt uttrykk. Virkeligheten er sett gjennom et «temperament» slik den franske forfatteren Émile Zola uttalte. Realismens dilemma blir søken etter absolutt, objektiv kunnskap om den ytre verden, men den er bare tilgjengelig gjennom sansning og blir dermed subjektiv.

Frits Thaulow var den første av de unge franskinspirerte kunstnerne som slo seg ned hjemme i Norge. I datidens Kristiania vakte det sikkert sensasjon da han slo opp staffeli i Slottsparken for å male byen eller da han om vinteren, iført en svær ulveskinnspeles, malte ute på Frøensjordet. Og det var ikke små studier han malte, men store lerreter. Han skulle male sant med naturens egne farger. Alt skulle registreres nøye. I Thaulows bilder fra de tidlige 1880-årene er det stor detaljtroskap, det kan til tider grense til fotorealisme. *Fra Slottsparken* (1882) illustrerer denne fasen i kunstnerens utvikling. Det er høst og luften er klar og kjølig, og sola skinner. Thaulow hadde særlig evne til å gjengi værlaget. Det elegante paret som hilser på hverandre gir et øyeblikks minnelse av «det moderne livet». Fargene er klare og sterke satt med korte, små strøk som skaper rike valører. Den røde parasollen til damen litt bak i bildet trekker oppmerksomheten bakover i bildet og skaper rom. I denne perioden tar Thaulow opp vintermotiv og blir snømaler. Han får fram lysets reflekser og de fineste variasjoner i det hvite, enten mot det blålige eller mot rosa. Landskapet får form og vinterens egenart kommer fram.

Krohg og Thaulow var gode venner og hadde kjent hverandre siden guttedagene. De gikk kunstnerisk hver sin retning utover i 1880-årene, selv om begge forble realister hele sitt liv. Krohg var en mangesidig kunstner som var sosialt engasjert, mens Thaulow ble mer en representant for det som kalles «l'art pour l'art» (kunst for kunstens skyld), friluftsmaleriet og

analysen av den sette virkelighet. I sin positive betydning innebærer det at kunsten er en uavhengig erkjennelsesform. Den behøver ikke gå noens ærend, være talerør for ideologier eller oppfatninger.

Erik Werenskiold satte seg som mål å skildre norsk virkelighet som han mente var livet i bygdene. Han ville skildre den norske bonden uten den nasjonalromantiske idyllen. Her skulle bøndene framstilles slik som de var og i sitt rette miljø. Maleriene *Fra Telemark* (1883) og *En bondebegravelse* (1885) har en klar, lyssterk farge og en personframstilling som gir oss en føling med norsk natur og folkeliv. Det oppløste, lysskimrende øyeblikket i impresjonismen blir ikke noe norsk uttrykk. I norsk maleri dreier det seg mer om studier av landskapsformer og lyset som i Frits Thaulows og Christian Skredsvigs beste malerier, Harriet Backers sublime fargebruk og Kitty Kiellands studier av Barbizonmaleriet. Det mest franske i vår realisme er den nye fargeoppfatningen.

Blått interiør (1883): Harriet Backer

FØR-boka side 146

En kvinne sitter i en lav lenestol foran vinduet med lyset som strømmer inn. I lysstrømmen står en potteplante på et høyt blomsterbord. Over kaminen henger et speil. På kaminhyllen står det nok en plante, en rød asalea. Oppbyggingen av bilderommet er klar med horisontale og vertikale linjer. Romskapende skrålinjer er gardinopphenget, den skråstilte blå stolen i forgrunnen og den sittende kvinnen. I speilbildet over kaminen skimtes den delen av rommet vi ikke ser. Det lille sjøbildet på veggen med sitt perspektiv er et bilde i bildet. Dagslys faller inn fra det store vinduet i veggen til høyre. Vinduet er ikke synlig. De mørke gardinene danner en kontrast til det opplyste interiøret.

Som tittelen sier, er bildet holdt i ulike toner og avskygninger av blått, helt fra blåsvart ned til det svakt hvitblå. De røde fargeinnslagene, som skatollet, blomsten på kaminhyllen og leken på gulvet foran, forsterker blåfargen. I tillegg til blått mot rødt, skapes det en spenning ved bruk av fargene gult og hvitt i kvinnens krage og sytøy, og grønt i plantene og puten på gulvet. Backer har malt lyset som faller på de ulike gjenstandene. Det hvite taket og den nøytrale veggen har en rikdom av blånyanser som er en refleks av de dypt blå gardinene, de blå stolene og kvinnens blå kjole. På gulvet foran den unge kvinnen ligger en leke, en dukkesoldat. Hva har foregått her? Kanskje har et barn nylig vært der? Kanskje kvinnen puster ut etter at barnet har bråkt og lekt, og nå er det fred og ro. Blått interiør kan også være et eksempel på et maleri med en person som framstilles som en del av omgivelsene, slik som i impresjonistiske malerier der menneskene og omgivelsene nesten går i ett, de er like viktige. Her er ikke mennesket framhevet, men vist som en del av en helhet der alle visuelle elementer har samme verdi.

Litt om Harriet Backer

Harriet Backer ble født i Holmestrand og vokste opp der. Slekten var solide handelsfolk, og mange i familien var kunstnerisk begavet. I skoletiden i Holmestrand fikk hun undervisning av Jacob Calmeyer, som hadde vært elev av J.C. Dahl i Dresden. Etter en tid på Eckersbergs malerskole i Kristiania, bar det til Berlin. I 1874 kom hun til München der hun studerte hos portrettmaler Lambert Linder og Eilif Peterssen. I en liten by utenfor München, Schliersee, malte hun *Bondekjøkken* og interiøret til *Solitude*. I disse bildene begynte hun å arbeide med det maleriske problem hun skulle arbeide med hele sitt liv: hvordan gjengi et rom med det innstrømmende dagslyset som gir tingene form og farge. *Bondekjøkken* viser fire bondekvinner som sitter rundt et bord drikker kaffe. Motivet er hverdagslig, uten litterært innhold eller sosial tendens. Bildet er malt i motlys, noe som den gangen var dristig. Det blir en skarp kontrast mellom det hvite vinduet og den hvite veggen som framstår mørk grå. Vi kan følge hvordan lyset gir form til alle elementene. Seinere malte Backer slike interiører i sterke og rene farger, men dette tidlige bildet viser at hun har sett seg ut nye veier, sannsynligvis under påvirkning av fransk kunst, men formidlet gjennom den tyske realistmaleren Wilhelm Leibl som arbeidet i München på denne tiden.

Om høsten 1878 reiste Backer til Paris. Først i 1883, med *Blått Interiør* greier hun å fullføre sine intensjoner, nemlig å male dagslyset som faller inn i rommet og strukturere og definere dette gjennom lyset og fargen.

En gruppe kunstnere etablerte sommeren 1886 et malerkollektiv på Christian Skredsvigs eiendom Fleskum i Bærum. Her ble stemningslandskapet i norsk kunst skapt, og grunnlaget for nyromantikken i vår kunsthistorie lagt. Harriet Backer var, i motsetning til Kitty Kielland, aldri noen realistisk friluftsmaler, og hun ble heller ikke noen nyromantisk stemningsmaler. Hennes spesialitet var interiøret. Mens andre sto ute og malte naturstemninger, gikk Backer til Knabberud Gård og malte *En Bondestue*. Her oppdaget hun et norsk bondeinteriør med sterke farger, et motiv hun fortsatte å arbeide med i mange år. Blått hadde hittil vært hennes hovedfarge. Hun sa selv at alt hun malte ble blått fordi franske interiører var blå. I norske interiører var hovedfargen ofte rød. Mens de andre Fleskummalerne malte stemningsbilder i blåtoner, fant Harriet Backer fram til det røde og økte fargen i kraft og styrke.

Backer malte flere store kirkeinteriører. Det første er *Barnedåp i Tanum kirke* (1892) som regnes som mesterverket. Så fulgte *Altergang i Stange kirke* (1903) og til slutt det praktfulle rosemalte interiøret fra *Uvdal stavkirke* (1909). Disse kirkeinteriørene er storverk i norsk kunst. Her faller lyset inn over vegger, murer og inventar. Mennesker og rom blir ett, og hun får det til å vibrere med koloristisk glød.

Harriet Backer var en dyktig og innflytelsesrik lærer for mange kunstnere. Hun opprettet i begynnelsen av 1890-årene en malerskole. De fleste som tok sin utdanning i denne perioden var innom hennes skole. Der fikk de glede av hennes innsiktsfulle korreksjon og veiledning.

Frokost I (1882): Gustav Wentzel

FØR-boka side 169

Bildet viser to rom; en spisestue og en stue med et vindu. Foran vinduet er det en tynn gardin og en rullegardin med et bymotiv. Dermed ser det ut som en elegant plass utenfor. På bordet i stuen er det dekket til frokost, og moren skjærer brød på den gammeldagse måten inn mot kroppen, mens gutten drikker. Mot veggen i spisestuen står en seng med sammenlagt sengetøy. Hele interiøret er naturtro gjengitt ned i minste detalj, som krakeleringen i lakken på siden av kommoden, sprekken i speilet osv. Den lille klokka på veggen viser nøyaktig tidspunkt på morgenen.

Bildet er komponert over horisontale og vertikale linjer som avsluttes i perspektivet i bymotivet på rullegardinen. De horisontale linjene følger bordet, stolene, sengen, kommoden, toppen av døråpningen, vinduet, rullegardinen osv. De vertikale linjene følger veggens linjer, det som henger på veggene, personens holdning osv. Belysningen kommer forfra, mens interiøret i det bakre rommet er i motlys fra vinduet. Den naturtro gjengivelsen av tingene oppfatter vi som det viktigste i verket. Virkelighetsgjengivelsen nærmer seg fotografiet. Maleriet har også noe av det samme fargepreget som de tidlige fotografiene; brunt, gyllent over i grårosa og hvitt. Bybildet på rullegardinen lurar oss litt. Hva er det egentlig vi ser? Det ser ut som om det er en prektig plass utenfor huset, og ikke som tilfellet var, utsikt til en gate fra en leilighet i Christiania. Forholdet mellom bilde og virkeligheten får oss til å spørre hva realisme egentlig kan vise.

Henrik Ibsen har tatt opp spørsmålet om hva virkeligheten er på flere måter i skuespillet «Vildanden» (1884). Der går gamle Ekdal på jakt i «skogen» inne på mørkeloftet. Fotografen Hjalmar Ekdal tar bilder av virkeligheten, og fjerner det som en ikke liker, det som ikke passer, det som er stygt, han retusjerer. Gamle Werle har dårlig syn og roper på mer lys for å kunne se. Gregers Werle alene kjenner sannheten, og den skal avdekkes, ikke retusjeres. Gjennom hele skuespillet går spørsmålet «hva er sannhet?»

Litt om Gustav Wentzel

Wentzel er mest kjent for sine nærmest fotorealistiske gjengivelser av virkeligheten. I en detaljrik stil viser bildene en høyt utviklet sans for tingenes stofflighet, om det er hardt, mykt, glatt, skinnende eller matt. I 1880-årene tilhørte Wentzel den radikale bohemgruppa som var i opposisjon til det meste og søkte et liv i overensstemmelse med sine teorier. Til denne gruppa hørte Jørgen Sørensen, Kalle Løchen, Karl Jensen-Hjell, Halvdan Strøm og Edvard Munch. Kunstnerisk hørte de til Christian Krohg og Frits Thaulow. De hadde atelier i «Pultosten», der Krohg ga dem veiledning, og de deltok på Thaulows «friluftsakademi» på Modum i 1883–1884. De hevdet kunstens absolutte sannhetskrav, og avviste alt som var vakkert. De var radikale, både politisk og i åndslivet, og de valgte sine kunstneriske motiver

fra fattigfolks kår. Wentzel var den eldste av denne gruppa. Han er nok i utgangspunktet den mest konsekvente realist i norsk malerkunst og gjengir virkeligheten med fotografisk nøyaktighet og utrolig detaljrikdom. Han vant berømmelse med maleriet *Et snekkerverksted* som ble refusert av styret i Kunstforeningen i 1881. Dette var ikke på grunn av malemåte eller stil, men på grunn av et støtende, stygt motiv. Denne oppfatningen var helt i overensstemmelse med den rådende oppfatning i tiden. Datidens publikum hadde lært at et kunstverk skulle være vakkert og helst vekke edle følelser. Bildekunsten var en av de «skjønne kunster».

Sosialrealisme, tendenskunst

Realismens krav om at en kunstner skulle skildre det han så, førte til at mange kunstnere ble engasjert når de møtte sosial nød og urettferdighet.

Da Christian Krohg hørte om en prostituert kvinnes skjebne, ble han flammende opprørt og skrev boken *Albertine*. Samtidig malte han det store bildet *Albertine* i politilegens venteværelse. *Albertine*, både boken og bildet, gir uttrykk for en krass samfunnskritikk.

Historien om *Albertine* ender ille. Hun er forutbestemt av sin herkomst, sin arv og sitt miljø, og har ingen mulighet til å bryte ut av dette. Denne forutbestemtheten, determinismen, er et kjennetegn ved den retningen i litteraturen og bildekunsten som kalles naturalisme. Naturalismen er pessimistisk. Begrepet er i utgangspunktet brukt om litteratur. Krohgs sosiale kunst springer ut av et engasjement, og han ønsket å vekke publikum til det samme. Men Krohgs kunst inneholder mye mer enn såkalt tendenskunst. Tendenskunst er kunst med et tydelig politisk og sosialt budskap. Krohgs malerier fra Skagen formidler en tidløs menneskelig nærhet og varme. Realismens motiver krever at det må være nærhet mellom kunstneren og motivet. Jo bedre kunstneren kjenner motivet, desto sannere kan han avbilde det. Realistene maler sitt nære miljø, sitt liv og sin samtid. Men det kan gjøres på forskjellige måter.

Impresjonistene oppfattet virkeligheten som et øyeblikk sett gjennom lys, og de fant fram til en teknikk som med korte penselstrøk kan gi inntrykk av noe som er flyktig og foranderlig. Skulle de avbilde virkeligheten, måtte de ta hensyn til at livet hele tiden forandrer seg. De norske realistene grep i større eller mindre grad impresjonistenes fargesyn, men ingen «oppløste virkeligheten» i den grad som de franske kunstnerne gjorde.

1880-årene var en blomstringstid i hele vårt kulturliv. Realismen i Norge representerte i det store og hele en optimistisk tro på livet og et aktivt engasjement i fellesskapet som kunne gjøre forholdene bedre for de mange.

*Albertine i politilegens venteværelse (1885–1887): Christian Krohg***FØR-boka side 175**

Albertine er på vei inn til sitt første besøk hos politilegen. De andre jentene står hjemmевante rundt. De prostituerte måtte møte jevnlig for å få kontrollert om de hadde fått kjønns sykdommer. Damen i den praktfulle rosa kjolen er Albertines motsetning både i påklledning og holdning. Men hva med de to i forgrunnen som ikke ser ut til å ha noen forbindelse med de andre? De virker eldre og det ser ut til å være en antydning av menneskelig varme mellom dem. Kvinnen i den svarte silkekjolen ser ut på oss. Byr de seg fram eller ber de om forståelse for den håpløse livssituasjon de er havnet i?

Bildet, i historiemaleriets format, er et debattinnlegg i forbindelse med diskusjonen om sedelighetspolitiets rolle i den offentlige prostitusjonen. Komposisjonen skaper et grunt scenerom der personene er i naturlig størrelse. Alle er stilt opp som på en teaterscene. Krohg brukte mange virkemidler for å bringe oss nær motivet. Det store formatet var i seg selv en provokasjon, en måte å skape oppmerksomhet om temaet på.

Det store formatet står i motsetning til det «simple, lave» innholdet. Hovedpersonen er liten og langt inne i bildet. Hun er plassert utenfor sentrum, men perspektivet ender i henne og konstabelen som åpner døra inn til legen. Her er silke, fløyel, ull, blonder, fjær, hud, hår og metall virkelighetsnært malt. Menneskenes karakter har Krohg framstilt med innsikt og varme.

Historien om Albertine handler om en fattig syerske som ble voldtatt av politifullmektigen. Hun hadde ingen mulighet til å anmelde den mektige embetsmannen og ingen sjanse til å bli trodd. Hun ble ført inn i politiets register over prostituerte og gikk seinere til grunne. Å havne i registeret over prostituerte var det samme som å bli stengt ute fra et normalt liv seinere. I samtiden ble uttrykket «falne kvinner» brukt, men ikke «falne menn». Seksualmoral gjaldt bare kvinner.

Det var dobbeltmoralen Christian Krohg tok opp i historien om Albertine som bygde på en virkelig hendelse. Krohg hadde hørt den fra en av modellene sine, og han ble dypt rystet. Samtidig som han arbeidet med bildet, skrev han romanen *Albertine*. Den ble utgitt 20. desember 1886. Dagen etter ble boken beslaglagt. Debatten som fulgte, var med på å avskaffe offentlig prostitusjon i Norge.

Litt om Christian Krohg

Krohg kom seint i gang med kunstutdannelse fordi han først fullførte juridisk embetseksamen. Han begynte sine kunststudier i Karlsruhe hos Hans Gude og Karl Gussow. I 1875 ble Carl Gussow professor ved akademiet i Berlin, og Krohg fulgte med læreren til det mye lærestedet. Under Gussows veiledning ble Krohg radikal både politisk og kunstnerisk. Gussows

program var å gi en usminket framstilling av samfunnet, særlig av fattigfolks tilværelse. Krohg delte bolig og var venn med Max Klinger i det såkalte «Hungerturm», noe som sikkert har vært medvirkende til hans politiske og moralske standpunkter som han seinere skulle hevde i debattene rundt Kristianiabohemen i 1880-årene. I Berlin ble han også kjent med Georg Brandes, som i høy grad preget nordisk debatt rundt århundreskiftet. I 1879 kom Krohg hjem for å slå seg ned i Kristiania, det samme gjorde Frits Thaulow. De var de første av denne generasjonen som bosatte seg i Norge.

Sommeren 1879 dro de to til Skagen, den første av Krohgs mange Skagensomre. I motivene fra Skagen finner vi Krohgs første selvstendige kunst basert på realismen der betrakteren opplever den samme nærhet til verket som kunstneren selv hadde til sitt motiv. Flere bilder fra Skagensommeren 1879 er hovedverker i Krohgs produksjon, *Babord litt*, *Garnbinder* og *Kone som skjærer brød*. Noe av læreren Gussows stil er fremdeles til stede, de litt skarpe, presise penselstrøk og en utpreget detaljrealisme. Men lyset har begynt å spille over bildeflaten og gi tingene liv. Det nye er en dristigere avskjæring av motivet og figurene har fått en større kroppslig tyngde og personkarakteristikken er bedre, og han har et helt annet grep om fargen selv om den vil bli rikere og mer intens i hans senere produksjon.

Etter to år i Kristiania reiser Krohg til Paris i 1881. Blant de beste bildene fra denne perioden er *Syk pike*. Krohg hadde holdt seg løpende orientert om det som skjedde i fransk kunst gjennom hele 1880-årene. Han var først og fremst opptatt av friluftsmalerne, som de andre norske. Selv framhever han Bastien-Lepage som med sitt sosiale engasjement naturlig nok opptok ham. Dessuten var vel Krohg en av de få i sin generasjon som skjønnte noe av impresjonistenes fargesyn, og den eneste i ettertid som var ærlig nok til å innrømme at han på den tiden ikke helt forsto det. Hans dristige motivtilskjæring og komposisjon kan også tilbakeføres til inntrykk fra impresjonistene og særlig til maleren Caillebotte.

Oppholdet i Paris innleder Krohgs nye fargebruk. Den blir friskere og får egenverdi. Men den viktigste påvirkningen for Krohg er sannsynligvis Manet. Dette er tydelig i Krohgs helfigurportrett av Gerhard Munthe fra 1885. Det gjelder framstillingen av miljøet, et typisk motiv i kategorien «det moderne liv» i det røykfylte kafélokalet. Selve malemåten understreker det moderne livets omskiftelighet og raske rytme med de raske, frie og brede penselstrøkene. Krohg var en fremragende portrettmaler. I personkarakteristikken formidles både stofflighet og sensualitet, som i *Jossa* (1886). Krohg har en stor produksjon av sjøbilder som er høyt elsket og kopiert i utallige variasjoner, spesielt langs kysten. Han var en fin tegner, og har bl.a. levert illustrasjoner til Snorres kongesagaer (1898).

Krohgs var ikke bare en skarp samfunnskritiker med pensel som med penn. Han var en varm og følsom person med forståelse for det individuelle og menneskelige. «Du skal male slik at du griper, rører, forarger eller gleder den store hop nettopp ved det samme som har gledet, rørt, forarget eller grepet deg selv.»

*I arbeidssamfundets Café i Torvgaten (1888): Halfdan Strøm***FØR-boka side 174**

Gjennom miljøskildringer kunne realistene gripe virkeligheten. Her er et kaféinteriør av den rimeligere typen. Tre personer befinner seg i forgrunnen. Nærmest sitter en gutt på en krakk og spiser. Til høyre bak disken sitter serveringsdamen og snakker med mannen med flosshatt.

Synsvinkelen er fra bak disken som står skrått innover i rommet. Figurene inne i lokalet er små i forhold til de tre i forgrunnen. Det viser at rommet er dypt. De tre personene i forgrunnen danner en tilnærmet sirkel med sentrum i diskens hjørne. Dagslys kommer inn forfra. Fargene er gult over i oker med litt rødt og mye svart. Okerfargen var den gang den billigste og mest holdbare interiørmalingen, og dermed ble oker ofte forbundet med dårlig råd.

Figurgruppa i forgrunnen utgjør en egen liten verden, isolert fra resten av gjestene i kafeen. Gutten på stolen har fått en brødskive, sulten og forkommen som han er. Kvinnen blir på mange måter hovedpersonen. Hun styrer denne kafeen og kan representere varme, moderlighet og kvinnelighet i forhold til den grå fattiggutten og herren med flosshatt.

Bildet gjengir en situasjon fra folks liv. Motivet kan oppfattes som en side av «det moderne livet», bylivet. Samtidig kan bildet gå inn i den gamle motivkretsen rundt vertshuset som bilde av verden. Ulike klasser er representert, kafévertinnen,ategutten, herren i floss og de andre gjestene.

*Vinternatt i Rondane (1914): Harald Sohlberg***FØR-boka side 179**

Motivet er et stort, snødekt fjellandskap i blått nattlys. Bildet er symmetrisk bygd opp med fjelltopper på hver side av et skar. På den mørkeblå himmelen er det stjerner. En stor stjerne står midt mellom fjellmassivene, og til venstre ser vi Karlsvognen. Et lite kors avtegner seg i snøen på toppen til høyre. I forgrunnen er det noen forfrosne trær. Hele bildet er holdt i blåtoner, fra det lyseste, nesten hvite over i det blåsvarte i trærnes silhuetter. Blåfargene gir bildet mening og er selve stemningen i bildet. Det er nærliggende å sammenlikne med musikk. Blåtonene er forbundet med spesielle klanger som refererer til spesielle stemninger. Dette er neppe en realistisk gjengivelse av et landskap. Avstanden mellom forgrunnen og fjellene er diffus, noe som høyer inntrykket av det mystiske. Ved å male partiene bak like klare som partiene foran, utviskes opplevelsen av rom og perspektiv. Virkningen blir at fjellene trekkes fram og blir overveldende. Det store landskapet under stjernehimlen gir en opplevelse av det guddommelige landskapet i romantisk tradisjon. Det ser ut som om kunstneren for sikkerhets skyld har tegnet inn et kors for å understreke det religiøse innholdet. Et snødekt, frostkaldt vinterlandskap med brukne, visne trestammer er et gammelt bilde på døden, mens trærne med knopper i forgrunnen lover nytt liv når vinteren er over.

Denne måten å framstille landskap på er beslektet med den tyske kunstneren Caspar David Friedrichs måte å male på. Hans kunst var lenge glemt, men ble rundt århundreskiftet gjenstand for ny interesse.

Sjuende stopp 1

Massemedienes historie

Når begynte det?

– massekommunikasjon i startgropa –
Og hvordan fortsatte det?

I oversikten under kan du se når våre medier for massekommunikasjon startet sin utvikling.

Men hvordan utviklet de seg videre? Det skal du finne ut selv.

Undersøk

Velg ett av mediene du gjerne vil vite mer om. Bruk internett!

Utviklingen av hvert enkelt medium har foregått over en viss tid, derfor er det vanskelig å finne et eksakt årstall for når det enkelte medium startet sin utvikling. Det er ofte mange personer som bidrar, men bare noen få som får æren. Kan du gjøre noe med det?

Hver elev/gruppe velger ett medium og finner viktige trinn i utviklingen fra starten og fram til i dag. Finn illustrasjoner også.

Produser

Sammenfatt og lag parallelle tidslinjer i stort format på veggen. Siden mediene ikke har samme startpunkt, vil et interessant mønster vises. Se den grafiske framstillingen etter oversikten her og på side 122 i *På norsk NÅ 1*.

Bakgrunn

MED SANSER OG HENDER

Helt i begynnelsen hadde vi bare tale og tegn.

BOKA

125 De eldste bevarte håndskrevne papyrusfragmenter av Det nye testamente.

325 Den eldste komplette bibel, *Codex Sinaiticus*.

600 Kineserne trykker bøker.

1200 Eldste bevarte håndskrevne norske bok, skrevet på latin.

1453 Gutenberg trykker Bibelen i 42-linjersutgave.

AVISA

1450 De første nyhetsbrevene sirkulerer i Europa.

1605 Nieuwe Tijdinghe i Antwerpen regnes som verdens første avis.

1609 Første regelmessige avis blir utgitt i Tyskland.

1995 De største dagsavisene i USA begynner å utgi egne online-utgaver på internett.

FOTOGRAFIET

- 1816 Niépce tar bilder med åtte timers eksponering.
- 1827 Niépce tar et ekte fotografi.
- 1838 Daguerre-Niépces metode innleder fotografiets tidsalder.

TELEGRAFEN

- 1823 I England konstruerer Ronalds en telegraf i hagen sin – ingen er interessert.
- 1837 Wheatstone og Cooke tar patent på den elektriske telegraf i England.
- 1844 Morses telegraf forbinder Washington og Baltimore.
- 1855 I Norge åpnet det statlige Telegrafverket elektrisk telegraf. Meldinger ble sendt med morsetegn.
- 1865 Telegrafkabler under Atlanteren knytter Europa og USA sammen.
- 1894 Marconi finner opp den trådløse telegraf.
- 1901 Marconi sender radiosignaler over Atlanterhavet.

TELEFONEN

- 1854 Franskmannen Charles Bourseul mente at menneskelig stemme kunne overføres ved hjelp av elektrisitet.
- 1876 Bell finner opp telefonen. Første telefonsamtale er 10. mars.
- 1880 De første private telefonselskapene ble opprettet.
- 1886 Telegrafverket åpner telefonlinje.
- 1892 Automatiske sentralbord for telefon blir tatt i bruk.
- 1914 Den første telefonsamtalen mellom to kontinenter.

RADIOEN

- 1873 Maxwell publiserer sin teori om radiobølger.
- 1888 Heinrich Hertz beviser eksistensen av radiobølger.
- 1901 Marconi sender radiosignaler over Atlanterhavet.
- 1909 Den første samtalen på radio. Emne: kvinnelig stemmerett.
- 1920 De første kringkastingsstasjonene.
- 1925 Private, reklamefinansierte Oslo Kringkaster lager radioprogrammer.
- 1933 Norsk rikskringkasting blir opprettet.

FILMEN

- 1895 Publikum i Paris opplever en filmframvisning for første gang.
- 1906 Den første lydfilmen.
- 1908 Den første ordentlige fargefilmen.

FJERNSYNET

- 1907 I Russland utvikler Rosing teorien bak tv.
- 1926 Baird demonstrerer et elektromekanisk tv-system.
- 1929 Det eksperimenteres med elektronisk fargefjernsyn.

- 1938 Baird demonstrerer farge-tv.
- 1939 Regulære tv-sendinger begynner i USA.
- 1950 Regulære farge-tv-sendinger i USA.
- 1958 Tv-utbyggingen tar til i Norge.

DATAMASKINEN

- 1834 Babbage legger det teoretiske grunnlaget for en analytisk maskin, forløperen for datamaskinen.
- 1889 Herman Hollerith tar i bruk hullkort i folketelling for første gang.
- 1941 Zuse's Z3 er den første datamaskinen som styres av programvare.
- 1946 Datamaskinen ENIAC i Pennsylvani innleder den moderne datamaskinens epoke.

MOBILTELEFONEN

- 1966 De første mobiltelefonene kommer til Norge.
- 1979 Japan får det første mobiltelefonnettet i verden.

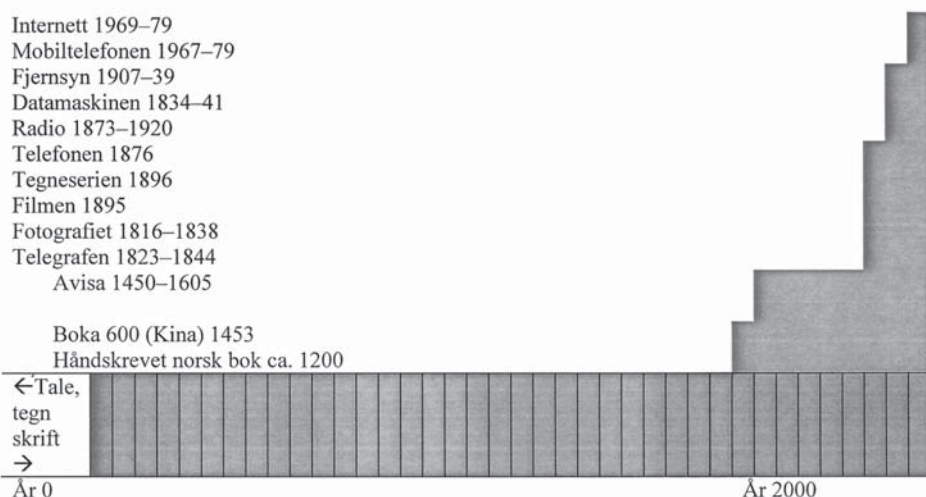
INTERNETT

- 1969 ARPANET knytter sammen fire universiteter i USA i et datanettverk. Det første spede grunnlaget for internett er skapt.
- 1969 Dataoverføring via telenettet for første gang i Norge.
- 1982 Begrepet internett blir tatt i bruk første gang.
- 1986 NSFNET, ryggraden i internett, blir opprettet.
- 1988 Norge og de andre nordiske land knytter seg til NSFNET.
- 2005 Norske politikere ønsker å gi alle nordmenn tilknytning til internett innen 4 år.

Tidslinje for startpunktene

Revolusjon betyr *forandring*, og vi forbinder revolusjon med noe som skjer raskt.

Har vi hatt en kommunikasjonsrevolusjon selv om den har tatt 200 år?
Finn argumenter for og imot et slikt syn.

OPPGAVER SJUENDE STOPP II

Norge blir moderne

Under ser du en kortfattet oversikt over kapitlet. Hvilke hendelser, navn og begreper må du fylle ut med for å få en mer helhetlig oversikt over perioden? Hent gjerne stoff fra andre kilder enn boka. For eksempel fra internett. Skriv direkte i kopieringsoriginalen. Du kan også lage et to-kolonnenotat, se NÅ-boka side 170.

- ❖ Kvinnene kommer – Camilla Collett
- ❖
- ❖
- ❖ Dramaet – Henrik Ibsen
- ❖
- ❖
- ❖ «Ja, vi elsker dette landet» – Bjørnstjerne Bjørnson
- ❖
- ❖
- ❖ Realisme – «... å sette problemer under debatt» – Georg Brandes
- ❖
- ❖
- ❖ *Artenes opprinnelse* – Charles Darwin
- ❖
- ❖
- ❖ Naturalisme – Amalie Skram
- ❖
- ❖

- ❖ Kristiania-Bohemen – Hans Jæger
- ❖
- ❖
- ❖ Nyromantikk – Vilhelm Krag
- ❖
- ❖
- ❖ «Børnenes eget talemål» – 1878
- ❖
- ❖
- ❖ Skandinavia – Hans Christian Andersen
- ❖
- ❖
- ❖ Verden – Charles Dickens
- ❖
- ❖
- ❖ «Det moderne gjennombrudd» – Filmen blir født
- ❖
- ❖

ÅTTENDE STOPP

Om kunst av Ingvild Pharo og Egil Sagstad

Kunsten på 1900-tallet, Modernismen

Det moderne liv var ikke bare framskritt og velstand. Kunstnerens egen opplevelse av virkeligheten skapte bilder som *Skrik*, det fremmedgjorte mennesket med eksistensiell angst. Van Gogh gav sin versjon av det å være menneske og fant et dekkende uttrykk i en mystisk tilnærming til virkeligheten. Hans bilder er intense. En blomst som strekker seg mot solen er en åpenbaring av livskraftene. Det er ikke bare motivene som avgjør om et bilde er moderne. Modernisme betyr også en malemåte som skiller seg fra den akademiske renessanse-barokk-tradisjonen. Det vanlige perspektivet ble erstattet av andre måter å skape rom på. Fargen skulle ikke modellere tredimensjonal form. Bildet ble satt sammen av fargeflater. Fargen skulle også uttrykke følelser. Vi sier at fargen frigjøres, den er ikke bundet til å beskrive gjenstander. Et annet begrep som ofte brukes sammen med modernismen er avantgarde. Det betyr å være foran hovedstyrken. Avantgardekunst brukes om kunst som er så radikalt annerledes og uforståelig at publikum blir provosert og sint. Kunstnerne skapte debatt. De satte spørsmål ved gamle vedtatte uttrykk. Hva er kunst for eksempel? Blir et bilde kunst når det settes i gullramme og henges opp i et galleri? Blir en doskål kunst når den settes opp på en sokkel i et kunstmuseum? Det løper en debatt gjennom modernismen om hva kunst er og om bruk av materialer og virkemidler. Det er diskusjon om tradisjonen, om museene, om verdiene, om virkelighetssynet og om menneskesynet, og en er tilbake der kunsten alltid vil være: i spørsmålet om hva som er sannhet, og hvor kommer vi fra, hvor er vi og hvor går vi hen? Modernismen omfatter ulike retninger, teorier og holdninger. I modernismen stilles igjen de store spørsmål gjennom bruk av symboler, tegn og farger.

Edvard Munch, 1863–1944

Edvard Munch var den første norske kunstneren som forlot realismen. Han ønsket å male det han mente var det egentlig menneskelige; følelsene, fantasien, tankene, drømmene og alt det som befinner seg i menneskenes sjelsliv. For ham ble ikke den realistiske formen lenger brukbar. Symbolistene mente at et bilde kan vise mye mer enn en gjengivelse av den virkeligheten vi kan se. Paul Gauguin brukte urealistiske farger. Et tre kunne for eksempel ha lilla farge. Fargen brukes på en annen måte enn å vise hvordan et tre ser ut. Den sier noe om hvordan kunstneren opplever

virkeligheten. I Munchs kunst kan vi se hvordan han har arbeidet for å komme ut av realismen i *Det syke Barn* fra 1885–86. Munch fant fram til sin forenklete form etter å ha gjennomført arbeidet både i realismen fra 1880-årene og i et impresjonistisk uttrykk. Van Gogh forlot også et tilnærmet impresjonistisk utgangspunkt og fant et personlig, følelsessterkt (ekspressivt) uttrykk. Flere kunstnere forsøkte å skape bilder i faste former i motsetning til impresjonistenes fargeskimrende gjengivelse av virkeligheten. Det betyr at de søkte en virkelighet bak tid og rom med stabile og varierte egenskaper som kunne oppleves og gjenskapes i en billedlig form. Munch regnes blant de store symbolistene og ekspresjonistene i europeisk kunst. Sammen med Van Gogh og Gauguin inspirerte han blant annet de tyske kunstnergruppene Der Blaue Reiter og Die Brücke med kunstnere som Ernst Kirchner og Emil Nolde. Munch hadde en forståelse for fargens ekspressive muligheter beslektet med Cezanne og Matisse.

Sjalusi, Edvard Munch

FØR-boka side 218

Munch arbeidet hele sitt liv med bilder av det moderne menneskets sjelsliv i et abstrahert formspråk med sterke, symbolladete farger. Seinere kalte han alle disse bildene for livsfrisen. *Sjalusi* er tittelen på maleriet som er gjengitt i boken. Det er fra 1890-årene og motivet er gjengitt i mange versjoner, både i maleri og i grafikk. Den sjalu mannens bleke, forgremmede ansikt stirrer fram for der han er plassert foran i bildet. Litt bakenfor er et par under et tre med røde epler. Kvinnen har lang, rød kjole som er åpen foran så hun står naken foran mannen. Bildene er fra menneskenes kjærlighetsliv, fra viktige hendelser i livet som berører alle. Mennesker som lider og dør, som hater og elsker er Munchs motivkrets.

Nikolai Astrup, 1880–1928

Astrups liv og kunst er uløselig knyttet til Jølster i Sunnfjord. Etter oppholdet i utlandet utløste møtet med hjembygda en tidstypisk romantisk dragning «tilbake til naturen». Han ville hente fram i dagen det egentlige Jølster, «denne os og mulddamp av gammelt hedenskap og urreligion» som han skrev. Han skildret menneskene og naturen, og hele tiden arbeidet han med de samme motivene. Han søkte landskapets og folkets felles karakter. Astrup benyttet ofte et forenklet, naivistisk formspråk som kan knyttes til kunstutviklingen fram mot det moderne maleri. Fargene er som tatt rett ut av vestlandslandskapet; svart og rødfiolett i jorden, gråfiolett i regnvått fjell, grågrønt og rustrødt i mose og lav og hvitt i fosser og breer. I lynne og fantasi var han nært beslektet med dikteren Hans E. Kinck. Astrups motiver reflekterer en romantisk holdning til bonden, nemlig oppfatningen av at

noe ekte og opprinnelig, noe dypt menneskelig, noe verdifullt og sant fantes i bondesamfunnet, en livsform som ikke var ødelagt av det moderne livets mekaniserte og fremmedgjorte urbane tilværelse. Astrups kunst er beslektet med Edvard Munchs landskapskunst både i den utradisjonelle linjeføringen, i perspektivbruk, de tydelige penselstrøkene og den ekspressive fargebruken. Slektskapet i motivvalg har han også til Harald Solberg, med sine stille, mennesketomme landskaper som antyder en panteistisk livsoppfatning. Men Solbergs malemåte er nøyaktig og detaljert utpenslet i motsetning til Astrups grove, enkle og naivistiske form. Av utenlandske kunstnere som har hatt en direkte påvirkning kan nevnes Henri Rousseau. Astrup var også inspirert av både Theodor Kittelsens og Erik Werenskiolds kunst. Astrups maleteknikk med de kraftige, grove penselstrøkene gir en opplevelse av noe sterkt og opprinnelig, knyttet til folk som var uberørt av det moderne livet. Ved århundreskiftet var mange kunstnere opptatt av riter, særlig slik de framsto i såkalte primitive kulturer.

Seljekall, Nikolai Astrup

FØR-boka side 203

Dette motivet har Astrup gjentatt utallige ganger både i maleri og i tresnitt. Det viser en kraftig, gammel trestamme med to greiner som strekker seg opp i luften. Fra hovedstammen og fra trearmene springer tette, yngre og tynnere greiner med bristeferdige knopper. Fra roten kommer det også opp nye skudd med knopper. Dette treet står i silhuett mot vannet og fjellene bakenfor, et landskap umiskjennelig fra Jølster. Dette tresnittet er farget, og fargene antyder en vårmorgen med rosa soloppgang som blander reflekser i vannets blå som speiler himmelen. Treet i forgrunnen er like mye en mannsfigur, med hode og armer, og de hvite fjellene i bakgrunnen kan også sees som en liggende, naken kvinne. Når sevjen stiger er det vår. Natur og mennesker strekker seg mot lyset og grokraften spenger seg fram. Det livsbegjærende og naturnære, i motivet understrekes av teknikken med de store, enkle formene og tilsynelatende naive og tilforlatelige i behandlingen av naturformene.

Norsk kunst i første halvdel av 1900-tallet

Norsk kunst på 1900-tallet forblir stort sett i en figurativ tradisjon helt fram til etter andre verdenskrig. Våre store realister, som Werenskiold, Munthe og Backer fortsatte å prege kunstlivet i Norge de første tiårene av det nye århundret, og blant de yngre malerne var det få som for alvor tok opp utfordringen fra de store nyskaperne i kunsten som Picasso, Braque, Kandinsky, Chagall, Klee og Mondrian. En gruppe kunstnere dro til Paris i årene 1906–1910 og fulgte undervisning hos Henri Matisse. Disse kalles derfor

Matisse-elevne i norsk kunsthistorie. Matisse-elevne er blant andre Henrik Sørensen, Jean Heiberg, Axel Revold, Per Krohg og Per Deberitz. De tar lærerens sterke farger, kraftige konturer og flate komposisjon og forsøker, som ham, å skape bilder der linje, form og farge opptrer som selvstendige elementer, uavhengig av innholdet i bildet.

Mange av de toneangivende norske kunstnerne gikk inn i et samfunnsengasjement der malerkunsten skulle ut til folket. Nå skulle arbeiderklassen få sin plass i kunsten på samme måten som bonden hadde fått sin plass tidligere. Malernes oppgave var en del av det store løftet som måtte til for å skape en nasjon, og påvirkningen og inspirasjonen til dette var blant annet å finne i Lysakerkretsen. Erik Werenskiold og Gerhard Munthe ble nøkkelpersoner i denne kretsen som fikk stor betydning i norsk kunstliv i årene omkring århundreskiftet. De ønsket en nasjonal kunst.

Når kunsten skulle ut til folket, måtte den være figurativ. Den skulle også være nasjonal med «norske» farger. Den skulle være dekorativ, dvs. ligge i flaten slik folkekunsten gjør. Disse kravene, som ikke nødvendigvis ble fulgt til enhver tid, satte en norm som ble fulgt da disse kunstnerne etter hvert påtok seg store oppgaver med å dekorere offentlige bygg. De lærte seg den gamle freskoteknikken, og kalles av den grunn freskobrorene. Den første av de store dekorasjonene var i Børsen i Bergen. Blant de siste er dekorasjonene i Oslo Rådhus og takmaleriet i Oslo Domkirke. Bildene er store i formatet og dekorative i formen med idealisert figurframstilling. Et snev av modernisme ligger i de litt kantete formene. Innholdet er ofte politisk, og er i slekt med liknende arbeiderglorifiserende kunst i andre land med regimer vi ikke liker å sammenlikne oss med, som f.eks. Nazi-Tyskland, den kommunistiske Sovjetstaten og Mussolinis Italia.

Kunstnerne som ikke var påvirket av Lysakerkretsen og det nasjonale i kunsten kalles nyimpresjonistene. De hadde støtte hos Christian Krohg, som ble direktør ved det nystartede Kunstakademiet i 1909. Blant nyimpresjonistene var Ludvig Karsten antakelig den viktigste. Mot slutten av 1920-årene oppsto det lokale kunstmiljøer i hver landsdel. Det var dårlige vilkår for kunstnere i et samfunn med arbeidsløshet på den ene siden, og stort sett elendige kritikker overfor den moderne kunsten. Mange dro utover i landet og arbeidet som kunstnere, samtidig som de drev tegne- og maleundervisning. Det oppsto mange provinsskoler. Denne kunsten ble preget av heimstadskildringer, der de moderne trekkene forsvant til fordel for realisme. Det var ikke bare fordi kjøperne i provinsen likte realistiske bilder. Like viktig var den herskende kunstideologien «å male Landet». Det var de lokale og nasjonale motivene som skulle fram, ikke nymotens fremmede «-ismer».

Pablo Picasso, 1881–1973

I årene før den første verdenskrigen gjæret det i kunstlivet, ikke bare i Frankrike, men også i Tyskland, England, Italia og Russland. Nye virkemidler og nye uttrykksmåter knuste publikums vante forestillinger om kunst.

Alle kunstarter fikk nye uttrykk. Picasso var sterkest påvirket av Cezannes oppfatning at det gjaldt å skildre naturen ved hjelp av geometriske former som kulen, sylindren og kjeglen. Picasso var opptatt av formenes uttrykkskraft, dens magiske virkning. Ved en utstilling hvor Matisse hadde sittet i juryen, sendte George Braque (1882–1963), en venn av Picasso, inn bildet *Husene i L'Estaque* (1905). Matisse skal ha sagt om dette bildet at det inneholdt for mange kuber. En journalist snappet opp denne uttalelsen og skrev syrlig om kubisme. Biter av den «istykkeslåtte» virkeligheten ble satt sammen på en helt ny måte. Forgrunn og bakgrunn smeltet sammen. Til slutt ble det nesten ingenting igjen i bildet som kunne gi assosiasjoner til den sette virkeligheten.

Picasso er karakteristisk for den moderne tiden med alltid å være på søken og eksperimentere, med brå skift fra én uttrykksform til en annen, med forbløffende fornyelse i maleriet og til og med i skulptur. Han gav form til de fleste tendenser og retninger innenfor moderne kunst fra ca. 1910 til ca. 1950. Forenklet kan man si at kubismen består i oppdagelsen av en ny type bilderom, som erstatter det billedrommet som hadde eksistert siden renessansen. Det nye billedrommet er basert på prinsippet om fundamentale forenklede former og mange, skiftende synsvinkler og en vektlegging av dette slik at kubistene viste et fenomen som om det ble sett fra mange forskjellige vinkler samtidig.

Guernica (1937) Pablo Picasso

FØR-boka side 197

Mesterverket i hans personlige stil kom i 1937. Det store murmaleriet *Guernica* ble malt etter bestilling fra den spanske regjering til den spanske paviljongen på den Internasjonale Utstillingen i Paris i 1937. Bildet var en protest mot Francos bombing av den spanske byen Guernica, og er en allegori over tilstanden i Spania, kunstnerens hjemland, der brutal makt hadde overtaket. Picasso benyttet hele erfaringsregisteret fra den kubistiske perioden. De strenge fargene – svart, hvitt og grått – understreker den forunderlig komplekse formen med gjennomskjærende plan. Uventede og voldsomt vridde linjer formidler den grufulle hendelsen. Med framstillingen av den døde soldaten, den vrinskende og døende hesten og den brølende oxen skapte Picasso imponerende symbolske bilder av Spania som gjennomlevde «en tid med i brutalitet og mørke». Påstanden at den moderne kunsten ikke kunne skape gyldige bilder av allmenne humanistiske verdier i et moderne samfunn, ble motbevist i dette maleriet. Picasso malte en anklage mot de moderne totalitære systemer som 1900-tallet hadde mange av. Picasso var overbevist om at kunsten var den beste måten å befeste enkeltmenneskets verd.

I hulemaleriene malte folk store dyr som de var avhengige av for å berge livet. I framstillingene av dyrene lå kanskje en forestilling om universet. Det kan fortelle noe om den religionen som våre tidlige forfedre hadde.

Kunstens vesen er å si noe om de viktige sider ved livet, og overfor de eksistensielle spørsmål kommer ofte ordet til kort og menneskene må ty til bilder for å uttrykke seg. Picassos mektige, brølende okse –dyret som mer enn noe annet dyr er forbundet med spansk folkeliv – blir bildet på protesten mot grusomheten. Oksen som står med løftet hale som en fakkel symboliserer kraften hos et folk som ikke vil la seg kue av ondskaben. Oksens fakkelhale blir en kontrast til de sagbladtakkete flammene som brenner og ødelegger på motsatt side av bildet. Oksen vrir sitt mektige hvite hode med buede horn i en seiersgest, den gjentar den døende hestens hodevridning, men trosser dens dødskamp. I dette bildet er ikke utgangen på historien gitt.

Surrealismen

Surrealismen går i en annen retning enn ekspresjonismen. Forløperne var dadaistene. Dadaistene uttrykte sin fortvilelse over krigens meningsløshet. Den kultur som hadde gjort krigen mulig, måtte etter deres mening være råtten tvers igjennom. De følte seg bedradd og ville på futuristisk vis rive ned bestående moral og skjønnhetsbegreper. Enkelte mente dette best kunne skje ved anarkisme og nihilisme. Deres våpen var skandalen. Deres kunst var også preget av absurde innslag. Et typisk dadaverk er reproduksjonen av Leonardo da Vincis berømte Mona Lisa med bart. Man stilte ellers ut fabrikklagde ting, flaskestativ, sykkelhjul eller et pissoar. Enkelte lagde kunstverker av skrot, filler, trikkebilletter, spiker. o.l. Den dadaistiske retningen oppløste seg da publikum begynte å more seg over kunstverkene istedenfor å ergre seg.

I 1924 kom franskmannen André Breton (1896–1966) med sitt surrealistiske manifest, hvor han hevdet at dadaismen hadde vært et nødvendig skritt på veien, men at den for lengst hadde utspilt sin rolle. Breton var lege og hadde studert Sigmund Freuds teorier om det underbevisste sjelsliv. I sitt manifest satte Breton opp et program for en ny kunst, både innen litteratur og maleri. Den skulle være utenfor tankens diktat og fri for enhver hentydning til en estetisk eller moralsk hensikt. Når en skrev, måtte intellektet settes ut av kraft, en skulle bare skrive automatisk. I bildekunsten skulle en søke etter forestillinger som lå bak selve bevisstheten. I de surrealistiske kunstverkene finner vi fabelvesener, forunderlige og drømmeaktige skikkelser. Surrealistene ville frigjøre menneskene og trekke de skjulte bevissthetslag fram i lyset, underbevisstheten med dens uendelige store betydning for vårt dagligliv. Den mest kjente surrealistiske maler er Salvador Dalí (1904–1989) fra Spania. Han forvrengte de formene vi kjenner fra før. Bildenes innhold kan sammenliknes med det vi kan oppleve i drømmenes mareritt.

Auksjonen er slutt, Kai Fjell**FØR-boka side 222**

Kai Fjell er en avholdt kunstner. Bildene hans har ofte en melankolsk klang og de oppleves vennlige både i fargen og formen. Innholdet er på den ene siden tilgjengelig, han maler figurativt, samtidig som det er såpass mye uforståelig at de vekker undring.

Kai Fjell hører hjemme i den surrealistiske retningen som mener at mye av tilværelsens ubegripelighet kan forstås med utgangspunkt i menneskenes ubevisste sjeleliv, og at Freuds psykoanalyse er middelet til å nå disse dybdene og at Jungs lære om arketyper gir generelle begreper om menneskelige forhold. To verk av Kai Fjell er gjengitt i *På norsk FØR*. Det ene har tittelen *Etter Auksjonen*. Det viser den bleke, sorgtunge familien som står ribbet tilbake etter at økonomisk ruin har tatt hjemmet deres. Innholdsmessig er dette mer et tendensmaleri, selv om stemningen i bildet er den dype tristheten og den isolasjonen hver enkelt opplever overfor livet.

OPPGAVER ÅTTENDE STOPP I / OPPGÅVER ÅTTANDE STOPP 1

Radioens og tv-ens historie

Tabellen på kopieringsoriginal 29 tar utgangspunkt i det du kan lese om i *På norsk FØR* og *På norsk NÅ 1*, men bruk internett i tillegg.

Undersøk

Kan du finne viktige opplysninger som passer inn i de tomme feltene? Hver elev/gruppe kan jobbe med å fylle alle feltene eller fordele kolonnene mellom seg.

Produser

Sammenfatt det dere har funnet, og lag felles tidslinjer i stort format på veggen:

En for radioens historie. Bruk illustrasjoner.

En for tv-ens historie. Bruk illustrasjoner.

Lag også en oversikt som forklarer begrepene som er brukt, gjerne med illustrasjoner.

Radio- og tv-historie

Tabellen på kopieringsoriginal 29 tek utgangspunkt i det du kan lese om i *På norsk FØR* og *På norsk NO 1*.

Undersøk

Kan du finne viktige opplysninger som passer inn i dei tomme felte? Kvar elev/gruppe kan jobbe med å fylle alle felte, eller fordele kolonnene mellom seg.

Produser

Samanfatt det de har funne, og lag felles tidslinjer i stort format på veggen:

Ein for historia til radioen med illustrasjonar.

Ein for historia til tv-en med illustrasjonar.

Lag også ei liste som forklarer omgrep som er nytta, gjerne med illustrasjonar.

Bakgrunn

	Radio	Tv
Definisjoner	Radio er alle sendingene som vi kjenner som <i>fjernsyn</i>, <i>radio</i>, <i>radar</i>, <i>navigasjon</i> og <i>mobiltelefoner</i>, alle innenfor <i>radiofrekvensene</i>. I de første årene var bruken svært sjøfartsrettet, og med morse mellom skip og land. I dag finner vi radio i mange former, blant annet i <i>trådløse nettverk</i>, <i>mobilkommunikasjon</i> i alle former, så vel som <i>kringkasting</i>. Fjernsyn sender bildet som AM og lyden som FM, men på samme radiosignal. Digitalt fjernsyn koder tre biter som åtte effektenheter i et AM-signal. <i>Mikrobølgeovner</i> nytter intense radiobølger for matoppvarming.	Fjernsyn kalles ofte i dagligtale for tv, en forkortelse for <i>televisjon</i>. Bilderøret er lagd av glass, og har fasong omtrent som en firkantet trakt, som er lukket i begge ender slik at den danner en lufttett beholder med et <i>vakuum</i> på innsiden. Den lukkede, brede enden av «trakten» er skjermen. En kontinuerlig stråle av <i>elektroner</i>, som skapes og styres i «trakten» smale ende, «sveiper» fram og tilbake over skjermen. Skjermens innside er belagt med et stoff som lyser opp («gløder») når elektronstrålen treffer. Bilderør er, som teknologi, i ferd med å bli erstattet av LCD-skjermer som bruker mindre energi enn et bilderør med tilhørende hjelpekretsløp, og som i motsetning til bilderøret kan gjøres lette og ekstremt flate. Fargebilder lages ved at tre elektronstråler (delbilder), viser hver sin farge av de tre grunnfargene, rød, grønn og blå, over hverandre.

Årstall		
1873	James Clerk var den første som beskrev spredning av elektromagnetiske bølger (radiobølger). Seinere bekreftet av Heinrich Rudolf Hertz (merk at Hertz brukes i dag som benevnelse for frekvens).	
1893	I 1893 i St. Louis, Missouri, holdt Nikola Tesla den første offentlige demonstrasjonen av radiokommunikasjon.	

1895	Italienske <i>Guglielmo Marconi</i> ble lenge regnet som radioens oppfinner, men hans første vellykkede eksperimenter fant sted i 1895, altså to år etter Teslas.	
1902	I 1902 var <i>Reginald Fessenden</i> den første som fikk elektromagnetiske bølger til å bære menneskestemmer.	
1906	Julaften 1906 foretok <i>Reginald Fessenden</i> historiens første kringkastingssending. Skip til sjøs kunne lytte til en utsending der Fessenden spilte O Holy Night på fiolin og leste fra Bibelen.	
1920	Høsten 1920 åpnet verdens første radiostasjon for kringkasting. Det var KDKA som sendte fra Pittsburgh i Pennsylvania. Verdens første <i>nyhetsprogram</i> på radio ble sendt 31. august 1920.	De første kringkastingssendingene i USA.
1920-årene	I løpet av de fire årene etter at KDKA startet sine sendinger, ble det etablert 530 stasjoner! Radioboomen hadde startet, noe som medførte kaotiske tilstander i eteren. Dermed ble det innført konsesjonsplikt. I 1920-årene revolusjonerte <i>forsterkeren</i> både <i>radiomottakerne</i> og <i>radiosenderne</i> .	Radio ble brukt til å sende levende bilder som fjernsyn så tidlig som i 1920-årene.
1922	Verdens første regelmessige <i>underholdningsprogram</i> kom på lufta i 1922 fra Marconis prøvestudio i London. BBC ble stiftet som Europas første kringkastingsselskap.	

11922	Den første «broadcasting» ble sendt ut i Oslo. (Mer på ressursidene.) Tiåret 1923–33 ble radio drevet kommersielt av private i Norge. Radioen var reklamefinansiert. I Europa hadde det offentlige tatt styringen. De norske radiosendingene fikk etter hvert kritikk for å være for kommersielle og preget av dårlig underholdning. I 1933 satte Stortinget en stopper for det (se under).	
1923	I 1924 kom etableringen av Kringkastingsselskapet A/S. Det ble en forgjenger for Norsk Rikskringkasting (NRK). Den aller første Lørdagsbarnetimen gikk på lufta 20. desember 1924 som i dag er verdens eldste radioprogram.	
1924	Den offisielle åpningen av de første radiosendinger i Norge fant sted 29. april 1925. «1925 – 1933 Miraklenes tid – lyd gjennom lufta!»	
1925	<i>Fjernskrivere</i> (teleks) benyttes vanligvis på kortbølgen (HF). Mellom 1925 og 1965 var det næringslivet som brukte radioteleks mest.	
1925–1965		RCAs første prøvesending for fjernsyn, New York.
1931	Kringkastingens betydning for samfunnet ble satt i fokus da Stortinget i 1933 vedtok å etablere Norsk rikskringkasting, med monopol på utsending av kringkasting i Norge. Tilsvarende institusjoner var under etablering over hele Europa. Allmennkringkastingen med formål å drive «public service» var etablert.	
1933		BBCs første fjernsynssending, London.

1940		De første fargebildene ble overført i USA i 1940.
1943	I 1943 avgjorde USAs øverste patentdomstol at det er Tesla som skal regnes som radioens oppfinner.	
1940–1945	«Dette er London»-radioen under krigen.	
1950-årene	1945–1960 er «Radioens gullalder» i Norge, og særlig ble 1950-årene det. Lyttere over hele landet satt klistret til radiomottakerne for å følge Paul Temple og den mystiske hr. Gregory eller serien <i>Godaften, mitt navn er Cox</i>. Hver eneste lørdagskveld benket familiene seg rundt radioen for å lytte til Leif Rustads runde sørlandsstemme da han ønsket velkommen til show i Store Studio. Hver mandag klokka 20.00 varslet Bojarenes inntogsmarsj om at Ønskekonsernten var på lufta med hilsener og penger til Radiogavefondet med det formål å skaffe radiomottakere til alle. I <i>Barnetimen for de minste</i> fra 1947 fikk etter hvert fortellere som Thorbjørn Egner, Alf Prøysen og Anne-Cath. Vestly sine trofaste lyttere både blant unge og eldre. Fra 1955 ledet Rolf Kirkvaag det populære radioprogrammet <i>Det spørs</i>. Her viste han en egen evne til å snakke med mennesker. Han var morsom og rask i replikken. Vinterolympiaden i Oslo i 1952 ble en storsatsning for NRK.	
1954		NRKs første prøvesending for fjernsyn i Oslo.
1960	I 1960 lanserte Sony den første <i>transistorradioen</i> , som var så liten at den fikk plass i en vestlomme, og som kunne drives av et lite batteri.	NRKs første offisielle fjernsyns-sending skjer 20. august, Oslo.

1972		NRKs første sending med fargefjernsyn.
1975		NRK starter regulære farge-fjernsynssendinger.
1983		NRK Tekst-TV starter sine sendinger.
1990-årene	Digitale kringkastingssendinger begynte å bli vanlige på slutten av 1990-årene.	
1990		Stereolyd i fjernsynet blir satt i drift ved ni hovedsendere basert på det digitale NICAM-systemet.
1991		TV 2 får konsesjon til å etablere og drive riksdekkende, reklamefinansiert allmennfjernsyn.
1992		TV 2 starter sendinger i Bergen.
1996		Hele landet er nå dekket med regionale nyheter i sju regioner.
1999	Lørdagsbarnetimen – verdens eldste fortsatt eksisterende radioprogram – fyller 75 år 20. desember.	

2000	Ved inngangen til et nytt hundreår står vi også foran en dramatisk teknologisk utvikling av radioen. Bak forkortingene DAB skjuler framtidens radio, Digital Audio Broadcast, seg. DAB gir støyfrie mottakerforhold og tilnærmet cd-kvalitet på lyden. En radio som gir deg mulighet til se bilder og lese bakgrunnsinformasjon om artisten, komponisten eller innspillingen på en skjerm. En radio du selv kan instruere til å finne fram til programmer om de temaene du er mest opptatt av, uavhengig av hvilken kanal de sendes på. Noen av DAB-kanalene: <i>NRK Stortinget</i> sender alt som sies fra Stortingets og Odelstingets talerstol. <i>NRK Metro</i> for urbane mennesker med god musikk fra siste halvdel av det 20. århundre, i tillegg bringer kanalen nyheter, trafikkmeldinger og livsstilsstoff. <i>NRK Mpetre</i> er musikkkanalen for tenåringer.	NRK opplever en sterk konkurranse om lyttere og seere i 1990-årene. Medieverdenen er i rivende utvikling. Digitalisering og tekniske nyvinninger er i ferd med å endre rammebetingelsene for all kringkasting. 14. mars 2000 startet NRK en omfattende omorganiseringsprosess for å møte den nye virkeligheten. NRK Futurum ble opprettet med sikte på å utvikle nye digitale kanaler og tjenester for fjernsyn, radio, internett og telekommunikasjon. Den nye modellen trådte i kraft 10. juli 2000. 4. september lanserte NRK sin nye internettsatsing: http://www.nrk.no.

OPPGAVER ÅTTENDE STOPP II

Kontraster – framtidstro og verdenskrig

Under ser du en kortfattet oversikt over kapitlet. Hvilke hendelser, navn og begreper må du fylle ut med for å få en mer helhetlig oversikt over perioden? Hent gjerne stoff fra andre kilder enn boka, for eksempel fra internett. Skriv direkte i kopieringsoriginalen.

Lag deretter et kort resymé. Du kan stryke noen av punktene – velg ut det du mener er viktig.

❖ Massemediene kommer – aviser, ukeblader, film, radio

❖ Sammensatte menneskers sjeleliv – Knut Hamsun

❖ Språk er politikk – rettskrivningsreformen 1917

❖ Verdenskrig – 1914–1918

❖ Revolusjon – Karl Marx

❖ Den historiske romanen – Sigrid Undset

- ❖ Østkanten – Oskar Braaten
- ❖
- ❖
- ❖ Krisetid – Rudolf Nilsen
- ❖
- ❖
- ❖ Førkrigstid – Arnulf Øverland
- ❖
- ❖
- ❖ Levende bilder for alle – Charlie Chaplin
- ❖
- ❖
- ❖ Krig 1940–1945 – Nordahl Grieg
- ❖
- ❖
- ❖ Språkkrig – rettskrivningsreformen 1938
- ❖
- ❖

NÆNDE STOPP

Om kunst av Ingvild Pharo og Egil Sagstad

Menneske, Kai Fjell

FØR-boka side 244

Bildet *Menneske* er tradisjonelt komponert med forgrunn, mellomgrunn og bakgrunn som gjør at vi opplever rom og avstrand. En ung, naken kvinne sitter på stranden i forgrunnen. Den hvite halvmåneformen kan være en båt eller et eggeskall eller bare et høylys på sanden. En stor hvit blomst samt noen mindre av samme stiger opp fra bildekanten litt til høyre. I mellomgrunnen står en eldre kvinne foran et lite hus som så vidt er synlig. Hun er kledd i svart, langt skjørt, rød, tilknappet jakke og rød lue. I bakgrunnen er en by med svære blokker og «tusenvi» av like vindusåpninger. Fargene er blygrått og blått med rosa høylys. Himmelen er blå og byen, den nakne kvinnen og blomsten er hvit. Fargene ligger i flater, det er ikke modellering. Meningen med dette bildet er ikke helt opplagt, men en kan kanskje antyde at den unge, nakne, Munch-aktige kvinnen som sitter naken som nyfødt ved stranden, er et typisk symbol for fødsel. Den påkledde, formløse kvinnen foran det gamle tømmerhuset, symboliserer moren, opphavet eller kanskje den gamle tiden, mens den svære, upersonlige arkitekturen i bakgrunnen er et skremmende bilde på nåtiden eller framtiden. Dette er ingen fasit, bare et forslag. Bildet har også den typiske melankolske, drømmende stemningen som kjennetegner denne kunstneren.

Abstrakt kunst

Samtidig med ekspresjonismen og surrealismen finner vi den abstrakte kunst, først og fremst representert ved Vasily Kandinsky. Hans bilder forstiller ikke noe bestemt. Vi kunne være fristet til å kalle dem motivløse motiver. Maleriene er ikke-representerende, nonfigurative. En side av modernismen hevder at kunstverket skal skape sin egen virkelighet og ikke være et bilde av den sette virkeligheten. Verket skal ikke vise til noe utenfor seg selv, det skal være sitt eget univers og forstås uten henvisninger og forklaringer. Dette kalles kunstverkets autonomi. I 1910 laget Kandinsky sitt første abstrakte maleri. Samtidig var han med på å stifte kunstnergruppa Der blaue Reiter. Hans bilder har en spontanitet, og de utstråler et underlig liv. Han forsøkte å gjenskape en indre klang, en virkelighetsopplevelse nært forbundet med musikkopplevelser. Han var selv musikalsk, og brukte ofte musikkuttrykk som titler på sine bilder og når han ellers skulle beskrive sin kunst. Piet Mondrian (1872–1944) skaper bilder hvor det nesten ikke er spor etter penselstrøk. Uttrykket er bestemt ut fra elementære geometriske former i et suverent fargespill.

Woodstock 1 (1970) Inger Sitter**FØR-boka side 256**

Dette er et abstrakt maleri uten gjenkjennelige former fra den sette virkelighet. Her er uttrykket helt avhengig av fargens og penselstrøkets virkning. Fargene er rødt, hvitt og blått. Riktignok går det røde over i rødfiolett, og det blå har også et lite anstrøk av fiolett. Fargene er stort sett påført i vertikale striper av ulik bredde og tykkelse, noen er klarere enn andre, og øverst i venstre hjørne er et felt med horisontale strøk der det blå er synlig gjennom det hvite. På den tilsvarende andre siden er kraftige blå og hvite striper satt vertikalt. Når en ser på bildet stiger det fram en opplevelse av et flagg som vaier i vinden, det amerikanske flagget, Stars and Stripes, og at tittelen er Woodstock, den første, store utendørs rockekonserten der det overskygende budskapet var fred. Det var sterk motstand både i USA og i resten av verden mot den amerikanske krigføringen i Vietnam. Tittelen gir oss en nøkkel til forståelse av dette bildet, men også uten tittelen er dette verk innenfor abstrakt ekspresjonisme, den vitale kunsten med sete i USA, særlig i New York på 1950-tallet.

Mennesket og maktene

Etter Hitlers maktovertakelse i Tyskland i 1933 drev nazistene målbevisst forfølgelse av den moderne kunsten i hele Tyskland. Etter den første verdenskrigen og Versaillesfreden var alt fransk, forståelig nok, forhatt. Nazistene brukte bevisst kunsten i sin propaganda. To utstillinger ble åpnet samtidig i München i 1937. Den ene viste realistiske portretter, landskaper, stilleben og sjangrebilder med nazistisk innhold og de tyske nazistdydene «Kinder, Kirche og Küche». Den andre utstillingen viste den såkalte ensartede kunsten. Dette var den moderne kunsten. På denne utstillingen ble det også vist bilder som var malt av uhelbredelig sinnssyke, og sammenhengen mellom den jødiske rasen og den tyske kunstens forfall ble forklart på merkeskiltene. Samtidig foregikk en ekspropriering av kunst i tyske samlinger som omfattet bortimot 17 000 verker. Flesteparten var tyske modernister, men også mestere som Gauguin, Van Gogh, Munch, Picasso, Braque, Matisse og Chagall ble fjernet. 1000 oljemalerier og nesten 4000 trykk ble brent i hemmelighet i Berlin i mars 1939. Ikke bare deres verker, men også kunstnerne selv ble angrepet og trakassert. De ble oppsagt fra stillingene sine og de fikk ikke stille ut verkene sine. Dette gjaldt blant andre Rolf Nesch, som flyktet til Norge i 1933. Det rike kunsteriske og intellektuelle miljøet i Wien og Praha ble utsatt for samme behandling. De fleste i dette miljøet var jøder. De ble beskyldt for å være sionister eller representanter for den internasjonale jødedom eller bolsjevikere. Deres kunst ble beskyldt for å være enten bolsjevikisk propaganda eller kunst skapt av representanter for en degenerert rase.

Også i vårt Nasjonalgalleri ble det i 1940, under den nazistiske direktøren Søren Onsager, holdt en utstilling av ensartet kunst, der modernister ble vist sammen med den klassiske kunsten. Den klassiske kunsten som har gitt oss bilder og begreper om menneskenes storhet og muligheter i et guddommelig univers, kunne misbrukes av regimer som forakter, undertrykker og dreper mennesker. En form har alltid et innhold, og står alltid i en sammenheng.

Filmen og tegneseriens historie

Tabellen under bygger i hovedsak på det du kan lese om i *På norsk FØR*, men bruk internett i tillegg.

Undersøk

Kan du finne viktige opplysninger som passer inn i de tomme feltene?

Bruk internett!

Hver elev/gruppe kan jobbe med å fylle alle feltene eller fordele kolonnene mellom seg.

Produser

Sammenfatt og lag felles tidslinjer i stort format på veggen:

En tidslinje for tegneseriens historie. Bruk illustrasjoner.

En tidslinje for filmens historie. Bruk illustrasjoner.

Bakgrunn

Årstall	Filmhistorie	Tegneseriehistorie
Middelalder Østen: 1000–1400	Skyggedukker	
1100-tallet		Bayeuxteppet
1500 >	Camera obscura	
1600-tallet	Laterna magica	
Europa 1776	Skyggedukker	
Ca. 1800		Den japanske kunstneren Hokusai Katasushika kalte noen av sine kunst- verk <i>manga</i> , som betyr tegneserie.
1800-tallet	Zoetrop og Praxinoskop utnyttet opp- dagelsen av «øyets treghet».	

1800-tallet	Muybridge fotograferte hest i bevegelse med 12 kameraer.	
1889	Eastman lagde film av celluloid.	
28.12.1895	Lumieres første filmvisning: «Et togs ankomst» + en del andre korte filmer. Kinoens tidsalder hadde begynt.	
05.01.1896		Hogans Alley med <i>The Yellow Kid</i> i avisa The New World. Tegneseriens tidsalder hadde begynt.
1902	Effektfilm: <i>Reisen til månen</i> (George Méliès) etter Jules Verne ble en sensasjon.	
1903	<i>Det store togrøveriet</i> (Edwin S. Porter). Skurken skyter mot publikum, noe som gjorde publikum vettskremte.	
1900–1930		Humoristiske tegneserier, comics. Korte striper bare i aviser.
1910–1920	Den amerikanske komedien ble en stor suksess. De komiske personlighetene i denne kategorien var gjerne sosiale tapere eller outsiders: Charles Chaplin, Buster Keaton og Helan & Halvan. De fleste komedieskuespillerne hadde bakgrunn fra varietéshow, og jobbet uten faste filmmanus. Mye av innspillingen ble til ved improvisasjon. Douglas Fairbanks (1883 – 1939) var en av stumfilmens største stjerner. Under den første verdenskrigen turnerte han med Charlie Chaplin og Mary Pickford. Sammen dannet de distribusjonsselskapet United Artists. Filmografi inkluderte bl.a. <i>The Mark of Zorro</i> , <i>Robin Hood</i> og <i>The black Pirate</i>	

1915	Den viktigste regissøren i tidlig amerikansk film var David W. Griffith, som regnes som oppfinneren av filmmontasjen. Teknikken gikk ut på å klippe inn bilder, noe som økte både spenningen og tempoet i filmene. Hans retningslinjer for montasje ble oppskrift for den klassiske Hollywood-filmen. Griffiths første fortellerfilm var <i>En nasjons fødsel</i> fra 1915, som skildrer den amerikanske borgerkrigen.	
1927	I dag er det en vanlig oppfatning at lydfilmen oppsto i 1927 med <i>The Jazz Singer</i> . Dette er en sannhet med modifikasjoner. Allerede før brødrene Lumière viste sine filmer for drøyt 100 år siden, hadde det vært flere forsøk på å gi lyd til levende bilder. På verdensutstillingen i Paris i 1900 ble den første vellykkede synkrone lydfilmen vist offentlig. I perioden fram til <i>The Jazz Singer</i> ble ytterligere drøyt 1000 kortfilmer med lyd lagd i USA alene. Og det var tatt patent på rundt 200 ulike lydfilmsystemer.	
1928	Disney: <i>Steamboat Willy</i> , kanskje den mest innflytelsesrike tegnefilmen i historien.	
1928 1930 1936		<i>Mikke Mus</i> <i>Blondie</i> <i>Donald Duck</i>
1929		<i>Buck Rogers</i> (første science fiction)
1930		<i>Tintin</i> (Hergé)

1934	Leni Riefenstahl: <i>Viljens triumf</i> . Tidenes mest effektive propagandafilmer. Har dannet skole. Leni på sin side tilba Føreren og skapte en av de mest berømte og beryktete filmene i verdenshistorien som en hyllest til Hitler og nasjonalsosialismen: en hyllest til enkeltmenneskets underkastelse og selvutslettelse.	
1936	<i>Moderne tider</i> fra 1936 ble Hollywoods siste store stumfilm, og samtidig en avskjed med Chaplins varemerke.	
1937	Man kan ikke sette Disney-filmen <i>Snøhvit</i> i DVD-spillere uten å få en viss følelse av tradisjon og til og med ærefrykt. Her har vi verdens første helaftens tegnefilm, en produksjon som dannet skole for samtlige seinere tegnefilmer fra Disney (og andre), og som også ble en økonomisk gullgrube for Disney-konsernet.	
1938		<i>Supermann</i> (Første serieheftet)
1939	De mest kjente tidlige fargefilmene: <i>Trollmannen fra Oz</i> og <i>Tatt av vinden</i> .	
1940	<i>Diktatoren</i> . I denne filmen blander Chaplin sitt talent som komiker med hans brennende engasjement for et Europa som var herjet av krig og jødeforfølgelse da filmen ble lagd.	
1941	Humphrey Bogart: <i>Casablanca</i>	
1942	Elizabeth Taylor ble født i London av amerikanske foreldre. Familien flyttet til California rett før 2. verdenskrig. Elizabeth Taylor ble oppdaget av en talentspeider. Hun debuterte ti år gammel i <i>There's One Born Every Minute</i> .	

1935–50		<i>Stomperud</i> m. flere norske serier hadde sin storhetstid.
1947		Osamu var en stor japansk tegneseriereskaper. Han debuterte i 1946, men er seinere mest kjent for tegneserien <i>Astro Boy</i> .
1954		Mummitrollet på engelsk
26.10.1954		«Code of the comics»
1962	Første James Bond film, Dr. No, med Sean Connery. <i>Live and let die</i> (1973), som var den første med Roger Moore	
1963	Alfred Hitchcock: <i>Fuglene</i>	<i>Eggmysteriet</i> av Carl Barks satte sinne i kok pga. nynorsken (vossamål). Den amerikanske originalen er første gang publisert i 1949.
1965	<i>For en neve dollar</i> , Clint Eastwood <i>For en neve dollar mer</i> , 1965	
1980-tallet		Den europeiske tegneseriebølgen
1970–80-tallet		Norske serier: <i>Pondus</i> , <i>InkaLill</i> , <i>Nemi</i> m.fl.
1982	Steven Spielberg: <i>E.T.</i> , <i>Tilbake til framtiden</i> , <i>Saving Private Ryan</i> , <i>Jurassic Park</i>	
1988	<i>Roger rabbit</i> , blanding av animasjonsfilm og realfilm. Seinere (1994) <i>The mask</i> , som også var en blanding av animasjon og realfilm. Forst Gump er manipulert ved at karakterene opptrer i gamle dokumentarfilmer.	
1993	<i>Schindlers liste</i> , Spielberg	
1994	Mary Shellys <i>Frankenstein</i> . Første gang filmet i 1931.	

1997	<i>Titanic</i> er en film fra 1997, regissert av James Cameron. Den er tidenes mest innbringende film. Plottet er basert på RMS Titanics forlis i 1912.	
1999	Hentet fra: http://no.wikipedia.org/wiki/Titanic_%281997%29	
2003	<i>The Matrix</i>	
2005	<i>Spider-Man</i>	
2006		
2007		
2008		
2009		
2010		

Prøv å fylle ut de siste rubrikkene:

Mest populære filmer i dag?

Mest populære norske serier i dag?

Mest populære manga i dag?

Etter niende stopp: Etterkrigstid

Under ser du en kortfattet oversikt over kapitlet. Hvilke hendelser, navn og begreper må du fylle ut med for å få en mer helhetlig oversikt over perioden? Hent gjerne stoff fra andre kilder enn boka, for eksempel fra internett. Skriv direkte i kopieringsoriginalen. Du kan også sette noen av punktene inn i et rammenotat. Bruk kopieringsoriginal side 00.

❖ Etter sjokket – Halldis Moren Vesaas

❖

❖

❖ En absurd verden – Samuel Beckett

❖

❖

❖ Samarbeid og vekst – Thorbjørn Egner

❖

❖

❖ Radioens gullalder – Rolf Kirkvaag

❖

❖

❖ Bygda – Tarjei Vesaas

❖

❖

❖ Språkkamp – «Foreldreaksjonen mot samnorsk»

❖

❖

- ❖ Vestkant – Johan Borgen
- ❖
- ❖
- ❖ Kritikk av tegneserier – «Code of the comics»
- ❖
- ❖
- ❖ NRK fjernsynet 20. august 1960 – monopol til 1992
- ❖
- ❖
- ❖ Opprør – Jens Bjørneboe
- ❖
- ❖
- ❖ Filmer med kultstatus fra 1960-årene – Alfred Hitchcock
- ❖
- ❖
- ❖ Ny landsmenn kommer til Norge med Koranen – profeten Muhammed
- ❖
- ❖

TIENDE STOPP

Om kunst av Ingvild Pharo og Egil Sagstad

Se den generelle omtalen av kunsten på 1900-tallet under åttende og niende stopp. Jo nærmere vår tid vi kommer, jo vanskeligere er det å få fatt i hva de forskjellige retningene innenfor kunsten står for. På den ene siden er det som om vi må spørre oss om hva kunst egentlig er. På den andre siden har de forskjellige retningene gitt muligheter for en rikdom i menneskelig uttrykk. Enkeltindividets mulighet for å gi uttrykk for sin egen opplevelse av virkeligheten er grunnleggende i vår tradisjon, individets frihet.

Samisk litteratur

Artikkelen er skrevet av Svein Lund i forbindelse med en forelesning ved Universitetet i Gdansk 19.12.2001. Noe oppdatert juli 2006.

Innleiing

Kva er samisk litteratur?

1. Litteratur skrive av samar?
2. Litteratur skrive på samisk?
3. Litteratur om samar og samiske spørsmål?
4. Bare skjønnlitteratur eller også faglitteratur?
5. Bare skriftlig litteratur eller også munnlig?

Definisjonar og avgrensingar kan diskuterast, og det blir da også gjort. Mens den skjønnlitterære Samisk forfatterforening reknar med litteratur skrive av samar uansett språk, reknar Samisk faglitterær forfatter- og oversetterforening med litteratur på samisk uavhengig av forfatterens etniske bakgrunn.

I denne samanheng vil eg hovudsakelig ta for meg skjønnlitterære verk av samiske forfattarar, med hovudvekt på den litteraturen som er skreve på samisk, men og litt om litteratur som samar har skrive på andre språk.

Kvifor samisk litteratur?

Vi kan starte med nokre spørsmål og nokre forsøk på enkle svar:

1. Kvifor er samisk litteratur viktig for samar?
2. Kvifor er samisk litteratur viktig for nordmenn?
3. Kvifor er samisk litteratur viktig for utlendingar som skal lære norsk språk og det norske samfunnet å kjenne?
  - 1.1. Samisk litteratur er naudsynt for å berge og utvikle samisk språk
  - 1.2. Samisk litteratur er viktig for å styrke samisk identitet og sjølvkjensle.
  - 1.3. Samisk litteratur er viktig folkeopplysning og personlig utvikling hos samar, liksom litteraturen er det for alle andre folk
- 2.1. Samisk litteratur er viktig for at nordmenn skal ha kjennskap til leveforholda, historia og kulturen til urfolket i store delar av landet. Dette er igjen naudsynt for at dei skal forstå dei overgrepa det samiske folket har vore utsett for og dei krava som samane har stilt i nyare tid.
- 2.2. Samisk litteratur er viktig for å forstå korleis samisk og norsk språk, kultur og litteratur har påverka kvarandre.
- 2.3. Samisk litteratur er viktig for å forstå korleis europeisk kolonialisme har behandla urfolk rundt om i verda.
- 2.4. Kjennskap til samisk litteratur kan bidra til å motverke den rasismen som gjennomsyrrar store delar av det norske samfunnet, både overfor samar og andre folkeslag. Den kan verke som ei vaksine mot rasistiske tendensar i mye av den norske litteraturen som tar opp samiske forhold, f.eks. Hamsun.
- 3.1. Samane er urfolk ikkje bare i delar av Noreg, men på heile Nordkalotten. Utan kjennskap til samane vil ein ikkje kunne forstå norsk og nordisk historie og ein del sentrale politiske stridsspørsmål i dag.
- 3.2. Forholdet mellom nordmenn og samar kjem fram i mye norsk litteratur. Mye av dette er prega av eit negativt syn på samar. For å forstå dette må ein og sjå korleis det ser ut sett frå andre sida.

Kor startar samisk litteratur?

Fram til nyare tid har samisk litteratur hovudsakelig vore ein munnlig litteratur. Eventyr, sagn, fortellingar, songar og joikar blei ført munnlig frå generasjon til generasjon gjennom mange hundre år. Nokre tekstar har blitt gløymde, andre har kome til. Først omlag 1670 kjenner vi til at ein samanhengande tekst på samisk er skriva ned. I Sverige førte misjonærane nokre samiske gutar til Universitetet i Uppsala der det blei opplærte til prestar. Her var ein professor som skreiv på eit lærd verk om samane,

under tittelen Lapponia. I dette tok han med nokre dømme på samisk poesi som han hadde hørt frå ein av dei samiske prestestudentane. Ei av desse dikta heiter Guldnasaš, som var namnet på ein kjørerein. Diktet skildrar reisa med kjørerein for å nå fram til staden der kjærasten held til. I siste linja får vi eit eksempel på ei gamal samisk trusforestilling, nemlig at reinen kunne sjå mye som ikkje menneska kunne sjå.

Guldnasaš, mi vesle simle,
skal vi tenke på å fara
nord i skogen, byrja ferda
langs dei lange myrar,
joike der ein friarjoik?

Heft oss ikkje, Gáigavárri
far no vel, du Gealfejávri,
det kjem så mange tankar til meg
når eg fer på Gáigavuonat

Spring snøgt, mi simle,
så vi fortare kan komma
fram til ho eg skulle få,
ho som lagnaden har sendt.

Om eg berre kunne få
ein glytt av ho som eg har kjær,
skund deg, Guldnasaš, mi vesle simle,
ser du auga hennar, du?

Lapponia kom ut på latin og blei omsett til tysk og engelsk. Dikta blei omtalt av fleire kjente diktarar, der som forundra dei var at eit barbarisk villt hedensk folk langt i nord kunne lage slik avansert diktarkunst!

På 1700- og 1800-talet blei det nedskreve nokre samiske dikt / songar, fleire av dei er historisk / mytiske om opphavet til samane, til tamreinen og om kordan Sameland blei folksett. Dette blei i stor grad nedskreve av prestar og vi kan rekne med at dei ikkje fikk tak i den delen av den munnlege litteraturen som var mest direkte knytta til den gamle samiske religionen.

Munnlig litteratur

Det som er nedskreve er trulig bare ein liten del av ein rik munnlig litteratur. Når ikkje meir av denne er bevart skuldast det ein kombinasjon av ei hard undertrykking av samisk religion og kultur frå styremakter og misjonærar og det at samane ikkje sjølve hadde nokon skriftkultur.

I den munnlege litteraturen kan vi skilje ut tre hovudtyper:

1. Eventyr og sagn. Den største samlinga vi har er samla inn rundt førre hundreårsskiftet av Just K. Qvigstad
2. Joiketekstar. Joik er ein særeige samisk sangstil, joikane har som regel korte tekstar eller er utan tekst, dei skildrar ein person, eit dyr eller eit naturfenomen. Joik var tidligare brukt i utøving av samisk religion, men slike tekstar er ikkje bevart.
3. Episke dikt / joikar. Bare i austsamisk område er dette bevart til vår tid, men tekstar oppteikna på 1700–1800-talet viser at det har vore langt meir utbreidd.

Skriftlig litteratur

Frå 1619 blei det gjort forsøk på å skrive samisk, men mest til omsetting av religiøse tekstar for misjonsverksemda. Etter kvart laga misjonærar og prestar samiske ordbøker og grammatikkar og derigjennom rettskrivingsreglar. Samisk blei brukt i skoleundervisning i periodar på 1700- og 1800-talet, men etterkvart vann fornorskingslinja, slik at all skolegang skjedde på riksspråka. Det var derfor svært få samar som meistra å uttrykke seg skriftlig på eige språk.

I 1852 gikk samar i Guovdageaidnu til opprør mot dei norske styresmaktene, representert ved presten, lensmannen og handelsmannen. Dette opprøret blei slått svært hardt ned, nokre av samane blei drept, 2 blei dømt til døden og halshogd og fleire dømt til lange fengselsstraffar. Blant dei som satt mange år i fengsel var Lars Hætta og Anders Bær. Der fikk dei kontakt med Noregs første professor i samisk. Han fikk dei å skrive ned fortellingar og minner frå heimstaden sin, og dette blei den første nedskrevne samiske originallitteraturen. [Hætta / Bær: Mitalusat. Universitetsforlaget 1982]

I første fjerdedel av 1900-talet fikk vi ei samisk rørsle i både Noreg, Sverige og tildels Finland. Uttrykk for denne er bl.a. samiske aviser, landsmøte og ein begynnande litteratur. Den første samiske romanen var Anders Larsen: *Beavvi álgu* (Daggry) 1904, denne er enno ikkje omsett til norsk. På finsk side kom rundt 1915 Pedar Jalvi med ei lita samling dikt og noveller. [Larsen/Jalvi: *Sátneáidu*. Davvi Girji 1992] Larsen var og redaktør for ei samisk avis, der blei songen «Sámi Soga Lavlla» prenta første gong, den som seinare skulle bli kalla den samiske nasjonalsongen.

Den første samiske boka frå svensk side kan vi seie er i eit grenseland mellom skjønn- og faglitteratur. Johan Turi si bok *Mitalus sámiid birra* / Fortelling om samene kom i 1910 på samisk og dansk. Forfattaren skildrar samane sitt liv på område etter område, reindrift, jakt, fiske, boligar, matlagning, skikkar og tradisjonar.

I denne perioden kom det og bøker som samiske forfattarar skreiv på norsk eller svensk. Den første kvinnelige samiske forfattere var og ein av dei fremste leiarane for den samiske rørsla: Elsa Laula: *Inför lif eller död?* Sanningsord i de lappska förhållerna 1904. Denne boka har meir karakter av samisk kampskrift enn skjønnlitteratur. Ho var sørsame og språket deira sto enno svakare enn nordsamisk. Dei få samane som skreiv frå dette området uttrykte seg derfor på svensk eller norsk.

Frå Karasjok kom ein forfattar av ein heilt anna type, Matti Aikio. Han skreiv bare på norsk, og skreiv opplagt mest for eit norsk publikum. Han var svært ambivalent overfor samisk kultur og bringer gjennom bøkene sine vidare mange av dei gjengse fordommane om samar på den tida. Han skreiv ei rekke romanar og fortellingar med emne frå Finnmark. Først i 1994 blei den første av bøkene hans omsett til forfattere sitt morsmål, nordsamisk.

Etter 1920 kjem ein periode på omlag 50 år der det så godt som ikkje blir skreive samisk litteratur, og enno mindre blir utgitt. To unnatak er den lulesamiske boka *Jáhtte sáme viessom* eller «En nomad och hans liv» av Anta Pirak som kom i 1933, og den finsk-samiske forfattere Hans Aslak Guttorm. Han skreiv 3 romanar og eit diktverk på 30-40-talet, men han fikk bare prenta ein lita bok. Dei andre kom ut først på 1980-talet.

Den første samiske skjønnlitteraturen som kom ut i etterkrigstida var Kirsti Palto si novellesamling «Soagŋu» eller *Friarferd*, som kom i 1971. Den første originale samiske barneboka kom i 1976, den første ungdomsboka i 1986. Men da det først løsna, kom det som eit skred. Særlig gjaldt det på finsk side.

Sjangrar

Den mest talrike sjangeren er trulig barnebøker. Av ungdomsbøker er det svært få, det er ikkje langt frå at dei kan tellast på ei hand. Av vaksnebøker er dikt den største kategorien. Romanar er det færre av, dei er hovudsakelig historiske, med handling anten tilbake i førre hundreåret eller enno fjernare fortid, eller i tida rundt 2. verdskrigen. Samtidsromanar er det svært få av. Ein populær sjanger har vore fortellingar frå før i tida, ofte lokale og tildels sjølvopplevde hendingar.

Skodespel har vore skreive i første rekke for dei samiske teatera Beaivváš (Noreg), Rávgoš (Finland) og Dálvadás (Sverige). Teaterformen har vore med på å få samisk litteratur ut til fleire, men desse tekstane har i liten grad hatt noko liv utafor teaterforestillingane.

Ein annan form for spreiding av samisk litteratur som må nemnast er song- og joiketekstar, spreidde gjennom plater, konsertar og bruk i uformell samanheng. Det er og gitt ut nokre bøker med songtekstar, mens joiketekstar i mindre grad er publisert skriftlig.

Tema

Dei aller fleste skjønnlitterære bøker på samisk har handling frå samisk miljø. Det er derfor naturleg at sentrale spørsmål i det samiske samfunnet står sentralt, som forholdet mellom samar og andre folkeslag, fornorsking eller samisk kulturreising osv.

Samisk litteratur har ofte mykje naturskildringar. Naturen blir da skildra som eit kulturlandskap, noko som er forskjellig frå eit turistsyn på naturen.

Ein del av dei kvinnelige samiske forfattarane har tatt opp kvinnene sin situasjon spesielt, særlig samekvinnene, men og meir allmenne kvinnepolitiske problem. Her kan bl.a. nemnast forfattarane Kirsti Paltto og Rauni Magga Lukkari. Dei første kjente samiske dikta var kjærleiksdikt og som for andre folkeslag har dette temaet stått sentralt i store delar av skjønnlitteraturen. Ei av Rauni Magga Lukkari sine bøker tar opp sjølv mord, som har ramma mange samiske ungdommar. Denne boka har og vore omarbeida til teater.

I det utvalet som eg trekk fram her vil det vere si overvekt av det som er særlege samisk og det som er klart politisk. Dette gjør eg fordi denne litteraturen gjerne er meir interessant sett utifrå enn den litteraturen som handlar om meir allmenne mellommenneskelige og psykologiske tema.

Vilkår for samisk litteratur

Det finst ingen pålitelig statistikk over verken talet på samar, samisktalande eller samisklesande. Men for å gi eit perspektiv kan vi grovt seier 50–70000 samar, av dei snakkar knapt halvparten ei av dei samiske hovuddialektane eller språka. Av dei igjen er det mange som aldri har lært eller vent seg til å lese samisk.

Marknaden for samisk litteratur er altså så liten at utan ei eller anna form for subsidiering er det ikkje mogleg å gi ut samiskspråklig litteratur. I Noreg har dei statlige støtteordningane for skjønnlitteratur vore såpass gode at det har vore mogleg å få ut ein del skjønnlitteratur på samisk dei siste par tiåra. På svensk og finsk side har det vore dårlegare, dette omgår ein ofte med at samiske skjønnlitterære forfattarar frå svensk og finsk side

gir ut bøkene sine på samiske forlag i Noreg. Dette gjeld vel å merke for samiskspråklig originallitteratur. Derimot er vilkåra atskillig dårlegare for litteratur omsett til eller frå samisk.

Nokre utvalde forfattarar

Kirsti Paltto

Ho var den første som ga ut skjønnlitteratur på samisk i nyare tid. I tida frå 1971 til i dag har ho gitt ut vel 20 bøker, noko som gjør ho til den suverent mest produktive samiske forfattaren. Ho har skreve i så godt som alle sjangrar: dikt, noveller, romanar og skolespel, bøker for barn, ungdom og vaksne. Bøkene hennar er prega av eit sterkt samfunnskritisk, samepolitisk og kvinnepolitisk engasjement. Typisk for Kirsti Paltto er at ho skriv om ting som er vanskelige å ta opp. Ho set fingeren på problem innafor det samiske samfunnet og viser baksidene også hos samiske politikarar og leiarar.

Eg vil trekke fram to bøker. Det eine er novellesamlinga *Guovtteoaivvat nisu*, der ho skildrar kvinnene sin situasjon i det tradisjonelle og moderne samiske samfunnet. Ei av dei som gjorde sterkast inntrykk på meg var novella «*Varas sámepolitihkkár*» (Fersk samepolitiker), der synsvinkelen er hos ei ung jente som for første gong drar på ein samepolitisk konferanse. Der opplever ho at dei mannlige samepolitiske leiarane ho har sett opp til bare er ute etter å få dei unge jentene i senga.

Den andre boka er ein roman som kom i 1993 og som er ei blanding av dei fleste sjangrar. Handlinga er lagt inn i framtida, i eit oppdikta land med eit oppdikta folk, men med klare parallellar til samiske forhold. Ein del av dette kamuflerte Sameland har fått eit visst sjølvstyre, men utan økonomi til å klare seg utan å auke inntektene. Leiarane vil derfor selge eit stort landområde til utanlandsk turistindustri. Men samtidig med dette temaet går det ei ulukkelig kjærleikshistorie. Hovudpersonen er ein slags anti-helt, som er arbeidslaus og ikkje får gamalkjæresten fordi ho har blitt læstadianar (samisk variant av fundamentalistisk kristendom). Gjennom at det samiske blir kamuflert som noko anna kan ho få fram ein bitande kritikk av trekk ved det samiske samfunnet, det seiast at lokale politikarar i hennar eigen kommune har stått modell for mange av figurane i boka. Samtidig har ho eit storpolitisk aspekt, eg les ho i alle fall som ei åtvaring mot finsk EU-medlemskap. Denne boka har eg omsett til norsk og sendt til 14-15 forlag, men ingen vil ha ho. Derimot er ho tilgjengelig på <http://girji.info/256pres.htm>.

Nils Aslak Valkeapää

Nils Aslak Valkeapää eller Áillohaš, som han blei kalla på samisk, var den mest allsidige samiske multikunstnaren. Dessverre døydde han brått for få år sidan. Eg kan knapt tenke meg at nokon einskildperson har betydd meir

enn han for samisk kultur. Først blei han kjent som joikar og songar. Samtidig var han biletkunstnar, han teikna og måla akvarellar. Som forfatter heldt han seg til diktforma, men bøkene hans liknar slett ikkje på vanlige diktbøker. Dei to hovudverka hans, som begge er omsette til norsk og/eller svensk er store tjukke bøker. I den første, Ruoktu váimmus eller på norsk Vindens veier, illustrerte han dikta med eigne teikningar. Frå denne boka vil eg presentere eit dikt, der samane sitt forhold til naturen som kulturlandskap kjem fram, samtidig som det kan lesast som eit innlegg i debatten om samane eller statane har retten til jorda i samiske område:

Hva skal jeg si bror
hva skal jeg si søster

De kommer
og spør hvor jeg hører heime
De har med seg papirer
og sier
dette tilhører ingen
dette er Statens land
alt er Statens
De leter i tjukke skitne bøker
og sier
det er loven
og den angår også deg

hva skal jeg si søster
hva skal jeg si bror

Du vet det bror
du forstår søster

Men når de spør hvor heimen din er
sier du da alt dette
På Skuolfedievvá reiste vi telt
under vårflyttinga
I Čáppavuopmi hadde vi gamle
i brunstida
Sommerplassen var på Ittunjárga
og om vinteren var reinen i Dálvadastraktene

Du vet det søster
du forstår bror

Forfedrene våre har tent bål på Allaorda
på Stuorajeagge-tuene
på Viidesčearro
Bestefar druknet på fiske i fjorden

Bestemor skar sennegress på Šelgesrihtu
Far blei født under Finjubákti i sprengkulda

Og så spør de
hvor du hører heime

De kommer til meg
og viser meg bøkene
Lovbøker
som de sjøl har skrevet
Dette er loven og den angår også deg
Se

Men jeg ser ikke bror
jeg ser ikke søster
jeg sier ingen ting
jeg kan ikke
Viser dem bare viddene

Alt dette er min heim
disse fjordene elvene vannene
frosten solskinnet uværet
Disse viddenes natt og dagside
glede og sorg

søstre og brødre
Alt dette er min heim
og jeg bærer det i hjertet mitt

Hvordan forklare
at hjertet er min heim
og at det flytter med meg

Den andre boka: «Beaivvi, Áhččážan», eller «Solen, min far», er illustrert med gamle bilete som dokumenterer samane sitt liv tilbake til fotografiets barndom, men samtidig dokumenterer dei dei haldningane som storsamfunnet hadde til samane. Her finn vi bl.a. bilete frå Rasbiologiska institutet i Stockholm, som skulle illustrere samane som ein primitiv og mindreverdige rase. Dette set han saman med eigne dikt, nokre av desse har ei grafisk utforming som og er ein bodskap, bl.a. er eit dikt forma som ein reinflokk på vandring.

Áillohaš er den einaste samiske forfattaren som har fått Nordisk litteraturpris. Eit positivt resultat av dette er at boka har blitt omsett til alle nordiske språk og engelsk. Men det er bare den samiske originalen som inneheld bileta.

Risten Sokki

Eg nemnde at den første skriftlige samiske originallitteraturen var skreve av nokre av dei som deltok i Guovdageaidnu-opprøret i 1852. Dette opprøret og den harde måten det blei slått ned på satte djupe spor i ettertida. Minst tre romanar og to sakprosabøker er utgitt om opprøret, men alt dette er skreve på norsk, av ikkje-samar eller samar utan særlig direkte tilknytning til Guovdageaidnu. Der slo det over i ein autoritetsfrykt som vi enno ser restene av. Det skulle gå over 140 år før ein same frå Guovdageaidnu klarte å behandle desse hendingane og etterverknadane litterært. Den som gjorde det var Risten Sokki, oldebarn av ein av dei som blei avretta etter Guovdageaidnu-opprøret. I si til no einaste skjønnlitterære bok, diktsamlinga Bonan, bonan saga suonaid / Jeg tvinner tvinner slektas sener, trekk ho linjene frå halshogginga i 1854 fram til familien hennar og Guovdageaidnusamfunnet i dag. Ho har sjølv skreve teksten både på samisk og norsk.

Lean rieǵádan 1954

Čálán Macintoshain

Násttit

čájehit geainnu

Máttaráhkut

loktejit spáiddariid

go dárbbášuvvo

Suotna lea nanus

Ákšu vel nannoseabbo

Máttarádjá oaivi

Golggotmánu

galbma eatnamis 1854

Eadni giessá

Giessá

mu gápmaga

Liegga juolgi

duolmmasta

galbma máilmmi

Jeg er født i 1954

Skriver med Macintosh

Stjernene

viser vei

Urmødrene

løfter faklene

når det behøves

Sener er sterke
øksa enda sterkere

Oldefars hode
På frossen mark
i oktober 1854

Mor snører
Snører
skallene mine
Varm fot
møter
kald jord

Andre samiske hovuddialektar

Til no har vi mest sett på litteratur på nordsamisk. 70–80 % av dei samisk-talande snakkar nordsamisk, og det er bare her vi kan snakke om ein rik og allsidig litteratur. Av dei 9–10 samiske hovuddialektane eller språka er det 6 som finst som eige skriftspråk. Vi skal sjå litt på stoda for nokre av dei andre hovuddialektane, og kva som finst av litteratur på dei.

Kildinsamisk

Kildinsamisk er det mest utbreidde av språka i russisk del av Sápmi og det einaste av språka der som til ein viss grad blir brukt skriftlig. Rett etter den russiske revolusjonen i 1917 blei det utvikla eit kildinsamisk skriftspråk basert på det latinske alfabetet. Men på 30-talet endra Sovjet politikken og alle små språk i Sovjet skulle tvingas over på det kyrilliske alfabetet. Først på 70-talet kom det nokre få dikt på kildinsamisk. Dei kom med parallell tekst på russisk.

Lulesamisk

Lulesamisk blir snakka av eit par tusen menneske på svensk og norsk side. Den første skjønnlitterære boka på lulesamisk var Anta Pirak si bok om livet til ein flyttsame (1933), seinare har det i første rekke kome diktbøker. Stig Gælok har gitt ut ei rekke diktbøker, nokre av dei med parallell tekst på norsk. Forskjellen på nordsamisk og lulesamisk er omlag som mellom norsk og svensk.

Sørsamisk

Sørsamisk er omtrent like forskjellig frå nordsamisk som norsk frå islandsk. Ei sørsamisk rettskriving blei først utarbeida på 1950-talet. Det finst svært lite original sørsamisk skjønnlitteratur. Dei barnebøkene som er kome ut på sørsamisk er helst omsettingar frå nordsamisk. Ungdomslitteratur finst ikkje i det heile.

I Noreg er det mogleg i grunnskolen å velge nord-, lule- eller sørsamisk, anten som første eller andrespråk. I vidaregåande skole kan ein velge nord-samisk som første- eller andrespråk, men for lulesamisk eller sørsamisk finst det bare læreplanar for andrespråk.

Dei norskspråklige samiske forfattarane

Det kan vere fleire årsakar til at samiske forfattarar skriv på riksspråket. Nokre er samisktalande, men har aldri lært seg å skrive samisk. Men dei fleste samiske forfattarar som skriv på norsk/svensk gjør det fordi dei anten ikkje har lært samisk i det heile eller fordi dei har norsk som førstespråk og har lært seg samisk til ein viss grad i skole eller vaksen alder. Blant desse er det igjen nokre som er svært markert samiske og som i hovudsak skriv om samiske forhold. Blant dei vil eg nemne John Gustavsen, Ailo Gaup og Aagot Vinterbo-Hohr. For andre samiske forfattarar har det samiske perspektivet ikkje vore like framtrekande i alle bøkene, men kome sterkare etter kvart.

Av desse vil eg sjå litt nærmare på Marion Palmer. Ho kjem frå Kvalsund ved Hammerfest, ein kommune der omlag halve befolkninga snakka samisk rundt 1930, men der fornorskinga seinare har slått sterkt gjennom. Det er få som er fødd etter krigen som forstår samisk og mange har og skjult den samiske bakgrunnen sin. Marion Palmer er blant dei som vaks opp utan å lære samisk, og det blei ikkje snakka om den samiske bakgrunnen i familien. Etter først å ha gitt ut ei diktbok der det samiske ikkje var framme i det heile, kom ho seinare med ei diktsamling der ho søker tilbake til barndommen, men samtidig seier noko om livsvilkåra for den kystsamiske befolkninga i dag. Denne boka har ho fått den kjente samiske forfattaren Rauni Magga Lukkari til å omsette til samisk, slik at boka kom ut med parallell norsk og samisk tekst. Eg vil presentere eit kort dikt om kystsamane:

Som troll.
Under ei bru.

Som ingen trur på lenger.
Sitt vi
mella fjæresteinan.

Uten rettigheta.

Kva er omsett?

Nokre av dei samiskskrivande forfattarane skriv parallelt på to språk eller omset sjølv til norsk eller svensk. Ei oversikt over den skjønnlitteraturen som fram til 1998 var omsett frå samisk til norsk og omvendt viser: [Sjå Metodisk veiledning Samisk og norsk, s. 56] – at størstedelen av den samiskspråklige litteraturen ikkje er tilgjengelig verken for ikkje-samar eller dei mange samane som ikkje les samisk

- at ingen forlag eller organ har satsa på slik omsetting og lagt ein plan for kva som bør omsettast
- at nesten ingenting av norsk litteratur er tilgjengelig på samisk.

Oversikten inneheld ikkje litteratur omsett til samisk frå andre språk. Dette ville trulig vel dobla lista, men framleis er det ein forsvinnande del av verdslitteraturen samiske lesarar har tilgang til på morsmålet.

Omsettarane

Kva slags folk er det så som omset frå samisk til norsk? Grovt sett kan vi dele dei i to:

1. Folk med samisk som morsmål (eks. Harald Gaski)
2. Folk med norsk som morsmål (eks. Laila Stien, Jon Todal)

På begge sider er det svært få som meistrar begge språka godt nok til å gi ei korrekt gjendikting i eit godt litterært språk.

Undervisning og forskning i samisk litteratur

Da eg studerte samisk fantest det ein einaste ekspert på samisk litteratur, og han var sjølvsagt læraren vår. Heldigvis har han no fått følge av fleire. Det er no 3-4 som har tatt samisk hovudfag med hovudvekt på litteratur, og i 2000 kom den første doktorgraden i samisk litteratur. [Sjå artikkelen «Kvinneøyster frå Sameland», <http://sveinlund.info/sami/vuokko.htm>]

Fram til dei aller siste åra er det skreve lite om samisk litteratur, men siste 10-12 åra har det kome fleire bøker både på samisk og norsk som gir ei grei innføring. Ei av dei greiaste er «Skriftbilder», som er berekna på vidaregåande skole.

Framleis er det store forskingsoppgåver som ventar innafor samisk litteratur og innafor den ikkje-samiske litteraturen som tar opp samiske forhold.

Litteratur på norsk

Čáŋa gillii! 1 *Samisk litteratur*, Samerådet 1998 (Tekst på samisk, finsk og norsk)

Gaski, Harald: *Med ord skal tyvene fordrives. Om samenes episk poetiske diktning*, Davvi Media 1987

Gaski/Helander: *En skrivende hånd når langt*, Davvi Media 1986

Gaski (red.): *Våja, våja, nana, nana*, Cappelen 1991

Gaski, Harald: *Skriftbilder. Samisk litteraturhistorie*, Davvi Girji 1998

Metodisk veiledning. Nordsamisk som førstespråk, Samisk som andrespråk, Norsk for elever med samisk, Samisk utdanningsråd 1999

Ottar 4–2000: *En nasjon blir til*, Tromsø Museum 2000

Stien (red.): *Ildstedene synger*, Tiden 1984

Etter tiende stopp: Mot tusenårsskiftet

Under ser du en kortfattet oversikt over kapitlet. Hvilke hendelser, navn og begreper vil du fylle ut med for å få en mer helhetlig oversikt over perioden? Hent gjerne stoff fra andre kilder enn boka, for eksempel fra internett. Skriv direkte i kopieringsoriginalen. Du kan også lage et tokolonne-notat. Se NÅ-boka side 170.

❖ Ungdomsopprør – Paris 1968

❖ Samfunnskritisk teater – *frie teatergrupper og regionteatre*

❖ Profilgjengen – *Dag Solstad*

❖ Rock – *The Beatles*

❖ Ny lyrikk – *Jan Erik Vold*

❖ Første rockefestival – *Woodstock 1967*

❖ *Lars Saabye Christensen*

❖

❖

❖ *Jostein Gaarder*

❖

❖

❖ *Herbjørg Wassmo*

❖

❖ *Tove Nilsen*

❖

❖ *Ingvar Ambjørnsen*

❖

❖ *Kjartan Fløgstad*

❖

❖ *Edvard Hoem*

❖

❖ *Björg Vik*

❖

❖ *Liv Køltzow*

❖ *Gerd Brantenberg*

❖ *Knut Faldbakken*

❖ *Jon Fosse*

❖ Jan Kjærstad

❖

❖

❖ Cecilie Løveid

❖

❖ Just Knud Qvigstad

❖

❖

❖ Nils Aslak Valkeapää

❖

❖

❖ Mari Boine

Etter reisen

Se på bildet av Jonatan på side 302. Lag et tenkt intervju med ham når han er 15 år gammel. Du kan for eksempel spørre ham om: Hvordan lever han? Hvordan snakker han? Hva er han mest opptatt av? Hva slags opplevelser gleder ham mest? Hva leser han? Hvordan planlegger han livet sitt videre?

Etter reisa

Sjå på biletet av Jonatan på side 302. Lag eit tenkt intervju med han når han er 15 år gammal. Du kan for eksempel spørje han om: Korleis lever han? Korleis snakkar han? Kva er han mest opptatt av? Kva slags opplevingar gleder han mest? Kva les han? Korleis planlegg han livet sitt vidare?

Del 2

På norsk NÅ 1

Ressursstoffet til *På norsk NÅ 1* er ordnet etter samme kapittelrekkefølge som i elevboka. I innledningen til hvert kapittel sees innholdet i sammenheng med *Kunnskapsløftet*.

NÅ-boka er elevens grunnbok. Her gis muligheter for å øve på fagets ferdigheter gjennom en grundig innføring i teksttyper og sjangere. I NÅ 1 er det lagt mest vekt på å vise tekststrukturer på makronivå. Med enkel tekstteori lærer elevene om særtrekkene ved forskjellige teksttyper og sjangere, og utvikler sin egen tekstbevissthet i arbeidet med skriftlige, muntlige og sammensatte tekster. Temaene i *På norsk NÅ 1*:

- Hvorfor skrive og lese? Litteraturen i dag
- TXT – Skriftlig og muntlig tekst
- Sammensatte tekster (bilder og tegneserie)
- Filmen – sprekere enn noen gang
- Medier
- Skriveverksted
- Leseverksted
- Da du var liten (språkutvikling)
- Ord, ord, ord (grammatikk)
- To mål til Norge (nynorsk og bokmål)

Alt fagstoff, alle tekster og alle oppgaver eleven trenger, er i NÅ-boka, noe som letter organiseringen av arbeidet både for elev og lærer.

I *På norsk LES* fins hele eller større utdrag av de teksteksemplene som er brukt i *På norsk NÅ*. LES inneholder også en rekke andre tekster som dekker alle sjangrene og alle temaene som er omtalt i *Kunnskapsløftet*.

I del 2, *På norsk for læreren*, er også en del tilleggsstoff med tanke på fordypning for spesielt interesserte elever.

Oppgavestoffet på kopieringsoriginalene er ment som tilleggsoppgaver til oppgavestoffet i NÅ-boka, enten for enkeltelever eller for hele klassen.

Kvifor skrive og lese?

Tre forfattarar fortel

Litteraturen i dag

Innleiing

Kunnskapsløftet set som kompetansemål under hovudområdet *Språk og kultur* at eleven skal kunne

- presentere viktige temaer og uttryksmåter i sentrale samtidstekster og sammenlikne dem med framstillingar i klassiske verk fra norsk litteraturarv
- presentere resultatet av fordypning i tre selvvalgte emner: et forfatter-skap, et litterært tema og et språklig tema

Vi har valt å innleie *På norsk NO 1* med eit møte med tre samtidsforfattarar som alle er representerte med tekstar i *På norsk LES 1*. I intervjuar med dei får vi eit innblikk i kva det vil seie å skrive ein tekst. Forfattarane sine erfaringar og tankar om skriving kan kanskje inspirere ungdom til å skrive sjølve og skape positive haldningar til lese- og skriveprosessen. Det er også viktig å vise fram forfattarar som skriv no, og ikkje berre dei som er kanoniserte i litteraturhistoria.

Ved å presentere forfattarane gjennom sjangeren intervju kjem vi nærare innpå livet til desse personane, og det viser at forfattarar ikkje berre er namn som står i bøker og bokhyller. Samstundes kan intervjuar brukast som sjangermodellar og setjast opp mot til dømes biografi og litteraturhistorie som sjangrar. Kvifor ikkje ta nokon av forfattarane ut av litteraturhistoria i *På norsk FØR* og lage tenkte intervju med dei?

I *På norsk NO 1* har vi valt å presentere forfattarar som også skriv for ungdom, og som har god kontakt med denne lesargruppa. Litteratur for ungdom spelar ei svært viktig rolle i samtidslitteraturen og har difor fått stor plass i *På norsk LES 1*. Vi trur at denne litteraturen er viktig både for å skape leselyst og lesedugleik. Ikkje minst kan denne litteraturen vere ei kilde til å forstå meir av seg sjølv og utvikle sin eigen identitet i samspel med andre.

OPPGAVER «LITTERATUREN I DAG» I

Skriving og lesing

- 1 Hvis du skulle lage din egen litteraturhistorie, hvilke bøker ville du ha hatt med da? Hvilke forfattere ville du ha presentert?
- 2 Presenter din favorittbok for klassen. Sørg for å ta med disse punktene:
  - litt om forfatterens bakgrunn
  - kort handlingsreferat (maks fem linjer!)
  - hvem boka passer for
  - kort begrunnelse av hvorfor du liker denne boka
- 3 Hvilke ingredienser bør en bok inneholde for at du skal like den? Lag en oppskrift på en perfekt bok for deg. For eksempel:

2 stk jenter
1 stk gutt
3 kg romantikk
2 ss spenning
- 4 Velg ut to skjønnlitterære tekster som er nokså forskjellige fra hverandre, for eksempel en novelle fra vår tid og et folkeeventyr. Er språket også forskjellig? Se for eksempel på setningslengde. Er setningene lange eller korte? Husk at en setning er det som står mellom store skilletegn (!.?). Virker språket gammeldags eller moderne i de to tekstene? Er det mange ord du ikke kjenner? Er det brukt mange adjektiv?
- 5 Noen forfattere bruker typisk ungdomsspråk i sine bøker beregnet på ungdom. Hva er egentlig ungdomsspråk? Hva er forskjellen mellom voksenspråk og ungdomsspråk? Diskuter om det er en fordel eller en ulempe at voksne forfattere bruker ungdommens språk i sine bøker. Gjør det bøkene ekstra fengende, eller er det bare irriterende?
- 6 Finn noen anmeldelser på internett av bøker du har lest (for eksempel sidene til aviser, Barnebokkritikk eller NRK). Er anmelderne enige med hverandre? Er du enig med noen av anmelderne?
- 7 Søk på nettet og finn ut mer om Arne Svingen, Selma Lønning Aarø og Gro Dahle.

OPPGÅVER «LITTERATUREN I DAG» I

Skriving og lesing

- 1 Viss du skulle lage di eiga litteraturhistorie, kva bøker ville du ha hatt med då? Kva forfattarar ville du ha presentert?
- 2 Presenter favorittboka di for klassen. Sørg for å ta med desse punkta:
  - litt om forfattaren sin bakgrunn
  - kort handlingsreferat (maks fem linjer!)
  - kven boka passar for
  - kort grunngiving av kvifor du liker denne boka
- 3 Kva ingrediensar bør ei bok innehalde for at du skal like ho? Lag ei oppskrift på ei perfekt bok for deg. For eksempel:
  - 2 stk jenter
  - 1 stk gutt
  - 3 kg romantikk
  - 2 ss spenning
- 4 Vel to skjønnlitterære tekstar som er nokså forskjellige frå kvarandre, for eksempel ei novelle frå vår tid og eit folkeeventyr. Er språket også forskjellig? Sjå for eksempel på setningslengde. Er setningane lange eller korte? Hugs at ei setning er det som står mellom store skille-teikn (!.?). Verkar språket gammaldags eller moderne i dei to tekstane? Er det mange ord du ikkje kjenner? Er det brukt mange adjektiv?
- 5 Nokre forfattarar bruker typisk ungdomsspråk i bøkene sine som er berekna på ungdom. Kva er eigentleg ungdomsspråk? Kva er forskjellen mellom vaksenspråk og ungdomsspråk? Diskuter om det er ein fordel eller ei ulempe at vaksne forfattarar bruker ungdommen sitt språk i bøkene sine. Gjer det bøkene ekstra fengande, eller er det berre irriterande?
- 6 Finn nokre bokmeldingar på internett av bøker du har lese (for eksempel sidene til aviser, Barnebokkritikk eller NRK). Er meldarane einige med kvarandre? Er du einig med nokon av meldarane?
- 7 Søk på nettet og finn ut meir om Arne Svingen, Selma Lønning Aarø og Gro Dahle.

TXT

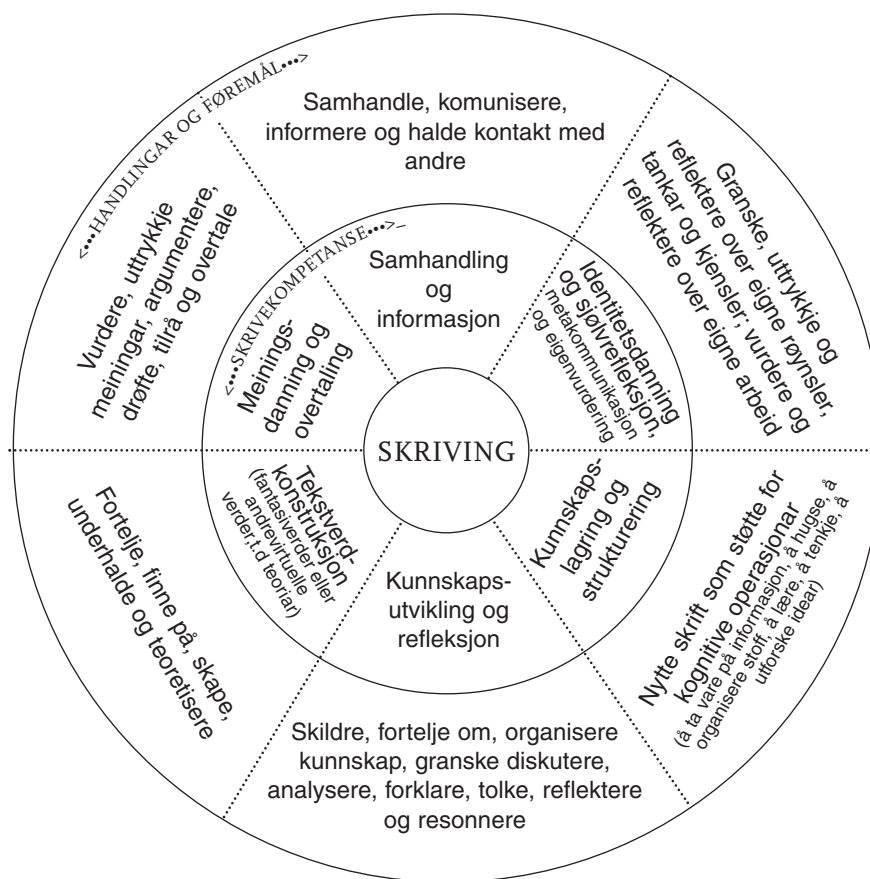
Innleiing

Språk og tekst er kunnskapsområda til norskfaget. Alle dei grunnleggjande ferdigheitene, å lese, å skrive, å uttrykkje seg munnleg, å rekne og å bruke digitale verkøy, tek utgangspunkt i språk og tekst. For å kunne utvikle slike ferdigheiter treng ein eit språk om språket og teksten, eit *metaspråk*.

Dei grunnleggjande ferdigheitene er ein føresetnad for å kunne nå kompetansemåla i *Kunnskapsløftet*. Med utgangspunkt i munnlege, skriftlege og samansette tekstar i eit mangfald av sjangrar på bokmål og nynorsk, skal elevane bli aktive deltakarar både i den skjønnlitterære og den faglitteære tekstkulturen.

Kunnskap om språk og tekst er nøkkelen til kunnskap i alle fag. Skolen har ansvar for å gjere elevane i stand til å tolke og produsere tekstar som tener ulike formål både i og utanfor skolen. Tekstkompetanse er difor eit overordna mål for å kunne ta del i det postmoderne samfunnet.

Dei nasjonale prøvene er ein reiskap som mellom anna skal måle om elevane har tileigna seg ein tverrfagleg tekstkompetanse. Professor Kjell Lars Berge haçdet med å utvikle desse prøvene presentert ein illustrasjon açmfattande kompetansen som ligg i det å kunne lese og skrive:

SKRIVEKOMPETANSEHJULET

(K.L. Berge i *Didaktisk perspektiv på nynorskopplæringa* (2005:89))

Skrivehjulet viser dei fem grunnleggjande skrivekompetansane: *sjølvrefleksjon, meningsdanning, samhandling, kunnskapsutvikling og kunnskapslagring* (den indre sirkelen). Den ytre sirkelen viser dei grunnleggjande skrivehandlingane: *uttrykke egne røynsler, hevde meningar, opprette kontakt mellom menneske, finne på noko, finne ut noko og strukturere kunnskap*.

Som ein konsekvens av erkjenninga av kor omfattande ein skrift- og tekstkompetanse er, og kor viktig det er at alle får del i denne kompetansen, har vi med læreverket *På norsk NO 1* lagt stor vekt på fagområdet tekst. Alt i 8. klasse innfører vi teori om tekst. Vi trur at åttandeklassingane kan ha nytte av å lære eit metaspråk om tekst, for å kunne snakke om strukturar og mønster i sine egne og andre sine tekstar. Kapitlet «TXT» tek mellom anna føre seg kva krav ein kan stille til ein tekst. Sjanger er eitt av tekstkrava som blir utdjupa i tekstkapitlet.

I *På norsk NO 1* presenterer vi alle dei fem teksttypene: forteljing, argumentering, informasjon, beskriving og utgreiing. Elevboka har teksteksempel på ulike sjangrar innanfor alle teksttypene, men med størst vekt på forteljingssjangrar. Vi har valt ei slik vektlegging på 8. klassesteg for å kunne ta utgangspunkt i ein teksttype som er velkjend for elevane med m.a. teikneserie som ein forteljingssjanger. Vi ønskjer å gjere elevane i stand til å skilje mellom teksttypen forteljing og dei andre teksttypene. Kva skil til dømes ei forteljing frå eit referat? Ved å lese og skrive tekstar i ulike sjangrar som blir sette opp mot kvarandre, kan elevane lære om sjangertrekk. Vi vil vise at vi alltid uttrykkjer oss i sjangrar, anten vi er klar over det eller ikkje, og at vi treng ulike sjangrar for ulike formål.

Med læreverket *På norsk* har vi presentert eit breitt utval av sjangrar på alle klassesteg både i *På norsk NO 1* og i *På norsk LES 1*. Sakprosaen er representert ved til dømes meningsytringar om aktuelle saker frå media, intervju med forfattarar, instruksjon til mobiltelefon og så bortetter.

Det breie sjangerutvalet skal vere representert på alle klassesteg, men med ulik vektlegging. I *På norsk NO 2–3* vil vi gå grundigare til verks med fleire sakprosasjangrar, i tillegg til at vi skal utvikle kompetanse på å lese og tolke større forteljingar som romanar og drama eller samansette tekstar som internett, video og film. Skriftlege, munnlege og samansette tekstar har ulike måtar å ytre seg på og rår over ulike verkemiddel. Elevane skal lære seg kritisk vurdering av tekstane både gjennom å studere og produsere tekstar sjølve.

I *På norsk NO 1* har vi lagt mest vekt på å vise tekststrukturar på makro-nivå. For at eleven skal kunne utvikle sin eigen tekst, treng han å få rettleiing på dette nivået. Med hjelp av tekstteori kan han få hjelp til å få fram tydelege sjangertrekk eller kanskje til medvite å velje sjangerbrot.

Setnings- og ordnivået i teksten kjem vi grundigare inn på i *På norsk NO 2–3*, medan kapitlet «Ord, ord, ord» i *På norsk NO 1* har fokus på ordklassane.

Vurdering av munnleg tekst

Vurdering i skolen har to formål:

- å fremje eleven si læring og utvikling
- å dokumentere oppnådde resultat og sertifisere for vidare utdanning

Ein skil mellom undervegsvurdering (*formativ vurdering*) og sluttvurdering (*summativ vurdering*). «Undervegsvurderinga skal vere situasjonsbestemt og tilpassa kvar elev, og gi elev, lærar og føresette kunnskap om kvar ein er i forhold til dei læringsmåla ein har.» (Framtidas norskfag, 2006). «Føremålet med sluttvurdering (summativ vurdering) er å måle alle etter ein felles standard, på så like og rettferdige vilkår som mogleg. I prinsippet skal all vurdering med karakter vere standardbasert.» (Framtidas norskfag, 06)

Munnlege og skriftlege tekstar er likeverdige i *Kunnskapsløftet* og må difor vurderast etter same prinsipp: undervegsvurdering og sluttvurdering.

Undervegsvurdering

Eitt av kompetansemåla etter 10. årstrinn for *Muntlige tekster* er at eleven skal kunne «vurdere egne og andres muntlige framføringer». Å vurdere tekst er ein del av tekstkompetansen både for skriftleg og munnleg tekst. For å utvikle ein slik kompetanse er det viktig at vurdering blir ein kontinuerleg prosess der elevane i samarbeid med læraren utviklar kriterium for kva som til ei kvar tid skal vurderast. I arbeidet med å formulere kriterium og prøve ut desse kriteria, vil elevane lære mykje både om det å vurdere og om kva som kjenneteiknar den munnlege modaliteten.

Munnleg formidling skil seg frå skriftleg formidling mellom anna ved at alt skjer der og då. Teksten er flyktig og kan ikkje takast att. «Siden teksten ikke har noen levetid utover de minuttene det tar å framføre den, må også responsen skje der og da.» (Hertzberg og Roe, 1999) I denne situasjonen er det viktig at eleven kjenner seg trygg på kva som skal vurderast. Vurderinga må vere basert på kriterium som alle har diskutert, og må fokusere på form, formidlingsevne og innhald.

Formidlaren av ein munnleg tekst er sitt eige medium fordi han bruker seg sjølv, sin eigen kropp og si eiga stemme som ein del av den teksten han formidlar. Det er viktig at dei som vurderer, tek omsyn til at dette er ein sårbar situasjon. Den munnlege framføringa er avhengig av rammene rundt framføringa, konteksten. Eit trygt klasseromsmiljø der ein får lov til å prøve og feile, er avgjerande når ein arbeider med munnleg framføring. Vurderinga må aldri vere personfokusert eller kome med nedlatande kritikk av personlege eigenskapar til den som framfører. Ein del av den munnlege kompetansen er å lytte, og av den grunn må vurderingsprosessen også omfatte tilhøyrarane og deira lytteevne og deltaking under framføringa (Otnes, i Hertzberg og Roe, 1999).

Korleis utvikle vurderingskriterium?

I Frøydis Hertzberg sitt forskningsprosjekt med munnleg norsk i «Klasse 9A» (Hertzberg og Roe, 1999) legg ho vekt på at elevane sjølve skal komme med forslag til kva som skal vurderast ved ei munnleg framføring. Kriteria vert diskuterte i grupper og seinare utprøvde og reviderte fleire gonger. Prosessen utviklar seg i fasar der klassen også endrar kriteria etter kva som er målsetjinga med framføringa. Dette er også avgjerande for om klassen vil vurdere med eller utan poeng. Også den prosessen bør elevane diskutere og arbeide seg igjennom. Elevane får på den måten innsikt i å vurdere seg sjølve og andre etter ein skala, dei og får erfaringar med ein slik vurderingsproblematikk.

«Klasse 9A» kom fram til ei sjekkliste for vurderingskriterium som i ein framføringssituasjon såg slik ut:

- 1 Innhold (interessant, lærte noe nytt)
- 2 Opptreden (rolig, naturlig)
- 3 Snakker høyt og tydelig
- 4 God øyekontakt med publikum
- 5 Frigjør seg fra manus. Snakker med egne ord
- 6 Kroppen og ansiktet vendt mot publikum
- 7 Variert framføring ved bruk av hjelpemidler
- 8 Ev. skrift på tavle/transparent er tydelig

Vi ser at elevane her har teke med eit punkt om innhaldet i teksten i tillegg til dei kriteria som gjeld sjølve framføringa. Dessuten diskuterte klassen kriterium for å vere eit godt publikum. Korleis samsvarar elevene sine kriterium med definisjonen til *Kunnskapsløftet* av den grunnleggjande dugleiken å kunne uttrykkje seg munnleg:

«Å kunne uttrykke seg muntlig i norsk er å ha evnen til å lytte og tale og kunne vurdere elementene i en sammensatt talesituasjon som er en forutsetning for kommunikasjon med andre både når det gjelder sosialt samvær, arbeidsliv og deltakelse i offentlig liv. Å tale og lytte er grunnleggende menneskelige aktiviteter som i norskfaget blir videreutviklet gjennom systematisk opplæring i ulike muntlige sjangere og aktiviteter.»

Vidare heiter det under kompetansemål etter 10. årstrinn at eleven skal kunne «gjennomføre enkle foredrag, presentasjoner, tolkende opplesning, rollespill og dramatisering, tilpasset ulike mottakere».

Vi ser at *Kunnskapsløftet* er lite konkret når det gjeld kriterium for dugleik (ferdigheiter) og kompetanse i munnleg framføring. Det er difor nødvendig å formulere slike kriterium i klassen. Klassen kan gjerne lage egne vurderingsskjema når dei skal vurdere seg sjølve og andre, men læringseffekten blir størst om kriteria for vurdering stadig blir evaluerte og reviderte utifrå situasjon og klassen sine behov.

Sluttvurdering

Er det mogleg å vurdere ein munnleg tekst etter ein felles standard? Vi har ikkje den same tradisjonen for vurdering av munnleg tekst som av skriftleg tekst. For å kunne etablere felles forståing og standardiserte kriterium for munnleg tekst, treng ein å arbeide med slike tekstar i ein tolkingsfellesskap. Undervegsvurdering bør vere ein læringsarena for lærarar som skal gi ei sluttvurdering. Der kan fleire lærarar gå saman og diskutere vurderingskriterium og eventuell karaktergiving. Arbeid med undervegsvurdering vil gi erfaringar og etter kvart få fram tolkingsfellesskap som kan hjelpe til å standardisere sluttvurderinga.

Den endelege sluttvurderinga i munnleg norsk vert gitt som ein standpunktarakter og ein eventuell eksamenskarakter. Elevane kan bli trekte ut til ein munnleg eksamen som vert utarbeidd og sensurert lokalt.

Klasseromssamtalen

«Opplæringen omfatter trening i tenking – i å gjøre seg forestillinger, undersøke dem begrepsmessig, trekke slutninger og avgjøre ved resonnement, observasjoner og eksperimenter. Dette går sammen med øvelse i å uttrykke seg klart – i argumentasjon, drøfting og bevisføring.»

L97, Generell del side 13

IRE-modellen

Ein av dei viktigaste sjangrane i skolen er klasseromssamtalen. Dei fleste lærarar har ei oppfatning av denne sjangeren, men både definisjonen og utøvinga av sjangeren vil nok variere. Kva skjer egentleg i klasserommet i ulike kommunikasjonssituasjonar? Korleis blir språket brukt? Kven talar, og kva eller kven styrer premissane for talen?

Den amerikanske professoren Courtney B. Cazden har utforska klasseromssamtalen med bakgrunn både som psykolog, lingvist og lærar. Ho beskriv ein vanleg undervisningstime etter den såkalla IRE-modellen. IRE-modellen er henta frå ein undervisningssituasjon som Cazden kallar «Sharing Time». Læraren startar (initiate) sekvensen med å be ein elev om å fortelje noko (share). Den utpeika eleven svarer med å fortelje ei historie eller gi eit svar (respond). Sekvensen sluttar med at læraren gir kommentarar til forteljinga (evaluate) før han går vidare til neste elev.

Ein så fast samtalestruktur kan ha sine fallgruver fordi han kan lærast for godt av eleven. Cazden gjev eksempel på ein slik lærar–elevsekvens:

Lærer: Kva er fire gonger tre?

Elev: Åtte –

Lærer: Kva er to gonger fire?

Elev: Åtte –

Lærer: M-m, tre gonger fire?

Elev: Ni, ti, elleve ... tolv.

Lærer. **Så**, kva er tre gonger fire?

Elev: Tolv.

Cazden, 1988: 47

Læraren håper at elevane skal lære noko om multiplikasjon i ein slik sekvens, men dei har egentleg berre lært mønsteret av ein verbal sekvens der «så» introduserer eit spørsmål som har same svar som det føregåande spørsmålet. Eit slikt mønster er vanleg på alle nivå i skolen. Spørjerunden får fram det rette svaret og hjelper dermed læraren å til å kome vidare.

Cazden refererer til forskning som viser at språkbruken etablerer eit kommunikasjonsmønster som gir illusjon om at det foregår læring. Sidan læraren i eit slikt samtalemønster berre stiller spørsmål som han veit svaret på, kan det heller oppfattast som ein lærarmonolog der han gjennom spørsmåla får elevane til å seie det han like gjerne kunne ha sagt sjølv. Evalueringa blir brukt til å stadfeste at det er samsvar mellom det eleven svarer og den informasjonen læraren sit inne med.

Roller

I eit klasserom vil talen vere knytt til roller og rolleforventningar. Læraren startar mest all interaksjon med eit sett av grensemarkørar slik som «nå» og «vel». Læraren avbryt, men blir ikkje avbroten. Innhaldet er dominert av ønsket til læraren om kontroll: kontroll av åtferd og kontroll av andre sin tale. Klasseromssamtalen er asymmetrisk, og om han er brukt av elevar, er det eit teikn på ein atypisk undervisningssituasjon. For å bli høyrd må eleven ikkje berre seie dei rette orda, men han må også seie dei til rett tid og på læraren sitt signal.

Retten til å ta ordet er ein sterk maktfaktor i klasserommet. Det asymmetriske maktforholdet mellom lærar og elevar kjem til uttrykk ved at læraren har rett til å snakke når som helst og til kven som helst. Han kan bryte stilla og avbryte kven han vil, han kan snakke til ein elev overalt i rommet og fritt velje volum og toneleie. Og ingen har rett til å protestere. Denne skildringa vil nok høve på maktforholdet i mange klasserom. Men der fins lærarar som ikkje utøver makt på ein slik måte. Dersom læraren gir frå seg retten til å peike ut kven som skal ha ordet, kan klasseromssamtalen bli meir det som Cazden kallar «informal conversation». I staden for at læraren skal ta makta mellom kvart taleinnslag, «regaining the floor», kan elevane gripe ordet utan at læraren peikar dei ut. På den måten eliminerer ein behovet for at elevane skal rekke opp handa. Dette vil også føre til at ele-

vane får ei reell mottakarrolle i samtalen. Elevane snakkar til kvarandre, ikkje berre til læraren.

I dei fleste timane er læraren adressat for elevytringane. Dersom elevane refererer til kvarandre, gjer dei det i tredje person og læraren er framleis den verkelege adressaten. Omgrepet «crossdiscussion» blir brukt om ein samtale mellom likeverdige partar der ein tiltalar kvarandre direkte. Cazden seier at i typiske undervisningssituasjonar ser elevane på læraren når nokon snakkar. Dei ser ikkje på eleven som snakkar, men ser på læraren som mottakar. Ofte ser dei ned eller ut i lufta når medelevar har ordet.

Kva kan ein lærar gjere for å bryte med dette mønsteret? Korleis få til ein autentisk diskusjon der elevane er reelle mottakarar? Cazden meiner at det knapt lèt seg gjere dersom elevane sit på rekkje. Elevane må sjå på den dei snakkar til, og då må dei sitje i ein sirkel. Læraren kan også prøve å unngå å sjå på den eleven som har ordet. Det kan verke avvisande, men på den måten oppmuntrar han eleven til å få kontakt med andre og gjer det dermed lettare for ein annan elev å ta ordet på ein naturleg måte. Dette er umogleg å få til dersom elevane ikkje ser på kvarandre.

Lærarspørsmål

I følge IRE-modellen stiller læraren spørsmål der han veit svaret på førehand. Deretter evaluerer han eleven sitt svar. Slike spørsmål kan ein gjerne kalle testspørsmål. Cazden seier at dei fleste undervisningstimane har ei interaksjonell form som høver for faktakunnskap som kan evaluerast som rett eller feil. Slik undervisning kan delast i små einingar for å kunne vise korte elevsvar. Men andre typar kunnskap krev ei anna slags undervisningsform som byggjer på eit anna kunnskapssyn. Cazden nemner nokre alternative forslag til dei vanlege lærarspørsmåla:

Påstandar (Declarative statements)

- 1 Reflektiv oppsummering (Reflective restatement)
  - 2 Invitasjon til å utdjupe noko (invitation to elaborate)
  - 3 Og (vanskelegast av alt) stillheit. (And (hardest of all) silence)
- Cazden, 1988:60 (omsett av Ingrid Slettevoll)*

Forskinga har sjeldan sett fokus på fråvær av tale, men Cazden viser til professor Rowe som gjennom 20 år har gjort det til si hovudsak å forske på den lydlause klasseromsdiskursen. Rowe har funne at når læraren stiller spørsmål til elevar, ventar dei vanlegvis eitt sekund eller mindre før studenten må starte å svare. Etter at eleven stoppar å snakke, begynner læraren å reagere på svaret, eller serverer det neste spørsmålet på mindre enn eitt sekund. Når læraren ventar i tre sekund eller meir etter eit elevsvar, er der tydelege endringar i eleven sin språkbruk og logikk. Her er nokre av dei uttalte endringane etter lenger ventetid:

- Læraren sin respons viser større fleksibilitet. Det blir færre avbrot og større kontinuitet når det gjeld idéutvikling.
- Læraren stiller færre spørsmål, og fleire av spørsmåla er meir krevjande.
- Læraren blir flinkare til å bruke elevrespons – kanskje fordi dei får betre tid til å lytte til kva elevane seier.
- Forventningane til utøving verkar å auke, og nokre tidlegare usynlege personar/elevlar vert synlege.
- Elevane sine talehandlingar er ikkje lenger avgrensa til å vere svar på lærarspørsmål.

Cazden, 1988: 60 (omsett av Ingrid Slettevoll)

Så store endringar kan ein altså oppnå berre ved ei lita endring av tidsbruken. Skal vi utvikle eit avansert tankesystem, må vi dele erfaringar og tankar. Det er ved å snakke om det vi har gjort og observert og argumentere for kva vi finn i undersøkingane våre, at idear myldrar og vert forbetra, og vi deretter produserer nye spørsmål og ny forskning. Endringar av praksis inneber alltid endring av verdisyn eller kunnskapssyn og haldningar til roller og maktstrukturar. Cazden si forskning på samtalen i klasserommet finn vi att i eit konstruktivistisk syn på læring.

Dialogen

Dei greske filosofane skilde skriftleg og munnleg språk i ulike kategoriar. Sokrates førde studentane sine mot kunnskap og erkjenning gjennom munnleg dialog. For Platon var den frie drøftinga grunnlag for all erkjenning. Ein slik dialog var avhengig av ein samtalepartner og lét seg ikkje gjere med basis i skrift (Lindhardt, 1993).

I moderne tid har dialogen som veg til kunnskapstileigning og erkjenning vorte ført vidare i dialogismen og i konstruktivistisk læringsteori. Kunnskap kan ikkje overførast, men blir skapt gjennom språkleg kommunikasjon. Læreprosessen er interaktiv og krev ein dialog. Eleven er difor ein aktiv deltakar i den pedagogiske prosessen.

Tankane til den russiske pedagogen og psykologen Lev Vygotsky har etter kvart fått gjennomslag i vestleg teori. Vygotsky ser på språket som ein viktig reiskap for tenking og problemløysing (Vygotsky, 1976: 21). Han hevdar at tankane finst i preverbal form, men utan ord vert tankane flyktige og forsvinn fort. Difor må tankane verbaliserast slik at vi får eit medvite forhold til dei. Han opererer med omgrepet «indre språk» som er ein prosess der tankane vert til ord.

For Vygotsky er samarbeidet mellom den vaksne og barnet/eleven grunnlaget for kunnskapsutvikling. Han skapte omgrepet «den nære utviklingssona» for å definere kva utviklingspotensial eleven rår over. Den vaksne si rolle blir å hjelpe eleven (barnet) til å strekkje seg inn i den nære utviklingssona. Eleven treng den vaksne sine ord for å utvikle ei vitskapleg tenking og eit akademisk fagspråk. Det er ikkje den vaksne som einsidig

påverkar barnet (eleven), men begge partar tek del i prosessen ut ifrå sin ståstad og på sine premissar. Eleven er hovudperson, men læraren styrer og rettleier eleven gjennom kognitive prosessar. Begge partar tilfører noko i læringsprosessen og samhandlar med mål om at barnet skal strekkje seg med hjelp av den vaksne.

Ragnar Rommetveit er ein arvtakar etter Vygotsky i vårt land. Han ser på læring og sosialisering som snylting i ein kultur:

«Ut frå eit dialogisk grunnsyn på utvikling av den individuelle psyken blir eg såleis – paradoksalt – ein sjølvstendig tenkjar berre ved å bli ein «snyltar» på ei kulturell arv, dvs. ved å kunna gjera meg forstått på premissar som ligg innebygde i det kulturelle kollektivet eg er sosialisert inn i.»

Rommetveit, 1996: 38

Bakhtin er den sentrale teoretikaren innan dialogismen. Han var litteraturvitar, filosof og kulturteoretikar. Gjennom analyse av litteratur, viser han koreleis språket vert «jordmor» for tankane våre. Språket opptretr som vår eigen samtalepartnar. Rommetveit seier det slik: «Vår tenking har dialogen som føresetnad, og språket er då ikkje berre «jordmor» for tanken. Idet eg leitar etter ord for noko eg ordlaust trur eg veit, blir dette ordlause, indre, *fullbyrda* som ein tanke, eit meiningsinnhald eg også kan formidle til andre menneske» (Rommetveit, 1999: 20). Bakhtin bruker omgrepet «fleirstemtheit» om dei mange forståingsformene som ligg i den kulturen vi blir sosialiserte inn i. Desse stemmene blir vi konfronterte med i dialogar med andre. Slik gjer vi medvite eller umedvite andre sine ord og tenkjemåtar til våre egne.

«Det flerstemmige klasserommet er blitt eit didaktisk omgrep etter Olga Dysthe sin boktittel. Ho har i si forskning omkring skrive- og samtaleprosessar bygd på Vygotsky og Bakhtin som teoretisk fundament. Ei av hennar teser lyder slik: «Et flerstemmig og dialogisk klasserom er, slik jeg ser det, en nødvendighet, ikke bare for å lære å tenke selvstendig, men som en modell for hvordan mennesker fungerer i et demokratisk samfunn» (Dysthe, 1995: 230).

I følge Dysthe er altså ikkje kunnskap noko statisk som kan overførast frå lærar til elev. «En undervisning med vekt på sosialt samspill vil hjelpe elevene til ikke bare å tilegne seg brokker av andres strukturer, men til å gjøre kunnskapen til sin egen», hevdar ho.

I daglegspråket nyttar ein gjerne omgrepet dialog om ein samtale mellom to, i motsetning til monolog, som er einetale. Desse kategoriane er henta frå teaterverda. Bakhtin sitt dialogomgrep spenner mykje vidare. Dialog er for han ein gjennomgripande interaksjon, ikkje berre ein munnleg diskurs. Sjølv eksistensen er dialogisk fordi livet er dialogisk i sin natur. Å leve betyr å engasjere seg i dialog, å stille spørsmål, lytte, svare, vere einig osv. Den eksistensielle dialogen er grunnlaget for meiningskonstruksjon. Metning er ein sosial konstruksjon. Bakhtin hevdar at *vi* eig meininga, ikkje *eg*. Gjennom responsen frå den andre vert meining skapt.

Forståing og respons er dialektisk knytta saman og er gjensidig avhengig av kvarandre. Einvegsoverføring av kunnskap fremjar ikkje forståing i følge Bakhtin. Han hevdar at ei ytring alltid er eit svar på andre ytringar og forventar framtidige svar. På den måten går ytringa alltid inn i ein kontinuerleg dialog med andre ytringar, eller tekstar i ein intertekstuell vev.

Den klasseromsdiskursen som har vore dominerende, er den lærarstyrte spørsmål-svardiskursen eller IRE-sekvensen som Cazden kallar det. Læraren er ikkje ute etter refleksjon eller spørsmål frå eleven, men jaktar vidare på rette svar. Dette er ikkje dialog i Bakhtin si betyding av ordet.

Korleis kan læraren gjere klasseromssamtalen til ein dialog i pakt med Bakhtin sitt syn? Læraren kan fremje utvikling ved å gå aktivt inn i læringsprosessen ved å byggje på innspelet til eleven og føre tankane hans vidare i samtalen. «Høg verdsetjing» og «opptak» er Dysthe sine omgrep for ein slik samtaleteknikk.

«Stillasbygging» er ein annan måte å samtale på. Metaforen er henta frå byggjebransjen sitt ordtilfang og betyr at læraren hjelper eleven til å strekke seg inn i den nære utviklingssona. Læraren byggjer stillas som støttar eleven undervegs, men tek det bort når eleven står på eiga hand. For å finne potensialet til eleven må læraren gå i dialog med han/henne. På den måten kan han utvikle dugleik som «ikke er modnet, men som er under modning» (Vygotsky, i Dysthe, 195: 6). Barnet gjer kva det kan, og den vaksne gjer resten, seier Cazden. Føresetnaden for stillasbygging er at det er eleven som skal byggje huset, det er hans byggjeprojekt. Dette er også grunnlaget for å kunne ta ansvar for eiga læring.

I læreverket *På norsk* har vi prøvd å leggje forholda til rette for at klasseromssamtalen skal kunne utviklast til noko meir enn ein spørsmål – svar-sekvens. Vi har lagt stor vekt på at lærebokteksten skal ha opne spørsmål som gir rom for refleksjon og ettertanke. I oppgåvestoffet skil vi mellom testspørsmål og refleksive spørsmål. Men det er gjennom å stille spørsmål sjølv at eleven lærer mest. Våre spørsmål kan berre vere ein del av stillaset som skal hjelpe eleven til å byggje sitt eige hus.

Forskjeller mellom tale og skrift

Det er store forskjeller mellom talespråk og skriftspråk. Når vi snakker, bruker vi munnen, lungene og stemmebåndene, og ordene blir lydbølger. Lydbølgene blir mottatt av ørene til den vi snakker med. Og så forsvinner de. Når vi skriver, bruker vi hånden (eller hendene), og ordene blir til streker og prikker på et papir eller på en skjerm. Mottakeren bruker øynene sine for å forstå disse prikkene og strekene. Og bokstavene blir der – vi kan lese dem om igjen. Munn og øre eller hånd og øye er én forskjell, men det er mange flere forskjeller mellom muntlig språk og skriftlig språk.

Har du snakket inn på en kassett noen gang? Ikke *lest* inn noe, men *snakket*? Og hørt på det etterpå? Det er ofte litt rart å høre sin egen stemme når den kommer fra et annet sted enn munnen din. Men enda rarere er det hvis du nå setter deg ned og skriver ned det du sier på båndet. Det ser så merkelig ut – at du tror det ikke før du får se det ... Du tror kanskje at du snakker omtrent sånn som du skriver: i nydelige, hele setninger hvor ordene står pent på plass. Men det gjør du *ikke*. Du sier en masse «eeehh» og «æææ», du retter på det du sier, du avbryter deg selv, du gjentar deg selv, og du begynner på en setning og slutter med en helt annen – hvis du i det hele tatt avslutter setningene, da. Men ta det med ro. Det er ikke deg det er noe i veien med! Alle snakker sånn. Det er sånn det er å snakke! Og de som hører på, blir vanligvis ikke forstyrret av at vi avbryter oss selv og æææ-er og retter på oss selv – de tenker ikke på det en gang. Når vi snakker med andre, er vi nemlig stort sett opptatt av *hva* de sier, ikke *hvordan* de sier det.

Når vi skriver, har vi ofte ganske god tid sånn at vi virkelig kan klekke ut hva vi skal si, og hvordan vi skal si det. Vi kan kladde og viske ut ting, og begynne på nytt igjen hvis vi vil det. Men når vi snakker, har vi ikke noe særlig tid til å planlegge hvordan vi skal si ting. Vi må rett og slett bruke kladden!

Dette betyr at når vi sier at forfattere bruker et realistisk språk i replikkene, betyr ikke det at personene i boka eller skuespillet snakker sånn som vi gjør til daglig. Det betyr at talen likner ganske mye på normalt talemål, og at forfatterne har tatt med en del trekk som er typisk for talespråk.

Muntlige aktiviteter I

Improvisasjon

Når du improviserer, må du finne på noe selv på samme måte som når du leker med noe. Mange sjangrer blir utviklet gjennom improvisasjon. En jazzmusiker leker seg med toner og rytmer, en som kjører snowboard, leker seg med fart og balansekunst. Begge deler er improvisasjon, men innenfor ulike rammer. Vi kan også improvisere med ord. Rammene vil bestemme hvilken sjanger vi får. Her får du noen forslag til hvordan du kan leke deg med ord innenfor visse rammer. Dette er bare ideer som du kan bygge videre på selv.

Assosiasjonslek

- 1 Å assosiere vil si at noe du ser, hører eller sanser på annen måte, setter tankene dine i sving og fører deg av gårde til nye tankebaner. Når du hører et ord, minner det deg om noe du har opplevd som du kan sette ord på. Prøv dette i en assosiasjonslek. Sitt eller stå i ring. En elev sier et ord, den neste i ringen assosierer et nytt ord utifra det første. Fortsett rundt ringen. Læreren skriver ned ordene. Bruk disse videre i improvisasjonsleken.
- 2 Hver elev kan lage sin egen fortelling med utgangspunkt i ordene eller lage en fortelling sammen i en gruppe. Hver elev lager en setning om gangen.
Bruk ordene til musikk. Kanskje får du til en rap?
Les ordene rytmisk. Du kan legge mer vekt på noen ord ved å gjenta dem eller framheve dem med trykk eller styrke. Kanskje kan noen legge til et rytmeakkompagnement.
- 3 Læreren legger ulike gjenstander i en haug på golvet. Hver elev velger en ting som han/hun lager en fantasifortelling om. Fortell om eieren: når han lever, hva han bruker gjenstanden til, om gjenstanden er verdifull, om noen har hatt den før, osv.
- 4 Velg ut en ting som blir sendt rundt i ringen. Alle forteller sin fantasiversjon om hva gjenstanden er blitt brukt til. Prøv å overtale tilhørerne om at du snakker sant. Dersom noen har den rette versjonen, blir den også presentert.
- 5 To og to improviserer utifra en åpningsreplikk som læreren gir. Elev A starter, og elev B fortsetter samtalen. Forslag til åpningsreplikker:
«Jeg kan ikke komme hjem til deg i dag likevell!»
«Kom hit! Det er noe jeg må snakke med deg om.»
«Vet du hvem som har rotet på pulten min?»

- 6 To og to improviserer utifra en sluttreplikk. Her må det planlegges litt før dere starter dialogen. Bli enige om tid og sted og hvem som er med i handlingen. Etter at samtalen er i gang, må dere finne på eller improvisere uten å gå ut av rollene. Forslag til sluttreplikk:
- «Jeg er sikker på at noen har sladret!»
«Jeg skulle ønske det hadde vært meg!»
«Da møtes vi på bussen i kveld.»

Munnlege aktivitetar I

Improvisasjon

Når du improviserer, må du finne på noko sjølv på same måte som når du leiker med noko. Mange sjangrar blir utvikla gjennom improvisasjon. Ein jazzmusikar leiker seg med tonar og rytmar, ein som køyrer snowboard, leiker seg med fart og balansekunst. Begge delar er improvisasjon, men innanfor ulike rammer. Vi kan også improvisere med ord. Rammene vil bestemme kva sjanger vi får. Her får du nokre forslag til korleis du kan leike deg med ord innanfor visse rammer. Dette er berre idear som du kan byggje vidare på sjølv.

Assosiasjonsleik

- 1 Å assosiere vil seie at noko du ser, høyrer eller sansar på annan måte, set tankane dine i sving og fører deg av garde til nye tankebaner. Når du høyrer eit ord, minner det deg om noko du har opplevd som du kan setje ord på. Prøv dette i ein assosiasjonsleik. Sit eller stå i ring. Ein elev seier eit ord, den neste i ringen assosierer eit nytt ord utifrå det første. Hald fram rundt ringen. Læraren skriv ned orda. Bruk desse vidare i improvisasjonsleiken.
- 2 Kvar elev kan lage si eiga forteljing med utgangspunkt i orda eller ei forteljing saman i ei mindre gruppe. Kvar elev lagar ei setning om gongen.
Bruk orda til musikk. Kanskje får du til ein rap?
Les orda rytmisk. Du kan leggje meir vekt på nokre ord ved å gjenta dei eller framheve dei med trykk eller styrke. Kanskje kan nokon leggje til eit rytmeakkompagnement.
- 3 Læraren legg ulike gjenstandar i ein haug på golvet. Kvar elev vel ein ting som han/ho lagar ei fantasiforteljing om. Fortel om eigaren: når han lever, kva han bruker gjenstanden til, om gjenstanden er verdfull, om nokon har hatt han før, osv.
- 4 Vel ut ein ting som vert sendt rundt i ringen. Alle fortel sin fantasi-versjon om kva gjenstanden er blitt brukt til. Prøv å overtyde tilhøyrarane om at du snakkar sant. Dersom nokon har den rette versjonen, vert den også presentert.
- 5 To og to improviserer utifrå ein opningsreplikk som læraren gir. Elev A startar, og elev B held fram samtalen. Forslag til opningsreplikk:
«Eg kan ikkje kome heim til deg i dag likevel!»
«Kom hit! Det er noko eg må snakke med deg om.»
«Veit du kven som har rota på pulten min?»

- 6 To og to improviserer utifrå ein sluttreplikk. Her må det planleggjast litt før de startar dialogen. Bli samde om tid og stad og kven som er med i handlinga. Etter at samtalen er i gang, må de finne på eller improvisere utan å gå ut av rollene. Forslag til sluttreplikk:
- «Eg er sikker på at nokon har sladra!»
  - «Eg skulle ønskje det hadde vore meg!»
  - «Då møtest vi på bussen i kveld.»

Muntlige aktiviteter II

Din egen historie

- 1 Det er mange måter å presentere seg selv på. Dersom du greier å fortelle en historie om deg selv, kan det være spennende for de andre å høre på. Alle har et arr et eller annet sted på kroppen. Til dette arret knytter det seg en historie som du kan brodere en spennende fortelling rundt. Greier du å bygge opp spenning og forventning til noe som skal skje? Prøv å beskrive stemning og følelser slik du opplevde det. Hva skjedde? Hvorfor og hvordan? Hvem var med i dette dramaet? Tenk litt først. Presenter historien din i en liten gruppe (3–4 elever). Seinere kan de som vil, fortelle i klassen.
- 2 Fortell en sann og en oppdiktet historie der du selv er med. De andre i gruppa skal prøve å gjette hvilken historie som er sann. Bytt roller (3 elever).

Eventyr

- 1 Eventyr ble opprinnelig fortalt der voksne og barn var samlet. Det fantes ikke eventyrbøker som en kunne lese fra, så alt måtte huskes. Da gjaldt det å fortelle slik at handlingen festet seg i hukommelsen. Gode fortellere diktet nok litt på egen hånd hvis de fant det for godt. Eventyrene skulle både underholde og vekke til ettertanke om hva som var rett og galt. I vår tid er alle eventyr tilgjengelige i skriftlige utgaver. Nå kan dere prøve å skru tiden tilbake til da de måtte huske det som ble fortalt.
- 2 Lytt til et eventyr som ikke er så mye brukt. Alle forteller sin versjon av eventyret i en gruppe på 3–4 elever.
- 3 Fortell for klassen. Legg merke til hvordan eventyret blir fortalt. Hva må du gjøre for at eventyret skal underholde og bli husket av de som hører på?
- 4 Du kan også prøve å huske et eventyr som du leser (se tekstboka). Arbeid sammen med en annen elev. Prøv å huske de ulike episodene i eventyret. Kan du tenke deg eventyret som en tegneserie? Er det replikker som må huskes? Nå skal hver av dere fortelle eventyret ved hjelp av den andre som sufflør.

Munnlege aktivitetar II

Di eiga historie

- 1 Det er mange måtar å presentere seg sjølv på. Dersom du greier å fortelje ei historie om deg sjølv, kan det vere spennande for dei andre å høyre på. Alle har eit arr ein eller annan stad på kroppen. Til dette arret knyter det seg ei historie som du kan brodere ei spennande forteljing rundt. Greier du å byggje opp spenning og forventning til noko som skal hende? Prøv å skildre stemning og kjensler slik du opplevde det. Kva skjedde? Kvifor og korleis? Kven var med i dette dramaet? Tenk litt først. Presenter historia di i ei lita gruppe (3–4 elevar). Seinare kan dei som vil, fortelje i klassen.
- 2 Fortel ei sann og ei oppdikta historie der du sjølv er med. Dei andre i gruppa skal prøve å gjette kva for ei historie som er sann. Byt rolle (3 elevar).

Eventyr

- 1 Eventyr vart opprinneleg fortalde der vaksne og barn var samla. Det fanst ikkje eventyrbøker som ein kunne lese frå, så alt måtte hugsast. Då gjaldt det å fortelje slik at handlinga festa seg i minnet. Gode forteljarar dikta nok litt på eiga hand også viss dei fann det for godt. Eventyra skulle både underhalde og vekkje til ettertanke om kva som var rett og feil. I vår tid er alle eventyr tilgjengelege i skriftlege utgåver. No kan de prøve å skru tida tilbake til då dei måtte hugse det som vart fortalt.
- 2 Lytt til eit eventyr som ikkje er så mykje brukt. Alle fortel sin versjon av eventyret i ei gruppe på 3–4 elevar.
- 3 Fortel for klassen. Legg merke til korleis eventyret blir fortalt. Kva må du gjere for at eventyret skal underhalde og bli hugsa av dei som høyrer på?
- 4 Du kan også prøve å hugse eit eventyr som du les (sjå tekstboka). Arbeid saman med ein annan elev. Prøv å hugse dei ulike episodane i eventyret. Kan du tenkje deg eventyret som ein teikneserie? Er der replikkar som må hugsast? No skal kvar av dykk fortelje eventyret med hjelp av den andre som sufflør.

Muntlige aktiviteter III

Dramalek med tekst: Forhøret

Utdrag fra *Folk og røvere i Kardemomme by*, kapitlet «På politistasjonen»

Bakeren, pølsemakeren og kjøpmann Berg har fanget røverne på fersk gjerning. De tar dem med til politistasjonen og banker på politimester Bastians dør midt på natten. Han tar dem inn og begynner forhøret:

Politimester Bastian fant fram brillene sine, satte seg ved skrivebordet og tok opp den store boka som han kalte forhørsprotokollen.

«Dere er altså de tre røverne,» sa han.

«Ja,» sa de tre røverne.

«Det må jeg skrive opp,» sa Bastian. «Og hva heter dere?»

«Kasper,» sa Kasper. «Jesper,» sa Jesper. «Jonatan,» sa Jonatan.

«Jaha,» sa Bastian, og skrev det også opp i boka si.

«Og hva galt har dere gjort i natt,» spurte politimesteren.

De tre røverne så på hverandre. «Si det du,» sa Jonatan til Kasper, og Kasper sa: «Vi – vi bare var ute og gikk en liten aftentur, og så var det kaldt, og så frøs vi så veldig på fingrene, og så tenkte vi at kanskje bakeren nettopp har bakt brød, og da er det sikkert veldig godt og varmt i bakeriet, tenkte vi, og så ville vi bare gå inn og varme oss litt.»

«Det høres ikke så urimelig ut,» sa politimester Bastian, og skrev opp i boka si det som Kasper hadde sagt.

«Jamen det som han sier, er ikke sant,» sa bakeren.

«De tre røverne kom inn i bakerbutikken for å stjele brødvarer, og han store der hadde alt puttet fire grovbrød og en vørterkake og tre loffer i sekken sin.»

«Det var ikke så bra,» sa Bastian. «Hva har du å si til det?» spurte han Kasper.

«Jo,» sa Kasper, «det var bare et lite uhell. Da vi kom inn til bakeren, var det så mørkt der, og så gikk jeg med sekken i handa, og den var åpen. Og så støtte jeg like på en hylle, og på den hylla lå det grovbrød og loff og vørterkake, og de datt ned av hylla og like opp i sekken min.»

«Det – det høres ikke helt urimelig ut, det heller,» sa Bastian.

«Jamen det er ikke sant,» sa bakeren, «for brødene og loffene lå ikke på samme hylla.»

«Gjorde de ikke *det*? Det var verre!» sa politimesteren bedrøvet. Han så på Kasper og sa: «Så har dere altså vært hos bakeren og røvet brød?»

«Ja, så har vi vel det da,» sa Kasper.

«Vent litt, dette må jeg skrive opp,» sa Bastian.

«Kan du si det en gang til?»

«Ja – så – har – vi – vel – det – da,» sa Kasper.

«Han tykkeste der hadde munnen full av pepperkaker da vi fanget ham,» sa pølsemakeren.

«Er det sant?», spurte politimesteren.

«Ja,» sa Jonatan.

«Det er fordi han er så glad i pepperkaker, det,» sa Kasper.

«Glad – i – pepper – kaker,» skrev politimesteren i boka si.

«Har dere tatt noe mer?» spurte han.

«Nei,» sa Kasper.

«Kanskje de har noe i lommene sine,» sa kjøpmann Berg.

Og så måtte røverne ta opp alt de hadde i lommene. Kasper hadde ingenting. Jonatan hadde ingenting. Men Jesper hadde en stor plate melkesjokolade.

«Jasså, en melkesjokolade!» sa politimesteren.

«Jamen den er ikke til meg,» sa Jesper.

«Hvem har du tatt den til da?» spurte Bastian.

«Til løven,» sa Jesper.

«Hva for noe? Melkesjokolade til en løve?»

«Ja,» sa Jesper, «lys melkesjokolade er det beste den veit.»

«Jaja. Det er jo pent av deg å være snill mot dyrene, men det er ikke pent av deg å stjele,» sa Bastian.

«Jeg veit det,» sa Jesper, «og jeg hadde tenkt å betale når bakeren kom, men så fikk jeg ikke tid til det, for han kom så fort.»

«Jaja,» sa politimester Bastian. «Det var denne gangen. Men dere har vært her i byen mange ganger før og røvet – og derfor må jeg arrestere dere i lovens navn. Det blir fengsel i førtiåtte dager.»

«Det var lenge,» sa Kasper.

«Er det varmt der?» spurte Jesper.

«Godt og varmt,» sa politimesteren.

«Det er bra!»

«Får vi mat også?» spurte Jonatan.

«Det skal dere få,» sa Bastian. «Tre ganger om dagen.»

«Da gjør det ikke så mye,» sa Jonatan.

Og så ble de tre røverne satt i fengsel, og det var i samme huset som politistasjonen.

OPPGAVE

Hør på den originale innspillingen gjort i NRK i 1955 (lett å få tak i for eksempel på biblioteket), og spesielt kapitlet som heter «På politistasjonen». Dramatiser denne scenen på en eller flere av disse måtene:

- 1 Kopier måten denne scenen blir spilt på.
- 2 Bruk dialogen i teksten uforandret, og spill scenen som om Bastian er en etterforsker i et svært kriminelt belastet distrikt i New York (se en episode av krimserien «NYPD Blue») og røverne er kjente småkriminelle vinningsforbrytere.

- 3 Bruk dialogen i teksten uforandret, og spill scenen som om Bastian er en etterforsker i en norsk storby. Røverne er kjente vaneforbrytere (narkomane?) som er eksperter på bortforklaringer.
- 4 Kanskje du (eller gruppa di) har andre forslag til hvordan denne teksten kan spilles?
Prøv egne ideer!

Gruppa må spille minst to varianter. Hovedtema for diskusjonen etterpå er:

Hva skjer med teksten?

Prøv også varianter hvor dere tilpasser teksten slik at den passer bedre til personene og rammen den er satt inn i.

Hva må endres?

OPPGÅVE

Høyr på den originale innspelinga gjort i NRK i 1955 (lett å få tak i til dømes på biblioteket), og spesielt kapitlet som heiter «På politistasjonen». Dramatiser denne scena på ein eller fleire av desse måtane:

- 1 Kopier måten denne scena blir spelt på.
- 2 Bruk dialogen i teksten uendra, og spel scena som om Bastian er ein etterforskar i eit svært kriminelt belasta distrikt i New York (sjå ein episode av krimserien «NYPD Blue») og røvarane er kjende småkriminelle vinningsforbrytarar.
- 3 Bruk dialogen i teksten uforandra, og spel scena som om Bastian er ein etterforskar i ein norsk storby. Røvarane er kjende vaneforbrytarar (narkomane?) som er ekspertar på bortforklaringar.
- 4 Kanskje du (eller gruppa di) har andre forslag til korleis denne teksten kan spelast?
Prøv egne idear!

Gruppa må spele minst to variantar. Hovudtema for diskusjonen etterpå er:

Kva skjer med teksten?

Prøv også variantar der de tilpassar teksten slik at han passar betre til personane og ramma han er sett inn i.

Kva må endrast?

OPPGAVER TXT I

Fortellingen om musene, NÅ-boka side 57

Fortellingen om musene som skulle henge bjelle på katten, kan fortelles på mange måter. Her er noen forslag til hvordan du kan fortelle uten så mange ord. Du må gjerne komme med flere ideer selv.

- Hvor mange må være med?
- Trenger dere å si noe, eller kan dere greie dere bare med kroppsspråk?
- Er det andre effekter som for eksempel lyd eller musikk som kan hjelpe til å få fram innholdet i fortellingen?
- Kanskje kan dere lage musespråk? (Har du sett tegneseriefiguren La Linia?)
- Hva trenger dere av utstyr?

Forslag 1: Mime

Forslag 2: Skyggeteater

Forslag 3: Dukketeater med enkle figurer i papp eller andre materialer

Tips: For å lage skyggeteater trenger du en lommelykt, saks, tynn kartong, blomsterpinner, teip.

Lag figurer i papp og fest dem på pinner. Sitt bak et lerret og beveg figurene. Noen lyser med en lommelykt på figurene. Jo nærmere lykten er, jo større blir skyggen.

OPPGÅVER TXT I

Forteljinga om mysene, NÅ-boka side 57

Forteljinga om mysene som skulle hengje bjølle på katten, kan forteljast på mange måtar. Her er nokre forslag til korleis du kan fortelje utan så mange ord. Du må gjerne komme med fleire idear sjølv.

- Kor mange må vere med?
- Treng de å seie noko, eller kan de greie dykk berre med kroppsspråk?
- Er det andre effektar som t.d. lyd eller musikk som kan hjelpe til å få fram innhaldet i forteljinga?
- Kanskje kan de lage musespråk? (Har du sett teikneseriefiguren La Linia?)
- Kva treng de av utstyr?

Forslag 1: Mime

Forslag 2: Skuggeteater

Forslag 3: Dukketeater med enkle figurar i papp eller andre materiale

Tips: For å lage skuggeteater treng du ei lommelykt, saks, tynn kartong, blomsterpinnar, teip.

Lag figurar i papp og fest dei på pinnar. Sit bak eit lerret og beveg figurane. Nokon lyser med ei lommelykt på figurane. Jo nærare lykta er, jo større blir skuggen.

OPPGAVER TXT II

- 1 Lag en ordliste med ord på hva du føler når du ser bildet på side 49 i NÅ-boka.
- 2 Hvilke ordklasser brukte du?
- 3 Hvilken tittel syns du passer til bildet?
- 4 Fra hvilken synsvinkel/perspektiv ser vi bildet?
- 5 Prøv å tenke deg hvordan dette bildet kunne ha sett ut fra en annen synsvinkel.
  - a Beskriv hvordan du tror han som ligger i vannet ser dette.
  - b Beskriv hvordan han som er i svevet ser dette.
- 6 Du kan se på side 50 og 51 i NÅ-boka som en sammensatt tekst. På hvilken måte syns du disse to sidene er en sammensatt tekst?
- 7 Hvordan kan bildet på side 50 hjelpe deg med å lese teksten på side 51?
- 8 Hva har bildedesignerne gjort for å hjelpe deg med å forstå det du leser?

OPPGÅVER TXT II

- 1 Lag ei ordliste med ord på kva du føler når du ser biletet på side 49 i NO-boka.
- 2 Kva ordklassar brukte du?
- 3 Kva tittel synest du passar til biletet?
- 4 Frå kva synsvinkel/perspektiv ser vi biletet?
- 5 Prøv å tenkje deg korleis dette biletet kunne ha sett ut frå ein annan synsvinkel.
  - a Beskriv korleis du trur han som ligg i vatnet ser dette.
  - b Beskriv korleis han som er i svevet ser dette.
- 6 Du kan sjå på side 50 og 51 i NO-boka som ein samansett tekst. På kva måte synest du desse to sidene er ein samansett tekst?
- 7 Korleis kan biletet på side 50 hjelpe deg med å lese teksten på side 51?
- 8 Kva har biletdesignarane gjort for å hjelpe deg med å forstå det du les?

OPPGAVER TXT III

QUIZ

- 1 Tekstkrav
  - a komma
  - b stor bokstav
  - c sammenheng
- 2 Nynorsk forfatter
  - a Rune Belsvik
  - b Henrik Ibsen
  - c Arne Svingen
- 3 Sammensatt tekst
  - a roman
  - b film
  - c møtereferat
- 4 Teksttype
  - a argumentasjon
  - b fergeruter
  - c ferietur
- 5 Fortelling
  - a oppskrift
  - b avisartikkel
  - c eventyr
- 6 Tekst betyr
  - a brev
  - b vev
  - c lev
- 7 Replikk
  - a direkte tale
  - b handlingsreferat
  - c teater
- 8 Artikulasjon
  - a kunslære
  - b artslære
  - c uttale

OPPGÅVER TXT III

QUIZ

- 1 Tekstkrav
  - a komma
  - b stor bokstav
  - c samanheng
- 2 Nynorsk forfattar
  - a Rune Belsvik
  - b Henrik Ibsen
  - c Arne Svingen
- 3 Samansett tekst
  - a roman
  - b film
  - c møtereferat
- 4 Teksttype
  - a argumentasjon
  - b ferjeruter
  - c ferietur
- 5 Forteljing
  - a oppskrift
  - b avisartikkel
  - c eventyr
- 6 Tekst tyder
  - a brev
  - b vev
  - c lev
- 7 Replikk
  - a direkte tale
  - b handlingsreferat
  - c teater
- 8 Artikulasjon
  - a kunsslære
  - b artslære
  - c uttale

OPPGAVER TXT IV

Skriv en fortelling

Les gjennom hele oppgaven før du begynner.

Bruk alle fire fortellermåtene:

- beskrivelse/skildring
- handlingsreferat
- replikk/dialog
- tankereferat

Presenterer oppgaven som en jeg-forteljing.

Begynnelsen

Tenk deg følgende situasjon:

Du har begynt i en ny klasse. Fort finner du ut at det er en gutt/jente du absolutt ikke liker. Hvordan var det å møte den nye klassen? Hvorfor liker du ikke denne personen?

Skriv begynnelsen av denne fortellingen, 50–100 ord.

Midtdelen

Situasjon: Samtidig får du kontakt med en veldig hyggelig person på nettet. Han/hun forstår deg. Du tør utlevere dine innerste følelser og problemer. Du føler at han/hun lytter og hjelper deg. Hvordan får dere kontakt på internett? Hvorfor fortsetter dere å skrive med hverandre? Chattingen gjennomgår flere stadier: Hvem er dere? Beskriv ytre trekk. Hva driver dere med? Skole, jobb, hobby. Har dere interesser? Hva er dere opptatt av? Meningen med livet? Filosofere?

Nå er stadiet nådd for: «Veldig god kontakt.» «Vi forstår hverandre.»

Men hva skjer? Hvilke mål og drømmer har hovedpersonen? Hvilke hindre støter han/hun på? Hva fører fram mot slutten?

Dere ønsker å treffes. Tør du det? Hvilke tanker gjør du deg om farene ved å møte en fremmed person?

Skriv hele midtdelen, 150–300 ord

Slutt

Situasjon: Det viser seg at det er den samme gutten/jenta i den nye klassen som du mislikte så sterkt fra første dag. Du trodde til og med at du var forelsket. Hvordan oppdager du det? Hvordan takler du det?

Skriv slutten av fortellingen, 50–100 ord.

Lag tittel til fortellingen.

Presentasjon

Presenter tekstene for hverandre:

- ved opplesning
- ved å dramatisere dem

Forslag til dramatisering

To i klassen har rollene som «jeg» og «den ukjente».

Situasjonene i klasserommet spilles med resten av klassen som statister.

Når «jeg» og «den ukjente» chatter, sitter de mot hverandre foran i rommet bak hver sin pc (som på en scene). Resten av klassen er nå publikum. «Jeg» og «den ukjente» leser høyt det de skriver til hverandre direkte fra manus på skjermen.

Refleksjon

Se side 133 i *På norsk Nå 1*.

Diskuter:

Hvorfor er det mange som advarer mot å opprette kontakt med ukjente personer på nettet og gi private opplysninger om seg selv?

Hvorfor tror du noen allikevel velger å gjøre det?

Kjenner du til privat eller fra nyhetene noen som har havnet i en vanskelig situasjon fordi de har tatt sjanser?

OPPGÅVER TXT IV

Skriv ei forteljing

Les gjennom heile oppgåva før du begynner.

Bruk alle fire forteljemåtane:

- skildring
- handlingsreferat
- replikk/dialog
- tankereferat

Presenterer oppgåva som ei eg-forteljing.

Innleiinga

Situasjon:

Du har begynt i ein ny klasse. Fort finn du ut at det er ein gut / ei jente du absolutt ikkje likar.

Korleis var det å møte den nye klassen? Kvifor likar du ikkje denne personen?

Skriv innleiinga av forteljinga, 50–100 ord.

Midtdelen

Situasjon:

Samtidig får du kontakt med ein veldig hyggjeleg person på nettet.

Han/ho forstår deg. Du tør utlevere dine innarste kjensler og problem.

Du føler at han/ho lyttar og hjelper deg.

Korleis får de kontakt på internett? Kvifor held de fram med å skrive med kvarandre?

Chattinga gjennomgår fleire stadium: Kven er de? Beskriv ytre trekk.

Kva driv de med? Skole, jobb, hobby. Har de interesser? Kva er de opptekne av? Meininga med livet? Filosofere?

No er stadiet nådd for: «Veldig god kontakt.» «Vi forstår kvarandre.»

Men kva skjer? Kva mål og draumar har hovudpersonen? Kva hinder støyter han/ho på? Kva fører fram mot slutten?

De ønskjer å treffast. Tør du det? Kva tankar gjer du deg om farane ved å møte ein framand person?

Skriv heile midtdelen, 150–300 ord.

Slutt

Situasjon: Det viser seg at det er den same guten/jenta i den nye klassen som du mislikte så sterkt frå første dag. Du trudde til og med at du var forelska. Korleis oppdagar du det? Korleis taklar du det?

Skriv slutten av forteljinga, 50–100 ord.
Lag tittel til forteljinga.

Presentasjon

Presenter tekstane for kvarandre:

- ved opplesing
- ved å dramatisere dei

Forslag til dramatisering

To i klassen har rollene som «eg» og «den ukjende».

Situasjonane i klasserommet vert spelte med resten av klassen som statistar.

Når «eg» og «den ukjende» chattar, sit dei mot kvarandre framme i rommet bak kvar sin pc (som på ei scene). Resten av klassen er no publikum. «Eg» og «den ukjende» les høgt det dei skriv til kvarandre direkte frå manus på skjermen.

Refleksjon

Sjå side 133 i *På norsk No 1*.

Diskuter:

Kvifor er det mange som åtvarar mot å opprette kontakt med ukjende personar på nettet og gi private opplysningar om seg sjølv?

Kvifor trur du nokon likevel vel å gjere det?

Kjenner du til privat eller frå nyheitene nokon som har hamna i ein vanskeleg situasjon fordi dei har teke sjansar?

OPPGAVER TXT V

Oppsummering og ettertanke

- 1 Når har du bruk for kunnskapen din om teksttyper og sjangrer?
- 2 Hvilke sjangrer har du mest kunnskap om?
- 3 Hvilke sjangrer har du lært utenfor skolen?
- 4 Hvilke sjangrer har du lært på skolen?
- 5 Kan du nevne sjangrer som du ikke trenger utenfor skolen?
- 6 Trenger du å lære mer om noen sjanger?
- 7 Sett navn på minst fem muntlige sjangrer.
- 8 Sett navn på minst fem skriftlige sjangrer.
- 9 Nevn en situasjon da det er viktig å vite hvilken sjanger du skal bruke.
- 10 Hvilken sjanger vil du bruke når du skal bli venn med noen?

OPPGÅVER TXT V

Oppsummering og ettertanke

- 1 Når har du bruk for kunnskapen din om teksttypar og sjantrar?
- 2 Kva sjantrar har du mest kunnskap om?
- 3 Kva sjantrar har du lært utanom skolen?
- 4 Kva sjantrar har du lært på skolen?
- 5 Kan du nemne sjantrar som du ikkje treng utanom skolen?
- 6 Treng du å lære meir om nokon sjanger?
- 7 Set namn på minst fem munnlege sjantrar.
- 8 Set namn på minst fem skriftlege sjantrar.
- 9 Nemn ein situasjon då det er viktig å vite kva sjanger du skal bruke.
- 10 Kva sjanger vil du bruke når du skal bli venn med nokon?

Sammensatte tekster

Innledning

til kapitlene

«Sammensatte tekster»

«Filmen – sprekere enn noen gang»

«Medier»

I disse tre kapitlene har vi et spesielt fokus på samspillet mellom skriftlige tekster, lyd og bilde. Spesielt når det gjelder film og tv ønsker vi å øve elevene til ikke bare å være passive konsumenter, men også aktive produsenter av opplevelse og mening.

I *Læreplanen i norsk* er det uttrykt slik:

«Norskfaget forholder seg til et bredt spekter av tekster, både muntlige, skriftlige og sammensatte tekster, der skrift, lyd og bilder spiller sammen. Et norskfag for vår tid bygger på et utvidet tekstbegrep som inkluderer alle disse tekstformene.»

«Hovedområdet *sammensatte tekster* viser til et utvidet tekstbegrep der tekst kan være satt sammen av skrift, lyd og bilder i et samlet uttrykk. Det innebærer arbeid med tekster som bildebøker, tegneserier, aviser, reklame, nettsider, sangtekster, film og teater. Hovedområdet omfatter både elevens egen tekstproduksjon og opplevelse, kritisk vurdering og analyse av sammensatte tekster.»

I *På norsk NÅ 1* har vi lagt vekt på tegneserie, film og etermediene tv og radio. I *NÅ 2* og *NÅ 3* fordyper vi oss ytterligere i film og etermediene, men tar også for oss avis, reklame, sangtekster, produksjon av nettsider og teater. Dramaet har hovedfokus i bok 3.

I arbeidet med sammensatte tekster vil elevene få øvelse i de fem grunnleggende ferdighetene:

- 1 *Å kunne uttrykke seg muntlig*
  - mange oppgaver munner ut i en muntlig presentasjon
  - diskutere opplevelse og forståelse av film
- 2 *Å kunne uttrykke seg skriftlig*
  - svare skriftlig på faktaspørsmål
  - skrive vurderende tekster
  - skrive skisser og manus til fortellinger som skal bildelegges som tegneserier som film

3 Å kunne lese

- lese tekster som kan bli forelegg for tegneserie eller film
- lese skisser og manus
- lese tegneserier
- lese undertekst og ledsagende tekst til film
- lese instruksjonsbøker (for eksempel for bruk av videokamera)

4 Å kunne regne

- beregne formater under oppbygning av tegneseriesider
- beregne forstørrelser og forminskelser
- beregne tid under framføringer og ved produksjon av videofilmer

5 Å kunne bruke digitale verktøy

- som skriveverktøy
- som tegneverktøy
- søke på internett

Det første av disse tre kapitlene har i første rekke fokus på bildets evne til å skape mening både uavhengig av skrevet tekst og sammen med skrevet tekst.

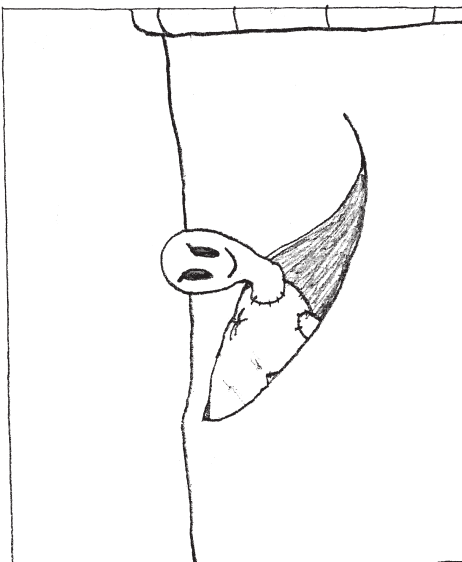
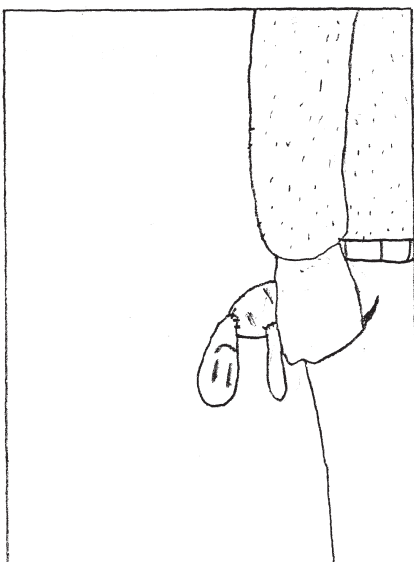
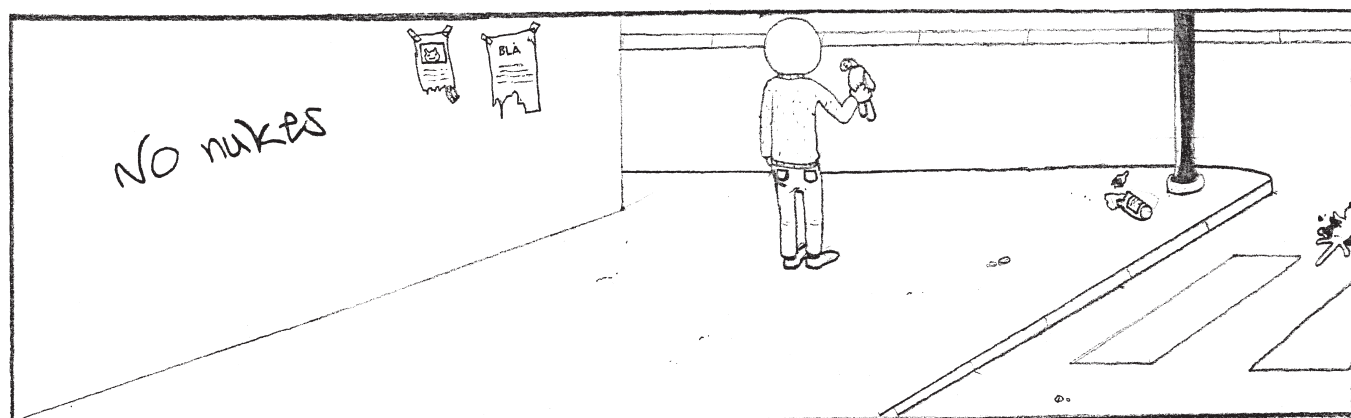
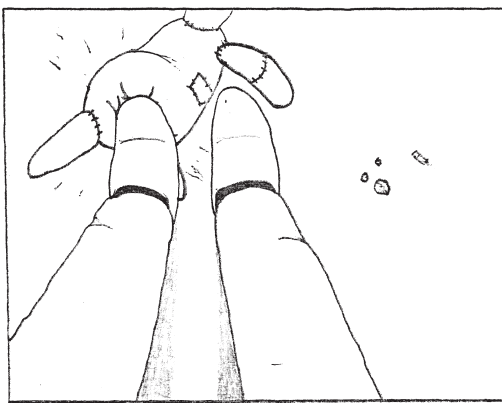
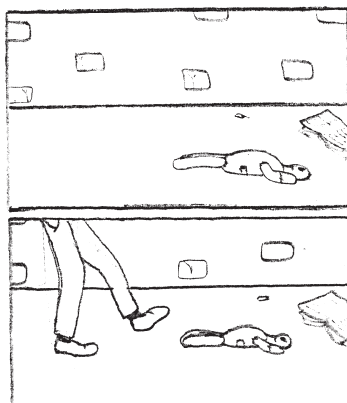
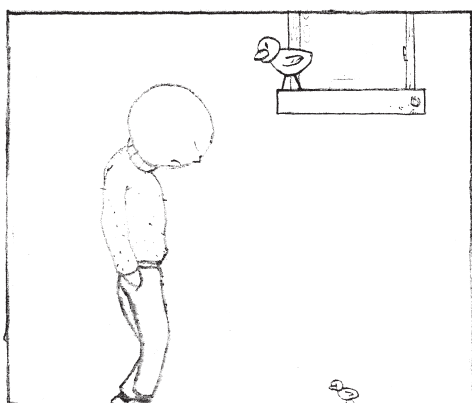
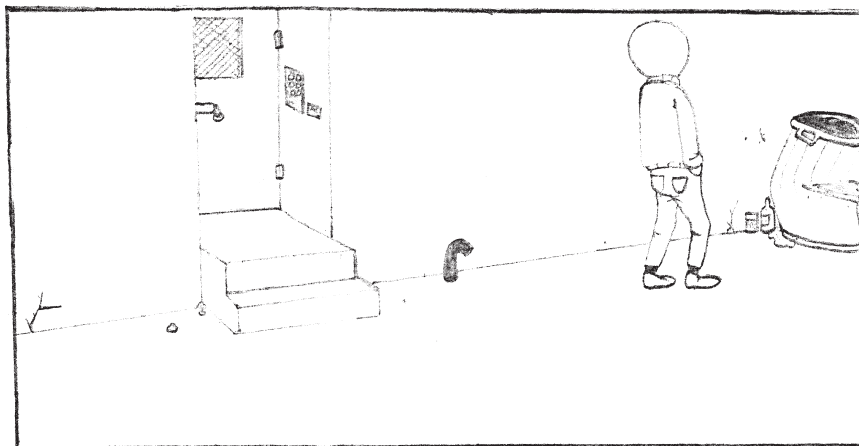
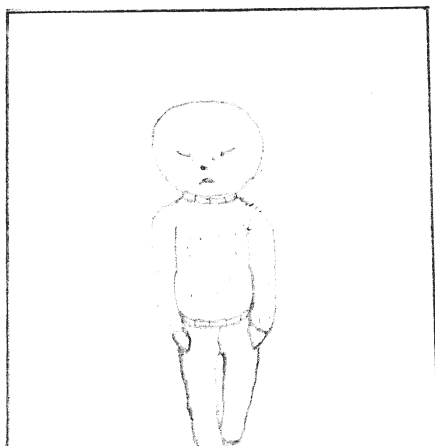
Kapitlet har et teoretisk og et praktisk nivå.

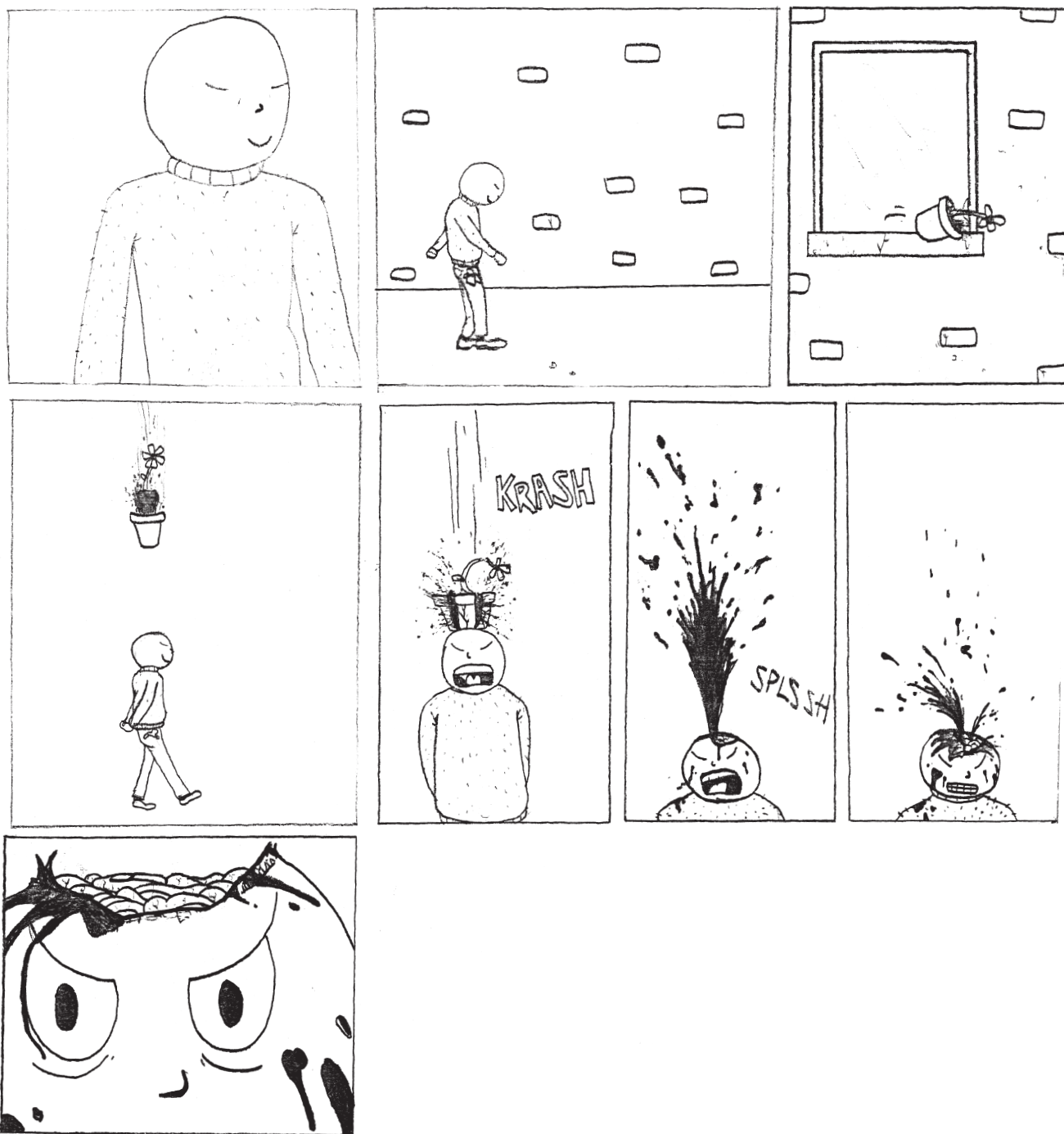
Vi ønsker å gi elevene en innføring i bildefortellingens virkemidler. Selv om det er tegneserie som er i fokus i dette kapitlet, knytter vi virkemidlene brukt i tegneserie opp mot fortellingens dramaturgi og filmens virkemidler. Målet er at elevene skal se overføringsverdien til den klassiske fortellingen og filmen.

Dette er også et praktisk kapittel, og det kan være en fordel å samarbeide med Kunst og Håndverk. Vårt mål er at elevene skal se den praktiske verdien i det de lærer teoretisk, og ikke minst at det skal være morsomt å arbeide med kapitlet. I hovedoppgaven i kapitlet er det teoretiske og praktiske nivået vevd tett sammen.

Tegneserien på side 205–206 er tegnet av en åttendeklassing, og viser at en elev på dette nivået kan bruke mange virkemidler uten ledsagende eller forklarende tekst.

Stoffet som følger på side 207 til 216 er ment som støttestoff til arbeidet med den store tegneoppgaven på side 96 i NÅ-boka. Til dette arbeidet kan også oppgavene til «Kongsdottera som ingen kunne målbinde» brukes.

Tekstmanus til tegneserien «Fabelfabrikken» side 92–94 i *På norsk NÅ 1*.
Kursivteksten her er dialogen i boblene i tegneserien.

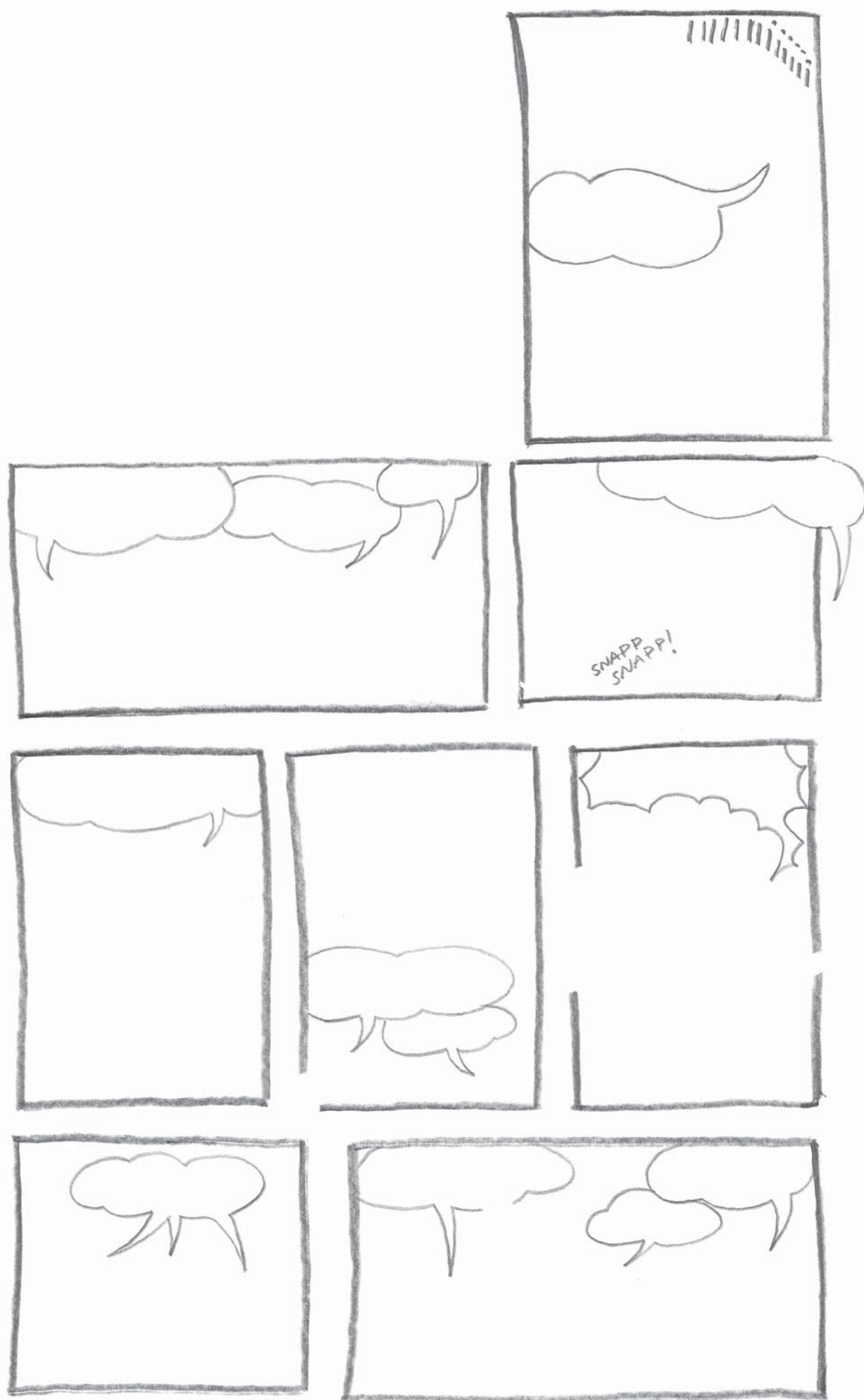
NR	HANDLING	BILDE	FORMAT/UTSNITT
1	TEKST: 8. klasse på Svingen skole skal ha prosjekt.	Vi ser skolebygningen, som ligger i sving. Nærmeste nabo er Fabelfabrikken.	Stort breddeformat. HELTOTALT FUGL
2	Læreren gir oppgaven til elevene. TEKST: <i>Oppgaven er «Næringslivet i nærmiljøet»</i>	Læreren står og peker på teksten på tavla. Vi ser noen få elever i bakhodet.	Breddeformat TOTAL SVAKT FROSK (elevenes perspektiv)
3	To gutter (Porry Hatter og Vilter Ronningsen) og en jente (Gardine Ming) sitter sammen i gruppe og diskuterer. TEKST: <i>Gardine: Jeg har alltid lurt på hva de lager på Fabelfabrikken. Guttene i kor: Jeg også!</i>	De tre stikker hodene tett sammen. Vi ser lite av miljøet.	Breddeformat NÆR NORMAL
Bildene 4, 5 og 6 skal ha samme format og størrelse på en stripe. Eks. på Konstant format			
4	TEKST OFF: Gardine: Vi vil gå Fabelfabrikken nærmere etter i sømmene.	Øynene til læreren viser tydelig skepsis. Han misliker ideen.	Tv-format ULTRANÆR FROSK (elevenes perspektiv)
5	TEKST: Læreren: Men den er da nedlagt. Dere treffer ingen der. Prøv noe annet!	Ansiktsuttrykket har et anstrøk av desperasjon. Han gestikulerer. Vi ser de tre avskåret bakfra.	Tv-format HALVNÆRT FROSK (elevenes perspektiv)
6	TEKST: Porry og Vilter i kor: Nei, da vil vi finne ut hva de har produsert ... Gardine: ...og hvorfor den er nedlagt.	De tre argumenterer entusiastisk. Ivrige ansikter. Lærer avskåret bakfra.	Tv-format HALVNÆRT FUGL (lærerens perspektiv)
7	TEKST: Læreren: Men dere våger ikke å finne på noe tøys ... der!	Læreren har et oppgitt uttrykk. Må gi seg. Blåser seg litt opp. Autoritært uttrykk.	Høydeformat TOTAL FROSK

NR	HANDLING	BILDE	FORMAT/UTSNITT
8	De tre planlegger.	De sitter tett rundt et bord. Gardine skriver. Porry og Vilter tenker og blar i noen bøker. Et bykart ligger der også	Breddeformat TOTAL SVAKT FUGL
9	På fabrikkområdet. Alle dører er låst. Ingen tegn til liv. TEKST: Porry: Her er det ikke en levende sjel. Vilter: Og ikke har det vært noen her på lenge heller. Han peker på en blomst som vokser i dørsprekken.	Alle tre står ved samme dør. Vi ser skrått bortover resten av veggen. Stengte dører og vinduer med planker spikret i kryss. Porry ser på de andre stengte dørene. Vilter peker på blomsten. Gardine har akkurat oppdaget en ringeklokke.	Breddeformat TOTAL NORMAL
10	Gardine trykker på ringeklokka. TEKST: Gardine: Den virker ikke.	Finger på ringeklokke. Ingen lyd.	Innfelt stjerneformat ULTRANÆRT NORMAL
11	Alle tre lytter.	Lytteuttrykk i ansiktene. Alle ser hver sin vei.	Tv-format HALVNÆRT SVAKT FROSK
12	Men i det de skal til å gå, syns Porry at han hører noe. TEKST: Porry: Jeg hører noe! En dør...? Skritt...? Hører dere? Vilter: Nei. Gardine: Nei.	Alle har klempt hodene inntil døra. Vi ser hodene over hverandre. Intenst lyttende.	Høydeformat NÆRT NORMAL
Bildene 13, 14, 15, 16 og 17 glir over i hverandre i ett stort breddeformatbilde uten ruteskiller – oppløst format. Hele bildet skal systematisk leses fra venstre mot høyre.			
13	Fortsatt stille. Ikke flere lyder.	Samme lyttestilling som i 12. Men vi ser dem i helfigur.	Oppløst format – del 1 TOTALT NORMAL
14	Alle tre fortsatt ved døra.	Grappa er i ferd med å løse seg opp. Gardine og Vilter har gitt opp å lytte. Porry lytter fortsatt.	Oppløst format – del 2 TOTALT NORMAL

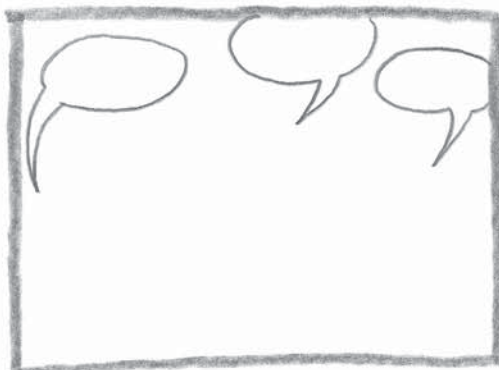
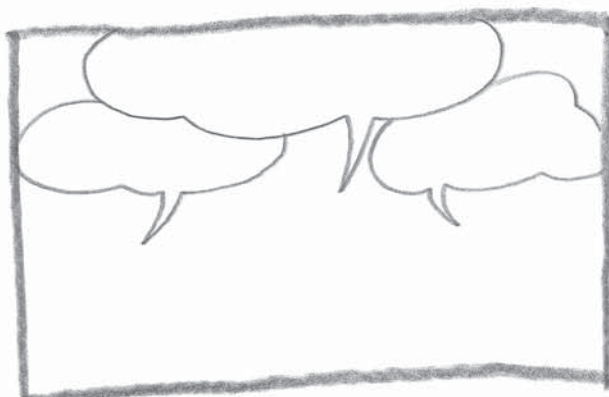
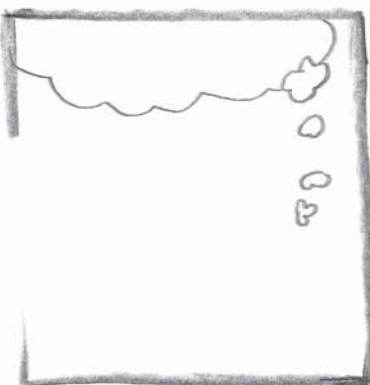
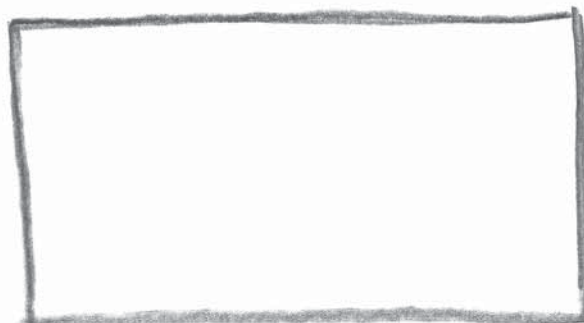
NR	HANDLING	BILDE	FORMAT/UTSNITT
15	Porry trykker på ringeklokka en gang til. Gardine og Vilter er i ferd med å forlate stedet. TEKST OFF: Gardine: <i>Gi opp det Porry! Du hører vel at den ikke virker.</i>	Porrys finger på dørklokka. Ingen lyd.	Oppløst format – del 3 ULTRANÆRT NORMAL
16	Porry forlater også døra.	Vi ser litt av Porry som forlater døra – og klokka, som nå er veldig tydelig i bildet.	Oppløst format – del 4 HALVNÆRT NORMAL
17	Alle forlater området	Vi ser aller tre bakfra i det de forsvinner ut av høyre bildekant, med porten i bakgrunnen.	Oppløst format – del 5 TOTALT NORMAL
18	Alle tre kommer mot porten med ryggen mot fabrikkbygningen i bakgrunnen. Den døra de forlot er framhevet i bildet. Den er på gløtt. Vi kan skimte et ansikt.	FORGRUNN: Porten. MELLOMGRUNN: De tre. BAKGRUNN: Døra og deler av bygningen.	Høydeformat HELTOTALT FUGL
19	Døra og en skikkelse i dørsprekken. Ansiktet er fullt av skjegg. Men øynene er det noe kjent med – læreren?	Hele døra, ringeklokka, blomsten og en utydelig skikkelse i den mørke dørsprekken. Ansiktet er ganske tydelig. Men forkledd?	Høydeformat TOTALT FROSK
20	De tre planlegger et nytt besøk. TEKST: Porry: <i>Jeg er sikker på at jeg hørte lyder der inne!</i> Gardine: <i>Jeg har et stetoskop, kanskje vi også kan få høre noe, Vilter? Han ser skeptisk ut.</i>	Sitter rundt et bord på biblioteket. Gardine skriver. De to andre tenker og blar i bøker.	Breddeformat HALVNÆRT NORMAL
Tidshopp			
21	Porry skal til å ta i dørhåndtaket.	Vi ser hånden til Porry like ved dørhåndtaket. Men døra er i ferd med å åpne seg. Så håndtaket forsvinner ut av grepet.	TV-format ULTRANÆRT FUGL

NR	HANDLING	BILDE	FORMAT/UTSNITT
22	De ser skrekkslagne på hverandre	Alle ansiktene. Vilter og Gardine ser på Porry.	Breddeformat NÆRT NORMAL
23	De går inn.	Vi ser ryggene forsvinne inn i mørket.	Høydeformat TOTALT FROSK
24	Bare TEKST: «Og hva skjer nå? Det får du bare vite hvis du dikter og tegner videre selv...»		

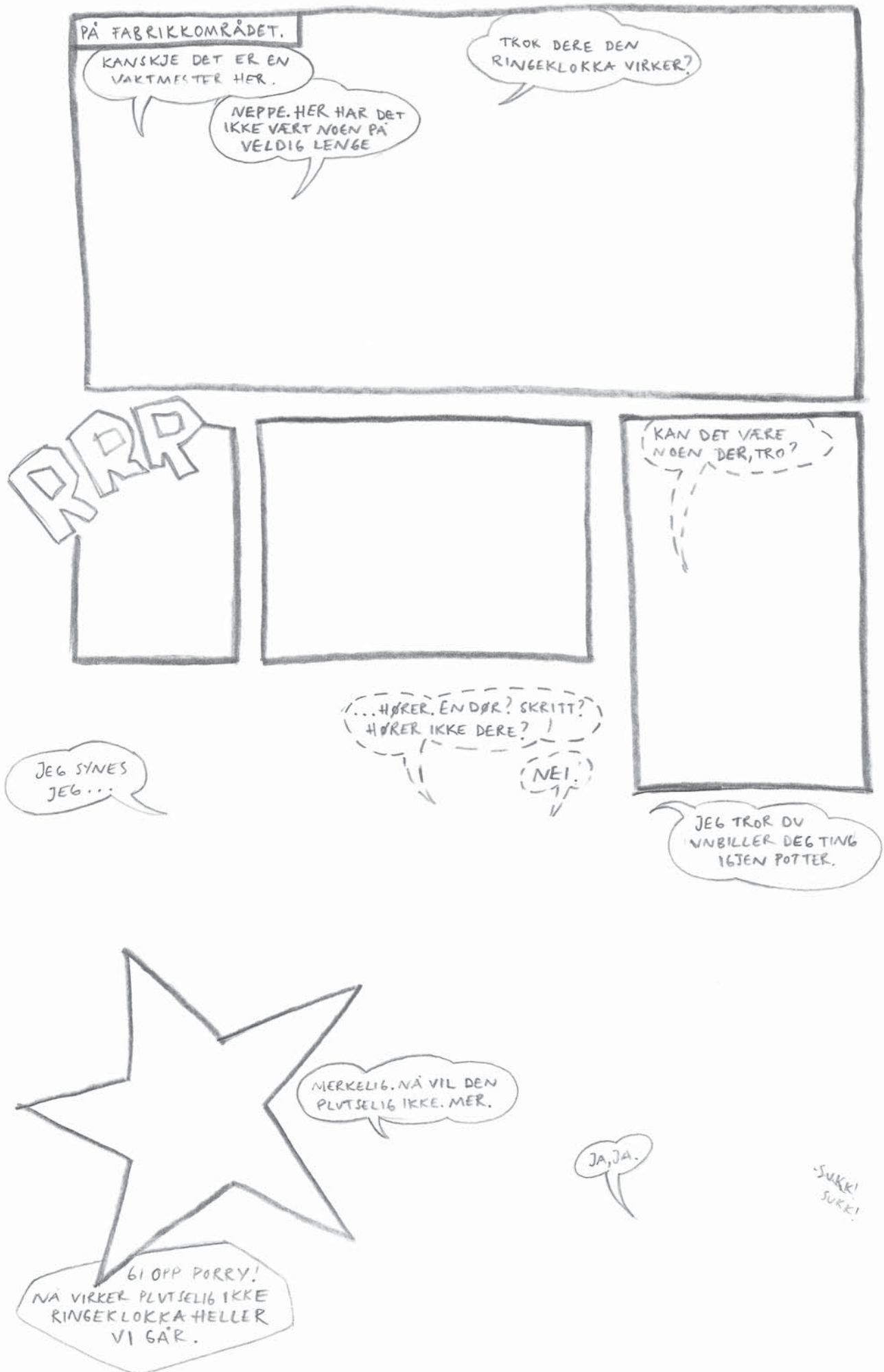

KNIRK
KNIRK!!!

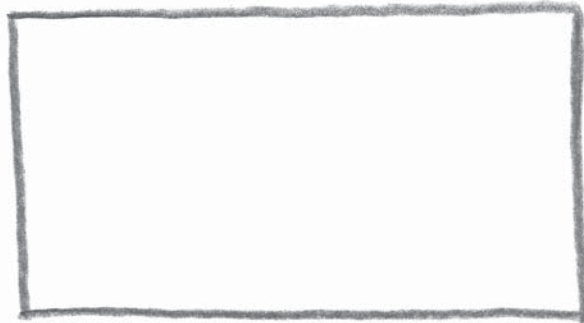

KNIRK
KNIRK!!!

PORRY
HATTER
ER SIKKER
PÅ AT HAN
HAR HØRT
NOE, OG
VIL IKKE
GI OPP.

HER ER DET NOE
MUFFENS...

VI KAN IKKE GI OSS
SÅ LETT. BLIK DERE MED?

GREIT FOR MEG.

JÅ, VI MÅ JO
FINNE UT AV DET.

HÆÆ?

TSJAKK
TSJAKK

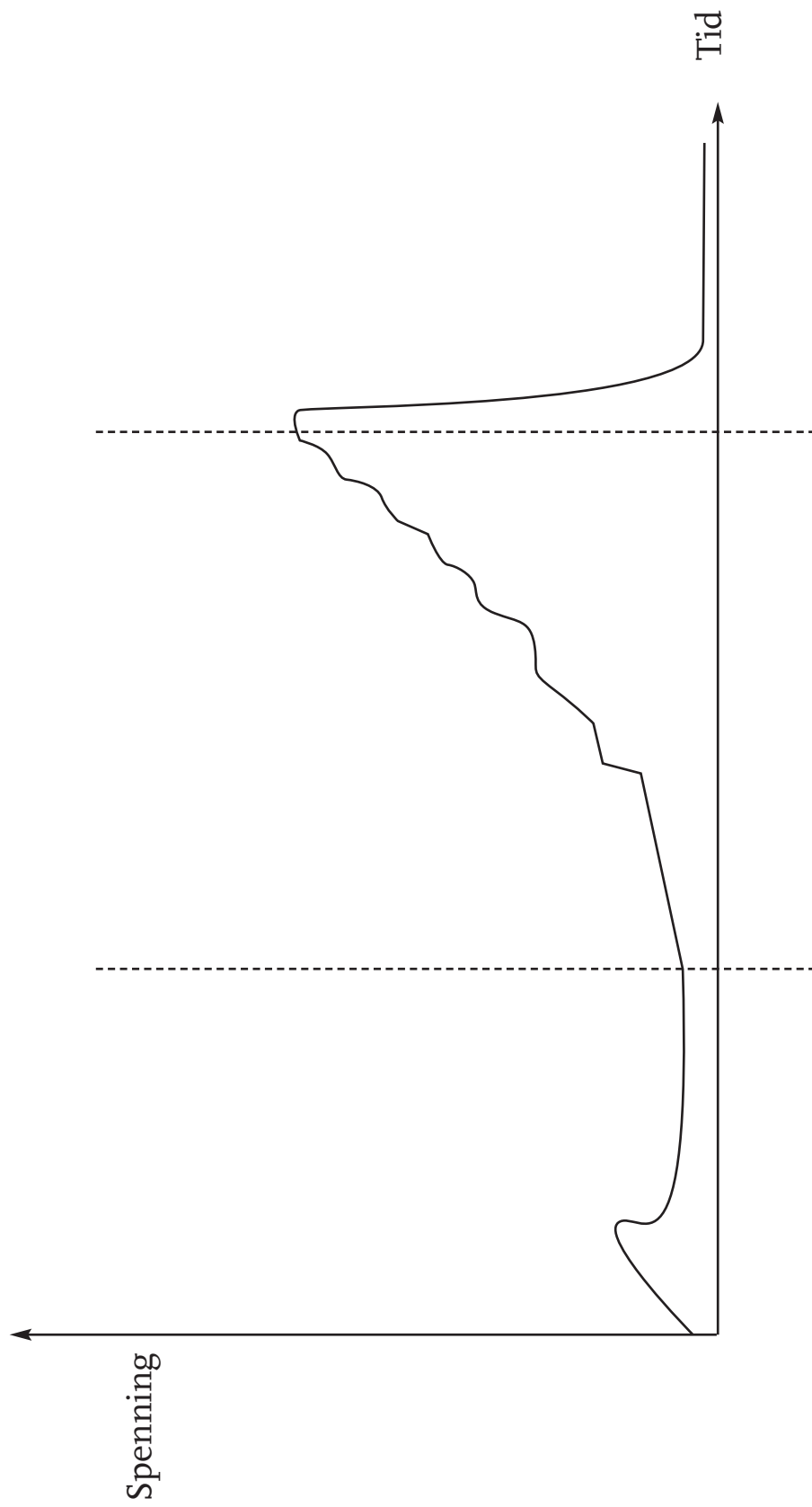
liik!!

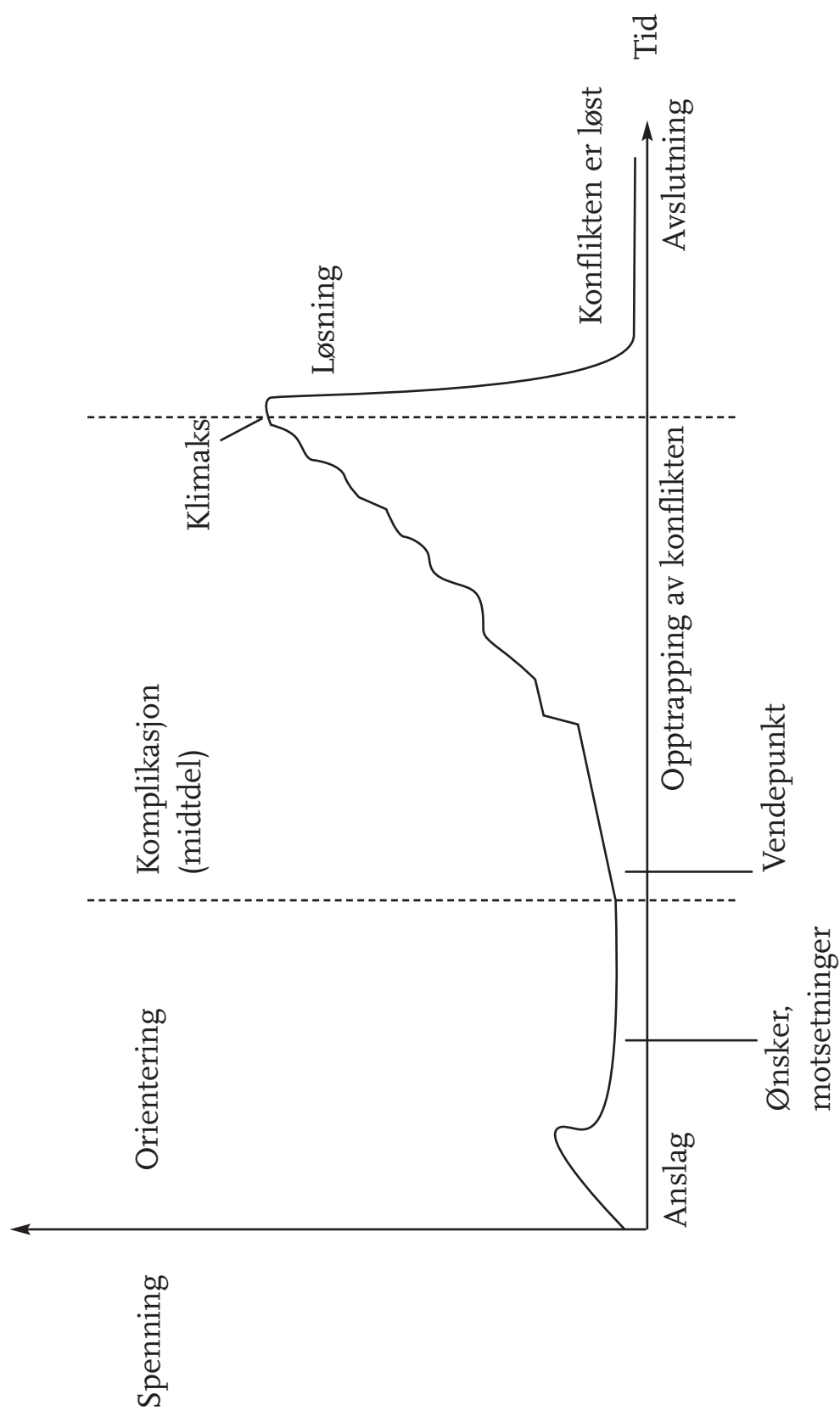
HVA!?

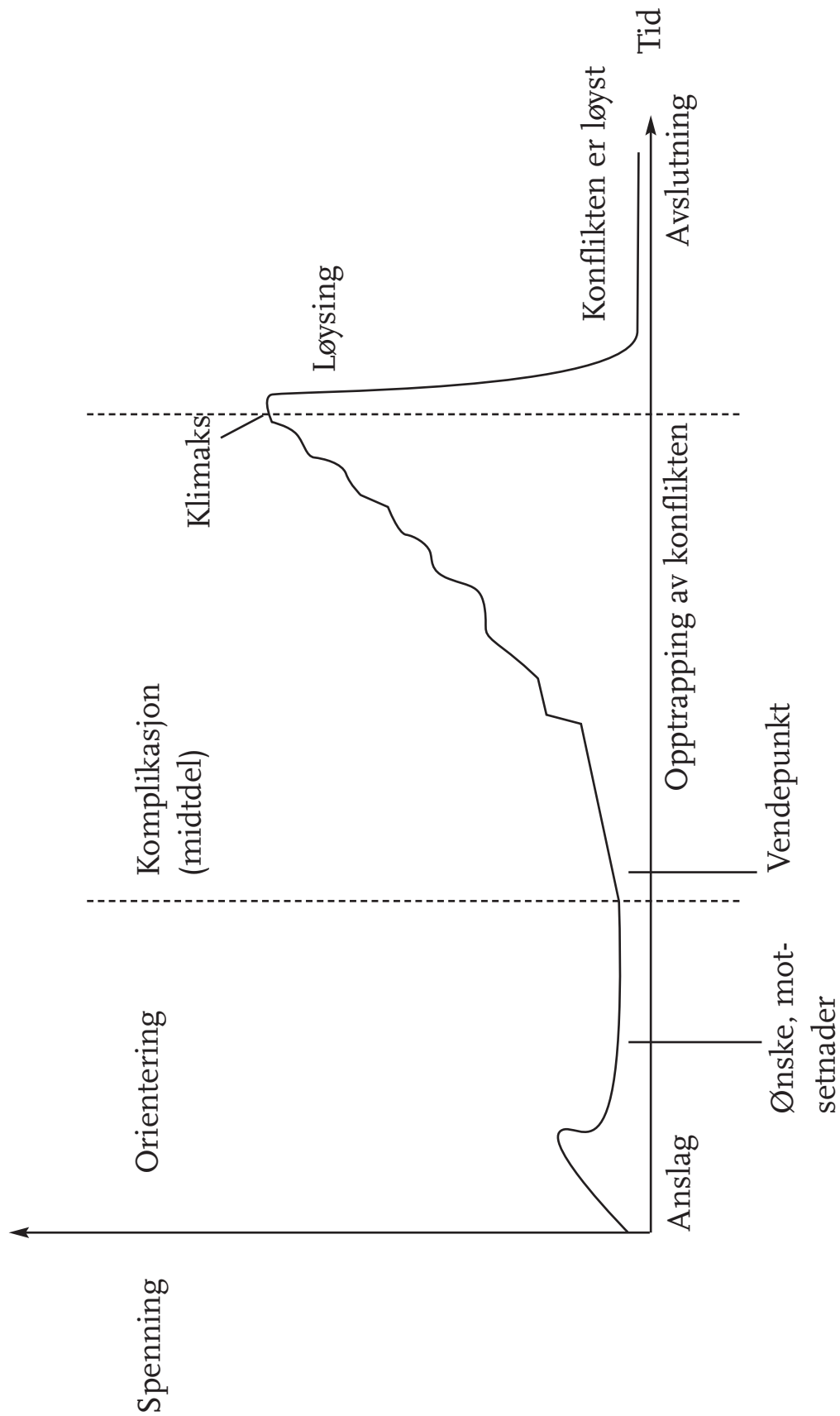
Jøss!

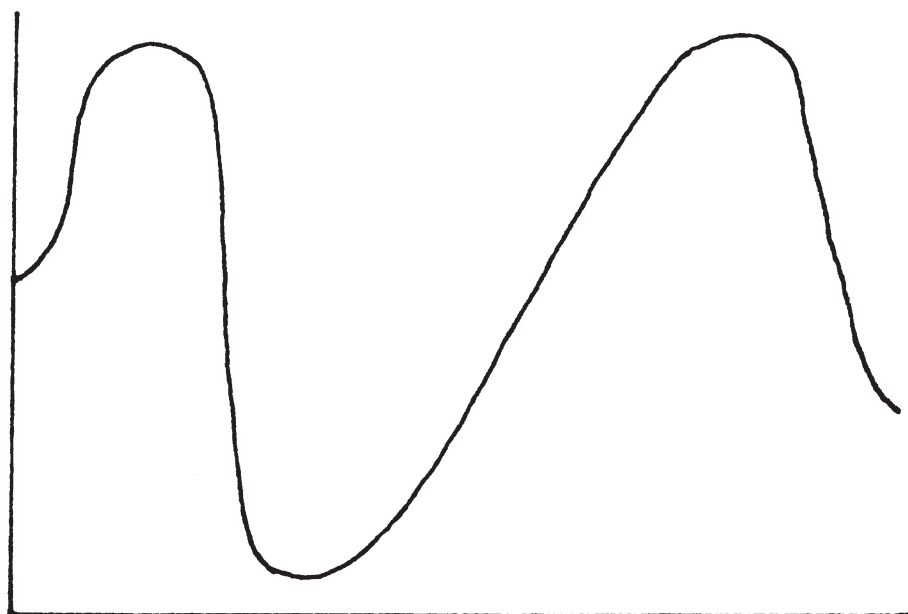
HVA NÅ!??

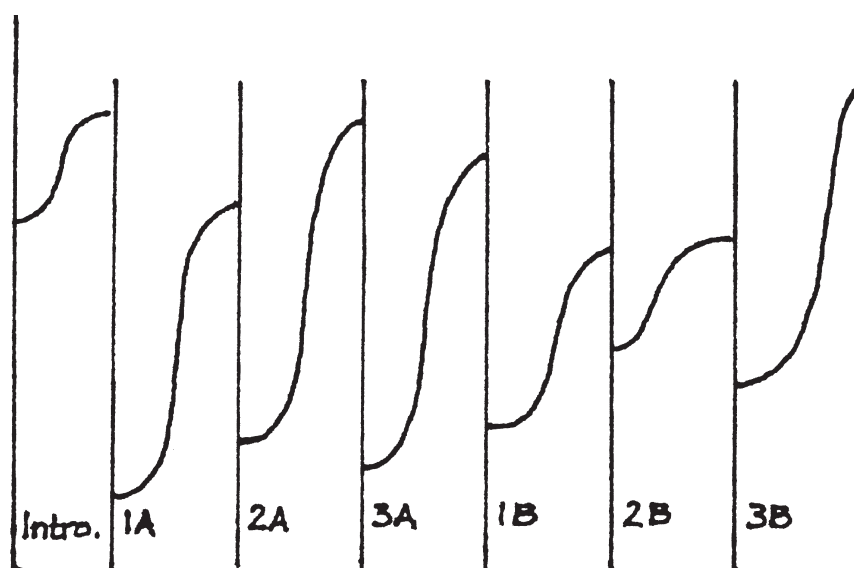

3. KRIMSERIEMODELLEN

4. SÅPEOPERAMODELLEN

Sammensatte tekster

- 1 Tenk over. Diskuter.
  - a Lag din egen forklaring på begrepet «sammensatt tekst».
  - b Se på «pillespiseren» på side 91 og 104 i *På norsk NÅ 1*. Prøv om du kan lage et like enkelt budskap uten tekst på bare tre ruter.
- 2 Se på maleriet, «Donaldfrisen», på side 90 i *På norsk NÅ 1*.
Bruk god tid på å studere bildet, merk deg detaljer og beskriv det du ser.
  - a Hva er det som skjer i bildet?
  - b Hva tror du Donaldfiguren som ser opp fra nedre høyre hjørne, tenker?
  - c Hvilke tanker gir dette bildet deg?
- 3 Her er kopieringsoriginalene som hører til tegneserien side 92–94 i *På norsk NÅ 1*:
  - Tekstmanuset til serien
  - Ruter og bobler med tekst
  - Ruter og bobler uten tekst

Ta utgangspunkt i dette materialet og tegn en annen versjon av fortellingen, med opprinnelig dialog eller med ny dialog du skriver selv. Du kan kanskje få læreren til å forstørre siden til A3-format.

- 4 Samarbeidsoppgave: Grappa tar utgangspunkt i Oppgave 4 på side 96 i *På norsk NÅ 1*.
Hele grappa blir enige om en felles fortsettelse på fortellingen. Grappa må utarbeide et felles manus som beskriver hva som skal skje i hvert enkelt bilde.
Grappa blir enig om hvordan figurene skal se ut, fargebruk med mer.
Bildene tegnes på store ark. A3 er et fint utgangspunkt. Dere må nok både klippe og skjøte for å lage de riktige formatene.
Så fordeles hver rute på en og en elev.
Hele serien limes opp på veggen når den er ferdig.

Samansette tekstar

- 1 Tenk over. Diskuter.
  - a Lag di eiga forklaring på omgrepet «samansett tekst».
  - b Sjå på «pilleetaren» på side 91 og 104 i *På norsk NO 1*. Prøv om du kan lage ein like enkel bodskap utan tekst på berre tre ruter.
- 2 Sjå på måleriet, «Donaldfrisen», på side 90 i *På norsk NO 1*.
Bruk god tid på å studere biletet, merk deg detaljar og beskriv det du ser.
  - a Kva er det som skjer i biletet?
  - b Kva trur du Donaldfiguren som ser opp frå nedre høgre hjørne, tenkjer?
  - c Kva meining gir dette biletet deg?
- 3 Her er kopieringsoriginalar som tilleggsstoff til teikneserien side 92–94 i *På norsk NO 1*:
  - Tekstmanuset til serien
  - Ruter og bobler med tekst
  - Ruter og bobler utan tekst

Ta utgangspunkt i dette materialet, og teikn ein annan versjon av forteljinga, med opprinneleg dialog eller med ny dialog du skriv sjølv.
Du kan kanskje få læraren til å forstørre sida til A3-format.

- 4 Samarbeidsoppgåve: Gruppa tek utgangspunkt i Oppgåve 4 på side 96 i *På norsk NO 1*.
Heile gruppa vert einig om ei felles fortsetjing på forteljinga. Gruppa må utarbeide eit felles manus som beskriv kva som skal skje i kvart enkelt bilete.
Gruppa vert einig om korleis figurane skal sjå ut, fargebruk med meir.
Bileta skal teiknast på store ark. A3 er eit fint utgangspunkt. De må nok både klippe og skøyte for å lage dei riktige formata.
Så vert kvar rute fordelt på ein og ein elev.
Heile serien vert limt opp på veggen når han er ferdig.

Filmen – sprekere enn noen gang

Innledning

Vi viser til felles forord for kapitlene «Sammensatte tekster», «Filmen – sprekere enn noen gang» og «Mediene» (s. 000).

Dette andre av disse tre kapitlene bygger videre på det foregående kapitlet. Vi stiller elevene overfor en hovedproblemstilling: Hva er film?

Vi gir elevene en innføring i:

- hva levende bilder egentlig er
- hva det vil si å fortelle med levende bilder
- film som språk

I *På norsk NÅ 1* presenterer vi en enkel analysemodell for elevene. Vi ønsker at fokus skal være rettet mot opplevelsen. Vi kaller det for en *opplevelsesanalyse*.

Her i *På norsk FOR LÆREREN 1* fins også en langt mer dyptpløyende analysemodell (s. 00) for dem som ønsker det. Den vil bli presentert i *På norsk NÅ 3* for elevene.

Om film

Artikkelen nedenfor er hentet fra heftet: «Med film på timeplanen», som er utarbeidet av Skolefilmutvalget, Norsk Filminstitutt (NFI):

Fortellingen

Filmdramaturgi

Hollywood-dramaturgi er Aristoteles, samt myter, sagn og eventyr, tilsatt ekstra adrenalin.

(Per Haddal, filmkritiker)

Drâma er et gresk ord. Grunnbetydningen er handling, men siden det 16. århundret har «drama» også vært en betegnelse for skuespill, scenestykke.

Dramaets særtrekk er at forfatterens hensikt ikke realiseres ved lesning av en tekst, men ved at teksten framstilles i handling, med skuespillere som framsier replikker, følger anvisninger på bevegelser og utnytter ulike «scenetriks». Drama er, litt forenklet sagt, utvortes handling.

Dramaturgi

Skuespillerne framstiller karakterer, figurer med mer eller mindre uttrykte og rendyrkede karaktertrekk. Karakterene uttrykker ulike alternative måter å forholde seg på overfor dramaets kjerne, konflikten, og framstår i dramaet som motstridende viljer som brytes. Og det er karakterenes viljer, mål, ønsker og behov som styrer handlingsgangen i dramaet. Dramaturgien er hvordan filmen er bygd opp og hvordan ulike virkemidler spiller sammen for å forme fortellingen.

Dramaturgiens fire hovedregler

- det må skje noe viktig
- det må være en svak og en sterk part
- det må være en konflikt
- det må være situasjoner seeren kan identifisere seg med

I dette heftet har vi særlig tatt utgangspunkt i populærfilmen, den brede, allmenne underholdningsfilmen. I eksperimenterende filmverk, eller filmer med et mer personlig eller seriøst preg, vil dramaturgien gjerne være mer komplisert. Det hevdes for øvrig at opptil 80 % av all fiksjonsfilm på kino og i fjernsyn bygger på den modellen vi skal beskrive her, og den har da også fått æren (?) av å bli betegnet som Hollywood-dramaturgien (eller Klassisk-Hollywood-modell).

Helt og skurk

I dramaets klassiske utgangsposisjon befinner en hovedperson («helten», ofte brukes det latinske ordet protagonist) seg i ro, i balanse og harmoni med sine omgivelser. Inn i protagonistens idyll bryter «skurken» (antagonisten) seg og forstyrrer fred og likevekt. Fordi det er antagonisten som skaper uro og ufred, er det oftest lettest å identifisere denne karakteren først. Stilt overfor antagonistens utspill tvinges protagonisten til handling for å gjenopprette likevekten i sitt univers. Dramaets intrige (plot) dreier seg om kampen mellom disse to viljene.

Kryssende viljer

En mer generell modell for filmdramaturgi beskriver karakterene som motstridende eller konkurrerende viljer, hvis ønsker og behov krysser hverandre og utgjør handlingens konflikt. I dette perspektivet er karakterene mindre preget av å representere gode/onde hensikter. De er snarere uttrykk for konkurrerende karakterer i kamp eller konflikt over mål som vanskelig kan forenes.

Drifter og drivkrefter

Dramaets kjennetegn er, som nevnt, overflatestrukturen; det utvortes og utvendige. Karakterene mener ikke nødvendigvis det de sier, men de er det de gjør: «Handling taler høyere enn ord» og «Action is character».

I manusforfatterens katekisme er første bud å finne ut hva karakterene vil, hva det er som driver dem. Karakterenes behov og ønsker er deres drivkraft, deres motor, deres prosjekt som fører dem mot et mål. Men dramaets grunnmotiv er konflikt, og konflikt er motstand mot vilje og behov. På vei mot å realisere sine prosjekter møter karakterene hindre, stengsler og motstand. Den konflikten som oppstår, kan utspille seg mellom ulike karakterer i konkurranse og kamp, eller med karakterer i kamp mot andre krefter – overnaturlige fenomener, naturkrefter, med guder og djevlere.

Tre stadier

Filosofen Aristoteles (384–322 f.Kr.) var den første som forsøkte å beskrive grunnreglene for ditekunsten. Hans studie, Poetikken, er nærmest en kokebok i skaldskap, ikke ulike Snorre Sturlassons prosjekt med Den yngre Edda halvannet tusen år senere. Deler av verket er blitt borte, men i de fragmentene vi kjenner av teksten, hevder Aristoteles blant annet at målet med å fortelle (gode) historier er å etterligne livet og å bidra til sjelens renselse hos tilskuerne/tilhørerne. En god historie skal også bestå av tre deler – en begynnelse, et midtparti og en slutt.

Senere, i det 17. og 18. århundre, ble Aristoteles' ideer bygd videre ut av blant annet engelske og tyske litterater. De betegnet de tre delene i dramaet som introduksjon, komplikasjon og resolusjon. Men Aristoteles har langt fra monopol på denne modellen. Det kan syns som om Aristoteles bare har avslørt den gode fortellingens hemmeligheter, trekk og kjennetegn som faktisk er universelle for all god fortellerkunst. Norske folkeeventyr følger eksempelvis den aristoteliske dramaturgien; bare prøv med «De tre bukkene Bruse»!

Filmdramaturgien

Film er et massemedium, og spillefilm er fortellinger for et massepublikum. Det er ikke å forundres over at spillefilmen benytter seg av den mest effektive fortellerformen som historien kan vise til – og at filmen også har raffinert denne formen og føyd til sine egne elementer. En spillefilmfortelling fra i dag vil derfor gjerne omfatte følgende elementer:

Et anslag (på engelsk kalt hook, kroken publikum skal bite på) som skal være en appetittvekker, fange publikums interesse for fortellingen som følger. Anslaget er også filmfortellingens kontrakt med publikum om hva slags fortelling det dreier seg om; av anslaget kan vi derfor ofte bestemme hvilken filmsjanger vi står overfor. Ofte vil anslaget også inneholde en forespeiling av konflikten i fortellingen.

Anslaget er del av introduksjonen, som er viet en presentasjon av karakterene og deres situasjon. Den beskriver motiver, behov og ønsker hos karakterene, og klargjør hva som er deres respektive prosjekt. Her settes hovedkreftene i handlingen opp mot hverandre. Gjennom introduksjonen får filmhandlingen dermed sin framdrift.

En uventet og overraskende overgang, der publikum inviteres til å investere fornyet interesse i fortellingen, bringer handlingen over i komplikasjonen. Dette er fasen der konflikten i handlingen utvikler seg, der de kryssende kreftene og interessene konkretiseres. Utviklingen skjer gjerne i form av fem-seks-syv mindre høydepunkter på en jevnt stigende spenningskurve. Angrep og motangrep, i mer eller mindre overført forstand, er nøkkelbegrep i dette bølgende spillet av spenning mellom krefter.

Underveis har handlingen passert et point of no return (vendepunkt), der konflikten blir uunngåelig. Komplikasjonen leder fram til kulminasjonen av (klimask i) handlingen, der konflikten når et dramatisk, men forløsende, høydepunkt.

Kulminasjonen danner overgang til resolusjonen, den avsluttende fasen som betegner at handlingen er tilbake til det jevne: Konflikten er løst, hindringene overvunnet, (den gode?) viljen har seiret, harmonien er gjenopprettet og livet kan gå videre. Løse tråder knyttes opp og handlingen rundes av. I resolusjonen trappes konflikten ned, ofte til en epilog som kan fungere som en pendang til anslaget.

Skjematisk kan denne modellen tegnes som en funksjon mellom spenning og tid i et aksesystem (se figurer), der x-aksen angir tid som har gått siden fortellingen startet, og der y-aksen angir spenningsnivået. Slike handlingskurver er også brukt for å illustrere gangen i andre forellinger, for eksempel i en del analyser av litterære tekster og scenestykker.

Se kopieringsoriginal 50.

Andre dramaturgimodeller

Handlingskurven som er beskrevet ovenfor, er tilpasset filmmediet: Den skal bidra til å holde publikums interesse fanget i halvannen til to timer og gi dem følelsen av å ha fått valuta for kinobilletten. Andre medier, med andre tilskuerbetingelser, har utviklet sine spesielle dramaturgiformer. Se kopieringsoriginal 00.

«Krimserie-modellen» (eller detektive-modellen)¹ er karakteristisk for film i kommersielt fjernsyn der reklamen ligger mellom programmene. Den første spenningsstoppen er et forsterket anslag som skal fange publikums interesser etter reklamepausen, da mange seere erfaringsmessig skifter kanal: Her er det virkelig på sin plass å snakke om en «hook».

Konflikten spilles ut direkte og får gjerne karakter av et mysterium eller en hemmelighet. Etter det kombinerte anslaget og konfliktpresentasjonen, trappes spenningen ned på et lavere nivå, for langsomt å stige igjen mot en sen kulminasjon, som markerer løsningen på mysteriet. Handlingen avsluttes ofte brått, uten ytterligere resolusjon eller epilog. Hensikten med denne formen for avslutning er å føre tilskuerne direkte inn i neste reklamepause. Se kopieringsoriginal 53.

«Såpeopera-modellen» kjennetegner serier i kommersielt fjernsyn med reklamepauser innimellom i hvert enkelt program. Handlingen brytes opp i en rekke parallelle forløp, hver med en serie dramatiske mini-høydepunkt. Når ett forløp har nådd en (foreløpig) kulminasjon, klippes det til en annen parallellhandling, som så føres fram til sin neste kulminasjon.

Slik fortsetter handlingsmønsteret fram til slutten av episoden, som gjerne inneholder en særlig spennende scene. Denne «cliffhangeren» skal gjøre publikum nysgjerrige nok til å slå over til serien neste uke for å finne ut hvordan det går. Dette dramaturgimønsteret er spesialtilpasset blant annet kommersielt fjernsyn, og har sin fordel for tv-mediet ved at reklameinnslag kan legges inn etter en hvilken som helst spenningstopp underveis i episoden².

Men også innenfor kinofilmen finner vi selvstendige dramaturgiformer som avviker fra Hollywood-modellen. Det tales både om tilstands-dramaturgi og om sneglehusdramaturgi, og teorier om en særskilt kvinne-dramaturgi har også vært lansert. Slike modeller har særlig filmer med et mindre tydelig kommersielt underholdningspreg. Flere filmskapere prøver bevisst å pløye ny mark når det gjelder film-dramaturgi. Det fins mange blandings-former for dramaturgi, særlig gjelder dette for seriøse filmer og eksperimentelle filmer. Flere nyere filmer har relativt komplisert oppbygning med brutt kronologi, sirkelkomposisjon og sammenvevde handlingsmønstre. Mens de typiske Hollywood-filmene har den ytre handling i sentrum, fokuserer såkalt modernistisk film på indre psykologisk handling og utvikling.

Filmens sjangre

Vi har to hovedsjangre for film: Fakta og fiksjon. Faksjon er en blandings-form av disse. Faktastoff er alt som omhandler virkelige hendelser, fiksjon er alt oppdiktet stoff – og faksjonsfilmer blander sant og oppdiktet stoff.

Rekonstruksjoner til film av virkelige hendelse er faksjon. Innenfor fiksjons-filmer finner vi en rekke undersjangre, så som drama, komedie, grøsser osv.

En sjanger er en stilltiende avtale mellom filmskapere og publikum. Når vi kjenner en films sjanger, går vi til filmen med visse forventninger. For at vi skal ha en pekepinn om hva vi kan forvente oss av en film, setter film-leverandørene og filmkritikerne sjangermerkelappene på. Skal vi for eksempel se en komedie, vet vi omtrent hva vi kan forvente – på samme måte om vi vil se en thriller. Men i enhver film fins elementer fra forskjellige sjangre. De fleste filmer har likevel flest kjennetegn fra én spesiell sjanger og kan derfor sjangermerkes.

Sjangergrensene er flytende, og det er ikke alltid lett å plassere en film i sjanger. Elevene kan selv forsøke å sette opp et sjangerskjema eller de kan prøve å fullføre, endre og legge til i sjangerskjemaet som føler under:

Fakta		Fiksjon		Modernistisk
Dokumentar	Komedie	Melodrama	Tragedie	Avant-garde
– natur	– slapstick	– drama		
– reiseskildring	(slå-/falle-komedie)	– musikal		
– informasjon	– romantisk	– thriller		
– skrekkfilm	komedie			
– road movie				
– kriminalfilm				

¹ Betegnelse er ikke allment kjente eller alminneligi bruk, men valgt for å forsøke å aktualisere og eksemplifisere modellene og deres funksjoner.

² De nevnte modellene har flere kjennetegn og karakteristika enn de som det gjøres rede for her. Hensikten med denne forenklete framstillingen er i første rekke å illustrere hvordan særskilte dramaturgiformer utvikles for bestemte typer medier.

Hensikten med dramaturgianalyse

Analyse av filmfortellingens oppbygning kan hjelpe oss til å få et innblikk i hvordan og hvorfor vi lar oss engasjere og rive med av handlingen i en film.

Første skritt i en analyse av dramaturgien i en film vil derfor være å skaffe rede på hva som faktisk skjer i filmen og i hvilken rekkefølge hendelsene kommer (kronologisk eller manipulert). Til dette er en sekvensliste et svært egnet hjelpemiddel.

I sekvenslisten fører vi opp en kort, stikkordpreget beskrivelse av hvert nytt handlingsavsnitt i den rekkefølge de presenteres i fortellingen. Bruker vi video til analysen, kan vi også notere varigheten av hver sekvens ved å bruke stoppeklokke og/eller uret på videospilleren.

Sekvenslisten kan i neste omgang danne grunnlag for å tegne filmens spenningskurve, eller vi kan forsøke å lese oppbyggingen av handlingen direkte ut av listen.

Hele heftet *Med film på timeplanen* kan fås ved henvendelse til Norsk Filminstitutt, Skolefilmutvalget.

Dogmefilm av av Inga Therese Skalmeraas

Våren 1995 lanserte en gjeng danske filmkamerater manifestet «Dogme 95». De ønsket med dette å gjøre opprør mot den etablerte amerikanske filmen. Anført av Lars von Trier og Thomas Vinterberg ønsket de å redde filmen. De gikk ut mot illusjonen i den amerikanske filmen. Selv mente de at Dogme 95 ikke var illusjon. De reagerte også mot den franskinspirerte auteurtradisjonen som kan spores tilbake til ny-bølgefilmene i 1950- og 1960-årene. Disse ble sett på som borgerlige romantikere.

Sammen med manifestet lanserte de «Kyskhetsløftet» (The Vow of Chastity). Dette er ti regler for hvordan filmingen skal gjøres. I forkortet versjon er de som følger:

- 1 Opptakene skal foregå på location. Props må ikke medbringes.
- 2 Lyden må ikke produseres atskilt fra bildet eller motsatt.
- 3 Kameraet må være håndholdt. Kameraet skal være der filmen er, ikke motsatt.
- 4 Filmen må være i farger. Ekstra belysning er ikke tillatt.
- 5 Optisk arbeid og filtre er forbudt.
- 6 Filmen må ikke inneholde overflatisk action.
- 7 Tidsmessig eller geografisk fremmedgjøring er ikke tillatt. Filmen foregår her og nå.
- 8 Sjangerfilm er ikke akseptert.
- 9 Filmformatet må være 35 mm.
- 10 Regissøren må ikke krediteres.

I tillegg lover de som regissører å se vekk fra personlig smak. Det overhengende målet er å frambringe sannheten i karakterene og settingene, og se vekk fra god smak og estetiske hensyn.

Filmhistorisk sett er det ikke noe nytt at det fins grupper som gjør opprør mot de etablerte filmsystemene. Filmforskeren Catherine Fowler trekker fram at opprørsbevegelser, som Dogme 95, trekker på veksler fra ulike filmepoker, f.eks. italiensk neorealisme og fransk nybølge.

De fire første dogmefilmene, *Festen*, *Idiotene*, *Mifunes siste sang* og *The King is Alive*, er alle danske. De fikk stor oppmerksomhet og ble rost av kritikkerne. Dette førte til at en rekke filmskapere fra ulike land ønsket å lage film med Kyskhetsløftets lover. På den offisielle nettsiden til Dogme 95, www.dogme95.dk, kan man på lista over filmer som har blitt sertifisert som dogmefilmer, finne filmer fra alle verdensdelene. Også Norge har sin film med, *Dogme #19 Når nettene blir lange* av Mona J. Hoel, fra 2000.

Etter hvert ble det rettet kritikk mot dogmeprodusentene. Etter suksessen med filmene fikk filmskaperne mer penger mellom hendene. Thomas Vinterberg lagde i 2003 *It's all about Love*. Der ble det ikke spart på effektene. Her gikk han mot så mye av det han selv sto for i Dogme 95, og det ble da stilt spørsmål om det hele bare var tull, eller et PR-stunt.

Thomas Vinterberg uttalte i 2000 at Dogme 95 startet som et forsøk på å skape energi og opprør, men når dette blir akseptert dør det. Anthony Dod-Mantle, som har vært fotograf på *Festen*, *Mifunes siste sang* og *Julien Donkey Boy*, uttalte i et intervju med Cinema Neuf i 2004 at dogmeperioden minnet han på nødvendigheten av forandring. Den var en påminnelse og en provokasjon for dem som jobbet med den. Men i det dogme ble en institusjon, var den død. Våren 2005 var dogmefilmen død.

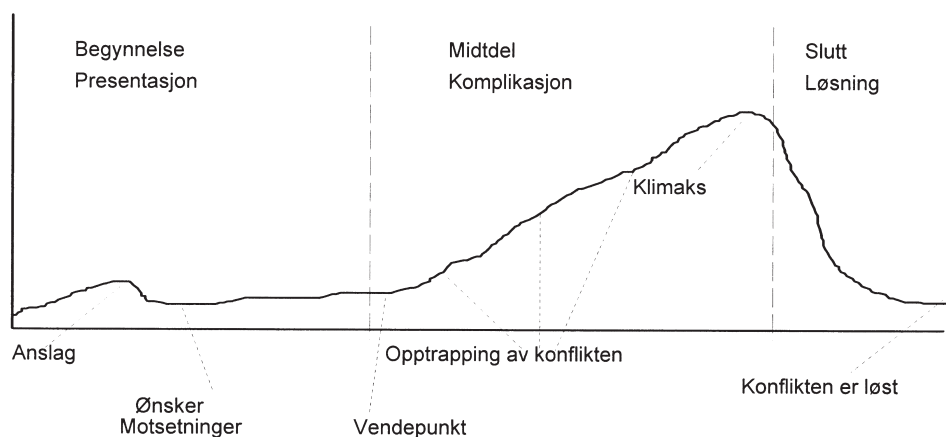
Etter ti år la Lars von Trier ned prosjektet. Men det betyr ikke at det ikke kan komme nye dogmefilmer eller nye filmopprør.

Tredelingen i filmer

Aristoteles beskrev fortellingens tre deler: en *begynnelse* (introduksjonsfasen) – en *midtdel* (komplikasjonsfasen) – en *slutt* (sluttfasen).

I en «typisk amerikansk film» vil vi ofte kjenne igjen denne oppbygningen. Derfor er denne modellen også blitt kalt Hollywood-dramaturgi. Vi ser at den grunnleggende oppbygningen av en god fortelling ikke er så forskjellig fra litteratur til film. De viktigste forskjellene er selve mediet. Novellen leser vi i en bok, mens filmen ser vi på et lerret. Derfor bruker forfatteren og filmskaperen forskjellige virkemidler. Forfatteren har teksten og språket. Filmskaperen har bildet og lyden. Men oppbygningen i tre deler er som regel den samme for begge.

Kurven under kan beskrive utviklingen i handlingen i både noveller og filmer.

Som du kan se på figuren over, består hoveddelene også av mindre deler. *Begynnelsen/presentasjonen* innledes ofte med et *anslag*. Det gjelder særlig på film, men også i tegneseriefortellinger og noveller. Der vil du se at det første avsnittet alene er en liten dramatisk topp. Anslaget skal fortelle noe om hva slags fortelling du kan vente deg, og hva den kommer til å handle om. Ved å fortelle om ønsker og motsetninger (hindringer) beskriver resten av begynnelsen *temaet* og presenterer *konflikten(e)*. Hvem er mot hvem? I *midtdelen* kjemper motstanderne mot hverandre, ofte i flere *konfliktsituasjoner*. Les «Kongsdottera som ingen kunne målbinde» fra det punktet Askeladden kommer inn. Der vil du se en konsentrert spenningsopptopping hvor hver replikkveksling er en liten konflikt. Vi vet hele tiden at til slutt må en gi seg.

Noen ganger vil vi oppleve flere *vendepunker* i en fortelling. Det er når noe avgjørende nytt skjer som gir fortellingen en ny retning, og spenningen øker. Et sted i utviklingen av en historie skjønner vi at et endelig oppgjør ikke er til å unngå, og at bare én kan vinne. Det punktet hvor vi forstår at vi står overfor det endelige *vendepunktet*, leder raskt fram til det endelige oppgjøret, som vi kaller *klimaks* (høydepunkt). Det siste vendepunktet kalles ofte «point of no return», altså ingen vei tilbake. Konflikten får en *løsning*. Når seieren er et faktum, faller alt på plass, og roen senker seg. *Slutten* viser hvordan livet går videre i ny harmonisk ro.

Filmanalyse

Hva kan du se etter?

Vi skal se etter det vi kaller *virkemidler*: Filmens språk og grammatikk. Derfor tar vi først for oss noen viktige filmatiske virkemidler. Denne oversikten kan du bruke når du virkelig vil gå i dybden og analysere en film. Går du systematisk gjennom en film for å se hvor mye og hvordan disse virkemidlene er brukt, vil du kunne si mye om hvorfor filmen er god eller dårlig.

Bildeutsnitt er et virkemiddel. Det kan du lese om i kapitlet «Tegneserier». Vi bruker de samme betegnelse om film.

I. Tid

Faktisk tid er den tiden fortellingen spenner over. Handlingen i filmfortellingen tar f.eks. ett år av en persons liv.

Dramatisk tid: Den tiden selve filmen tar, f.eks. to timer.

Psykologisk tid: Som regel blir tiden komprimert ved at vi gjør hopp i handlingen. Vi kan allikevel føle at det er gått ett år selv om vi har sittet i kinosalen i bare to timer.

Men i enkelte spenningsscener kan tiden trekkes ut på filmen slik at den faktisk er lenger enn i virkeligheten. I virkeligheten tar det for eksempel 30 sekunder å hindre en bombe i å smelle. Allikevel bruker filmen over ett minutt på å beskrive hendelsen. Det blir ekstra spennende når tiden trekkes ut. Vi blir utålmodige etter å få en løsning.

II. Scenografi, maske, casting

Hvordan miljøet i filmen er bygd opp har ofte stor betydning for hvordan vi oppfatter personene og handlingen.

Scenografien kan være virkelige steder eller i studio, ute eller inne. Stedet (location) kan brukes direkte eller være tilpasset. I studio er ofte scenografien bygd opp fra grunnen. Det kan være hjørnet av et rom eller en hel gate.

Rekvisittene er alle gjenstandene som er nødvendige for at miljøet skal virke troverdig og gi de riktige signalene til tilskueren.

Maske er klær og sminke. I film er det viktig at det ytre viser personens indre (karakteren) og passer til tiden handlingen foregår i. I en tenkt ungdomsfilm fra en storby i 2006 er det viktig at ungdommene bruker de klærne som passer i det miljøet som blir beskrevet.

Casting (rollene) er ofte en lang prosess under planleggingen av filmen. Hvem skal ha de forskjellige rollene? Det gjelder å finne skuespillere som «ser ut som rollen» de skal spille.

III. Dramaturgi

Hvordan er filmfortellingen bygd opp? Er fortellingen *kronologisk* (ordnet i tidsrekkefølgen)? Er det mange *tilbakeblikk*? Begynner fortellingen

med begynnelsen? Begynner den midt i fortellingen? Begynner den med slutten? Hvordan er scenene ordnet slik at filmen blir spennende/interessant? Er det en tydelig begynnelse, midtdel og slutt? Hvilken virkning har *vendepunktene* i filmen? Har filmen et *høydepunkt/klimaks* i form av en oppgjørsscene mellom to stridende parter? Er *konfliktene* i filmen tydelige? Har vi to parter som er i konflikt med hverandre fordi de har forskjellige mål som ikke kan forenes, eller er det en indre konflikt/et vanskelig valg en av personene kjemper med?

IV. Bildeformat

Vi snakker i hovedsak om to formater: normalformat og bredformat. *Normalformatet* (3:4) kan sammenliknes med en vanlig (gammeldags) tv-skjerm. *Bredformatet* (9:16) er det formatet som langt på vei er blitt det vanlige formatet nå både på kino og tv. Siden normalformatet er på vei ut, skal vi konsentrere oss om bredformatets fordeler.

Parallell informasjon: I bredformatet kan mye foregå samtidig. I en del av bildet foregår handlingen, mens tilskueren samtidig får god informasjon om miljøet i andre deler av bildet.

Dybdefokus: Mens vi konsentrerer oss om det som er i fokus, kan et nytt opptrinn bygge seg opp i bakgrunnen i den andre kanten av bildet. Og kamera kan gradvis ta neste scene inn i den videre handlingen.

Dybdefokus er også ofte brukt i intervjusituasjoner der vi ser bakfra over skulderen til intervjueren og mot intervjuobjektet dypere inn i bildet. Vi sier at intervjueren er anskåret fordi vi bare ser en del av henne i bildet.

Bredformatet gir flere muligheter for å komponere bildene slik at bildets helhet kan skape mening uten at kamera blir flyttet.

Derfor er det heller ikke nødvendig å klippe så ofte. Filmen får et rolligere preg.

V. Kameraføring

Tilting: Kameraet står fast på stativ og vippes opp eller ned. Vippes det opp vil bildet bli undervinklet, og vi kaller det ofte froskeperspektiv. Vippes kameraet nedover vil bildet bli overvinklet, noe vi kaller fugleperspektiv. Undervinklet kamera på en person gir personen ekstra styrke og makt, mens det motsatte vil skje om vi ser en person ovenfra.

Panorering: Kamera står fast på stativ og vris sidelengs i sakte bevegelse over et landskap, eller for å følge en bevegelse.

Kjøring: Kameraet står på en vogn som triller på hjul eller skinner. Kameraet kan følge en bevegelse i en parallell bevegelse. Kameraet kan også være festet i en kran og bevegges høyt opp og «se» i fugleperspektiv og nesten bevege seg som en fugl.

Subjektivt kamera: Av kameraets bevegelser og sammenhengen skjønner tilskueren at vi ser gjennom øynene til en bestemt person – en effektiv bruk av kamera som hjelper tilskueren til å leve seg inn i situasjonen.

VI. Lyd

Lyd er mye viktigere i film enn du kanskje har tenkt over. Og lyd brukes på flere forskjellige måter: dialog, kommentar, reallyd, effektlud og musikk.

Dialog: Samtale mellom personene i filmen.

Kommentar: Av og til har filmen en usynlig fortellerstemme (voice-over). Det kan være en vi aldri ser, men også en av karakterene som forteller om seg selv, f.eks. i tilbakeblikk.

Reallyd: Miljølyden som naturlig hører hjemme i bildet, trafikk, brus fra en elv, skritt i en trapp, dør som lukkes osv.

Effektlud: Lyd som skal forsterke lydbildet. Lyden hører kanskje ikke hjemme i bildet, men det kan også være en del av miljølyden som forsterkes ekstra for at akkurat den skal tre tydelig fram i hele lydbildet. Vi kan f.eks. høre pusten til en person som haster gjennom en folkemengde.

Musikk: Følger handlingen i filmen for å sette tilskueren i den rette stemningen. Musikk kan være trist, glad, aggressiv, rytmisk suggerende osv.

Fravær av lyd kan i enkelte scener gi særlig sterk effekt.

Hva fant du?

Vi har allerede foreslått en metode for å lage en opplevelsesanalyse av en film. Nå skal vi analysere filmens bruk av virkemidler. I en fylldig analyse vil vi slå sammen begge disse måtene å analysere filmer på, og det kan være grunnlag for å skrive en *omtale* eller *kritikk* av filmen.

Se filmen med stor oppmerksomhet. Dette er kanskje andre gangen du ser filmen. Det kan være en fordel, for nå skal du konsentrere deg og skrive underveis.

Skriv stikkord for hver sekvens (sekvensliste), slik at du kan huske dem i riktig rekkefølge.

Noter når du mener et virkemiddel blir brukt på en særlig betydningsfull måte i filmen. Du kan ikke notere alt, da får du skrivekrampe.

Etter å ha sett filmen prøver du å svare på disse spørsmålene:

Hvem er motstandere i filmen?

Hva er det de vil?

Hva er hovedkonflikten i filmen?

Er det flere mindre konflikter i filmen? (Som regel er det det.)

Hvilket miljø beskriver filmen?

Hvordan er filmen bygd opp? (Dramaturgien.)

Har filmen et tydelig vendepunkt («point of no return»)?

Hva er filmens høydepunkt?

Er filmen tydelig delt inn i anslag, presentasjon, konflikt, løsning og avslutning?

Er filmen kronologisk fortalt eller hopper den i tid, f.eks. med mange tilbakeblikk.

Forandrer hovedpersonen(e) seg? Hvordan?

Er en av karakterene «stemmen» til filmskaperen, tror du?

Hva kan du si om fotograferingen av filmen?

Hva kan du si om scenografien?

Hva kan du si om lyden?

Har musikken spesiell betydning i denne filmen? I så fall, på hvilken måte?

Er skuespillerne troverdige? Spiller de godt?

Når filmen er analysert, kan en eller flere av disse oppgavene gjøres:

Muntlig

Legge fram resultatet for gruppa (foredrag)

Lag en paneldebatt om filmen

Lag et intervju med en filmanmelder som har sett filmen

Lage et radioinnslag om filmen

Lage et tv-innslag om filmen

Skriftlig

Skrive en omtale til et filmmagasin

Skrive en filmkritikk til en avis

Filmen – sprekere enn noen gang

1 Teknikk i forandring

Det blir stadig lettere og billigere å ta opp film og redigere film. På hvilken måte kan det komme til å påvirke produksjonen av kinofilm i nærmeste framtid, tror du? Diskuter

2 Vold i film

Det er ganske stor enighet om at film er et sterkt medium med stor påvirkningskraft. Mange er redde for at sterke voldsscener og dristige sexscener har en negativ påvirkning på ungdom. Hvordan tror du dette har utviklet seg, siden filmens barndom for over 100 år siden? For å finne bakgrunnsstoff kan du søke på Medietilsynet på internett: <http://film.medietilsynet.no/Film/Historikk>

3 Se på maleriet «Store tanker» på side 117 i *På norsk NÅ 1*.

Bruk god tid på å studere bildet, merk deg detaljer, og beskriv det du ser. Hvordan er fargene og formene brukt?

Hvilke tanker gir dette bildet deg?

Har du noen gang følt at du har hatt så store eller mange tanker at du ikke har greid å uttrykke dem for andre? Hvordan følte det? Hva gjorde du med det?

4 Fire enkle øvelser med videokamera.

Alle øvelsene klippes i kamera. Det vil si at planen for opptakene må være klar før kameraet skrus på. Kameraet skal stå i *standby* mellom hver takning. Kameraet skrus av når alle takningene er tatt eller når tiden er ute.

Øvelse 1: SUBJEKTIVT KAMERA

Tenk deg at kameraet er en baby i vogn, en hund, et speil, et maleri, en pc-skjerm, et tv osv.
eller

Et sekvensforslag: Skummel person angriper intetanende person bakfra. Hoveddelen skal bestå av bevegelig kamera som har angriperens perspektiv.

Bli kjent med kamera. Bruke fantasien.

Øvelse 2: FILMROMMET

Filmskaperen må lage en illusjon om en egen virkelighet, et landskap, et filmrom, et univers...

Øvelsen her består i å sette sammen rom og miljøer på en annen måte enn virkeligheten. Den enkleste måten å skape en slik illusjon på, er å la en person gå gjennom en dør og klippe personen inn i et annet «rom» enn det hun faktisk går inn i.

Se muligheter for å manipulere tilskueren. Bruke fantasi og kombinasjonsevne.

Øvelse 3: BILDEBREV

Tenk deg at du har en brevvenn i USA. Brevvennen din har bedt deg om å vise ham/henne skolen din og omgivelsene i levende bilder. Du er opptatt av at brevvennen skal få et så godt inntrykk som mulig.

Lag en video på 3–5 minutter.

To varianter:

Du kan skildre med kommentarer, og kanskje legge inn noen korte intervjuer med både voksne og barn. Planlegg nøye hvilke bilder du vil ta før du setter i gang.

Lag hele filmen uten lyd. Ingen kommentarer. Ingen miljølyd. La bildene tale for seg.

Øvelse 4: EN PÅSTAND

Du skal uten lyd la bildene fortelle eller påstå noe.

Eksempel: Ungdommer er late

Jenter er sterkere enn gutter

Gutter er klokere enn jenter

Finn på andre påstander selv.

De som ser filmen for første gang vet ikke hvilken påstand det dreier seg om. De skal gjette, og du får et mål på hvor godt du har fått til filmen.

Medier

Innledning

Vi viser til felles forord for kapitlene «Sammensatte tekster», «Filmen – sprekere enn noen gang» og «Medier» (side 203).

I dette kapitlet tar vi for oss mediene som er midt i elevenes hverdag: radio, tv, mobiltelefon og internett. Vi ber elevene se på sin egen mediehverdag ved å presentere dem for en del utforskende oppgaver. Vi ønsker å øke deres bevissthet om den enkle og raske kommunikasjonen som de ser på som selvfølgelig. Hvordan former det hverdagen og livene våre?

Grunnstamme i disse oppgavene er:

UNDERSØKE ➡ DISKUTERE/ANALYSERE ➡ PRODUSERE

Når vi ber elevene ta opp lyd, for eksempel til et radioinnslag, foreslår vi ikke hva slags medium de skal bruke. Det er så mange forskjellige måter å ta opp lyd på, så det overlater vi til elevene og læreren: «noe som kan ta opp lyd». Men lyden bør lett kunne kopieres og redigeres.

TV-serier (analyse av forskjellige seriemodeller) og internett (lage nettside) tar vi bredere opp i *På norsk NÅ 2* og *På norsk NÅ 3*.

Om medier

Tv-serier er en sjanger som kommer fra amerikansk fjernsyn.

Programmene har fast rollebesetning og samme miljø fra episode til episode. På amerikansk fjernsyn sendes episodene i «prime time» som er tiden fra 20 til 23 om kvelden, for da er seertallene størst og reklameinntektene for tv-selskapet størst.

Seriene kan deles inn i flere grupper, f.eks. western, krim, drama, komedie, familie m.fl.

Såpeoperaen stiller i en gruppe for seg. Denne sjangeren har røtter tilbake til radioens glanstid i USA i 1930-årene. Det var hørespillserier betalt av såpeprodusenter, derav navnet. Hørespillene var beregnet på hjemmeværende husmødre og ble sendt på formiddagen. I 1950-årene ble de første såpeseriene lagd for tv. Det faste persongalleriet er vanligvis større enn i andre serier, og det dreier seg for det meste om intriger hvor penger og kjærlighet er viktige ingredienser. Konflikter oppstår og løses kontinuerlig. Hver episode er også en slags mosaikk av hendelser. På samme tid kan en konflikt være i ferd med å oppstå, mens en annen er på sitt heteste og den tredje er i ferd med å bli løst. Nysgjerrigheten til seeren må vedlikeholdes hele tiden. Såpeserier kan gå i årevis, og personer forsvinner og nye dukker opp.

Tv-seriemanus

Også de enkleste tv-serier er diktet og skrevet ned i form av et filmmanus. Og et filmmanus gjennomgår en lang prosess før det blir film av det. Det er som regel mange som er med på å utarbeide et filmmanus. På kopieringsoriginal 50, side 239 er et kort utdrag fra et slikt filmmanus fra den norske såpeserien «Hotel Cæsar».

SCENE 592:8 – TOPPETASJEN – DAG 2 – 1.30

NINNI
JULIE
HUGO

Ninni får vite at Colosseum er lagt ned. Sjokk for Ninni.

Hugo pratet med Astrid om malingen.

Hugo står fremdeles og maler. Ninni og Julie kommer inn. De går bort til Hugo og ser på bildet han maler.

• JULIE
Så nydelig.

• HUGO
Kan du ikke finne fram malesakene dine, du også, da? Så kan vi jobbe litt sammen?

• JULIE
Ja, det gjør jeg gjerne etterpå.

Ninni legger en arm på Hugo.

• NINNI
Du burde ikke hvile deg litt, da? Du ser sliten ut.

• HUGO
Nå høres du akkurat ut som mor.

• NINNI
Det er vel ikke det dummeste?

Hugo smiler til henne.

- HUGO
Forresten, mor snakket om Georgs hotell-
planer, Colosseum-hotellet. Hvorfor er det
ingen som følger opp det?

Ninni snur seg forskrekket mot Julie.

- NINNI
Colosseum! Hva er det som har skjedd med
Colosseum-prosjektet?

- JULIE
Det er lagt ned.

- NINNI
Lagt ned? Det var jo Georgs drøm!

- JULIE
Ja, men det skjedde så fryktelig mye, og vi
holdt jo på å gå konkurs.

- NINNI
Da må vi ta det opp igjen! Vi kan jo ikke gi
opp Georgs visjon!

OPPGAVER OM TV-SERIER

Klassen gjør seg kjent med en del tv-serier først ved å nevne titler og snakke litt om dem. Målet er at klassen skal finne en felles serie som alle skal studere ganske nøye.

Her er et forslag til framgangsmåte:

A Velg serie

Skriv opp på tavla alle tv-serier elevene i klassen kommer på. Lag en liste over alle seriene som forslås.

Velg ut en serie som flest i klassen ser eller ønsker å se. Gjør det ved avstemning.

B Arbeid med valgt serie

Se minst en hel episode, helst flere.

Hvem handler serien om? (*alder, kjønn, elev, student, yrkesaktiv, datter/sønn, mor/far osv....*)

Hvilket miljø blir beskrevet? (*ungdomsmiljø, familie, overklasse, vanlige folk, yrkesmiljø osv....*)

Hvilke underholdende virkemidler (konflikter) dominerer i serien? (*situasjonskomikk, tårer, spenning, trusler, grøss, vold, action, osv....*)

Består serien av en liten gruppe faste karakterer (personer) som havner i mange forskjellige situasjoner, eller er det mange personer og flere parallelle historier.

Hvor mange enkeltfortellinger (avsluttede hendelser) består episoden av? Kan du kjenne deg selv igjen i noen av dem?

Hvordan begynner og hvordan slutter en enkeltepisode?

Du skal nå se systematisk på personer, steder og konflikter i serien din:

- *en karakteristikkliste* over alle viktige personer i klassens serie
- *stedsbeskrivelse* av det miljøet personene opptre i
- *konfliktbeskrivelse* over de problemene personene må løse

Lag en karakteristikkliste.

Lag stedsbeskrivelser.

Beskriv noen typiske konflikter personene møter.

Større oppgaver

- I Når dere er blitt kjent med *personene*, *stedene* og *konfliktene*, kan dere gi hverandre utfordringer ved å gi en person et problem de andre personene i serien må forholde seg til. Hvordan reagerer de? Hva skjer? Skriv episoden/scenen. Les den opp, eller øv den inn og spill den for de andre i klassen.

- 2 Gjør det samme som over, men med «fasit». Fra en episode klassen ikke har sett, velger læreren eller en eller få elever i klassen ut en konflikt som faktisk har oppstått i en episode. Klassen får den fortalt og skriver ned reaksjonene til personene og hvordan konflikten utvikler seg. Sammenlikn med den innspilte episoden etterpå.
- 3 Hva slags type serie har dere valgt? (komi, drama, science fiction, action, actionkomedie, grøss, osv....) Beskriv punktvis hva som er typiske trekk ved klassens serie.
- 4 Ta fram igjen den første fullstendige lista dere lagde over alle serier klassen ser på. Grupper dem i fem–seks grupper. Lag en kort beskrivelse av hver gruppe.

En modell: «Friends»

«Friends» er en situasjonskomedie (sit-com) fra USA som ble produsert og sendt i perioden 1994 til 2004.

Dere kan også bruke disse oppgavene som modell hvis dere vil studere og leke med andre serier av denne typen. Dette bygger på tidlig episode.

Innholdselementene i «Friends»:

PERSON

Chandler: barnslig, lat, «hyper», korttenkt, mistenksom

Joey: kul type, innbilsk, munter, tv-slave, barnslig

Ross: beskjeden, snill, romantisk, ordentlig, stiv

Rachel: omtenksom, fornuftig, sosial, stressa, trendy

Phoebe: naiv, sårbar, sprudlende, overtroisk, snill

Monica: perfeksjonist, rastløs, sær, følsom, ærlig

OPPGAVE 1

- a Hvilke dyr syns du de forskjellige karakterene her likner på?
- b Kjenner du noen personlig som likner på en eller flere av karakterene i serien?

PASS

Plass 1:

Chandler og Joey bor sammen i en leilighet. De har hvert sitt rom. To stressless-stoler og et digert tv-apparat.

Plass 2:

Rachel og Monica bor sammen i en leilighet. De har hvert sitt rom. Kjøkkenet er framtreddende. Stue med sofa og stoler. Stuen er i to avsatser.

Plass 3:

Leiegård. En trappegang i mørke farger. Leilighetene ligger rett overfor hverandre i gangen.

Plass 4:

«Sentral Perk». En kafé hvor de seks vennene ofte møtes. De sitter alltid i en sofa.

OPPGAVE 2

- a Hvordan er leilighetene utstyrt? Enkelt? Alminnelig/vanlig? Luksuriøst?
- b Hvorfor har serieskaperne valgt å sette personene inn i akkurat dette miljøet, tror du?

KONFLIKT

De seks karakterene i «Friends» møter stadig nye problemer som både skaper komiske, triste og dramatiske situasjoner.

OPPGAVE 3

- a Er problemene alminnelige og sannsynlige, eller er de helt usannsynlige?
- b Hvordan tror du serieskaperne tenker når de lager konflikter til denne og liknende serier?

OPPGAVE 4

Hvordan reagerer de andre hvis:

Chandler forteller at han er blitt forfremmet på jobben

Joey forteller at han har fått hovedrollen i en cowboyfilm

Ross forteller at han har en ukjent datter som er 10 år

Rachel forteller at hun har forelsket seg i en som er 20 år eldre

Phoebe forteller at hun er blitt gravid

Monica forteller at hun vil rydde hele huset istedenfor å dra på hyttetur

- 1 Diskuter hvordan den første reaksjonen til de andre vil være ut fra det du har fått vite om dem. Hvordan reagerer kule Joey? Hva sier fornuftige Rachel? osv.... Bruk personbeskrivelsene. Gjør først noen korte notater, og diskuter.
- 2 Lag en skisse/disposisjon til en episode. Tenk tredeling: begynnelse, midtdel, slutt.
  - a Velg en konflikt fra lista over og hvordan personen får vite om det.
  - b Hvordan møter din utvalgte person konfliktene når han/hun forteller de andre?
  - c Hvordan slutter episoden?
- 3 Skriv en av situasjonene som filmmanus.

En nyhetssak

Finn en nyhet som blir presentert i minst to forskjellige typer medier (tv, radio, internett, avis, ukeblad, magasin el. l).

- Hvor grundige eller hvor mye plass/tid bruker hver av dem på nyheten?
- Hvilken framstilling tror du mest på? Begrunn svaret ditt.
- Har du noen gang opplevd at en nyhet fra tv, radio, internett eller avis har vist seg ikke å stemme med dine opplysninger? Fortell og diskuter i klassen.
- Har noen i gruppa blitt intervjuet av en journalist og sett resultatet av intervjuet etterpå? Stemte alt med det som ble sagt?

Ei nyheitssak

Finn ei nyheit som vert presentert i minst to forskjellige typar medium (tv, radio, internett, avis, vekeblad, magasin eller liknande).

- Kor grundige eller kor mykje plass/tid bruker kvar av dei på nyheita?
- Kva framstilling trur du mest på? Grunngi svaret ditt.
- Har du nokon gong opplevd at ei nyheit frå tv, radio, internett eller avis har vist seg ikkje å stemme med opplysningane dine? Fortel og diskuter i klassen.
- Har nokon i gruppa blitt intervjuet av ein journalist og sett resultatet av intervjuet etterpå? Stemde alt med det som vart sagt?

OPPGAVER «MEDIER»

1 Fornuftig nettbruk

Diskuter Telenors «Kjøreregler på internett» som fins på side 133 i *På norsk NÅ 1*.

- Hvilke regler passer på deres situasjon?
- Savner dere noen regler?
- Kanskje gruppa kan lage sitt eget sett med regler som er tilpasset deres situasjon?

2 Beskrive bilde

Velg ett av bildene i kapitlet «Medier» side 120–133 i *På norsk NÅ 1*.

- Fotografi eller maleri?
- Er det et reportasjebilde eller et kunstbilde?
- Hva ser du?
- Er det tydelig og enkelt eller mange detaljer?
- Hvordan er farger og kontraster brukt?
- Hva opplever du når du ser det? Diskuter i klassen.

OPPGÅVER «MEDIA»

1 Fornuftig nettbruk

Diskuter Telenors «Køyrereglar på internett» som finst på side 133 i *På norsk NO 1*.

- Kva for reglar passar på den situasjonen de har?
- Saknar de nokre reglar?
- Kanskje gruppa kan lage sitt eige sett med reglar som er tilpassa den situasjonen de har?

2 Skildre eit bilete

Vel eitt av bileta i kapitlet «Medier» side 120–133 i *På norsk NO 1*.

- Fotografi eller måleri?
- Er det eit reportasjebilete eller eit kunstbilete?
- Kva ser du?
- Er det tydeleg og enkelt eller mange detaljar?
- Korleis er fargar og kontrastar brukt?
- Kva opplever du når du ser det? Diskuter i klassen.

Skriveverksted

Innleiing

I *Kunnskapsløftet* heiter det under kompetansemål for *Skriftlige tekster* at eleven skal kunne:

- lese og skrive tekster i ulike sjangere i, både skjønnlitterære og sakspreget på bokmål og nynorsk
- gjenkjenne de språklige virkemidlene humor, ironi, kontraster og sammenlikninger, symboler og språklige bilder og bruke dem i egne tekster

I *På norsk NO 1* har vi to verkstader, ein «Skriveverkstad og ein «Leseverkstad». Med desse metaforane ønskjer vi å vise at både lesing og skriving er handverk eller ferdigheiter/ dugleikar som ein kan øve opp, på same måten som ein lærer seg å skru motorar eller forme skulpturar.

Øving gjer meister!

Kapitlet «Skriveverkstad» gir mange tips og oppgåver som kan hjelpe eleven med å kome i gang med skriving. I dette kapitlet er hovedvekta lagt på å skrive forteljingar i ulike sjangrar, men desse ferdigheitene kan først vidare til skriving i andre teksttypar og sjangrar. Kapitlet må også sjåast i samanheng med kapitlet «TXT». Sakprosasjangrane vil vi arbeide meir systematisk med i *På norsk NO 2* og *3*, men det er viktig å setje sjangrar opp mot kvarandre for å finne typiske sjangertrekk. Dette kan ein også gjere på 8. klassesteg med utgangspunkt i tekstmaterialet i *På norsk NO 1* og *På norsk LES 1*.

I skriveverkstaden kan elevane prøve ut og leike seg med sjangrar, språkbilete, synsvinklar og andre verkemiddel. Skrivekompetanse har vi også omtalt i innleiingskapitlet til «TXT» der vi viser til *Skrivekompetansehjulet* (K.L. Berge, 2005).

Dersom det er behov for å utvikle elevanes skrivekompetanse på pc-en, kan kopieringsoriginalane som følger, nyttast.

Enkelt og oversiktlig

Hvordan bør du presentere en tekst du har skrevet på pc?

Det vil selvfølgelig variere. Forskjellige tekster krever forskjellig uttrykk (virkmidler).

Prøv å gjøre deg selvhjulpen ved å lære deg å bruke Hjelpfunksjonen.

Stram design

PROSJEKTOPPGAVER

Når du har skrevet en tekst på pc og skal gjøre den ferdig til levering, vil du gjerne at den skal se fin ut. La oss si du har skrevet en oppgave om radio og tv. Og i utgangspunktet kan noen avsnitt av teksten din se slik ut:

Bilderøret

Et bilderør er den komponenten i et fjernsyn eller en monitor som viser bildet.

Det er lagd av glass, og har fasong omtrent som en firkantet trakt, som er lukket i begge ender slik at det danner en lufttett beholder med et vakuum på innsiden. Den lukkede, brede enden av «trakten» er skjermen. Her dannes bildet ved at en kontinuerlig stråle av elektroner, som skapes og styres i «traktens» smale ende, «sveiper» fram og tilbake over skjermen. Skjermens innside er belagt med et stoff som lyser opp når elektronstrålen treffer det. Ved å variere strålens intensitet, skapes mørke og lyse partier forskjellige steder i bildefeltet.

En lang, løpende tekst kaller vi en *brødtekst*. Her ser alt ut som ren brødtekst. Du vil gjerne få fram innholdet tydeligere og gjøre teksten mer oversiktlig.

Overskriften

er det første viktige signalet. Overskriftene kan ha flere nivåer, vanligvis to eller tre. De forteller kort hva brødteksten under handler om og derfor bør den skille seg ut slik at den er lett å få øye på. Vanligvis gjøres det med **fet** skrift som er **litt større** enn brødteksten.

Hvis du skal skrive en forholdsvis lang og omfattende prosjektoppgave er det sannsynligvis nok med to overskriftnivåer:

- 1 Tittelen på oppgaven kan være forholdsvis stor og som du godt kan lage i Word Art el.l.
- 2 Mellomoverskrifter foran hvert avsnitt som er markert med blanke linjer

Med to overskriftnivåer kan teksten se slik ut:

Fjernsynet

Fjernsynet

Bilderøret

Et bilderør er den komponenten i et fjernsyn eller en monitor som viser bildet.

Det er lagd av glass, og har fasong omtrent som en firkantet trakt, som er lukket i begge ender slik at det danner en lufttett beholder med et vakuum på innsiden. Den lukkede, brede enden av «trakten» er skjermen. Her dannes bildet ved at en kontinuerlig stråle av elektroner, som skapes og styres i «traktens» smale ende, «sveiper» fram og tilbake over skjermen.

Elektronstrålen

Skjermens innside er belagt med et stoff som lyser opp når elektronstrålen treffer det. Ved å variere strålens intensitet, skapes mørke og lyse partier forskjellige steder i bildefeltet.

Med tre overskriftsnivåer kan den se slik ut:

Etermediene

Fjernsynet

Bilderøret

Et bilderør er den komponenten i et fjernsyn eller en monitor som viser bildet.

Det er lagd av glass, og har fasong omtrent som en firkantet trakt, som er lukket i begge ender slik at det danner en lufttett beholder med et vakuum på innsiden. Den lukkede, brede enden av «trakten» er skjermen. Her dannes bildet ved at en kontinuerlig stråle av elektroner, som skapes og styres i «traktens» smale ende, «sveiper» fram og tilbake over skjermen.

Elektronstrålen

Skjermens innside er belagt med et stoff som lyser opp når elektronstrålen treffer det. Ved å variere strålens intensitet, skapes mørke og lyse partier forskjellige steder i bilde.....

Radioen

Radiobølger

Når en radiobølge går gjennom en ledning, forårsaker denne en elektrisk spenning som kan bli omformet til lyd eller andre signaler som bærer med seg informasjon. Selv om vi bruker ordet radio for å beskrive dette fenomenet, så er alle sendingene som vi kjenner som fjernsyn, radio, radar og mobiltelefoner alle innenfor radiofrekvensene.

Hvem var oppfinneren?

Hvem som var den originale oppfinner av selve radioen er usikkert. Det påstås at Nathan Stubblefield oppfant radioen før både Tesla eller Marconi. Også briten David Edward Hughes eksperimenterte tidlig med radio, men la arbeidet til side .....

Det vi kaller for brødteksten, er på en måte et nivå for seg selv. Men inne i denne kan vi gjøre understrekninger og uthevninger. Men ikke overdriv. I hovedsak har du tre varianter du kan bruke til å framheve ett eller flere ord: **Fet**, *Kursiv* og Understreket. Vi anbefaler deg å holde deg til fet eller kursiv og bruk understrekning bare i spesielle tilfeller. Hvis uthevningene er for mange og forskjellige, vil de begynne å konkurrere med hverandre og effekten svekkes.

Hvis navnene i en tekst er viktige, kan de stå i kursiv som i eksemplet under:

Hvem som var den originale oppfinner av selve radioen, er usikkert. Det påstås at *Nathan Stubblefield* oppfant radioen før både *Tesla* eller *Marconi*. Også briten *David Edward Hughes* eksperimenterte tidlig med radio, men la arbeidet til side ...

Hvis leseren skal lete etter et spesielt navn i teksten, er det lettere hvis det på en eller annen måte er framhevet. Men ikke overdriv. Det skal ganske lite til for å fange leserens oppmerksomhet mot det du vil framheve hvis du ikke overdriver med andre virkemidler samtidig.

Det er morsomt å eksperimentere seg fram til å gi teksten et **enkelt uttrykk** som **kommuniserer godt** med leseren.

Skrifttyper (fonter)

I eksemplene over har vi nesten bare brukt én skrifttype (font) og det er Times New Roman. Svært ofte er den satt opp som standard i de tekstbehandlerne som er mest i bruk. Men det fins et stort antall valgmuligheter. Denne teksten blir skrevet i et program som har en meny med 144 skrifttyper. Når du vil gjøre litt ekstra ut av teksten din og har så mange muligheter, kan du lett bli frustrert og gå deg bort i alle valgmulighetene. Du må gjerne eksperimentere med alle mulighetene. Men tenk på hvem som skal lese teksten din og hvor viktig det er for deg at innholdet ikke blir forstyrret av viltre sprell med fonter.

Når du skal levere tekster på skolen, presentere teksten i en publisasjon eller sende brev til ukjente personer, anbefaler vi deg å velge de mest vanlige skrifttypene. Du bør velge en *antikva* til brødteksten, der bokstavene står på små «fötter» slik som Times New Roman. Til overskriftene kan du velge enklere skrifttyper uten «fötter». De kalles grotesk, og Arial er en mye brukt variant.

FJERNSYNET

Bilderøret

Et bilderør er den komponenten i et fjernsyn eller en monitor som viser bildet.

FJERNSYNET

Bilderøret

Et bilderør er den komponenten i et fjernsyn eller en monitor som viser bildet.

FJERNSYNET

Bilderøret

Et bilderør er den komponenten i et fjernsyn eller en monitor som viser bildet.

Over ser du tre skrifttyper vi kan anbefale hvis du vil oppnå et stramt og enkelt design. Fra toppen er det: Times New Roman, Arial og Verdana. Og de kan godt kombineres. Både Arial og Verdana er fine som titler sammen med Times New Roman.

Tekstbryting

Under skal vi ta for oss plassering av illustrasjoner i tekst. Da benytter vi en funksjon som kalles Tekstbryting. I Word finner du den under Vis-menyen ► Velg: *Verktøylinjer* ► Velg: *Bilde*. Da åpner du en liten verktøylinje. Der finner du knappen: *Tekstbryting*. Klikk på den og du finner en rekke muligheter for å plassere illustrasjoner i tekst.

Illustrasjoner

Med illustrasjoner kan du gjøre teksten litt mer spennende og informativ. Tekst og bilde danner en helhet – en sammensatt tekst. Med illustrasjon mener vi bilde, tegning og diagram.

Når du skal plassere en illustrasjon i en tekst, må du tenke på om den skal være frittstående eller trekkes mer inn i teksten. Det er mange måter å gjøre dette på. Du må også tenke på om det er nødvendig med egen tekst til illustrasjonen.

I åpen plass

Lager du en åpen plass ved å lage et avbrudd i teksten, er saken forholdsvis enkel hvis illustrasjonen fyller mesteparten av plassen. Men er den mindre, må du tenke på om den skal plasseres mot venstre eller høyre marg, eller midt i. Hvor skal det være luft?

Start med å plassere illustrasjonen til venstre. Det vil som regel fungere godt. Og hvis det blir mye «luft» til høyre, vil det se pent ut om du spanderer luft over og under illustrasjonen også. Skal du ha tekst til illustrasjonen, må du sørge for at det er mer ledig plass under enn over, slik at teksten på en måte inngår som en del av illustrasjonen.

Omsluttende tekst

Du kan også få teksten til å omslutte illustrasjonen. I dette tilfellet må den stå enten helt til høyre eller helt til venstre, ellers vil linjene stoppe ved venstre kant av illustrasjonen og blikket må hoppe over den og fortsette lesingen ved høyre kant av illustrasjonen. Det vil gjøre lesingen tung. Men hvis du setter illustrasjonen midt på siden med omsluttende tekst på den ene siden og en frittstående tekst til illustrasjonen på den andre, kan det fungere greit.

Bildetekst

Bildetekst er som regel en egen funksjon på tekstbehandleren din. (I Word, som mange bruker, vil du finne denne funksjonen under Sett inn og Referanser.) Hvis ikke, anbefaler vi deg å bruke Hjelp-funksjonen.

Artikkel

Kanskje det er en artikkel du skal skrive. Hvordan bør den se ut?

Under ser du utdrag fra *Aftenposten Aften* 30. november 2005
Vi har presentert teksten på tre forskjellige måter. Alle tre løsningene er gode. Layout har mye med smak og vaner å gjøre.
Hvilken liker du best?

Eksempel 1

Dette er omtrent slik den så ut i avisa, og vi har brukt:

Tittel: Arial, 24 pkt.

Ingress: Times New Roman, 14 pkt.

Signatur: Times New Roman, 12 pkt., blokkbokstaver

Brødtekst: Times New Roman, 12 pkt., spalter, enkel linjeavstand, rett høyremarg, dialog markert med tankestrek

– I morgen åpner vi skole i Lahore

I over to år har norsk-pakistanske studenter i Oslo jobbet for å åpne skole for fattige barnearbeidere i Pakistan.

Av Wasim K. Riaz

Mer enn tre millioner barn mellom 5 og 14 år regnes som økonomisk aktive barnearbeidere i Pakistan. Med norsk hjelp kan 100 av barna nå bytte ut arbeidsklærne med skoleuniformer. – For to uker siden var vi i Pakistan. Da møtte vi flere åtte- ni år gamle barn som jobber i mur-

steinsfabrikker. Nå skal de få gratis skolegang, skoleuniform, legehjelp og stipend, sier Ummear Ahmed Khan. Han er leder for stiftelsen Diya, som står bak prosjektet. Khan studerer informatikk på Blindern og er en av initiativtakerne bak Diya. Med seg har han flere studenter med norsk-pakistansk bakgrunn. De samarbeider med en lokal organisasjon i Pakistan. Skolen som åpner i morgen, ligger i det fattige industriområdet Baghbanpura i millionbyen Lahore. Målet er å åpne flere skoler i hele landet.

Eksempel 2

Kanskje artikkelen skal presenteres i en annen sammenheng: i en skoleavis, en oppgave eller som et selvstendig dokument. Da kunne den for eksempel presenteres som de to forslagene under:

Tittel: Arial, 24 pkt., midtstilt, dialog markert med anførselstegn

Ingress: Times New Roman, 14 pkt.

Signatur: Times New Roman, 12 pkt., kursiv

Brødtekst: Times New Roman, 12 pkt., rett høyremarg, dialog markert med anførselstegn, avsnitt innledes med noen ord i fet.

«I morgen åpner vi skole i Lahore»

I over to år har norsk-pakistanske studenter i Oslo jobbet for å åpne skole for fattige barnarbeidere i Pakistan.

Av Wasim K. Riaz

Mer enn tre millioner barn mellom 5 og 14 år regnes som økonomisk aktive barnarbeidere i Pakistan. Med norsk hjelp kan 100 av barna nå bytte ut arbeidsklærne med skoleuniformer. «For to uker siden var vi i Pakistan. Da møtte vi flere åtte–ni år gamle barn som jobber i mursteinsfabrikker. Nå skal de få gratis skolegang, skoleuniform, legehjelp og stipend,» sier Ummear Ahmed Khan. Han er leder for stiftelsen Diya, som står bak prosjektet.

Khan studerer informatikk på Blindern og er en av initiativtakerne bak Diya. Med seg har han flere studenter med norsk-pakistansk bakgrunn. De samarbeider med en lokal organisasjon i Pakistan. Skolen som åpner i morgen, ligger i det fattige industriområdet Baghbanpura i millionbyen Lahore. Målet er å åpne flere skoler i hele landet.

Eksempel 3

Tittel: Arial, 24 pkt., midtstilt, dialog markert med tankestrek og kursiv

Ingress: Times New Roman, 12 pkt., fet

Signatur: Times New Roman, 12 pkt., kursiv

Brødtekst: Times New Roman, 12 pkt., rett høyremarg, dialog markert med kursiv og tankestrek, avsnitt har fått mellomtitler

– I morgen åpner vi skole i Lahore

I over to år har norsk-pakistanske studenter i Oslo jobbet for å åpne skole for fattige barnarbeidere i Pakistan.

Av Wasim K. Riaz

Gratis skolegang

Mer enn tre millioner barn mellom 5 og 14 år regnes som økonomisk aktive barnarbeidere i Pakistan. Med norsk hjelp kan 100 av barna nå bytte ut arbeidsklærne med skoleuniformer.

– *For to uker siden var vi i Pakistan. Da møtte vi flere åtte–ni år gamle barn som jobber i mursteinsfabrikker. Nå skal de få gratis skolegang, skoleuniform, legehjelp og stipend, sier Ummear Ahmed Khan. Han er leder for stiftelsen Diya, som står bak prosjektet.*

Flere skoler

Khan studerer informatikk på Blindern og er en av initiativtakerne bak Diya. Med seg har han flere studenter med norsk-pakistansk bakgrunn. De samarbeider med en lokal organisasjon i Pakistan. Skolen som åpner i morgen, ligger i det fattige industriområdet Baghbanpura i millionbyen Lahore. Målet er å åpne flere skoler i hele landet.

Når du selv har skrevet en tekst, er det lurt å prøve flere forskjellige varianter av layout. Det er lett å la seg friste til å bruke altfor mange forskjellige skrifttyper, størrelser, uthevninger og effekter. Tenk enkelt!

Løsere design

Når du skal skrive personlige brev, invitere til fest eller lage plakater, kan du boltre deg i alle skrifttyper, utklipp og bilder maskinen din har å by på. Allikevel vil vi oppfordre deg til å tenke gjennom hva som skal ha mest fokus.

Tips: Det bør være sammenheng mellom virkemidler og innhold. Ikke gjør siden overfylt. Tomme flater kan være et virkemiddel i seg selv.

Eksempel på sammenheng: Tegninger eller bilder av fyrverkeri og bruk av sterke farger passer i en invitasjon til nyttårsfest, mens i en invitasjon til en dåp eller navnefest vil det kanskje passe bedre å illustrere med blomster, duse farger og noe som forteller at det dreier seg om et bitte lite barn.

Uansett. Tenk over hvorfor dere velger det ene virkemidlet framfor et annet.

Layout av sammensatt tekst

Tenk helhet! At det er sammenheng mellom tekst og illustrasjon.

Tenkt enkelt! Ikke ødelegg med masse stæsj.

Formen skal understreke innholdet.

Formen skal tilføre innholdet noe nytt.

Tenk estetisk! Gi mottakeren noe ekstra.

Invitasjon

Festkomiteen i klassen inviterer til klassefest. Den skal fylle akkurat en A4-side.

Elevene i klassen kan jobbe individuelt eller i små grupper (maks 3). Vær kreative. Bruk virkemidlene på originale måter. Prøv å få fram hva som skal skje på festen uten at det står direkte i teksten.

Lag en konkurranse i klassen hvor dere kårer den beste invitasjonen. Kanskje dere til og med lager festen?

Brev

Personlige brev

Forskjellige teksttyper krever forskjellig layout. Det er for eksempel forskjell på et personlig og et formelt brev. Et personlig brev innleder vi vanligvis bare med Kjære deg! Og så er det alltid praktisk å skrive dato i tillegg. For øvrig kan du forme det som du vil. Ofte er det hyggeligst å skrive et personlig brev pent for hånd. Men mange er ikke så fornøyd med håndskriften sin og har vendt seg til å bruke pc til omtrent all skrivning, så da er det jo mulig å velge en pen skrifttype som likner håndskrift. Pass bare på at du velger en som er lett å lese.

Formelle brev

Når det gjelder formelle brev, er det visse krav både til form og innhold. Mottakeren skal lett kunne orientere seg om hvem brevet er fra og hva det gjelder. For avsenderen er det også viktig at det kommer fram til rett person. Hvis personen arbeider på et stort kontor, i en institusjon eller firma, med mange ansatte, vil det ta ekstra tid og kreve ekstra arbeid om du ikke er tilstrekkelig nøyaktig med adresseringen. Noen ganger er det selvsagt slik at du ikke nøyaktig vet hvem som skal ha brevet, da er det desto viktigere at du skriver tydelig hva saken gjelder.

Kravene til hvordan slike brev skal se ut, har endret seg noe opp gjennom årene. Eksemplet vi viser deg her er en av flere muligheter. For du vil sikkert motta formelle brev som kan se annerledes ut enn dette. Disse 8 punktene skal du uansett ha med:

- 1 **Eget navn, adresse og telefon**
- 2 **Sted og Dato**
- 3 **Firmaets/institusjonens navn**
- 4 **Navnet på personen** som skal lese brevet hvis du vet det.
- 5 **Referanse.** Hvis du svarer på et brev, skal du se etter f.eks. *Vår ref.: 1234, og du svarer med Deres ref.: 1234.* Hvis det ikke fins, viser du til når brevet er datert, f.eks. *Deres brev datert 12.12.2007.*
- 6 **Tittel.** Så presist som mulig hva saken gjelder på en linje. Gjerne uthevet. Svarer du på en annonse viser du til den ved å bruke tittelen på annonsen.

- 7 **Brevet.** Fatt deg i korthet. Personen som mottar brevet har kanskje mange brev å lese.
- 8 **Underskrift.** Den skal være håndskrevet.
- 9 **Referanser.** For eksempel telefonnr. til personer som kan bekrefte opplysningene dine eller gi utfyllende opplysninger om deg. Du bør ha spurt dem først.
- 10 **Vedlegg.** Legg ved kopier av papirer som har betydning for det saken gjelder.

(1)
Marcus Lande
Storgata 4,
0011 Bakkeby
Tlf.: 88 300

(2) Bakkeby 12.06.07

(3) (4)
Alltid åpent
v/ Helene Strand

(6)
Butikkmedarbeider

(7)
Jeg så Deres annonse i *Siste Nytt* 10. juni i år hvor De søker etter sommervikar som butikkmedarbeider.
Jeg er interessert i vikariatet og kan begynne så fort skoleferien begynner 22. juni. Jeg har ingen planer for ferien og er derfor tilgjengelig fram til skolestart 16. august.
Jeg ble 15 år i april i år og skal opp i 10. klasse til høsten.
I fjor hadde jeg en tilsvarende jobb i tre uker i den lokale kiosken her jeg bor. Det trivdes jeg veldig godt med. Det er morsomt å yte folk god service.
Håper De syns min søknad er interessant. Ser fram til et snarlig svar.

(8)
Vennlig hilsen

Marcus Lande
Marcus Lande

(9)
Referanser: Ole Pedersen, kioskeier. Tlf. 88 248
Turid Aasheim, lærer. Tlf. 88 050
(10)

Vedlegg: Karakterutskrift fra Bakkenga ungdomsskole.

Framføring av sammensatt tekst

Tenk deg at du har fått i oppgave å presentere et arbeid for en gruppe tilhørere. Du ønsker kanskje å bruke hjelpemidler som overhead, PowerPoint, video eller bare lyd.

Da må du tenke over at hvorfor du vil bruke en eller flere av disse mediene. Bilder, lyd og diagrammer skal si det du ikke får sagt med ord og skal være en del av helheten i den sammensatte teksten din.

Den skriftlige teksten

Teksten, eller manuset, er grunnlaget for det du skal framføre. Vi forutsetter at du har arbeidet en stund med en tekst som du skal framføre for gruppa. Du har bearbeidet den og lest den opp for deg selv. Du er fornøyd. Forsøk den på en tilhører eller flere.

Be om tilbakemelding. Er innholdet interessant og forståelig? Snakker du høyt nok, tydelig nok og i passe tempo. Hør på hva tilhøreren(e) har å si. Gjør eventuelle endringer i teksten og måten du framfører på.

Ta vekk nervøsitet ved å øve godt og bli trygg på stoffet ditt.

Bilder

Det er innholdet som er det viktigste, ikke effektene!

Bilder kan du vise enten ved hjelp av en overhead eller en projektor.

Lysark

De fleste kopimaskiner kan lage lysark av bilder og plansjer. De fleste kopimaskiner gjengir bare svart/hvitt. Må du ha farger, vil det ofte la seg gjøre å skrive ut et bilde på en fargeskriver, men da må du ha spesialfolie som holder på fargene. Hvis ikke har blekket lett for å flyte utover. Har du greid å lage fine lysark, kan du ha full kontroll under framføringen din. Det er lett å lære seg hvordan en overhead fungerer. Men husk å se på lerretet selv for å kontrollere om lysarket ligger riktig.

Projektor

Presentasjon med PowerPoint ser kanskje flottere ut, men da er det flere tekniske komponenter som skal virke sammen (pc, projektor, kabler osv.). Skal du bruke slikt utstyr, må du forberede deg godt og være helt sikker på hvordan det fungerer. Klikker det tekniske, er det veldig lett å miste tråden og framføringen kan gå i stå.

Behersker du slikt utstyr, kan du lage fine presentasjoner med både bilder, animasjoner, lyder og film.

Bruk av tekst og illustrasjoner fra internett

De tekstene du finner fram til på nettet skal du først og fremst bruke som *kildemateriale* til dine egne oppgaver. Du skal plukke ut de opplysningene du trenger for å besvare problemstillingen eller oppgaven du arbeider med.

Du skal selv velge ut det som passer til din tekst. Din tekst skal være unik.

Noen ganger vil det i en tekst være avsnitt som er så godt formulert at du bare *må* ha med samme ordlyd i oppgaven din. Da har du lov til å sitere. Som regel vil det være et sitat av noe en person har sagt, for eksempel: «I have a dream that my four little children will one day live in a nation where they will not be judged by the color of their skin but by the content of their character. I have a dream today!».» Martin Luther King, 28. august 1963. Og da må kilden (personens navn) oppgis. Kilder skal alltid oppgis, enten i teksten eller i en egen liste til slutt. Du må ikke klippe og lime fra nettet og oppgi det som din egen tekst. Det er ulovlig og svært lett å oppdage.

Bruk av bilder og illustrasjoner fra internett

Private bilder kan gjøre seg meget godt i egne tekster. Det fine med egne bilder er at du kan bruke dem akkurat som du vil. Du kan forandre og fikse (manipulere) dem så mye du vil. Du kan mangfoldiggjøre og publisere dem.

Kopierer du bilder fra nettet, kan du stort sett gjøre hva du vil med dem i en oppgave som fins i bare ett eksemplar. Men du må også her oppgi kilde.

Skal oppgaven mangfoldiggjøres og selges, må du ha tillatelse til å bruke andres bilder. Er du usikker, så sjekk før du bruker bildet.

Er all informasjon du finner på internett korrekt?

Som du sikkert har erfart, er internett en flott informasjonskilde. Derfor vil vi oppfordre deg til å bruke internett for å skaffe deg opplysninger. Men husk: Det er lett å bli *feilinformert*. Du må være nøye med hvor du søker og hva du bruker. Ha disiplin med deg selv og «rykk tilbake til start» når du helt opplagt har havnet på feil sted.

Alle kan opprette en nettside på internett. Der kan alle legge inn nær sagt hva de vil. Det betyr at opplysningene du finner på en privat side, kan inneholde mange feil.

Vær kritisk til det du finner og sjekk:

- Kan du finne den samme opplysningen flere steder?
- Er nettstedet troverdig? Du kan være trygg på innholdet hvis det er en kjent offentlig institusjon som eier nettsiden du søker på.
- Ligger det lenker til kildemateriale?
- Er nettstedet oppdatert?

Skriv et avisintervju

Det er best å jobbe i par med disse oppgavene.
Intervjuet bør være på minst 200 ord.

Lag et intervju med en fiktiv person, eller med en elev i klassen.

Forberedelse

- Les portrettintervjuer i aviser, ukeblader eller magasiner. Du kan også lese intervjuene i NÅ-boka.
- Hvordan innledes intervjuene?
- Hva slags spørsmål stilles?
- Hvordan avsluttes intervjuene?

Det kan være nyttig med en oppvarmingsrunde i plenum.
Hva slags spørsmål gjør intervjuet interessant?
Spørsmålene kan skrives på tavla.

Gjennomføring

- Intervjuene må bearbeides grundig.
- To grupper kan samarbeide om respons.
- Intervjuene renskrives på pc og skrives ut.

Presentasjon

Intervjuene kan presenteres skriftlig eller de kan presenteres muntlig med intervjuer og intervjuobjekt foran en gruppe tilhørere.

Skriv eit avisintervju

Det er best å jobbe i par med desse oppgåvene.
Intervjuet bør vere på minst 200 ord.

Lag eit intervju med ein fiktiv person, eller med ein elev i klassen.

Førebuing

- Les portrettintervjuer i aviser, vekeblad eller magasin. Du kan også lese intervjuar i NÅ-boka.
- Korleis vert intervjuar innleia?
- Kva slags spørsmål vert stilte?
- Korleis vert intervjuar avslutta?

Det kan vere nyttig med ein oppvarmingsrunde i plenum.
Kva slags spørsmål gjer intervjuet interessant?
Spørsmåla kan skrivast på tavla.

Gjennomføring

- Intervjuar må bearbeidast grundig.
- To grupper kan samarbeide om respons.
- Intervjuar vert reinskrivne på pc og skrivne ut.

Presentasjon

Intervjuar kan presenterast skriftleg eller dei kan presenterast munnleg med intervjuar og intervjuobjekt framfor ei gruppe tilhøyrarar.

Portrett

Et intervju kan danne grunnlaget for et *portrett* av en person.

Forberedelser

- Les portretter i aviser, ukeblader eller magasiner.
- Hvordan innledes portrettene?
- Hva slags opplysninger får du om personen?
- Hvordan er fortellerformen?
- Hvordan avsluttes portrettene?

For å komme i gang kan klassen lese og diskutere følgende opplysninger:

Å male eller fotografere et portrett

De eldste *malte* portrettene er svært detaljerte og realistiske.

De som ble *malt* ble framstilt litt mer tiltalende enn de var i virkeligheten.

Et godt *fotoportrett* forsøker å si noe om personligheten til den personen som avbildes.

Portrettfotografen Morten Krogvold sier: «Jeg ser etter det vakre og lyslegger de delene av ansiktet jeg liker best.»

Å skrive et portrett

På mange måter er det å skrive et portrett det samme som å male eller fotografere. Du må *velge* hva du vel legger vekt på.

Personen du skal lage et portrett av, har en identitet:

«Livshistorien oppstår i et samspill mellom å bli fortalt og selv å fortelle.»...

«For å forstå hvem et menneske er, må en altså gå til de historier som har formet det; fortellingen er grunnleggende for menneskets identitet.»

«I den grad vi snakker med andre og meddeler oss til andre, skjer dette for en god del i form av fortelling. Om noe fra jobben, noe om naboen, om fødsel, død, om en reise vi har gjort, osv.» (Svend Berg, 1986)

I et skrevet portrett forteller du om personen – du snakker til leseren med dine egne ord. Du trenger opplysninger om personen, enten gjennom et langvarig bekjentskap, gjennom et intervju eller ved å ha lest deg til kunnskap om personen.

Det er den fortellende formen som skaper portrettet, men det må inneholde viktige opplysninger om personen. Les ovenfor hvordan maleren og fotografen tenker.

I tillegg til å fortelle om personens karakter, egenskaper og interesser, passer det fint med en eller flere episoder fra personens liv. Noen har

opplevd noe morsomt, andre noe spennende eller trist. Jobb med teksten! Let etter de gode formuleringene!
Det er viktig at opplysningene er sanne og formidlet på en seriøs måte.

Både intervjuene og portrettene kan framføres.
Intervjuene kan dramatiseres.
Portrettene kan framføres som et radioinnslag.

Leseverkstad

Innleiing

Eleven skal kunne «begrunne egne valg av litteratur og lesing med utgangspunkt i kunnskap om lesestrategier» (*Kunnskapsløftet*. Skriftlige tekster).

Lesestrategier er reiskapar som trengst på vegen mot kompetansemåla både i norskfaget og dei andre faga, men også i tekstverda utanfor skolen. Ein treng å tileigne seg strategiar for korleis ein på best mogleg måte kan hente det ein er ute etter frå ein tekst. Leseforskaren Lise Iversen Kulbrandstad skriv slik om «Utvikling av lesekyndigheit»:

Når elever skal utvikle seg som lesere, er det ulike aspekter de må arbeide med. Det er grunnleggende at de leser mye, og etter hvert også at de leser varierte tekster for ulike formål. De må være aktive og arbeide med forståelsen av det leste, og med hva de kan gjøre hvis de ikke forstår. Det samfunnet de vokser opp i, møter dem med mange typer tekster som de må lese og forholde seg til på forskjellig vis. Derfor er det også viktig at eleven lærer å lese strategisk og kritisk.(...) For å utvikle en strategisk kompetanse trenger elevene kjennskap til ulike leseteknikker, lesestrategier og teksttyper, men de trenger også å utvikle en bevissthet om hva lesing er, hva lesing brukes til i vårt digitale samfunn, og dessuten innsikt i egen lesing.

(Kulbrandstad, 2003)

Kapitlet «Leseverkstad» byggjer på Kulbrandstads framstilling av «en prosessorientert forståelsesopplæring» i *Lesing i utvikling* (Kulbrandstad, 2003: 185–211) og Carol M. Santa og Liv Engen si bok *Lære å lære* (3. utgave 2003).

Kulbrandstad presenterer ein tredelt prosessorientert lesestrategi som går gjennom ein førlesefase, ein lesefase og ein etterlesingsfase. Ikkje minst er førlesefasen viktig for å skape motivasjon for lesinga. I denne fasen kan ein utnytte både elevane sine bakgrunnskunnskapar, og tekstlege trekk som overskrifter og illustrasjonar for å skape forventningar til innhaldet. Førforståinga lettar leseprosessen fordi konteksten hjelper oss til å tolke innhaldet i teksten ved at vi legg egne forkunnskapar inn i teksten og på ein måte «gjettar» kva den skal handle om.

Det er også viktig at eleven veit kva han skal gjere dersom han står fast i lesefasen og ikkje forstår det han les. Å spørje læraren er ofte ein altfor lett strategi som bør vere den siste utvegen etter at alle andre tiltak er prøvde. Eleven må lære å finne ut kva som er problemet med forståinga. Er problemet på ord- eller setningsnivå? Når diagnosen er stilt, kan eleven setje inn tiltak, t.d. ved å lese noko om att, bruke ordliste eller kanskje hoppe over ei setning eller eit ord. Ikkje alt er like viktig! Kva med å gjette frå samanhengen?

Boka *Lære å lære* er ei norsk tilrettelegging av Carol M. Santa sitt såkalla CRISS-prosjekt (Content Reading Including System). Prosjektet er basert på følgjande læringsprinsipp:

- 1 *Bakgrunnskunnskaper* er viktige for leseforståelsen.
- 2 Gode lesere prøver *aktivt* å få mening ut av det de lesar.
- 3 Elevene trenger mange anledninger til å *snakke med hverandre* om hva de lærer.
- 4 Gode lesere er *metakognitive*. De er målrettet, og de vet hvordan man skal angripe tekstene for å få mening ut av dem.
- 5 Elevene trenger mange anledninger til å *skrive* om hva de lærer.
- 6 Gode lesere og skrivere har en intuitiv forståelse av *forfatterens håndverk*.
- 7 Gode lesere kan organisere opplysninger på mange måter for å lære.
- 8 Gode lesere lærer å tenke strategisk når lærerne lærer dem disse prosessene direkte ved å *forklare og modellere*.
- 9 Elevene lærer å forstå ved å utføre *mange forskjellige tankekrevenne aktiviteter* med et emne.

(Santa og Engen, 2003)

Vi har valt å presentere eit utval av lesestrategiane frå CRISS-prosjektet i På norsk NO 1, men vil ta med fleire eksempel i *På norsk NO 2* og 3. Desse strategiane meiner vi er særleg aktuelle i arbeid med fagtekstar/sakprosa i ulike sjangrar. Sakprosaen vil bli lagt meir vekt på i lærebøkene på 9. og 10. klassesteg.

Når det gjeld lesing av skjønnlitterære tekstar, har vi også blitt inspirerte av Brit Arna Susegg si bok *Verket, leseren, livet: en ny litteraturredaktikk* (Susegg, 2003).

Det er viktig at elevane til ei kvar tid vel sine eigne lesestrategiar. Difor må strategiane også tilpassast lærestoffet og formålet med lesinga. Kapitlet «Leseverkstad» er meint som ei hjelp til å modellere ulike strategiar for lesing som elevane kan prøve ut og velje frå. Lærebøkene på 9. og 10. klassesteg vil føre vidare arbeidet med lesestrategiar i nye situasjonar.

Still spørsmål til teksten

Personer / Personar

Tid og sted / stad

Problemet

Handling

Løsning / Løysing

L

Dette har jeg lært ... /
Dette har eg lært ...

Ø

Dette ønsker jeg å lære
mer om ... /
Dette ønskjer eg å lære
meir om ...

V

Dette vet jeg ... /
Dette veit eg ...

RAMMENOTAT

	Romantikk	Realisme	Modernisme
Forfatter / Forfattar			
Land			

OPPGAVER «LESEVERKSTED» I

Arranger leseverksted der dere prøver ut flere måter å lese på.

1 Bildelesing

Hva kan du lese fra et bilde?

Bildelesing vil si at du henter meningen fra et bilde og ikke fra en skreven tekst. Se på farger og lys, forgrunn og bakgrunn, synsvinkel og detaljer i bildet (se kapittel 3, 4 og 5). Les gjerne i par eller grupper. Til slutt kan dere gjerne «lese» for hverandre og sammenlikne hva dere fikk ut av bildet.

2 Punktlasing

En type lesestafett kan for eksempel gå ut på at to lag konkurrerer om å finne visse opplysninger i en tekst som fort som mulig.

3 Rollelesing

En annen måte er å la to lag konkurrere om å lese en tekst på forskjellige måter, f.eks. som en nyhetsoppleser, som en sportsreporter, som en tøff rockestjerne eller som en jåledame. Finn på flere roller selv.

OPPGAVER TIL BILDER

- 1 Lag en overskrift til bildet side 160 NÅ-boka.
- 2 Studer hver person på bildet side 160. Prøv å bruke forskjellige verb og beskrive hva hver av dem gjør. Hvilken synsvinkel er dette bildet sett fra?
- 3 Studer illustrasjonene i kapittel 7. Hvilken sammenheng finner du mellom illustrasjoner og skreven tekst på sidene 166 og 167 i NÅ-boka?

OPPGÅVER «LESEVERKSTAD» I

Arranger leseverkstad der de prøver ut fleire måtar å lese på.

1 Biletlesing

Kva kan du lese frå eit bilete?

Biletlesing vil seie at du hentar meininga frå eit bilete og ikkje frå ein skriven tekst. Sjå på fargar og lys, framgrunn og bakgrunn, synsvinkel og detaljar i biletet (sjå kap. 3, 4 og 5). Les gjerne i par eller grupper. Til slutt kan de gjerne «lese» for kvarandre og samanlikne kva de fekk ut av biletet.

2 Punktlesing

Ein type lesestafett kan til dømes gå ut på at to lag konkurrerer om å finne visse opplysningar i ein tekst så fort som mogleg.

3 Rollelesing

Ein annan måte er å la to lag konkurrere om å lese ein tekst på ulike måtar t.d. som ein nyheitsopplesar, som ein sportsreportar, som ei tøff rockestjerne eller som ei jåledame. Finn på fleire roller sjølve.

OPPGÅVER TIL BILETE

- 1 Lag ei overskrift til biletet side 160 NO-boka.
- 2 Studer kvar person på biletet side 160. Prøv å bruke ulike verb og skildre kva kvar av dei gjer. Kva synsvinkel er dette biletet sett ifrå?
- 3 Studer illustrasjonane i kapittel 7. Kva samanheng finn du mellom illustrasjonar og skriven tekst på sidene 166 og 167 i NO-boka?

OPPGAVER «LESEVERKSTED» II

QUIZ

1 PERSPEKTIV

- a ordklasse
- b synsvinkel
- c brilleglass

2 VISUALISER

- a se for deg
- b vis
- c forklar

3 PRODUSER

- a lag noe
- b kjøp noe
- c selg noe

4 RESYMÉ

- a innhold
- b sammendrag
- c avisinnlegg

5 SKUMLES

- a les grundig
- b les rolig
- c les på overflaten

6 FASE

- a trinn
- b ansikt
- c alder

7 STRATEGI

- a måte å løse problemer på
- b gatekryss
- c lesing

8 VØL

- a voksne ønsker å lære
- b lesestrategi
- c reklamebyrå

OPPGÅVER «LESEVERKSTAD» II

QUIZ

- 1 PERSPEKTIV
  - a ordklasse
  - b synsvinkel
  - c brilleglass
- 2 VISUALISER
  - a sjå for deg
  - b vis
  - c forklar
- 3 PRODUSER
  - a lag noko
  - b kjøp noko
  - c sel noko
- 4 RESYMÉ
  - a innhald
  - b samandrag
  - c avisinnlegg
- 5 SKUMLES
  - a les grundig
  - b les roleg
  - c les på overflata
- 6 FASE
  - a trinn
  - b ansikt
  - c alder
- 7 STRATEGI
  - a måte å løyse problem på
  - b gatekryss
  - c lesing
- 8 VØL
  - a vaksne ønskjer å lære
  - b lesestrategi
  - c reklamebyrå

OPPGAVER «LESEVERKSTED» III / OPPGÅVER «LESEVERKSTAD» III

Oppsummering og ettertanke

- 1 Hvilke lesestrategier har du brukt?
- 2 Hvilken lesestrategi vil du bruke når du skal lese en avis?
- 3 Hvilken lesestrategi vil du bruke når du skal lese til en prøve i naturfag?
- 4 Hvordan kan du lese mellom linjene?
- 5 Når leser du mellom linjene?
- 6 Kan du lese uten å bruke en strategi?
- 7 Hvordan kan du hjelpe hjernen med å lagre kunnskap?
- 8 Hva er det første du gjør når du skal lese en tekst?
- 9 Hva er forskjellen på å lese en tekstmelding og en matematikkoppgave?
- 10 Hvordan leser du en sammensatt tekst?

Oppsummering og ettertanke

- 1 Kva lesestrategiar har du brukt?
- 2 Kva lesestrategi vil du bruke når du skal lese ei avis?
- 3 Kva lesestrategi vil du bruke når du skal lese til ei prøve i naturfag?
- 4 Korleis kan du lese mellom linjene?
- 5 Når les du mellom linjene?
- 6 Kan du lese utan å bruke ein strategi?
- 7 Korleis kan du hjelpe hjernen med å lagre kunnskap?
- 8 Kva er det første du gjer når du skal lese ein tekst?
- 9 Kva er skilnaden på å lese ei tekstmelding og ei matematikkoppgåve?
- 10 Korleis les du ein samansett tekst?

Da du var liten

Innledning

I dette kapitlet vil vi bevisstgjøre elevene på hvordan vi tilegner oss språk, og hvordan språket programmessig utvikler seg hos hvert enkelt individ. Men innenfor disse rammene ser vi store variasjoner fra individ til individ. Vår språkutvikling viser at vi både er svært logiske og kreative.

Vi ønsker at elevene skal gjøre egne studier og reflektere over egen språkutvikling. Vi håper å kunne vise elevene at språkutvikling er noe som fortsetter hele livet. Vi får et større og større ordforråd og blir mer og mer nyanserte. Slik eksemplifiseres dette poenget i læreboka: «Vi forstår at når noen snakker om en varm kvinne, kan det bety at damen er snill, følsom og godhjertet, for småbarn betyr en varm kvinne en kvinne som svetter.»

Læreplanen setter følgende mål:

- *presentere resultatet av fordypning i tre selvvalgte emner: et forfatterskap, et litterært tema og et språklig tema*

Vi ønsker at dette kapitlet skal inspirere elevene til å bli nysgjerrige på språk og språkutvikling.

Om språkutvikling

Om spurver og kråker – og om å gjøre flere ting på én gang

Vi kan se på kroppen til spurver og kråker at de er skapt til å fly, fordi de har vinger. Er det er noen tegn på våre kropp som viser at vi mennesker kan snakke? Jo da, det er det. Tennene våre står ganske rett, og overkjeven og underkjeven møtes. Leppene våre har flere muskler enn for eksempel leppene til aper. Vi har en ganske liten munn, men tungen vår er tjukk og full av muskler. Alle disse tingene er ikke nødvendige for å spise, så de kan tyde på at vi er skapt for å snakke. Og så er det måten vi puster på. Når vi snakker, puster vi annerledes enn ellers, men det går helt av seg selv. Ingen behøver å fortelle oss hvordan vi skal puste når vi snakker. Men hvis vi skal spille blokkfløyte for eksempel, må vi lære en spesiell pusteteknikk. Når vi snakker, gjør vi en hel masse ting på en gang – mange flere ting enn vi klarer å gjøre på en gang ellers. Bare hør her: Når vi snakker, sier vi begynnelsen av setningen, samtidig som vi planlegger resten av den. Vi setter det vi har tenkt som en kanskje uklar, uferdig tanke, over i en setning som følger reglene for hvordan en setning skal høres ut på norsk. Og alt dette går kjempefort: omtrent 200 stavelser i minuttet!

Vi kan dele ord inn i stavelser. Som oftest er det en vokal (a, e, i, o, u, y, æ, ø eller å) og noen andre lyder i en stavelse. Det går an å slå takten og på den måten finne ut hvor mange stavelser et ord har. «Jan» har en stavelse, «Jonas», «Helle», «Ingvild», «Erling» og «Petter» har to, mens «Kristine» har tre stavelser.

Vanligvis er det kjempevanskelig å gjøre flere ting samtidig. Prøv å klappe deg på venstre øre med høyre hånd, samtidig som du stryker rundt og rundt på magen med venstre hånd, mens du krysser beina og blunker med annethvert øye. Det er nesten umulig, ikke sant? Men å snakke går vanligvis nokså greit, selv om det er minst like mange ting vi må gjøre samtidig. Dette fikser hjernen vår svært bra.

Skinner og Chomsky

I 1950-årene ble barnespråk og barns læring av språk svært omdiskutert. På den ene fronten sto den amerikanske psykologen B.F. Skinner (1904–1990). Skinner var behaviorist, og han mente at barn lærer språk på samme måte som de lærer andre ting. Barn imiterer språket i omgivelsene. Imiterer de riktig, sa Skinner, får de ros, og hvis barna produserer avvikende former, oppfatter de at omgivelsene ser på det som ikke-ønsket atferd. Derfor vil barna bestrebe seg på å si riktige ting, og etter hvert slutte med avvikende former. Ifølge behavioristene i første halvdel av forrige århundre ble barn født inn i verden uten medfødte språkanlegg. På den andre fronten befant Chomsky seg. Han slaktet Skinner. I sin kritikk pekte Chomsky blant annet på at vi bruker og forstår setninger vi aldri har hørt før – og det gjør barn også når de lærer å snakke. Det kreative aspektet ved språkbruken kan ikke forklares ut fra en streng behavioristisk modell. Barn hadde medfødte anlegg for språk, argumenterte Chomsky, anlegg som gir dem intuitive kunnskaper om hva som er mulig i et språk. Språktilegnelse er et samspill mellom medfødte egenskaper og innputt barnet mottar i sine omgivelser. I dag er Chomskys syn mest utbredt.

Fra godlyder til «helt fett»

Helene Uri: Barn og språk (fra *Foreldreatlas*, Kunnskapsforlaget 2005)
Noen får tenner tidlig, mens andre får dem seint. Noen blir født med kaskader av hår, mens andre lenge likner Yul Brynner. Men alle barn får både tenner og hår med tid og stunder. Min eldste datter, Helle, tok sine første skritt da hun bare var ni måneder, lillesøster Ingvild var atskillig seinere ute. Men de løp like fort på sine respektive toårsdager. Sånn er det med språkutviklingen også. Utviklingstempoet varierer noe fra barn til barn, men de lærer det til slutt.

Stort sett finner vi de samme fasene hos alle barn, uansett morsmål. Barna begynner å lage godlyder – «svare» når de blir snakket til – når de er et par måneder. De begynner å si *da-da-da*, *ma-ma-ma*, *pa-pa-pa* når de er litt mer enn et halvt år. Bablingen inkluderer ofte også lyder som ikke fins i språket som omgir barnet. Etter hvert blir bablingen mer og mer lik det språket barnet hører rundt seg. Forskere har påvist at mødre som hører båndopptak av bablende babyer, klarer å plukke ut hvilke barn som babler på deres språk: Russiske mødre gjenkjente de russiske babyene, amerikanske de amerikanske og arabisktalende mødre de arabiskbablende spedbarna. Så selv om barna ennå ikke sier noe som betyr noe, er det tydelig at de blir påvirket av språket rundt seg. For seks–sju måneder gamle babyer betyr ikke *ma-ma* noen ting; det er en språklek, en slags tørrtrening. Men det er altså ikke tilfeldig at navn for omsorgspersoner er *mamma*, *pappa* og *dada* på veldig mange språk! Når barna blir omtrent ti måneder, begynner de å herme etter setnings-melodien i språket som omgir dem, men ikke etter de enkelte ordene eller lydene. Sine første «ordentlige» ord lærer ungene når de er mellom ett og halvannet år gamle. Kanskje sier de *mamma*, *pappa*, *bamse*, *opp*, *hei*, *spise*, *der* eller *takk*. Begge mine døtre hadde *pus* som sitt første ord og is som sitt andre. I tillegg til at vi har katt, røper det trolig noe om hva vi legger vekt på i vår familie! Barnet lærer gradvis flere ord, men fremdeles i et sånt tempo at hvert ord legges merke til – «I dag har hun lært å si *tutekopp*!»

Når barnet er to år – eller ofte litt yngre – utvides ordforrådet kraftig, samtidig som ordene settes sammen til korte ytringer: *Der mamma*, *Ingvild sitte*, *Ingvild sitte der*. Ofte dukker de første ordkombinasjonene opp når barnet har et ordforråd på mellom 30 og 50 ord. Men nå skyter ordlæringen virkelig fart. Det er nokså vanlig å regne med at en femåring kan omtrent 10 000 ord, det betyr at fra fylte to år til barnet blir fem, lærer det rundt ti nye ord hver dag! Når barnet nærmer seg tre år, begynner det å bøye ordene, og da kan vi høre setninger som *Ingvild lyst på kaker*. *Ingvild lyst på brokene*. Når barnet er fire–fem år, kan vi regne med at det har tilegnet seg grunnstrukturene i morsmålet. Men det er fremdeles små ting som skal justeres. Og nye ord fortsetter vi å lære hele livet. Min elleveåring har nylig lært uttrykket «prepubertal fase», og det inngår hyppig i hennes forklaringer på rotete rom for tiden ... Åtteåringen nøyer seg med å konstatere at det meste er «helt fett».

Barn prøver ut språket

Når barn prøver ut uttrykk de har hørt, bruker de dem ofte på en annen måte enn det voksne gjør. Et barn på fire år kan si *Jeg drikker mye melk fordi jeg går i barnehagen*, og det er tydelig at han ikke helt har skjønt hva *fordi* betyr. En dag spilte min yngste datter og hennes far tripp-trapp-tresko, og plutselig hørte jeg barnet si: *Pass på, pappa, nå skal jeg gjøre en saftig detalj*! Og det samme barnet betrodde meg at hun bare måtte spille data: «Jeg bare

må! Jeg har vann i munnen.» Jeg må ha sett spørrende ut, for hun la til: «Ja, du vet hva det uttrykket betyr, mamma? Det betyr at man er veldig fristet.» Forklaringen var så fin at jeg bare måtte la henne spille litt dataspill! For noen år siden hørte jeg Jonas på fire og et halvt fornøyd erklære: *Nå bretter jeg duken så fint, så fint at jeg nesten flyr i flint!* Og når femåringen spør hvorfor Askeladden hadde med seg strykejern på skogtur, skal man ha litt fantasi for å skjønne at det dreier seg om en misforståelse av uttrykket *Askeladden strøk til skogs*.

Pus = ku?

Det er vanlig at ord i barns språk får et videre betydningsområde enn i voksenspråket. For eksempel kan små barn tro at alt som har pels og fire bein, heter *pus*, inkludert kua i pekeboken og naboens hund.

Det er ikke uvanlig at barn bruker pronomenet *du* om seg selv. *Er du sulten*, spør pappa. *Ja, du sulten*, svarer barnet og kaster seg over maten. Helt små barn har forresten vansker med å ta andres perspektiv. De har en tendens til å tro at andre ser verden slik de ser den. Verbalt gir dette seg utslag i at småbarn kan bruke pronomen uten å introdusere hva pronomenet er ment å peke på. *Jeg vil ha den!* kan de rope, og trampe sint i bakken når mor og far ikke forstår.

Å knytte an til noe kjent

Det er nok flere enn ett barn som har kommet hjem fra skolen etter kristendomstimene og snakket begeistret om denne Jesus Kristiansen, han som går på vannet og rir på esler.

Mennesket ser ut til å ha en innebygd trang til å knytte noe ukjent til noe kjent. Er det noe vi ikke forstår, forsøker vi å gjøre det forståelig. Et fenomen som viser denne tendensen er folkeetymologi, som når universitetet kalles *undervisitetet*, sirkus *sirkhus* og plattform *flattform*. Mine barn trodde lenge at Frognerparken het Kongleparken. Nå er jo Frognerparken et umulig ord å si for små barn, så Kongleparken er enklere å uttale, men jeg tipper hovedårsaken til navneendringen var at de en gang hadde funnet så fine kongler der. Ingvild tror fremdeles at *businessklasse* på fly heter *Disneyklasse*, Den ene gangen hun har fløyet businessklasse, fikk hun og søsteren nemlig noen flotte Disneyfigurer. Jeg har ikke hjerte til å rette på henne. Hun oppdager det nok tidsnok!

Osaurus, lak og kjempemum – om ordgrenser

Ikke sjelden hender det at barnet feiloppfatter ordgrensene; de deler opp ordstrømmen på en annen måte enn vi voksne gjør. De første ordene et lite barn lærer, kan godt være to eller til og med flere ord i voksenspråket. Barnet kan for eksempel si *sedæ* og peke på ballen, men hun klarer likevel ikke å bruke ordene *se* og *der* hver for seg før hun er blitt litt større. Det er også vanlig at barn ganske lenge oppfatter være med som ett ord *væme*. Ganske naturlig, for det er jo det vi sier i mange varianter av norsk: Viduvæme? Så når Fredrik, tre år, skal si hva han gjorde i går, blir det gjerne *Jeg væmte Mari hjem*. Jeg kjente en gang Sigrid, som kalte gitar for pille-gitar. Det var jo slik hun som oftest hadde hørt det: *Skal du spille gitar? Skal mamma spille gitar for deg?* Da jenta ble litt eldre, sa hun *Jeg vil spille pillegitar*. Mine døtre har begge snakket om *en lak* i stedet for *et laken*. De har hørt formen *laken*, og tolket dette som bestemt form etter dette mønsteret: *en bak – baken, en lak – laken*. Dialogen under viser at Ingvild, to og et halvt år, har feilsegmentert *dinosaurus* og tolket det som et substantiv *osaurus* med foranstilt eiendomspronomen. Ingvild og jeg prater om det vi ser på barne-tv: «Hva det er?» spør Ingvild. «Det heter dinosaurus,» svarer jeg. Ingvild nikker, så peker hun på fjernsynsskjermen og sier: «Der din *osaurus*. Min *osaurus* på badet.»

Passiv og aktiv kunnskap

Den passive språkkunnskapen – det barnet er i stand til å forstå – er større enn den aktive språkkompetansen – det barnet selv kan produsere. Men, som vi har sett, bruker barn ikke sjelden ord og uttrykk før de forstår dem helt. Å prøve ut nye ting er viktig i språklæringsprosessen.

Kompliserte setningskonstruksjoner tar det tid før barn forstår. Hvis vi sier at *Tigren ble spist av løven*, kan det godt hende at en fireåring tror at det er tigren som spiser løven. Ber du ham vise setningen *Hesten blir dratt av vognen* med lekefigurer, viser han ikke setningsinnholdet, men det motsatte, altså det som er det normale. Fordi setninger så godt som alltid inngår i en kontekst som klargjør meningen, legger vi som oftest ikke merke til at barn har mangelfull forståelse av slike konstruksjoner. Å forstå metaforisk bruk av språket tar også tid. Du skal ha noen år på baken før du forstår at når noen snakker om *en varm kvinne*, kan det bety at damen er følsom og godhjertet. For småbarn betyr en varm kvinne gjerne en kvinne som svetter. Det er lettere å forstå den bokstavelige meningen enn den overførte. Det nytter ikke å fortelle vitser til småbarn heller. De ler nok hjertelig, men de skjønner ikke vitsen med vitsen, om den har et språklig poeng – og det har vitser ofte. «Har du hørt om svensken som hadde med stige i butikken fordi maten kostet så mye?» sa Helle til meg for noen år siden. Vitsen hadde iallfall vært litt morsommere om hun hadde fortalt den riktig: «... fordi prisene var så høye?»

Å herme etter omgivelsene

Mange tror at barn lærer å snakke bare ved å herme etter de voksne, men sånn er det ikke. På ett nivå er det selvsagt akkurat slik det foregår, for barnet lærer det språket det hører rundt seg. Et barn som har foreldre som snakker urdu, lærer selv urdu, mens et barn som hører norsk rundt seg, lærer norsk. Et barn som hører begge språk, blir gjerne tospråklig. Men å lære seg morsmålet er en uendelig mye mer raffinert prosess enn bare herming. Typisk for barnespråk er «feilene» barnet gjør. Et eksempel er at sterke verb bøyes svakt. *Jeg gådde mens jeg skrikte*, sier barnet. Slike former, og de eksemplene vi så på der ordgrensene ble plassert annerledes enn i voksenspråket, ville ikke ha forekommet om barnet bare hadde gjentatt det de hadde hørt. Det som skjer, er at barna oppdager grammatikken og skaper sine egne regler på grunnlag av det de har lært. Når barn bruker regelmessige substantivendelser (*hånder* i stedet for *hender*, *gåser* i stedet for *gjess*), er det fordi de har lagt merke til at mange ord ender på *-er*, som *hester*, *kuer*, *damer* og *katter*. Derfor tror barna at alle ord av denne typen skal ende på *-er* i flertall, og produserer formen *gåser*. Et annet eksempel er Helle som i en periode bøyde alle substantiv sånn at de sluttet på *-a*. I noen måneder sa hun ikke bare *jenta* og *boka mi*, men *gaffla mi*, *maga mi*, *bursdaga* og *barnehaga*.

Former som *gådde*, *gåser* og *barnehaga* viser at barn har evne til å abstrahere regler fra språkformer de hører, videre at de har evne til å anvende reglene. Dette er selvsagt en ubevisst prosess, men den er ikke mindre imponerende av den grunn. Legg også merke til at barn skiller mellom ordklassene. Et barn sier kanskje *Jeg slådde haka mi*. Hun må da vite at *slå* er et verb, mens *hake* er et substantiv, i den forstand at *slå* er én gruppe som brukes og bøyes på en måte, mens *hake* tilhører en annen gruppe som brukes på en annen måte og som har andre bøyingsendelser.

Det er vanlig at barn sier *Jeg slippet dukken ned trappen*, og de snakker om *to gåser* og *to boker*. Men noen barn snakker «omvendt» – de sier *å slappe* i infinitiv i stedet for *å slippe* og *en bok* i entall i stedet for *en bok*. I det første tilfellet har barna tatt utgangspunkt i hvordan mange norske verb bøyes, nemlig ved å legge til *-et* (*slipp* + *-et* -> *slippet*), og hvordan de fleste norske substantiver bøyes, nemlig ved å legge *-er* til det ordet heter i entall (*bok* + *-er* -> *boker*). I det andre tilfellet har barna lagt merke til fortidsformen *slapp* og flertallsformen *bøker* og lagd sine egne former i infinitiv og entall.

Språket nyskapes – hver gang

Karin, fem år, kalte mammas tenner for *kaffetenner*. Karin selv drakk jo melk og hadde melketenner. Mamma drakk kaffe og hadde følgelig kaffetenner. Barnet tar utgangspunkt i det språkmaterialet de kjenner, og skaper nye ord og uttrykk ut fra det. Ofte fins disse nyskapningene allerede i språket, så vi

oppdager dem ikke. Det heter *en trikk* – å *trikke*, *en bil* – å *bile*, *en sykkel* – å *sykle*. Det heter derimot ikke *en traktor* – å *traktore*, *en båt* – å *båte*. Men det kunne ha hett det! Verbet *traktore* har jeg hørt et barn si, og jeg er sikker på at flere barn har prøvd seg med *båte* – selv om ikke jeg har hørt det. Barnet er ikke en passiv informasjonsmottaker, men aktiv, kreativ og utprøvende.

Læring er generalisering

All læring innebærer generalisering. Vi kan ikke lære noe uten å prøve å sammenlikne og dermed generalisere. Språkbruk er regelstyrt, med basisregler og regler som modifiserer dem. Å bøye uregelmessige substantiver og verb etter mønster av de regelmessige er det vanligste i barnespråk. De fleste ord følger – det ligger i selve begrepet – regelmessig bøyning. Når språket får nye ord, vil disse følge en regelmessig bøyning. *Tippe* og *flippe* er nokså nye verb i norsk, og det hadde vært underlig om vi hadde begynt å bøye dem sterkt (*Han flapp ut*).

Å rette på barns språk

Fordi ord som *gådde*, *lyvde* og *gåser* på et gitt tidspunkt kan være en del av barnets system, er barnet temmelig uimottakelig for rettelser. Det går selv sagt an for de voksne å gjenta barnets utsagn i voksenversjon, men uansett hva vi gjør eller ikke gjør, kommer barnet selv med tid og stunder til å oppdage voksenspråkets regler – ellers har vi en mulig språkendring på gang! Det er iallfall viktig at man ikke lar rettingen komme i veien for det barnet ønsker å formidle. I samtalen under, som jeg var vitne til og skrev ned da Helle var rundt fire og et halvt år, forsøker pappaen å rette på Helle, men hun er ikke så veldig interessert i den siden av saken, selv om hun moderer noe underveis. «Pappa, en gang lyvde jeg,» sier Helle sørgmodig. «Gjorde du det?» svarer pappa, og så føyer han til med trykk på *løy*: «*Løy* du?» «Ja,» svarer Helle, «men jeg lover å ikke løyve mer.» Pappaen sier: «Lyve, mener du, vel?» «Ja,» nikker Helle før hun fortsetter: «Jeg lyvde bare én gang, altså!»

Barn er ikke alltid i stand til å høre forskjell på egne avvikende former og formene i voksenspråket, dvs. barna tror at de sier det samme som den voksne. Barn kan også høre at noe ikke er riktig, selv om de ikke har språkkompetanse nok til å uttrykke det de vil, og de kan derfor protestere når deres egne barneformer dukker opp i voksenspråket. Eller de kan reagere på andre barns språk. Da Helle var rundt tre år, var vi på besøk hos en familie med en gutt på samme alder. Helle sa tjenestevillig at hun «godt kunne dekke bolet». Denne uttalelsen fikk Jan til å knekke sammen i latter: «Bolet! Hun sa bolet!» «Hva heter det, da?» spurte vi voksne. «Det hetej bojet,» forklarte Jan.

Barn kan bruke riktige og avvikende former om hverandre, sånn at de av og til sier *gaffla* og av og til *gaffelen*, av og til *gåser* og av og til *gjess*. Det viser at språket deres er i utvikling mot voksenspråket. Hvis vi ser på utviklingen av enkeltord over tid, vil vi ofte oppdage rekkefølgen riktig – gal – riktig, altså for eksempel *gjess* – *gåser* – *gjess*. Når barn begynner å bruke en form, bruker de den i tråd med voksenormen først (som en herming), dernest kommer en fase der en regel overgeneraliseres, og så til slutt brukes ordet igjen i tråd med voksenormen idet barnet har tilpasset regelen.

Forskjellig språk til forskjellige mennesker

Når vi snakker til barn, snakker vi annerledes enn vi snakker til voksne. Den særegne måten vi bruker når vi henvender oss til barn, særlig små barn, kalles barnerettet tale. For eksempel bruker vi ofte et særegent toneleie, enten høyere eller lavere enn i tale til voksne, og ofte bruker vi mer svingninger i toneleiet, vi «overdriver» med andre ord intonasjonen. Barnerettet tale inneholder dessuten mye latter og pauser. Kroppsspråket er også mer overdrevet, med mer mimikk, med peking og nikking. Det er vanlig å bruke egne babyord, som *gakk-gakk*, *vov-vov* og *bysselalle*. Emnevalget og ordvalget er begrenset. Til de aller minste går det mest i grøt og mat og raping og søvn. Setningene er korte og enkle, og det er mange gjentakelser. Vi stiller spørsmål til babyer selv om vi vet at de ikke kan svare: *Var grøten god? Har du sovet så deilig?* Mange pleier å bruke babyens navn og sitt eget navn i stedet for pronomenerne *du* og *jeg*.

Et naturlig spørsmål å stille er om barnerettet tale er nødvendig for at barn skal lære å snakke? Svaret er at nødvendig er det ikke. Barn over hele verden lærer å snakke på omtrent samme alder, de går gjennom de samme fasene og de lærer omtrent de samme tingene i omtrent samme rekkefølge. Og mange steder rundt om i verden snakker voksne og større barn på en bestemt måte til babyer og småbarn. Men ikke overalt, i for eksempel svart, amerikansk arbeiderklasse miljø, på Samoa og i inuitsamfunn i Quebec tilpasser ikke voksne språket sitt overfor små barn. Det er altså ikke *nødvendig* å snakke til småbarn og babyer på en spesiell måte for at de skal lære å snakke. Det neste spørsmålet er om barnerettet tale, altså et spesielt tilrettelagt språk fra de voksnes side, er en hjelp for barns språkutvikling? Noen forskere svarer ja: De mener å kunne påvise at barn med omsorgspersoner som bruker et tilpasset, tilrettelagt språk, når voksenspråkets normer raskere enn andre barn. De fleste forskere svarer imidlertid nei på dette spørsmålet. Men det er viktig å vite at uenigheten bare gjelder læring av språkets formelle sider. Med andre ord mener et flertall av språkforskere at barns utvikling av språkets lydside, av ordbøyning og av setningsoppbygging skjer uavhengig av kvaliteten på omsorgspersonenes språk. Men det betyr ikke at vi som voksne ikke kan gjøre noe for å gi barna våre en best mulig start språklig sett. Det kan vi nemlig. Vi vet at generell språkstimulering, som høytlesing, samtaler, rim og regler, har svært mye å si for andre sider av

barnas språk: for ordforrådets størrelse, for samtaleferdigheter og tekstkompetanse, og for språklig frimodighet. Bare barna hører språk rundt seg, kommer de altså til å lære å uttale ordene, å bøye dem og å sette dem sammen til setninger. Det skjer nærmest av seg selv, vi behøver i prinsippet ikke å ofre det en tanke. Men vi både kan og bør gjøre en innsats for at barna våre for eksempel skal få et stort ordforråd, bli gode lesere, gode fortellere, kunne følge en rød tråd i en tekst. Det skjer nemlig ikke av seg selv.

OPPGAVER «DA DU VAR LITEN» I

Barn og språk

- 1 Vi snakker vanligvis annerledes til småbarn. Er det andre vi snakker til på omtrent samme måte?
- 2 Ganske mange barn kaller seg selv for *du* en periode.
  - Er du sulten, spør pappa.
  - Ja, du sulten, svarer barnet.Kan du tenke deg hvorfor barnet bruker *du* om seg selv?
- 3 Hvordan forklarer du flertallsformer som *gåser* og *baroner*, og preteritumsformer som *gådde* og *jidde*?
- 4 Hvordan kan vi forklare ordformen *blimte* i setningen *Jeg blimte henne* på lekeplassen?
- 5 Ingvild, to og et halvt år, satt sammen med mammaen sin og så på tv. Det handlet om dinosaurer på barne-TV i dag.
  - Hva det er? spurte Ingvild mamma.
  - Det heter dinosaurus, svarte mamma.Ingvild nikket. Og da barne-TV var slutt, sa Ingvild:
  - Der din osaurus. Min osaurus på badet.Hvordan vil du forklare at Ingvild snakker om en osaurus?
- 6 Karin tre år har akkurat lært at tennene hennes heter melketenner, og hun kaller de voksne tenner for kaffetenner. Hvorfor gjør hun det? Hva er logikken bak ordet?
- 7 Ta opp barnespråk på bånd! Hvis du ikke har småsøsken, går det an å besøke en barnehage, eller gå på besøk i en førsteklasse. Eller kanskje har du film- eller videoopptak av deg selv? Skriv ned noe av det som ikke er sånn som i voksenspråket. Kanskje klarer du å forklare hvorfor barnet sier disse tingene?
- 8 Spør foreldrene dine om de husker hva ditt første ord var!
- 9 Finn fram noen barnebøker du hadde da du var liten, eller lån noen på biblioteket. Bruker forfatterne et spesielt språk når de skriver for barn? Hvis det er barn som er hovedpersonene i bøkene, undersøk om de snakker barnespråk i sine replikker.

- 10 Hvis du har gjemt på noen av skrivebøkene dine fra du var mindre, kan du se på hvordan du skrev da. Hvordan har skriftspråket ditt utviklet seg fra du gikk i første klasse? Se både på håndskriften, rettskrivningen, ordvalget og måten du forteller en fortelling på.

OPPGÅVER «DA DU VAR LITEN» I

Barn og språk

- 1 Vi snakkar vanlegvis annleis til småbarn. Er det andre vi snakkar til på omtrent same måte?
- 2 Ganske mange barn kallar seg sjølve for *du* ein periode.
  - Er du svolten, spør pappa.
  - Ja, du svolten, svarer barnet.
  - Kan du tenkje deg kvifor barnet bruker *du* om seg sjølv?
- 3 Korleis forklarar du fleirtalsformer som gåser og baroner, og preteritumsformer som gådde og jidde?
- 4 Korleis kan vi forklare ordforma *blimte* i setninga *Jeg blimte henne* på leikeplassen?
- 5 Ingvild, to og eit halvt år, sat saman med mammaen sin og såg på TV. Det handla om dinosaurar på barne-TV i dag.
  - Kva det er? spurte Ingvild mamma.
  - Det heiter dinosaur, svarte mamma.Ingvild nikka. Og då barne-TV var slutt, sa Ingvild:
  - Der din osaurus. Min osaurus på badet.Korleis vil du forklare at Ingvild snakkar om ein osaurus?
- 6 Karin tre år har akkurat lært at tennene hennar heiter mjølketenner, og ho kallar dei vaksne sine tenner for kaffitenner. Kvifor gjer ho det? Kva er logikken bak ordet?
- 7 Ta opp barnespråk på band! Viss du ikkje har småsysken, går det an å besøke ein barnehage, eller gå på besøk i ein førsteklasse. Eller kanskje har du film- eller videoopptak av deg sjølv? Skriv ned noko av det som ikkje er sånn som i vaksenspråket. Kanskje klarer du å forklare kvifor barnet seier desse tinga?
- 8 Spør foreldra dine om dei hugsar kva ditt første ord var!
- 9 Finn fram nokre barnebøker du hadde då du var liten, eller lån nokre på biblioteket. Bruker forfattarane eit spesielt språk når dei skriv for barn? Viss det er barn som er hovudpersonane i bøkene, undersøk om dei snakkar barnespråk i replikkane sine.

- 10 Viss du har gøymt på nokre av skrivebøkene dine frå du var mindre, kan du sjå på korleis du skreiv då. Korleis har skriftspråket ditt utvikla seg frå du gjekk i første klasse? Sjå både på handskrifta, rettskrivinga, ordvalet og måten du fortel ei forteljing på.

OPPGAVER «DA DU VAR LITEN» II

- 1 Se på bildet på side 174 i *På norsk NÅ 1*.
Hvordan «snakker» en nyfødt baby? På hvilke tre måter har moren og barnet kontakt?
Hva er det mer en baby trenger for å utvikle seg?
- 2 Hvordan snakket du da du var liten?
Har du noen historier om morsomme ting du sa da du var liten?
Fortell!
Har du søsken eller andre som har sagt rare ting som er blitt husket?
Fortell!
- 3 Har du mindre søsken på 1–2 år som ...
  - ikke kan snakke enda, men babler. Beskriv lydene! Hva kan de være uttrykk for?
  - holder på å lære å snakke. Hva prøver han/hun å si? Må du tolke? Kan det samme ordet bety flere ting?
  - nettopp har lært å snakke. Hva sier han/hun?
- 4 Legg merke til at det lille barnet forstår mye mer enn det kan gi uttrykk for. Be den lille om å hente ting eller gi ting til en bestemt person.
- 5 Hva sier barna til hverandre? Fyll ut snakkeboblene på side 179 i *På norsk NÅ 1*, og lag en fortsettelse på dialogen. Kanskje bamsene kan snakke også? Hva mener de små barna om det?
- 6 Hva sier de? Fyll ut snakkeboblene på side 180 i *På norsk NÅ 1*. De sier kanskje noe om da de var små? Noen av dem snakker kanskje til det lille barnet? Hva sier de? Hvordan sier de det?

OPPGÅVER «DA DU VAR LITEN» II

- 1 Sjå på biletet på side 174 i *På norsk NO 1*.
Korleis «snakkar» ein nyfødt baby? På kva for tre måtar har mora og barnet kontakt?
Kva er det meir ein baby treng for å utvikle seg?
- 2 Korleis snakka du da du var liten?
Har du nokre historier om morosame ting du sa da du var liten?
Fortel!
Har du sysken eller andre som har sagt rare ting som er blitt hugsa?
Fortel!
- 3 Har du mindre sysken på 1–2 år som ...
  - ikkje kan snakke enda, men bablar. Skildre lydane! Kva kan dei vere uttrykk for?
  - held på å lære å snakke. Kva prøver han/ho å seie? Må du tolke? Kan det same ordet tyde fleire ting?
  - nettopp har lært å snakke. Kva seier han/ho?
- 4 Legg merke til at det lille barnet forstår mykje meir enn det kan gi uttrykk for. Be den vesle om å hente ting eller gi ting til ein bestemt person.
- 5 Kva seier barna til kvarandre? Fyll ut snakkeboblene på side 179 i *På norsk NO 1*, og lag ei forsetjing på dialogen. Kanskje bamsane kan snakke også? Kva meiner dei små barna om det?
- 6 Kva seier dei? Fyll ut snakkeboblene på side 180 i *På norsk NO 1*. Dei seier kanskje noko om da dei var små? Nokon av dei snakkar kanskje til det vesle barnet? Kva seier dei? Korleis seier dei det?

Ord, ord, ord

Innledning

Læreplanen sier at elevene skal lære å:

uttrykke seg presist og med et variert og nyansert ordforråd i ulike typer tekster på bokmål og nynorsk

Dette er et grammatikkapittel som i tillegg til å ha hovedfokus på ord og ordklasser også har til hensikt å gi elevene en forståelse av hva ord er og hvordan ord oppstår og forandrer seg. Og det presiseres at det er dagens ungdom som bestemmer i hvilken retning det norsk språket skal utvikle seg i. Språkhistorien er nå.

Det undersøkende og reflekterende perspektivet er tatt vare på ved at elevene blir stilt spørsmålet: På hvilken måte er det egentlig fornuftig å sortere ordene vårt? Hvordan vil det gå med det norsk språket?

Grammatikk kan lett oppfattes som noe statisk. Det bildet ønsker vi å bryte med i denne framstillingen. Vi vil gi elevene den forståelsen at språket er i kontinuerlig utvikling, og at det er en spennende utvikling som åpner for et mangfold av muligheter.

Om språk

Fattige og rike språk?

(utdrag fra Helene Uri: *Hva er språk*, Universitetsforlaget 2004)

Engelsk er et stort språk. Det er utbredt og brer seg stadig. Folk har en tendens til å tro at et språks makt og påvirkning er synonymt med at et språk er rikt i betydningen 'har mange ord'. Engelsk er et rikt språk, sammenliknet med norsk, mener mange. Men at noen språk er rike og noen fattige, er en ren myte. Telling av ord i et språk er et komplisert foretagende, men det vi med sikkerhet kan si, er at ethvert språks ordforråd er ubegrenset. Det kommer nye ord hele tiden, hver dag. Vi låner dem fra andre språk, og vi lager nye. Alle språk kan uttrykke alt. Det fins selvsagt områder der et språk kan mangle ord, men talerne av dette språket vil ved behov låne eller lage ord innen det aktuelle området. Det er en umulig oppgave å telle ord i et språk og sammenlikne med et annet språk. Men noen tall kan slenges på bordet: Shakespeare har i sine verker brukt 29 000 forskjellige ord.

Wergeland brukte 58 000. Prosjektet Norsk ordbok har med utgangspunkt i nynorsk og dialekter samlet 550 000 forskjellige ord, som ligger og god-

gjør seg i deres arkiver og skal bli Norges største ordbok. Og det er temmelig mange ord i bokmål også. Den største bokmålsordboken har 300 000 ord. Hvor store ordbøker et språk har, er først og fremst et spørsmål om hvor mange penger samfunnet er villig til å bruke på å lage et ordbokverk. Og bare for å ha sagt det: Det er ingen sammenheng mellom et språks kompleksitet og samfunnsmessig eller teknologisk kompleksitet i samfunnet der språket snakkes. Primitive språk fins ikke.

Oversikt over nye grammatiske termer (skriv fra Språkrådet)

Oversikten kan lastes ned fra Språkrådets nettsider, både som pdf-dokument og som word-dokument, på denne adressen:
<http://www.sprakrad.no/templates/Page.aspx?id=8053>

OPPGAVER «ORD, ORD, ORD» I

- 1 Se deg rundt der du befinner deg akkurat nå, og skriv ned femten konkrete ting du ser. Du har nå en liste med femten substantiver. Hvilke kjønn har disse substantivene? Bøy dem i entall og flertall, bestemt og ubestemt form. Føy til ulike adjektiv foran noen av substantivene. Legg merke til hvordan adjektivene bøyes.
- 2 Finn synonymer for disse ordene: *hund, katt, snill, slem, løper, går*. Fins det synonymer for alle ord, tror du? Klarer du å finne noen for *melk* og *pocketbok*? Hva med *på* og *etter*?
- 3 Finn synonymer til *kvinne* og *mann*. Sorter ordene i positive og negative ord. Slå opp i en synonymordbok og se om det står ord der som du ikke hadde med. Kunne du noen ord som ordboka ikke hadde med?
- 4 Ordene *målform* og *målføre* er ikke synonymer. Finn ut hva de to ordene betyr.
- 5 *Jeg antar at det er sånn. Det er jo sånn. Det er sånn. Det er kanskje sånn. Det er da sånn. Jeg er ganske sikker på at det er sånn. Det er vel sånn. Det er nok sånn. Jeg tror at det er sånn. Det er helt sikkert sånn. Det er muligens sånn. Jeg vet at det er sånn.*

Forsøk å sortere disse setningene, slik at den første setningen er den som uttrykker mest tvil og usikkerhet, den neste nest mest tvil og usikkerhet osv. til den siste setningen, som altså skal være den som inneholder minst usikkerhet. Hva er det som gjør setningene forskjellige? Hvilke ord virker forsterkende? Hvilke ord virker dempende?

- 6 Betyr disse setningsparene forskjellige ting?

Karim og Ola tok sekkene sine og gikk.
Karim og Ola tok sekkene deres og gikk.

Han tok sykkel sin.
Han tok sykkel hans.

Hun klappet hunden sin.
Hun klappet hunden hennes.

Hva er i så fall forskjellen? Oversett setningene til engelsk.

- 7 Noen ganger sier vi *huset mitt*, andre ganger *mitt hus*, noen ganger *jenta mi*, andre ganger *mi(n) jente*, og noen ganger sier vi *gutten min*, mens vi andre ganger sier *min gutt*. Det er ikke klare regler å gå etter her, så i stor grad dreier dette seg om smak og behag. Prøv å finne fem eksempelsetninger der du ville ha satt eiendomsordet før substantivet, og fem der du ville ha valgt å ha det etter. Finner du noe mønster? Er det slik at det ene virker mer høytidelig, eller kanskje gammeldags?

OPPGÅVER «ORD, ORD, ORD» I

- 1 Sjå deg rundt der du er akkurat no, og skriv ned femten konkrete ting du ser. Du har no ei liste med femten substantiv. Kva kjønn har desse substantiva? Bøy dei i eintal og fleirtal, bunden og ubunden form. Føy til ulike adjektiv framom nokre av substantiva. Legg merke til korleis adjektiva vert bøygde.
- 2 Finn synonym for desse orda: *hund, katt, snill, slem, spring, går*. Finst det synonym for alle ord, trur du? Klarer du å finne nokre for *mjolk* og *pocketbok*? Kva med *på* og *etter*?
- 3 Finn synonym til *kvinne* og *mann*. Sorter orda i positive og negative ord. Slå opp i ei synonymordbok, og sjå om det står ord der som du ikkje hadde med. Kunne du nokon ord som ordboka ikkje hadde med?
- 4 Orda *målform* og *målføre* er ikkje synonym. Finn ut kva dei to orda betyr.
- 5 *Eg reknar med at det er sånn. Det er jo sånn. Det er sånn. Det er kanskje sånn. Det er då sånn. Eg er ganske sikker på at det er sånn. Det er vel sånn. Det er nok sånn. Eg trur at det er sånn. Det er heilt sikkert sånn. Det er moglegvis sånn. Eg veit at det er sånn.*

Forsøk å sortere desse setningane, slik at den første setninga er den som uttrykkjer mest tvil og usikkerheit, den neste nest mest tvil og usikkerheit og så bortetter til den siste setninga, som altså skal vere den som inneheld minst usikkerheit. Kva er det som gjer setningane forskjellige? Kva ord verkar forsterkande? Kva ord verkar dempende?

- 6 Betyr desse setningspara forskjellige ting?

Karim og Ola tok sekkane sine og gjekk.
Karim og Ola tok sekkane deira og gjekk.

Han tok sykkelens sin.
Han tok sykkelens hans.

Ho klappa hunden sin.
Ho klappa hunden hennar.

Kva er i så fall forskjellen? Omset setningane til engelsk.

- 7 Nokre gonger seier vi *huset mitt*, andre gonger *mitt hus*, nokre gonger *jenta mi*, andre gonger *mi jente*, og nokre gonger seier vi *guten min*, medan vi andre gonger seier *min gut*. Det er ikkje klare reglar å gå etter her, så i stor grad dreier dette seg om smak og behag. Prøv å finne fem eksempelsetningar der du ville ha sett eigedomsordet før substantivet, og fem der du ville ha valt å ha det etter. Finn du noko mønster? Er det slik at det eine verkar meir høgtideleg, eller kanskje gammaldags?

OPPGAVER «ORD, ORD, ORD» II

- 1 Gjør en ord-undersøkelse i klassen
  - a Finn først ut hvilke dialekter og språk som er representert i klassen. Jo flere jo bedre.
  - b Prøv å finne fram til de gjenstander eller handlinger som gruppa som helhet har flest ord på.
  - c Hvis dere er flere nasjonaliteter i klassen, kan dere drive språkforskning ved å sammenlikne ord som betyr det samme. Kan dere se noen sammenheng? Kan der se sammenhenger via språk dere kjenner (engelsk, tysk, fransk, spansk)? (Se side 204 i *På norsk NÅ 1*).
- 2 Vi reiser mye mer og har mer kontakt med hverandre over språkgrensene enn før. Diskuter hvilken betydning det kan ha for utviklingen av norsk i framtiden.
  - a Hva kommer til å skje med norsk språk i deres egen levetid? Hvilke språk påvirker oss mest?
  - b Er det noen sjanse for at norsk kan spre seg og låne bort ord til andre språk? I hvilke sammenhenger kan det være?
- 3 Orddryss
  - a Dryss så mange ord dere kan over bildene «Nordlys» på side 185 og danserinnen på side 191 i *På norsk NÅ 1*.
  - b Sett dere i grupper rundt et stort ark og skriv i vei. La ordene snø over arket.
eller
  - c Hele gruppa kan samles rundt tavla og gi forslag mens en skriver det som blir foreslått.
  - d Er dere flere språk i klassen kan det bli ekstra spennende. Sett ord som betyr det samme i grupper.
- 4 Sortere. Når dere har snødd fra dere, kan dere finne måter å sortere på. Det er mange muligheter:
  - a ordklasser
  - b ord som handler om det samme
  - c ord som likner
  - d ord som rimer
  - e ... og flere som dere selv kan finne på
- 5 Bruk ordgruppene til
  - a å lage små stemningsfulle dikt
  - b å være stammen i en fortelling
  - c å være språkforskere

OPPGÅVER «ORD, ORD, ORD» II

- 1 Gjer ei ord-undersøking i klassen
  - a Finn først ut kva dialektar og språk som er representerte i klassen. Jo fleire jo betre.
  - b Prøv å finne fram til dei gjenstandane eller handlingane som gruppa som heilskap har flest ord på.
  - c Viss de er fleire nasjonalitetar i klassen, kan de drive språkforskning ved å samanlikne ord som betyr det same. Kan de sjå nokon samanheng? Kan de sjå samanheng via språk de kjenner (engelsk, tysk, fransk, spansk)? (Sjå side 204 i *På norsk NO 1*).
- 2 Vi reiser mykje meir og har meir kontakt med kvarandre over språkgrensene enn før. Diskuter kva betyding det kan ha for utviklinga av norsk i framtida.
  - a Kva kjem til å skje med norsk språk i dykkar eiga levetid? Kva språk påverkar oss mest?
  - b Er det nokon sjanse for at norsk kan spre seg og låne bort ord til andre språk? I kva samanhengar kan det vere?
- 3 Orddryss
  - a Dryss så mange ord de kan over bileta «Nordlys» på side 185 og dansarinna på side 191 i *På norsk NO 1*.
  - b Set dykk i grupper rundt eit stort ark, og skriv i veg. La orda snø over arket.
eller
  - c Heile gruppa kan samlast rundt tavla og gi forslag medan ein skriv det som blir foreslått.
  - d Har de fleire språk i klassen, kan det bli ekstra spennande. Set ord som betyr det same i grupper.
- 4 Sortere. Når de har snødd frå dykk, kan de finne måtar å sortere på. Det er mange moglegheiter:
  - a ordklassar
  - b ord som handlar om det same
  - c ord som liknar
  - d ord som rimar
  - e ... og fleire som de sjølve kan finne på
- 5 Bruk ordgruppene til
  - a å lage små stemningsfulle dikt
  - b å vere stamma i ei forteljing
  - c å vere språkforskarar

To mål til Noreg!

Innleiing

I *Kunnskapsløftet* blir dei to måla, nynorsk og bokmål, omsette til kompetansemål på følgjande måte:

«Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- lese og skrive tekster i ulike sjangere, både skjønnlitterære og sakspregget på bokmål og nynorsk (...)
  - uttrykke seg presist og med et variert og nyansert ordforråd i ulike typer tekster på bokmål og nynorsk (...)
- (Kompetansemål etter 10. årstrinn. Skriftlige tekster)

Omgrepa sidemål og hovudmål er erstatta av namnet på dei to målformene, bokmål og nynorsk. Elevane skal vere i stand til å bruke skriftlege tekstar både på nynorsk og bokmål. Kva konsekvensar får det for undervisninga i norsk? Korleis kan skolen gi elevane gode vilkår for å utvikle denne kompetansen? Sidan nynorsk er eit minoritetsspråk, vil det stå i ei særstilling fordi mange ikkje møter dette skriftspråket utanfor skolen.

Utdanningsdirektoratet har nyleg lagt fram ny forskning som slår fast at elevar som startar tidleg med nynorskundervisning, får større kompetanse og meir positive haldningar til språket. Ein veit også at ein lærer språk ved å bruke det i skrift og i tale. Skriftspråk må lærast gjennom skriftlege aktivitetar, lesing og skriving. Både bokmål og nynorsk er skriftspråk eller «bokmål», om ein vil. Det nye norskfaget må difor ha tilgang til eit breitt utval av tekstar på begge målformene i mange sjangrar. For elevar i bokmålsområde, er det ekstra viktig å verte motiverte til å lese og skrive nynorsk i undervisninga.

Nokre skolar har teke konsekvensen av dette og har sett i gang prosjekt der dei nyttar nynorske lærebøker i andre fag enn norsk, t.d. Holmlia skole i Oslo. Også Bærum kommune har hatt prosjekt for å stimulere til betre undervisning i nynorsk med eigen nettstad:

www.baerum.kommune.no/nynorsk.

I 2005 vart det oppretta eit Nasjonalt senter for nynorsk i opplæringa, i kortform *Nynorsksenteret*, www.nynorsksenteret.no. Frå

Utdanningsdirektoratet sitt mandat heiter det mellom anna:

«Senteret skal vere eit nasjonalt senter for nynorsk i grunnopplæringa. Senteret skal ha som hovudoppgåve å leie og koordinere arbeidet med å utvikle innhaldet i nynorskopplæringa, arbeidsmåtar og vurderingsformer.»

Regjeringa, med statsråd Kristin Clemet i spissen, såg at undervisninga i nynorsk måtte stimulerast gjennom ny forskning og utviklingsarbeid i skolen. Dette arbeidet er godt i gang og vil nok vere med på å styrkje nynorskkompetansen både blant lærarar og elevar.

Læreverket *På norsk* har lagt stor vekt på at elevane skal kunne «forklare bakgrunnen for at det er to likestilte norske skriftspråk og gjøre rede språkdebatt og språklig variasjon i Norge i dag» (*Kunnskapsløftet. Språk og kultur*). I *På norsk FØR* følger vi språkhistoria gjennom tidene og heilt fram til vår eiga tid. Kunnskap om historia til norsk språk er viktig for å kunne forstå språksituasjonen i Noreg. Læreverket legg også vekt på å vise at vi er midt i språkhistoria og er med på å skape det språket vi treng til ei kvar tid.

I *På norsk No 1* finn vi kapitlet «To mål til Noreg!» på bokmål i nynorsk-boka og på nynorsk i bokmålsboka. Dette kapitlet gir ei innføring i bokmål og nynorsk gjennom teksteksempel som i hovudsak er henta frå media. Tekstane er lette å lese og er nær knytt til brukssjangrar elevane omgir seg med. Både bokmål og nynorsk må presenterast som moderne språk som er funksjonelle for alle formål i alle sjangrar.

Kapitlet «TXT» er ei innføring i tekstteori med utgangspunkt i teksteksempel både på nynorsk og bokmål. Her er det ikkje fokus på målformene, men på strukturane i ein tekst. Teksteksempla viser korleis dei to målformene fungerer i ulike teksttypar og sjangrar.

OPPGÅVER «TO MÅL TIL NOREG»

Språktrim**1 Kva heiter det på nynorsk?**

annen
bare
de
dere
en
flere
fra
gave
hjemme
holde
hun
husk
ikke
klær
mandag
mer
mye
navn
spille
tro
tirsdag
utenfor
valg
velge
være
ønske

2 Spørjeord på nynorsk

korleis
kor mange
kor mykje
kva
kva for
kva for ein
kven
kvifor

Fyll ut med rett spørjeord og ord frå oppgåve 1 slik at det blir ein tekst.

a _____ vil _____ med på fotballkamp i dag?

- b Eg må dessverre _____ meg _____, for eg skal _____ piano.
- c Ja, du må jo _____ du har mest lyst til å gjere.
- d Men _____ kan eg få med _____?
- e Nei, det blir vanskeleg, men kanskje kan du bli med _____ dag?
- f _____ dag då?
- g _____ eller _____ er det ny kamp på _____-bane.
- h Flott! Då ventar eg på deg _____ fotballbanen.
- i _____ å ta med varme _____, for det er så kaldt!
- j _____ kostar billetten?
- k Du skal få billetten i _____ av meg.
- l Tusen takk! Eg _____ eg blir med på kamp i dag også.

3 -ar eller?

VERB: A-verb får endinga -ar i presens og -a i preteritum.
SUBSTANTIV: Hankjønnsord får endinga -ar i fleirtal u.b.f.

a Fyll ut

å hoppe – hoppar – hoppa – har hoppa
å lytte
å vente
å sykle
å hente

b Plukk ut a-verba i teksten.

Eg venta på telefon frå Ola i heile går. Men trur du at han ringde til meg? Nei, han hadde vel viktigare ting å styre med. Eg såg ein gjeng gitar som sykla utanfor kinoen. Kvifor stakk dei ikkje innom og henta meg først? Kanskje kjøpte dei kinobillettar til den spennande filmen vi skulle sjå i lag. Eg hørde at Kari snakka om ein fest også?

c Prøv å forandre teksten frå preteritum (i går) til presens (no). Pass på a-verba!

d Kva for nokre av verba får ikkje -ar i presens?

4 Øv på substantiv

Vi har tre grammatiske kjønn på nynorsk: hokjønn, hankjønn og inkjekjønn.

Hankjønnsord bøyer vi slik:

ein båt – båten – båtar – båtane

a Fyll ut:

ein bil – bilen – bilar – bilane

ein kopp

ein skole

ein by

ein penn

b Plukk ut hankjønnsorda i teksten, og bøy dei på same måten.

Kor mange elevar går det i klassen din? Er det flest jenter eller gutar i klassen? Kanskje går du på skole i ein stor by, eller kanskje ligg skolen din i ei bygd. Må du ta buss, eller kan du sykle eller gå til skolen? Korleis ser klasserommet ditt ut? Kva har du på pulten din? Sit du saman med andre elevar, eller sit du aleine?

c Fyll ut med substantiv slik at det blir ein tekst:

I _____ min er det mange _____ og _____.

_____ ligg i ein _____ på Austlandet. Eg må stå opp tidleg kvar

_____, for eg må ta _____ til _____. Ofte er eg så trøytt

at eg sovnar. Men _____ min vekker meg når eg skal gå av. Han

går på same _____, men ikkje i same _____. Det er koseleg

på _____ vårt, synest eg. Vi har pynta der med _____ og

_____. Heldigvis sit eg saman med _____. _____ våre

står tett saman. _____ er veldig flink i _____, så han hjelper

meg med _____ nesten kvar _____. Ofte låner han
 _____ av meg, for eg har mange _____ på _____ min.
 Ei _____ i klassen mi er sjalu fordi vi sit saman. Ho seier at vi bråkar
 og forstyrrer alle dei andre _____ i _____.

d Plukk ut alle hankjønnsorda i teksten over.

e Kva kjønn er dei andre substantiva i teksten?

f Finn substantiv i klasserommet ditt.

i pennalet ditt:

i sekken din:

på pulten din:

på veggen:

på golvet:

i skapet:

5 Ein, ei eller eit ...?

a Fyll inn med rett artikkel.

_____ jente

_____ gut

_____ dør

_____ vegg

_____ appelsin

_____ banan

_____ kjole

_____ skjorte

_____ bok

_____ datamaskin

_____ brød

- _____ kake
- _____ tante
- _____ onkel
- _____ syster
- _____ bror
- _____ mor
- _____ far
- _____ barn
- _____ hytte
- _____ hus

b Bøy hokjønnsorda ovanfor etter dette mønsteret:

ei jente – jenta – jenter – jentene

c Bøy inkjekjønnsorda etter dette mønsteret:

eit barn – barnet – barn – barna

d Bøy hankjønnsorda etter dette mønsteret:

ein gut – guten – gutar – gutane

e Ikkje etter hovudregelen

Kva for nokre substantiv passar ikkje inn i mønsteret?

Skriv dei opp for seg, og slå opp i ordboka di for å finne rett bøying.

OPPGAVER «TO MÅL TIL NORGE»

Språktrim**1 Hva heter det på bokmål?**

annan
berre
dei
de
ein
fleire
frå
gåve
heime
halde
ho
hugs
ikkje
klede
mandag
meir
mykje
namn
spele
tru
tirsdag
utanfor
val
velje
vere
ønskje

2 Spørreord på bokmål

hvordan
hvor mange
hvor mye
hva
hvilke
hvem
hvorfor

Fyll ut med riktig spørreord og ord fra oppgave 1 slik at det blir en tekst.

a _____ vil _____ med på fotballkamp i dag?

- b Jeg må dessverre _____ meg _____, for jeg skal _____ piano.
- c Ja, du må jo _____ du har mest lyst til å gjøre.
- d Men _____ kan jeg få med _____?
- e Nei, det blir vanskelig, men kanskje kan du bli med _____ dag?
- f _____ dag da?
- g _____ eller _____ er det ny kamp på _____-bane.
- h Flott! Da venter jeg på deg _____ fotballbanen.
- i _____ å ta med varme _____, for det er så kaldt!
- j _____ koster billetten?
- k Du skal få billetten i _____ av meg.
- l Tusen takk! Jeg _____ jeg blir med på kamp i dag også.

3 Bøy verb og substantiv

a Fyll ut

å hoppe –
å lytte
å vente
å sykle
å hente

b Skriv om til bokmål.

Eg venta på telefon frå Ola i heile går. Men trur du at han ringde til meg? Nei, han hadde vel viktigare ting å styre med. Eg såg ein gjeng gitar som sykla utanfor kinoen. Kvifor stakk dei ikkje innom og henta meg først? Kanskje kjøpte dei kinobillettar til den spennande filmen vi skulle sjå i lag. Eg hørde at Kari snakka om ein fest også?

c Prøv å forandre teksten frå preteritum (i går) til presens (nå).

4 Øv på substantiv

a Fyll ut:

en bil –
en kopp
en skole
en by
en penn

b Plukk ut hunkjønnsordene i teksten, og bøy dem på samme måte:

Hvor mange elever går det i klassen din? Er det flest jenter eller gutter i klassen? Kanskje går du på skole i en stor by, eller kanskje ligger skolen din i ei bygd. Må du ta buss, eller kan du sykle eller gå til skolen? Hvordan ser klasserommet ditt ut? Hva har du på pulten din? Sitter du sammen med andre elever, eller sitter du alene?

c Fyll ut med substantiv slik at det blir en tekst:

I _____ min er det mange _____ og _____.
_____ ligger i en _____ på Østlandet. Jeg må stå opp tidlig hver _____, for jeg må ta _____ til _____. Ofte er jeg så trøtt at jeg sovner. Men _____ min vekker meg når jeg skal gå av. Han går på samme _____, men ikke i samme _____. Det er koselig på _____ vårt, synes jeg. Vi har pynta der med _____ og _____. Heldigvis sitter jeg sammen med _____. _____ våre står tett sammen. _____ er veldig flink i _____, så han hjelper meg med _____ nesten hver _____. Ofte låner han _____ av meg, for jeg har mange _____ på _____ min. Ei _____ i klassen mi er sjalu fordi vi sitter sammen. Hun seier at vi bråker og forstyrrer alle de andre _____ i _____.

- d** Plukk ut alle hankjønnsordene i teksten over.
- e** Hvilke kjønn er de andre substantivene i teksten?
- f** Finn substantiv i klasserommet ditt.

i pennalet ditt:

i sekken din:

på pulten din:

på veggen:

på gulvet:

i skapet:

5 Artiklene

- a** Fyll inn med rett artikkel.

_____ jente

_____ gutt

_____ dør

_____ vegg

_____ appelsin

_____ banan

_____ kjole

_____ skjorte

_____ bok

_____ datamaskin

_____ brød

_____ kake

_____ tante

_____ onkel

_____ syster

_____ bror

_____ mor

_____ far

_____ barn

_____ hytte

_____ hus

b Bøy hunkjønnsordene ovenfor

c Bøy intetkjønnsordene ovenfor

d Bøy hankjønnsordene ovenfor

OPPGAVER «TO MÅL TIL NOREG» II

Fra bokmål til nynorsk: Lek med ord og bilde

Lag en konkurranse der det gjelder å finne rett ord på nynorsk. Dette kan være for samlet klasse eller par- eller gruppekonkurranse.

Forslag 1. Lag liste over ord på nynorsk med plass til et alternativ på nynorsk bokmål.

Forslag 2. Lag miksete lister med ordene både på nynorsk og bokmål. Oppgaven går ut på å kople ordene rett sammen.

Forslag 3. En elev eller læreren presenterer ett ord om gangen for hele klassen. Den som spretter først opp og har rett svar, får poeng.

Oppgaver til bilder

- 1 Hva kan være sammenhengen mellom de to bildene på side 208 og 209?
- 2 Hvordan får illustratøren fotballen på side 218 til å bevege seg?
- 3 Let i *På norsk NO 1*, og prøv å finne flere bilder med fart i. Diskuter hva som gjør at noen bilder får fart.

OPPGÅVER «TO MÅL TIL NORGE» II

Frå nynorsk til bokmål: Leik med ord og bilete

Lag ein konkurranse der det gjeld å finne rett ord på bokmål.

Dette kan vere for samla klasse eller par- eller gruppekonkurranse.

Forslag 1. Lag liste over ord på nynorsk med plass til eit alternativ på bokmål.

Forslag 2. Lag miksa lister med orda både på nynorsk og bokmål.
Oppgåva går ut på å kople orda rett saman.

Forslag 3. Ein elev eller læraren presenterer eitt ord om gongen for heile klassen. Den som sprett først opp og har rett svar, får poeng.

Oppgåver til bilete

- 1 Kva kan vere samanhengen mellom dei to bileta på side 208 og 209?
- 2 Korleis får illustratøren fotballen på side 218 til å bevege seg?
- 3 Leit i *På norsk NO 1*, og prøv å finne fleire bilete med fart i. Diskuter kva som gjer at nokre bilete får fart?

OPPGÅVER «TO MÅL TIL NOREG» III

QUIZ

- 1 MÅLFORM
  - a samisk
  - b bokmål
  - c dialekt
- 2 NYNORSK
  - a talemål
  - b dialekt
  - c skriftspråk
- 3 IVAR AASEN-TUNET
  - a nynorsk kultursentrum
  - b huset der Ivar Aasen budde
  - c gard på Norsk Folkemuseum
- 4 LANDSMÅL
  - a dansk skriftspråk
  - b norsk skriftspråk
  - c lokalt skriftspråk
- 5 KLAMMEFORM
  - a kakeform
  - b fuktsperre
  - c rettskrivingsform
- 6 PRONOMENET *DERE* HEITER PÅ NYNORSK
  - a dykk
  - b de
  - c deira
- 7 SVAKT VERB
  - a vise
  - b syngje
  - c krype
- 8 HOKJØNNSORD PÅ NYNORSK
  - a medisn
  - b appelsin
  - c avis

OPPGAVER «TO MÅL TIL NORGE» IV

Oppsummering og ettertanke

- 1 Hva vet du om de to målformene i Norge etter å ha lest kapittel 10?
- 2 Når om lag fikk vi to målformer i Norge?
- 3 Hvorfor fikk vi to målformer?
- 4 Hva om vi ikke kunne skrive norsk språk?
- 5 Hvordan ville du ha løst problemet med å lage et norsk skriftspråk dersom det ikke fans?
- 6 Fins det andre måter å skrive norsk på enn bokmål og nynorsk?
- 7 Hvorfor tror du bokmål og nynorsk er så like?
- 8 Hvorfor tror du vi forstår hverandre i Norge selv om vi skriver ulike målformer?
- 9 Hva om vi ikke forsto de to målformene i landet vårt?
- 10 Hvor ofte leser du bokmål utenom skolen?

OPPGÅVER «TO MÅL TIL NOREG» IV

Oppsummering og ettertanke

- 1 Kva veit du om dei to målformene i Noreg etter å ha lese kapittel 10?
- 2 Når om lag fekk vi to målformer i Noreg?
- 3 Kvifor fekk vi to målformer?
- 4 Kva om vi ikkje kunne skrive norsk språk?
- 5 Korleis ville du ha løyst problemet med å lage eit norsk skriftspråk dersom det ikkje fanst?
- 6 Finst det andre måtar å skrive norsk på enn bokmål og nynorsk?
- 7 Kvifor trur du bokmål og nynorsk er så like?
- 8 Kvifor trur du vi forstår kvarandre i Noreg sjølv om vi skriv ulike målformer?
- 9 Kva om vi ikkje forstod dei to målformene i landet vårt?
- 10 Kor ofte les du nynorsk utanom skolen?

Del 3

På norsk LES 1

Innledning

I LES 1 er alle sjangere representert. Her møter elevene viktige temaer og uttryksmåter i sentrale samtidstekster i lys av framstillingene i klassiske verk fra norsk og andre lands kulturarv. Vanskelighetsgraden er tilpasset åttendeklassinger.

Elevene møter viktige temaer og uttryksmåter i sentrale samtidstekster i lys av framstillingene i klassiske verk fra norsk og andre lands kulturarv. De fleste forfatterne som er omtalt i På norsk FØR er representert med tekster i LES-bøkene. Det er stigende vanskelighetsgrad fra LES 1 til LES 3. Oppgaver til tekstene i LES 1 er dels i del 1 her, dels i del 3.

Innholdet i LES 1

FORORD	5
1 FANTASIREISER	
Ingrid Husavåg Døskeland: Kvifor Gud ikkje drar på fisketur	8
Marianne Gauslaa: Hektet på fantastisk litteratur (artikkel)	10
Lene Kaaberbøl: Slangens gåve (utdrag)	13
Jonathan Swift: Gullivers reiser (utdrag)	23
Ludvig Holberg: Niels Klims underjordiske reise (utdrag)	26
Jon Rolland: Tegneseriens historie (artikkel)	29
Arnt Birkedal: Gamle teikneseriar luktar	37
Anders Malm: Ungt teiknetalent med ny serie	38
Gro Dahle: Fem vinder over Tamalon	40
Fem vinder over Tamalon (bokomtale)	44
Løveungen (eventyr fra Pakistan)	50
2 MED GULL I BLIKKET	
Beate Ytreberg: Lag Tufte-liga for ungdom!	48
Are Kalvø: Den grønne fare	49
Selma Lønning Aarø: Intervju med en fotballidiot	51
Dag Solstad: Fotballdommeren	53
Hva gjør du på fritiden? (artikkel)	55
Med gull i blikket, intervju med Lars Erik Torp	56

Daniél Lindström: Min första spelning	57
Hege Woldstad: Kulturkuben	60
Willy Ustad: Ulvetid (utdrag)	64
Daniel Defoe: Robinson Crusoe (utdrag)	67
Ferdse i lufta, fra Statsarkivet i Bergen	74
Fredrik Hossmann: Hverandres gevinst, som jeg er og foramn speilet	82

3 «LA MEG BLÅSE DEG LITT I EIT ØYRA»

Ulf Nygaard / Folk og Røvere: Medisin	84
Rune Belsvik: Verdas mest forelska par (utdrag)	84
Bjørn Ingvaldsen: Jeg er in love (utdrag)	89
Finn Øglænd: Alle desse jentene (endå ein gong)	93
Bo Kasper: Hon är så söt	94
Bendik og Årolilja	94
Orfeus og Eurydike	97
Gro Dahle: Hundre tusen timer	99
Ahmet Kizilarslan: Oslo	100
Annabelle Despard: Kledd i vann	101
Rune Belsvik: Svart bilde	101
Aase Schmidt: Den første kjærleiken	101

4 SUPER – JEG?

Per Knutsen: Supergutt (utdrag)	108
Selma Lønning Aarø: Fortvilet kreps '72 (utdrag)	113
Carolyn Keene: Frøken Detektiv på spøkelsesjakt (utdrag)	117
Fucking Åmål (intervju med Alexandra Dahlström)	123
På to raske hjul (filmomtale)	128
Jon Rolland: Filmens historie fram til ca. 1900	130
Helene Uri intervjuer Hans Petter Blad: Om å skrive filmmanus	134
Ragnhild Margretha Taranger: Poesi frå telefonkatalogen	137
Torvald Sund: Siste ytre (utdrag)	138
Jeg er superbra! (avisinnlegg)	144

5 «SLANG I SLYNGELALDEREN»

Alf Kjetil Waldermo: Slang i slyngelalderen (kåseri)	146
Henrik Wergeland: Sproglære (grammatik)	148
Ravi: Bagateller	149
I ettermiddag får artisten Ravi Norsk Målungdom sin dialektpris! (pressemelding)	151
Dialektpris til Are og Odin (artikkel)	151
Dialektpris til Tungtvann (artikkel)	152
Helle Lange: Hamlets bog om smørrebrød (utdrag)	153
Leppestift på samisk (avisnotis)	155
André Bjerke: Ursproget	155
Jan Erik Vold: Tale for loffen	156

6 «NÅ, SÅ BANN PÅ DET ER SANT!»

Henrik Ibsen: Peer Gynt (utdrag)	158
Anton Tsjekov: Løgnen	162
Bertolt Brecht: Bokbrenningen	168
Ludvig Holberg: Erasmus Montanus (utdrag)	169
Roald Dahl: Vertinnen	172
Erna Osland: Skarpe tenner (utdrag)	181

7 «FLYG VILDA FÅGEL»

Lars Saabye Christensen: Idealtid	184
Lars Saabye Christensen: Beatles (utdrag)	192
Bjørn Sortland: 12 ting som må gjerast rett før verda går under (utdrag)	195
Joachim Nielsen / Jokke & Valentinerne: Lei av deg	198
Inger Hagerup: Han tør	198
Kjartan Kristiansen / DumDum Boys: Englefjes	199
Lisa Ekdahl: Flyg vilda fågel	200
Jan Erik Vold: Være en flue	201
Merima Maja Brkic: Ingen vandrar lenger	201
Merima Maja Brkic: Ikkje spør!	202
Michael Krohn / Raga Rockers: Tingenes tilstand	202

8 TENKE SJÆL

Trond Viggo Torgersen: Tenke sjæl	204
Arne Svingen: Svart elfenben (utdrag)	205
Ahmet Kizilarslan: Spikeren	208
Fredrik Hosmann: Kjenne seg selv	208
Hilde Hagerup: Løvetannsang (utdrag)	209
Dikken Zwiłgmeyer: Magrete Kind (utdrag fra Barndom)	218
Oskar Stein Bjørlykke: I lys loge	225
Einar Økland: Pinnsvinet	225
Mari Boine: Hør stammødrenes stemme (Gula gula)	226

9 «VÆR GOD»

Verdenserklæringen om menneskerettighetene	228
Victor Hugo: Padden	229
Bak maskinene, under fanene: Ludvig forteller (utdrag)	231
Roald Dahl: Matilda (utdrag)	232

10 REKANDE PÅ EI FJØL

Karsten Alnæs: Historien om Norge (utdrag)	
Siidaen i endring	238
Dødt folk å bære til jorden	239
Sagnene forteller	241
J.K. Quigstad: Veiviseren som ble konge (samisk fortelling)	242
Olav Sande: Jostedalsrypa	247
Jonas Rasmus: Jostedalsrypa	248

Balders død	249
Kjerringa mot strømmen	250
Petter Dass og hinmannen	252
Den fåfengelege Ajagaga (sibirsk eventyr)	253
Rønnaug Kleiva: Greske gudar og gudinner (utdrag) – Pan	255
Terje Nordby: Forvandlinger. Et moderne møte med greske myter (utdrag) –	
Narcissus	256
En gutt og læreren hans (pakistansk fortelling)	257
Vandrehistorie på dansk: Den uheldige hundeejer	258
Vandrehistorie på svensk: Vandringsägnen	259
Kongsdottera som ingen kunne målbinde	259
Dei tolv villendene	263

Følgende tekster i *LES 1* fins også på cd-en *På norsk LYTT 1*:

01	Selma Lønning Årø leser fra <i>Fortvilet kreps</i> 72	06:50
02	Arne Svingen leser fra <i>Svart Elfenben</i>	08:16
04	«Vinden og sola» fortalt av Helga Samset	04:12
14	«Min första spelning», tekst innlest på svensk	05:00
15	Vandringssägnen, tekst innlest på svensk	01:21
16	Den uheldige hundeejer, tekst innlest på dansk	02:06
21	Gåte synger og spiller <i>Bendik og Årolilja</i>	04:41

Forordet i På norsk LES 1

Kvifor skal du lese bøker?

Forfattaren Arne Svingen svarte slik i intervjuet i **På norsk NO 1**:

«Leser man ikke litteratur som barn, er sjansene mindre for at man leser som voksen. Dessuten er det i disse årene personligheten vår blir skapt, og ingen leseopplevelser blir viktigere enn de skjellsettende bøkene man leser som ung. Ikke bare er skjønnlitteratur den beste snarveien til å bli en god leser, men bøkene gir dessuten påfyll til fantasien, livskunnskap og innsikt i andres tanker og andres kulturer».

I dette svaret finn du mange gode grunnar for å begynne å lese litteratur i ung alder. Er du einig med Arne Svingen? Kva svar ville du ha gitt på det same spørsmålet?

Har du opplevd lesing på ein slik måte, eller har du andre erfaringar med det å lese?

I tillegg finst det fleire gode grunnar til å lese mykje, både skjønnlitteratur og sakprosa. Vi har sett opp nokre av dei punktvis:

Lesing

- er viktig for å utvikle din eigen personlegdom
- er viktig for å kunne følge med på det som skjer rundt deg
- er nødvendig for å kunne ta del i samfunnsdebatten
- gir god fantasi
- gir kunnskap om livet
- gir innsikt i andre sine tankar
- gir kunnskap om andre kulturar
- gir makt

Kort sagt: Lesing kan gjere livet ditt både meir interessant og morosamt!

I denne leseboka vil du finne tekstar som kanskje kan gi deg nye opplevingar. Du vil finne tekstar i mange sjangrar både frå det vi kallar skjønnlitteratur og frå sakprosa. Vi har valt å samle tekstane i ti kapittel der overskrifta på kvart kapittel seier noko om kva tekstane handlar om. Mange av overskriftene er sitat frå ein av tekstane i kapitlet. Dei tekstane som er henta frå aviser og nettstader, er merka med ei stipla linje. Nokre av tekstane i denne boka kan du også høyre på cd-en *På norsk LYTT 1*. Dei har vi merka ved teksten inne i boka..

Når du les, må du ta med deg alt du har opplevd og veit frå før inn i teksten. Du er nemleg medforfattar i alt du les! Ein tekst er ikkje ferdig før nokon har lese han. Dine tankar og dine erfaringar blir dikta inn i det du les, og påverkar korleis du oppfattar teksten. Difor kan det vere veldig spennande å snakke med andre som har lese det same. Kanskje vil du oppleve det som om de ikkje har lese den same teksten?

Å lese kan vere så mykje forskjellig. Nokre tekstar gir deg kunnskap om eit emne eller noko som skjer i verda. Kanskje kan dei få deg til å reflektere rundt dine egne meiningar og haldningar. Andre tekstar tar deg med til ein annan situasjon, ein annan stad, ei anna tid eller kanskje ei heilt anna verd. Du kan få sjå inn i nokon andre sitt liv, og vere ein del av det ei stund.

Du får mykje meir ut av det du les, dersom du blir medspelar i teksten. Kanskje diktar du vidare der teksten sluttar? Eller kanskje kunne du heller tenkje deg ein annan slutt? Ofte vert du sjølv inspirert til å skrive når du les. Ein tekst kan gi deg dei første orda til ein annan tekst eller idear til ein ny tekst, kanskje i ein annan sjanger. Kvifor ikkje skrive e-post til Skammarens dotter eller Peer Gynt?

Velkomen som medforfattar i *På norsk –LES 1*!

Om litteratur

Eirik Newth: Om å skrive for barn og unge

Jeg har alltid fulgt en enkel oppskrift som forfatter: jeg skriver bøker jeg selv gjerne skulle ha hatt som barn. Derfor begynner mine prosjekter med en reise 20–25 år bakover i tid, til barndommens opplevelser.

Et særlig sterkt barndomsminne er følelsen av å stå under en iskald vinterhimmel og fomle med en liten stjernehåndbok fra Schibsted forlag med stive fingre. Jeg husker hvor vanskelig det var å bruke små kart proppfulle av himmellegemer man måtte ha et stort og dyrt teleskop for å se. Jeg husker skuffelsen da jeg forsto at Skorpionen, beskrevet i håndboka som himmelens mest praktfulle stjernebilde, ikke var synlig fra Norge. Og jeg husker spørsmålene som boka ikke tok seg bryet med besvare. «Hva slags eventyr fortalte man om himmelen i Norge? Hva trodde vikingene? Og samene?» Teknologihistorikere regner brukernes misnøye med produkter som en viktig drivkraft i utviklingen av nye produkter. I min første bok, «Se Opp – på vår egen stjernehimme!», var barndommens negative opplevelser malen jeg la opp boka etter. Slik fikk boka egne kapitler om vikingenes og samenes stjernemytologi, sammen med store og forenklede stjernekart fri for stjernebilder som ikke kan sees sør for Lindesnes. («Se Opp» ble også utgitt i Tyskland, og jeg kan ikke fri meg for tanken på at det fins tyske barn som irriterer seg over at boka ikke viser alle stjernebildene de kan se på himmelen. Jeg trøster meg med at jeg advarte forlaget på forhånd!) Oppskriften ser ut til å ha virket. I 2001 er «Se Opp» fremdeles i salg, ni år etter at den kom ut for første gang. Da jeg satte meg ned for å skrive «Fremtiden» i 1999 var oppgaven vanskeligere. Emnet er langt mer vidtfaende faglig og sjangermessig, og det holdt derfor ikke å lese gammel faglitteratur. Inntrykkene av fremtiden får vi vel så mye fra film og fjernsyn som fra bøker. Gjensyn av «Star Wars» og «2001 – en romodysse» var obligatorisk, sammen med gjenlesing av science-fiction-bøker jeg slukte som tenåring. Filmene og bøkene vekket til live forventningene til fremtiden som preget 1960- og 1970-årene. Den gang folk flest ikke hadde hørt om drivhuseffekt og ozonhull, og forskerne regnet med at elektriske biler, intelligente maskiner og charterturer til Månen lå rett rundt hjørnet. Jeg husket igjen hvordan år 2000 fortonet seg som et enestående tidsskille, som et sugende svart hull av et år. Samtidig kunne fortidens visjoner om år 2000 kunne holdes opp mot det virkelige årtusenskiftet. Resultatet var sistekapitlet i «Fremtiden», der jeg påpeker at boka om noen tiår bare vil virke komisk. Jeg innrømmer gjerne at metoden min er upraktisk. Et fagbokprosjekt er krevende nok i utgangspunktet om man ikke skal gå på jakt etter en tapt fortid i tillegg. Men jeg føler at det er nødvendig for å tilføre mine tekster et avgjørende element av personlig nærhet til stoffet. Dette er noe jeg ofte savner i annen faglitteratur. Siden 1996 har jeg hatt anledning til å lese all faglitteratur for barn og unge som kommer ut på norsk. Altfor ofte må jeg konstatere at en kollega har glemt den viktigste kvalifikasjonen for å

skrive barne- og ungdomsbøker. Det er ikke at man har barn eller arbeider med barn til daglig. Når det kommer til stykket er det eneste som teller at man husker hvordan det var å være barn.
(publisert 2004 på Kulturnett.no)

I tillegg til kopieringsoriginalene som følger her på side 320-362, fins også oppgaver til tekster i På norsk LES på kopieringsoriginalene i DEL 1:

side	24 – 34
side	37 – 38
side	45 – 50
side	54 – 66
side	70 – 81
side	87 – 105
side	115 – 119
side	128 – 136
side	140 – 147
side	163 – 165

ROBINSON CRUSOE

- 1 Lag en oversikt over hva Robinson Crusoe har fått til i løpet av det første året alene på den øde øya.
- 2 Ta utgangspunkt i oversikten du har lagd, og tenk deg at du ble satt i land på en øde øy og skulle være der alene på ubestemt tid. Du fikk bare lov til å ta med deg fem gjenstander.
  - a Hva ville du ta med deg? Begrunn hver ting du velger.
  - b Hva ville du komme til å savne mest etter at det hadde gått litt tid?
- 3 Hvilke fordeler kan man ha av å leve helt alene over lang tid?
- 4 I utdraget får vi vite at en geit er det farligste dyret Robinson har truffet på. Men han forskanser seg allikevel. Hva er han redd for, tror du?
- 5 Utdraget du har lest, er delt omtrent på midten. Delene er skrevet i to forskjellige sjangrer. Hvilke? Beskriv dem med dine egne ord. (Sjangrer kan du lese om i kapitlene «TXT» side 24–85 og «Skriveverksted» side 137–157 i *På norsk NÅ 1.*)
- 6 Delene har også forskjellig synsvinkel. Hvilke? Beskriv dem. (Synsvinkel kan du lese om på side 146–148 i *På norsk NÅ 1.*)
- 7 Hvilken sjanger og skrivemåte likte du best i dette utdraget. Begrunn svaret.
- 8 Å bli forlatt på en øde øy og på en fremmed planet kan ha visse likheter. Tenk deg at du havner alene på en fremmed planet. Skriv en science fiction-fortelling om dine opplevelser der. Ta gjerne utgangspunkt i hvordan Robinson Crusoe løser de utfordringene han blir stilt overfor.

Science fiction

«De vanligste emner for science fiction som litteraturart er fantastiske reiser og framtidssamfunn. Science fiction har tradisjoner tilbake til mytologi, eventyr, sagn og utopier; forløpere i nyere tid er bl.a. Jules Verne og H.G. Wells.»

Kunnskapsforlagets digitale ordbok: *Norsk Språk*

ROBINSON CRUSOE

- 1 Lag ei oversikt over kva Robinson Crusoe har fått til i løpet av det første året aleine på den aude øya.
- 2 Ta utgangspunkt i oversikta du har laga, og tenk deg at du vart sett i land på ei aude øy og skulle vere der aleine på ubestemd tid. Du fekk berre lov til å ta med deg fem gjenstandar.
  - a Kva ville du ta med deg? Grunngi kvar ting du vel.
  - b Kva ville du komme til å sakne mest etter at det hadde gått litt tid?
- 3 Kva fordelar kan ein ha av å leve heilt aleine over lang tid?
- 4 I utdraget får vi vite at ei geit er det farlegaste dyret Robinson har treft på. Men han forskansar seg likevel. Kva er han redd for, trur du?
- 5 Utdraget du har lese, er delt omtrent på midten. Delane er skrivne i to forskjellige sjangrar. Kva for nokre? Beskriv dei med dine eigne ord. (Sjangrar kan du lese om i kapitla «TXT» side 24–85 og «Skriveverkstad» side 137–157 i *På norsk NO 1.*)
- 6 Delane har også forskjellig synsvinkel. Kva for nokre? Beskriv dei. (Synsvinkel kan du lese om på side 146–148 i *På norsk NO 1.*)
- 7 Kva sjanger og skrivemåte likte du best i dette utdraget. Grunngi svaret.
- 8 Å bli forlatt på ei aude øy og på ein framand planet kan ha visse likskapar. Tenk deg at du hamnar aleine på ein framand planet. Skriv ei science fiction-forteljing om dine opplevingar der. Ta gjerne utgangspunkt i korleis Robinson Crusoe løyser dei utfordringane han blir stilt overfor.

Science fiction

«De vanligste emner for science fiction som litteraturart er fantastiske reiser og framtidssamfunn. Science fiction har tradisjoner tilbake til mytologi, eventyr, sagn og utopier; forløpere i nyere tid er bl.a. Jules Verne og H.G. Wells.»

Kunnskapsforlagets digitale ordbok: *Norsk Språk*

PEER GYNT

- 1
  - a Hva er det Peer forteller sin mor? Skriv hele utdraget om til en fortelling hvor du bruker dine egne ord og formuleringer.
  - b Beskriv Peer ut fra utdraget du har lest.
  - c Beskriv Åse ut fra utdraget du har lest.
- 2 Ta for deg den delen (ca. 2 sider) av utdraget som begynner slik:

«**Peer Gynt.** Pusten holdt jeg, sto og lyttet
hørte knirken av hans hov,
... til ...
Åse. Men bukken, du?
Peer Gynt. Å, han går der vel ennå; –»

  - a Lag en tegneserie av denne løgnhistorien til Peer Gynt.
  - b De to innledende avsnittene i kursiv kalles sceneanvisninger. Studer sceneanvisningene, og tegn denne åpningsscenen i skuespillet.
- 3 Peer Gynt er et skuespill i diktform.
  - a Hva er det som viser at det er et skuespill?
  - b Hva er det som får det til å minne om et dikt?
- 4 Finn ut mer om skuespillet (Her kan det være nyttig å bruke internet.)
  - a Hvordan går det videre med Peer Gynt?
  - b Finn ut hvor langt skuespillet er, og hvor lang tid det vil ta å spille hele stykket.
  - c Når skrev Henrik Ibsen dette skuespillet?
  - d Hvor spilles det i dag?
  - e Hvor mange språk er det oversatt til?
  - f Hvor stor sjanse er det for at en kinesisk student vet hvem Henrik Ibsen og Peer Gynt er?

PEER GYNT

- 1
  - a Kva er det Peer fortel til mor si? Skriv heile utdraget om til ei forteljing der du bruker dine eigne ord og formuleringar.
  - b Beskriv Peer ut frå utdraget du har lese.
  - c Beskriv Åse ut frå utdraget du har lese.

- 2 Ta for deg den delen (ca. 2 sider) av utdraget som begynner slik:

«**Peer Gynt.** Pusten holdt jeg, sto og lyttet
hørte knirken av hans hov,
... til ...

Åse. Men bukken, du?

Peer Gynt. Å, han går der vel ennå; –»

- a Lag ein teikneserie av denne løgnhistoria til Peer Gynt.
  - b Dei to innleiande avsnitta i kursiv blir kalla scenetilvisingar. Studer scenetilvisingane, og teikn denne opningssцена i skodespelet.
- 3 Peer Gynt er eit skodespel i diktform.
  - a Kva er det som viser at det er eit skodespel?
  - b Kva er det som får det til å minne om eit dikt?
- 4 Finn ut meir om skodespelet (Her kan det vere nyttig å bruke internet.)
  - a Korleis går det vidare med Peer Gynt?
  - b Finn ut kor langt skodespelet er, og kor lang tid det vil ta å spele heile stykket.
  - c Når skreiv Henrik Ibsen dette skodespelet?
  - d Kvar blir det spelt det i dag?
  - e Kor mange språk er det omsett til?
  - f Kor stor sjanse er det for at ein kinesisk student veit kven Henrik Ibsen og Peer Gynt er?

PADDEN

- 1 Lag en liste over de personene og dyra som er med i novellen. Beskriv dem.
- 2 Når en forfatter gir ting, planter og dyr menneskelige egenskaper, kaller vi det *personifisering*. Et eksempel på personifisering: «Padden var helt vekk. Den var blitt dypsindig.»
  - a Finn flere eksempler på personifisering i novellen.
  - b Hvorfor tror du forfatteren har gitt padden menneskelige egenskaper?
- 3 For å skape en bestemt stemning hos leseren benytter forfattere gjerne *poetiske* formuleringer. Et eksempel på en slik poetisk formulering: «I alt som lever er det et gjenskinn av det evige.»
  - a Finn flere eksempler på slike formuleringer.
  - b Hva slags stemning vil forfatteren skape med slike formuleringer?
- 4 Hvis eselet kunne snakke, hva ville det si til padden? Skriv det ned.
- 5 Hvem er det som forteller historien?
- 6 Hvem er det som sier «Vær god!»?

PADDEN

- 1 Lag ei liste over dei personane og dyra som er med i novella. Beskriv dei.
- 2 Når ein forfattar gir ting, planter og dyr menneskelege eigenskapar, kallar vi det *personifisering*. Eit døme på personifisering: «Padden var helt vekk. Den var blitt dypsindig.»
  - a Finn fleire eksempel på personifisering i novella.
  - b Kvifor trur du forfattaren har gitt padda menneskelege eigenskapar?
- 3 For å skape ei bestemt stemning hos lesaren nyttar forfattarar gjerne *poetiske* formuleringar. Eit døme på ei slik poetisk formulering: «I alt som lever er det et gjenskinns av det evige.»
  - a Finn fleire eksempel på slike formuleringar.
  - b Kva slags stemning vil forfattaren skape med slike formuleringar?
- 4 Viss eselet kunne snakke, kva ville det seie til padda? Skriv det ned.
- 5 Kven er det som fortel historia?
- 6 Kven er det som seier «Ver god!»?

«OVERLÆREREN» AV ROALD DAHL

- 1 Beskriv
  - a frøken Honey
  - b frøken Trunchbull
- 2 Kan du lage norske navn på frøken Honey og frøken Trunchbull?
- 3 Hva slags syn har frøken Honey på barn?
- 4 Hva slags syn har frøken Trunchbull på barn?
- 5 Hva slags syn har frøken Honey på skole og pedagogikk?
- 6 Hva slags syn har frøken Trunchbull på skole og pedagogikk?
- 7 Hva vil det si å være et geni?
- 8 Hvilke kontraster finner du i dette utdraget?
- 9 Hvilke konflikter finner du i dette utdraget?
- 10 Det er et mysterium hvordan frøken Trunchbull fikk overlærerjobben. Skriv historien om hvordan hun fikk den.

«OVERLÆREREN» AV ROALD DAHL

- 1** Beskriv
  - a** frøken Honey
  - b** frøken Trunchbull
- 2** Kan du lage norske namn på frøken Honey og frøken Trunchbull?
- 3** Kva slags syn har frøken Honey på barn?
- 4** Kva slags syn har frøken Trunchbull på barn?
- 5** Kva slags syn har frøken Honey på skole og pedagogikk?
- 6** Kva slags syn har frøken Trunchbull på skole og pedagogikk?
- 7** Kva vil det seie å vere eit geni?
- 8** Kva kontrastar finn du i dette utdraget?
- 9** Kva konflikhtar finn du i dette utdraget?
- 10** Det er eit mysterium korleis frøken Trunchbull fekk overlærar-jobben. Skriv historia om korleis ho fekk han.

«IDEALTID» AV LARS SAABYE CHRISTENSEN

- 1
  - a Hva skjer? Lag en oversikt på 10–12 punkter over handlingsgangen i novellen.
  - b Det er en sammenheng, eller «rød tråd», som binder punktene sammen. Prøv å beskrive hva det handler om.
- 2 I fortellinger av forskjellig slag (filmer, noveller, eventyr, romaner...) opplever hovedpersonene det vi kaller vendepunkter. Det er situasjoner som stiller hovedpersonene overfor nye og uventete utfordringer. Vi sier ofte at «historien tar en ny vending». Diskuter denne påstanden: Novellen «Idealtid» beskriver et viktig vendepunkt i Jonny og Christians liv.
- 3 Hva mener Jonny og Christian med at de ikke vil være «puddinger» lenger?
- 4 Når de kommer tilbake fra skituren, er de redde for å få kjeft.
  - a Hva var det som gjorde at de i utgangspunktet turde å stikke av?
  - b Hvorfor blir ikke foreldrene sinte?
  - c Hvorfor blir Jonny og Christian så overrasket når de ikke får kjeft, men foreldrene bare ler av dem?
- 5 Noen ganger forstår vi en helt annen mening med en setning eller et uttrykk enn det vi kan lese med rene ord. Det kaller vi *undertekst*. Hva er *underteksten* i disse setningene og uttrykkene hentet fra novellen?
  - a «De ivrigste av fedrene lå ute i telt natta før, for å passe på løypene, som de sa.»
  - b «Sånt fant foreldrene våre på. De sa det var moro.»
  - c «...en annen løype enn den foreldrene hadde staka ut...»
- 6 For å gjøre beskrivelsene mer levende bruker forfattere ofte *metaforer*, som er uttrykk som brukes i overført eller billedlig betydning:
  - a «...det sto liksom *flammer* opp langs kinnene ...»
  - b «...fikk *spikra* startnummeret på anorakken, ...»
  - c Kan du finne flere?
- 7 De to guttene forteller hverandre hver sin historie om foreldrene sine. Hva handler historiene om? Hvilken betydning har de i novellen?
- 8 I siste avsnitt drømmer Christian først om klokker og så har han en erotisk drøm. Hva mener du disse to drømmene handler om?

«IDEALTID» AV LARS SAABYE CHRISTENSEN

- 1
  - a Kva skjer? Lag ei oversikt på 10–12 punkt over hendingsforløpet i novella.
  - b Det er ein samanheng, eller «raud tråd», som bind punkta saman. Prøv å beskrive kva det handlar om.
- 2 I forteljingar av forskjellig slag (filmar, noveller, eventyr, romanar ...) opplever hovudpersonane det vi kallar vendepunkt. Det er situasjonar som stiller hovudpersonane overfor nye og uventa utfordringar. Vi seier ofte at «historia tar ei ny vending». Diskuter denne påstanden: Novella «Idealtid» beskriv eit viktig vendepunkt i Jonny og Christian sine liv.
- 3 Kva meiner Jonny og Christian med at dei ikkje vil vere «puddingar» lenger?
- 4 Når dei kjem tilbake frå skituren, er dei redde for å få kjeft.
  - a Kva var det som gjorde at dei i utgangspunktet torde å stikke av?
  - b Kvifor blir ikkje foreldra sinte?
  - c Kvifor blir Jonny og Christian så overraska når dei ikkje får kjeft, men foreldra berre ler av dei?
- 5 Nokre gonger forstår vi ei heilt anna mening med ei setning eller eit uttrykk enn det vi kan lese med reine ord. Det kallar vi *undertekst*. Kva er *underteksten* i desse setningane og uttrykka henta frå novella?
  - a «De ivrigste av fedrene lå ute i telt natta før, for å passe på løypene, som de sa.»
  - b «Sånt fant foreldrene våre på. De sa det var moro.»
  - c «...en annen løype enn den foreldrene hadde staka ut...»
- 6 For å gjere beskrivingane meir levande bruker forfattarar ofte metaforar, som er uttrykk som blir brukte i overført eller biletleg betyding:
  - a «...det sto liksom *flammer* opp langs kinnene ...»
  - b «...fikk *spikra* startnummeret på anorakken, ...»
  - c Kan du finne fleire?
- 7 Dei to gutane fortel kvarandre kvar si historie om foreldra sine. Kva handlar historiene seg om? Kva betyding har dei i novella?
- 8 I siste avsnitt drøymmer Christian først om klokker og så har han ein erotisk draum. Kva meiner du desse to draumane handlar om?

«Idealtid»

Lag en punktvis oversikt over hendelsesforløpet i novellen.

Et forslag:

- I Foreldrene arrangerte skirenn på idealtid.
- 2 Jonny og Christian måtte være med.
- 3 De gikk til Kikut isteden.
- 4 Jonny forteller om fotoalbumet. Foreldrene som kjærester.
- 5 Christian forteller om at han overrasket foreldrene på sofaen.
- 6 Vivi og Merete kommer inn på Kikut.
- 7 Snakker om tentamen.
- 8 Kliner med jentene i skråningen ved Bjørnsjøen.
- 9 Kommer altfor seint tilbake og venter mye kjeft.
- 10 Foreldrene bare ler.
- 11 Christians erotiske drøm.

FUCKING ÅMÅL

Alexandra Dahlström

- 1 Om nabospråkene svensk, dansk og norsk
Vi reiser mer enn noen gang, både til Sverige og Danmark og andre land. Allikevel viser forskning at nordmenn, svensker og dansker forstår hverandre dårligere nå enn før.
Hør Arne Torp snakke om nabospråkene på cd-en *LYTT 1*.
  - a Syns du det var vanskelig å lese dette intervjuet? List opp det du ikke forsto, og finn forklaringer sammen med de andre i klassen.
  - b Kjenner du noen svenske eller danske voksne som du kan intervju om deres forståelse av nabospråkene våre? Hvis ikke, intervjuer du en norsk voksen.
- 2 Om Alexandra Dahlström og det å være ungdom
I intervjuet snakker hun blant annet om alder og hvem som kan være sammen med hvem.
  - a «Jag hatar att vara 14 år,» sier Alexandra. Hva er det som er så galt med det?
  - b Hvorfor ser ofte tenåringer fram til å bli eldre?
  - c Hva mener hun om jevnaldrende gutter?
  - d Hva mener hun om å være sammen med eldre gutter? Hvor stor aldersforskjell kan det være, mener hun? Hva mener du?
- 3 Om Alexandra Dahlström og det å være kjendis
I intervjuet høres hun ut som en vanlig tenåring. Men hun ble brått en meget kjent skuespiller både i og utenfor Sverige. Hva tenker hun om det?
  - a Hva tenker hun om å være så kjent?
  - b Hva tenker hun om å være i filmrollen Elin?
  - c Hva tenker hun om at som kjent skuespiller hører folk på hva hun sier, og at hun faktisk har litt makt?
  - d Hva tenker hun om å være forbilde for andre ungdommer?

Hvis du ikke har sett filmen, se den!

FUCKING ÅMÅL

Alexandra Dahlström

- 1 Om nabospråka svensk, dansk og norsk
Vi reiser meir enn nokon gong, både til Sverige og Danmark og andre land. Likevel viser forskning at nordmenn, svenskar og danskar forstår kvarandre dårlegare no enn før.
Høyr Arne Torp snakke om nabospråka på cd-en *LYTT 1*.
  - a Synest du det var vanskeleg å lese dette intervjuet? List opp det du ikkje forsto, og finn forklaringar saman med dei andre i klassen.
  - b Kjenner du nokon svenske eller danske vaksne som du kan intervjuje om deira forståing av nabospråka våre? Viss ikkje, intervjuar du ein norsk vaksen.
- 2 Om Alexandra Dahlström og det å vere ungdom
I intervjuet snakkar ho blant anna om alder og kven som kan vere saman med kven.
  - a «Jag hatar att vara 14 år,» seier Alexandra. Kva er det som er så fælt med det?
  - b Kvifor ser ofte tenåringar fram til å bli eldre?
  - c Kva meiner ho om jamnaldrande gutar?
  - d Kva meiner ho om å vere saman med eldre gutar? Kor stor aldersforskjell kan det vere, meiner ho? Kva meiner du?
- 3 Om Alexandra Dahlström og det å vere kjendis
I intervjuet høyrer ho ut som ein vanleg tenåring. Men ho blei brått ein veldig kjend skodespelar både i og utanfor Sverige. Kva tenkjer ho om det?
  - a Kva tenkjer ho om å vere så kjend?
  - b Kva tenkjer ho om å vere i filmrolla Elin?
  - c Kva tenkjer ho om at som kjend skodespelar høyrer folk på kva ho seier, og at ho faktisk har litt makt?
  - d Kva tenkjer ho om å vere førebilete for andre ungdommar?

Viss du ikkje har sett filmen, sjå han!

FORTELLINGER

Folkeeventyr

Vi skiller mellom to hovedgrupper eventyr, *folkeeventyr* og *kunsteventyr*. I nesten alle eventyr skjer det overnaturlige ting. Virkeligheten setter ingen grenser.

Folkeeventyr har ingen kjent forfatter. De er blitt holdt levende gjennom den muntlige fortellertradisjonen. Jacob og Wilhelm Grimm var to tyske brødre som samlet og skrev ned eventyr i begynnelsen av 1800-tallet. Eventyrene folk fortalte til dem, var ofte ganske groteske og brutale. Men brødrene trykket dem uten å endre på noe. De begynte å gi ut samlinger i 1812. Eventyrene ble svært populære og oversatt til mange språk. Du kjenner kanskje «Rødhetten og ulven», «Tørnerose» og «Hans og Grete»?

Noen år seinere var det to nordmenn som fikk den samme ideen. Det var Peter Chr. Asbjørnsen og Jørgen Moe. De var veldig forskjellige, Asbjørnsen var skoleflink og ordentlig, mens Moe fulgte sine egne lyster, så det gikk ikke så bra på skolen for ham. De to møttes på et privat artiumskurs på Ringerike og fant hverandre fordi de begge var interesserte i gamle folkeeventyr. Denne felles interessen førte til et langvarig samarbeid om innsamling av folkeeventyr. De reiste rundt i landet og skrev ned eventyrene folk hadde fortalt hverandre i slektsledd etter slektsledd. De rakk bare over Østlandet og litt av Vestlandet. I 1841 og 1844 utga de sine to første samlinger. I første omgang var samlingene beregnet for voksne, men barn fattet også interesse for eventyrene. De er blitt modernisert og omarbeidet slik at barn og ungdom lett kan forstå dem. Asbjørnsen og Moes eventyr er kortere og ofte morsommere enn brødrene Grimms.

Folkeeventyrene er en felles arv som alle kan dele. Eventyrene ble ikke skrevet ned før på 1800-tallet, men da hadde de gått fra munn til munn i mange hundre år.

Det skal litt til å lære fortellingene utenat, og noen kunne til og med veldig mange. Det må ha vært viktig at noen kunne fortelle. Hvorfor? Var det ren underholdning, eller var det for å kople av fra lange og harde arbeidsdager og tyngende bekymringer? Sannsynligvis begge deler. I tillegg trodde folk at det faktisk fantes troll og underjordiske vesener ute i naturen rundt dem, så da var det viktig å overvinne frykten for dem gjennom fortellinger om dem. De fortalte på sin egen dialekt og tilpasset innholdet til sine egne erfaringer og til sine egne omgivelser.

Nobelprisvinneren i fysikk, Albert Einstein, sa til en mor en gang at hvis hun ønsket at hennes barn skulle nå langt, skulle hun lese eventyr for dem for å utvikle fantasien. Uten fantasi kan man ikke forstå hvordan verden fungerer og menneskene tenker, mente han.

Mange eventyr beskrev detaljert og brutalt det harde livet den gang. Derfor var eventyrene opprinnelig beregnet for voksne. I dag forbinder vi eventyr med fortellinger for barn. Men det fins mange eventyr som ikke passer for barn.

Eventyrene forandret seg både på sin geografiske vandring, fra land til land og fra bygd til bygd, og på sin vandring i tid – fra generasjon til generasjon. Slik overlevde eventyrene sin flere hundre år lange vandring før de ble skrevet ned. Forskere har funnet ut at det fins bortimot 350 ulike varianter av Askepott.

Eventyrlovene

Hvordan kan du være sikker på at du har med et eventyr å gjøre? I Nordahl Rolfsens lesebok fra 1958 skrev Moltke Moe følgende om hvordan man kunne kjenne igjen et eventyr: «...Det er noe nær umulig å gi en riktig og fullstendig forklaring av hva eventyr er, slik at det høver på eventyr av alle slags, fra alle tider og fra alle land.»

Kanskje du også tenker sånn. Du bare føler at du har et eventyr foran deg. Og som regel vil du ha rett. Allikevel er det noen kjennetegn vi i dag er enige om er typisk for eventyr. De tydeligste kjennetegnene hjalp fortelleren med å huske innholdet og holde tråden i fortellingen. Svært mange eventyr følger også det samme mønsteret.

Disse kjennetegnene kaller vi «eventyrlovene»:

- Begynner med: «Det var en gang...» og slutter med: «Og så levde de lykkelig...».
- Tid og sted er sjelden nevnt.
- Mennesker er enten gode eller onde.
- Vi treffer overnaturlige vesener (hekser, troll, nisser, feer osv.).
- Det hender fantastiske ting (forvandlinger, gjenstander får magisk kraft).
- Helten utsettes for prøver han umulig kan greie. Da dukker hjelpere opp.
- Den svake og smarte vinner over den sterke og dumme.
- Tallet 3 er magisk. Det er gjerne tre personer, tre forsøk, tre gjentakelser osv. Tallet 7 er det også noe spesielt med. Det er f.eks. sju dverger i eventyret om Snøhvit.

Selv om vi kaller dette lover, betyr ikke det at alle eventyr skal være sånn eller alltid følger disse «lovene». Dette er en beskrivelse av de vanligste trekkene ved eventyr.

Inndeling av folkeeventyr

Vi deler gjerne de norske folkeeventyrene inn i fire grupper:

- I *De egentlige eventyrene*, hvor det ofte skjer overnaturlige ting eller store undre, derfor kaller vi dem gjerne *undereventyr*. I slike eventyr kan den fattige gutten få prinsessa og halve kongeriket, eller vinne over det dumme trollet og vonde makter.

- 2 *Dyreeventyrene* handler om dyr som snakker og oppfører seg som mennesker. De er smarte eller dumme – gjerne i faste roller. Hvem er smartest, reven eller bjørnen?
- 3 *Skjemteeventyrene* er humoristiske fortellinger som likner på skrøner eller vitser. De skal først og fremst få folk til å le. Skjemt betyr moro eller fornøyelse. Ofte handler disse eventyrene om folk som dummer seg ut, f.eks. om øvrighetspersoner eller personer som folk flest syns fortjener å dumme seg ut. De fleste av oss liker å se en snørrhoven person dumme seg ut.
- 4 *Ramseeventyr* er eventyr som bare ruller videre i det uendelige. Fortelleren må bare bestemme når han vil at fortellingen skal slutte. Kanskje har slike eventyr blitt diktet etter hvert? Du kjenner sikkert eventyret om *Pannekaka*. Hvordan slutter det? Kunne du holde på lenger og gi eventyret en annen slutt?

Kunsteventyr

Folkeeventyrene er ikke skrevet av en bestemt forfatter, mens kunsteventyrene, derimot, vet vi er skrevet av en bestemt person. Den eventyrdikteren vi kjenner best, er dansken Hans Christian Andersen (1805–1875). De fleste eventyrene sine har han tatt ut av sin egen fantasi, men noen ganger kan vi se at han har latt seg inspirere av folkeeventyr. Han har nok også brukt seg selv som modell. Han ble mye mobbet som barn fordi han var stygg og klossete. Men seinere ble han en verdensberømt eventyrdikter. Parallellen til «Den stygge andungen» er ganske tydelig; stygg og utstøtt som barn, men en vakker svane som voksen.

Du kjenner kanskje uttrykket: «Å gjøre en liten fjær til fem høns»? Det stammer fra eventyret «Det er helt sant!». Her handler det om hvordan vi nyter sladder, og hvordan en bagatell kan vokse til en svær løgnhistorie. I dette og mange andre eventyr beskriver han hvordan vi mennesker egentlig kan være.

Ett av hans mest kjente eventyr, «Den lille piken med svovelstikkene», er en trist fortelling om en liten fattig pike som fryser i hjel på gaten nyttårskvelden. Hun hadde ikke fått solgt en eneste svovelstikke. Det er bitende kaldt, og hun søker tilflukt i en krok mellom to hus. Der krøker hun seg sammen og brenner opp den ene fyrstikken etter den andre for å holde varmen. I lysskjæret fra flammen ser hun tilbake på de gode minnene med mormor. Så ser hun mormor komme og hente henne idet hun dør.

Et annet eventyr som har noe grotesk over seg, er «Fyrtøyet». Her kan vi nok se likheter med folkeeventyrene, Askeladden som vinner kongsdatteren og halve kongeriket. Her fins også en hjelpende heks, store skatter og overnaturlige vesener, og her er hunder som kan snakke og har øyne så store som møllehjul.

Andre som kan regnes som kunsteventyrforfattere er:

- Selma Lagerlöf: *Nils Holgersons förunderlige reise gjennom Sverige*
- Astrid Lindgren: *Mio, min mio, Brødrene Løvhjerte, Ronja røverdatter*
- J.R.R. Tolkien: *Ringenes Herre*
- C.S. Lewis: Bøkene om landet Narnia
- J.K. Rowling: Bøkene om Harry Potter

Noen vil kanskje heller plassere noen av disse forfatterne blant fantasy-forfatterne. Fantasy er en sjanger som ligger tett opp til eventyrene. Diskuter gjerne i klassen hva som skiller eventyr og fantasy, og hva som er likt.

Sagn

Som folkeeventyrene har sagnene vært på vandring, og vi vet ikke hvem som først fortalte historiene. Sagnene kan også deles inn i grupper etter innhold:

- 1 *Historiske sagn* bygger på faktiske historiske hendelser. Vi kjenner mange sagn om Svartedauden. Du har sikkert hørt om denne pesten som herjet 1349–50. Nyere forskning viser at mer enn 60 % av befolkningen døde, og gårder ble liggende øde i mange år. I *På norsk LES 1* kan du lese sagnet «Jostedalsrypa».
- 2 *Naturmytiske sagn* handler om makter både fra over- og underverden som griper inn i naturen.
- 3 *Opphavssagn* gir forklaring på hvordan et fenomen er blitt til. Hvorfor er isen svart eller fjellet taggete?
- 4 *Nåtidssagn* skiller seg ikke fra andre sagn på annen måte enn at de beskriver hendelser fra vår egen tid eller nære fortid.

Myte

Myte er egentlig sagn om guder. Men vi bruker det mye videre i dag. Du har kanskje hørt uttrykt om en kjent person: «Det er bare en myte at han ...» Og det betyr at det egentlig ikke er sant det du hører. Det er rett og slett sladder om nå-levende personer. I likhet med sagn er altså myte noe som fortelles som sant uten å være det.

Fabler

Det er først og fremst Æsops fabler de fleste kjenner. Æsop skal ha levd på den greske øya Samos 600 år f.Kr. I fablene hans er det stort sett dyr fortellingene handler om. Dyrene snakker og oppfører seg som mennesker, men de har beholdt sine karaktertrekk som dyr. Reven er lur. Ulven er sulten. Lammet er troskyldig. Haren er smart og spretten. Bjørnen er godmodig, sulten og litt dum.

Når dyrene kommer i konfliktsituasjoner med hverandre, oppfører de seg som mennesker. Gjennom fablene ville Æsop fortelle noe om våre menneskelige karakteregenskaper, våre sterke og svake sider, og gi råd om hvordan man bør opptre mot hverandre.

Science fiction

Å reise «Jorden rundt på 80 dager» ble på 1800-tallet sett på som nærmest umulig. Men science fiction-forfatteren Jules Verne (1828–1905) beskrev denne muligheten. Hovedpersonen, Phileas Fogg, inngår et veddemål om at det er mulig å reise jorda rundt på 80 dager. Egentlig var det umulig den gang, derfor var det science fiction for den tiden. Seinere er det blitt mulig. Jules Verne beskrev også andre reiser som den gang var umulige, men som seinere er blitt mulige, ja, for mange av oss en selvfølge i dag. Han diktet altså om framtiden og forklarte muligheten med datidens teknologiske kunnskaper. Han beskrev både luftballonger, u-båter, helikopter og romraketter.

Den mest kjente av Jules Vernes figurer er kanskje Kaptein Nemo, som er beskrevet i flere bøker, blant annet *En verdensomseiling under havet* (1870). Nemo er kaptein på en ubåt som heter Nautilus. På den tiden Jules Verne skrev fortellingen, var ikke ubåter påtenkt engang, og i historien er det få holdepunkter som forteller oss hvordan ubåten i fortellingen er konstruert. Allikevel kan vi si at han så inn i framtiden, for sommeren 1931 la australieren sir Hubert Wilkins ut på en dramatisk ferd over Atlanteren i en spesialbygd ubåt han kalte Nautilus, først til Norge, så til Svalbard og videre mot Nordpolen – under isen. Ferden under isen ble riktignok ikke så lang, bare noen kilometer, og ble den gang betraktet som mislykket. Allikevel er dette et eksempel på science fiction som ble til virkelighet 61 år etter.

I 1958 – 88 år etter Jules Vernes Kaptein Nemo – dukker en tredje Nautilus under isen, en amerikansk atomdrevet ubåt som kan være neddykket i flere måneder. Den lykkes i å nå fram til 90 grader nord – Nordpolen. På Jules Vernes tid var det altså fantasi. Nå er det virkelighet.

Selv om Jules Vernes fantasier er blitt virkelighet, leser vi fortsatt hans fortellinger med stor interesse. Hvorfor?

I 1968 lagde filmregissør Stanley Kubrick en film av Arthur C. Clarkes manus «2001 – en romodyssé». Den beskriver blant annet en romstasjon slik vi kjenner dem i dag. Samtidig går filmen egentlig mye lenger inn i framtiden. Datamaskinen HAL overtar kommandoen på ekspedisjonen slik at besetningen blir tvunget til å «ta livet av» den.

Kubricks framtid (2001) er for lengst passert. Det som er typisk for dagens science fiction, er at den i stor grad beskriver hendelser langt inn i framtiden. Datamaskiner og roboter eller blanding av menneske og robot spiller en stor rolle. Konfliktene er allikevel de samme som i all annen litteratur, både i eventyr og store romaner: kampen mellom de gode og de onde kreftene.

Som vi har sett, blir ofte tekniske nyvinninger og fantastiske reiser beskrevet i science fiction-litteraturen til virkelighet noen år seinere. I denne typen litteratur prøver også forfatteren å overbevise leseren om at innholdet er realistisk. Det kan skje. Derfor finner vi ofte lange vitenskapelige forklaringer på de grensesprengende oppfinnelsene og de fantastiske reisene. Noe er ren fantasi, noe har rot i virkeligheten.

I *På norsk LES 1* kan du lese «Nils Klims underjordiske reise» som tegneserie.

Fantasy

I fantasy-litteraturen gjøres det ingen forsøk på å overbevise om at litteraturen har noe som helst med virkeligheten å gjøre. Fantasy er eventyr, og beskriver ofte livet til mennesker som er like oss, men i parallelle verdener som er befolket av helt andre vesener enn vi kjenner. Der gjelder helt andre fysiske lover. Der fins alver, hekser, drager og troll av mange slag. Dette er ekte moderne eventyrfortellinger.

Når dette skrives, er det først og fremst J.R. Tolkiens *Ringenes Herre* og J.K. Rowlings *Harry Potter* de fleste vil forbinde med denne sjangeren.

Oppsummering

- Folkeeventyr har ingen kjent forfatter.
Muntlig overlevering.
- Folkeeventyrene følger ofte et bestemt mønster. «Eventyrlovene».
- Kunsteventyr har en kjent forfatter.
- Sagn gir seg ut for å være sanne.
- Myter handler opprinnelig om guder, men brukes i dag nesten synonymt med sagn.
- Fabler (Æsops) handler som regel om dyr med menneskelige egenskaper.
- Science fiction er fantasihistorier om framtiden. Fiksjonen blir ofte til fakta seinere.
- Fantasy likner mye på eventyr. Fantasiverdener eller parallelle verdener.

OPPGAVER «FORTELLINGER»

Tekstene som du skal lese her, finner du på biblioteket eller på internett.

Fortellinger

- 1 Hvilken rolle spiller fortellinger i dagliglivet ditt?
- 2 Hvor ofte forteller du en fortelling i løpet av en dag?
- 3 Hvor ofte hører du en fortelling i løpet av en dag?
- 4 I hvilke sammenhenger benytter vi fortellinger i dagliglivet?

Eventyr

- 1 I Brødrene Grimms eventyrsamling finner du eventyret «Hans og Grete». Les det og tenk deg det som en realistisk spillefilm. Hvilken aldersgrense ville du sette på den tenkte filmen?
- 2 Les disse eventyrene:
  - a «Fyrtøyet» (H.C. Andersen)
  - b «Aladdin og den forunderlige lampen» (1001 natt)
  - c «Askeladden og de gode hjelpere» (Asbjørnsen og Moe).Sammenlikn eventyrene. Hva finner du av likhetstrekk? Hva er forskjellig?
- 3 Du er eventyrforsker og har samlet disse tre eventyrene, men du skal fortelle dem som ett eventyr fordi de er så like. Kan du lage et *felles eventyr* som har med det vesentligste fra alle de tre eventyrene?
- 4 Les noen eventyr av H.C. Andersen og se om du kan finne noen typiske trekk fra folkeeventyrene. Hva finner du?

Science fiction

- 1 Albert Einstein sa at hvis barn skulle nå langt, burde man lese eventyr for dem. Hva tror du han mente med det?
- 2 Finn ut mer om moderne science fiction-litteratur.
- 3 Finn ut mer om noen helt nye science fiction-filmer.
- 4 Mary Shelly skrev skrekkhistorien *Frankenstein* i 1818. Finn den på biblioteket eller på internett.
  - a Hva handler historien om?
  - b Hvilke paralleller kan du se til moderne science fiction?
  - c Har noen av ideene bak Frankensteinfiguren blitt til virkelighet i dag? I så fall hvilke?
- 5 Lag din egen science fiction-fortelling.
- 6 Skriv en anmeldelse av en science fiction-fortelling (bok, novelle, tegneserie, film).
Hvordan skrive en anmeldelse? Søk på www.txt.no.

Fantasy

- 1 Har du lest noe fantasy? Hva slags verden blir du ført inn igjennom den type litteratur? Skriv en tekst som beskriver din fantasy-verden.
- 2 Finn flere fantasy-forfattere. Hva slags historier forteller de?
- 3 Lag din egen fantasy-fortelling.
- 4 Du er kanskje opptatt av helt andre fantasy-fortellere enn de to vi har nevnt her. Kanskje dine favoritter fins i form av tegneserier? Hva handler de om? Prøv å lage en liste over kjennetegn, slik vi har gjort med eventyr.
- 5 Skriv en anmeldelse av en fantasy-fortelling (bok, novelle, tegneserie, film).

Dramaturgi

- 1 Les Donald Duck-historien «Tenkeboksen». Spør på biblioteket eller i en stor tegnserieforretning. Fortellingen har en stram og tydelig oppdeling etter mønsteret du kan se i *På norsk NÅ 1* side 96. Du vil finne mer bakgrunnsstoff og en gjennomgang av fortellingen på nettsidene våre.
- 2 Les «Kongsdottera som ingen kunne målbinde» i *På norsk LES 1*. List opp hver hendelse og plasser dem på den blanke dramakurven du har fått av læreren.
- 3 Hvilke virkemidler har en forfatter og en filmskaper til rådighet gjennom
  - a – tekst og språk?
  - b – bilde og lyd?
  - c Lag de to listene og sammenlikn. Hva er likt? Hva er forskjellig?

Roman

- 1 Velg en roman. Les den.
- a Hvor mange viktige personer var med?
  - b Over hvor lang tid foregikk handlingen?
  - c Hva mener du det handler om?
  - d Beskriv bildene du «så» for ditt indre øye.
  - e Fikk du assosiasjoner til noe som ikke var beskrevet i teksten, men som du selv har opplevd? Lag en egen liste over det. Lo du? Gråt du? Ble du redd? Ble du sint? Ble du oppgitt? Kjedet du deg og holdt på å gi opp lesingen? Hva i boka/utdraget var det som framkalte følelsene i deg?
  - f Lærte du noe spesielt av å lese denne boka/utdraget?

Du kan også lese et romanutdrag i *På norsk LES 1* og gjøre de samme oppgavene over her.

- 2 Hvis du skulle skrive en roman på 200 sider, hva skulle den handle om? Skriv noen stikkord hvor du nevner:
- a hvem som er med.
  - b hvor lang tid handlingen skal foregå over.
  - c om du har noe spesielt du vil leseren skal oppleve.

OPPGÅVER «FORTELJINGAR»

Tekstane som du skal lese her, finn du på biblioteket eller internett.

Forteljingar

- 1 Kva rolle spelar forteljingar i dagleglivet ditt?
- 2 Kor ofte fortel du ei forteljing i løpet av ein dag?
- 3 Kor ofte høyrer du ei forteljing i løpet av ein dag?
- 4 I kva samanhengar nyttar vi forteljingar i dagleglivet?

Eventyr

- 1 I Brørne Grimms eventyrsamling finn du eventyret «Hans og Grete». Les det og tenk deg det som ein realistisk spelefilm. Kva aldersgrense ville du setje på den tenkte filmen?
- 2 Les desse eventyra:
  - a «Fyrtøyet» (H.C. Andersen)
  - b «Aladdin og den forunderlige lampen» (1001 natt)
  - c «Askeladden og de gode hjelpere» (Asbjørnsen og Moe).Samanlikn eventyra. Kva finn du av likskapsteikn? Kva er ulikt?
- 3 Du er eventyrforskar og har samla desse tre eventyra, men du skal fortelje dei som eitt eventyr fordi dei er så like. Kan du lage eit *felles eventyr* som har med det vesentlegaste frå alle dei tre eventyra?
- 4 Les nokre eventyr av H.C. Andersen, og sjå om du kan finne nokre typiske trekk frå folkeeventyra. Kva finn du?

Science fiction

- 1 Albert Einstein sa at viss barn skulle nå langt, burde ein lese eventyr for dei. Kva trur du han meinte med det?
- 2 Finn ut meir om moderne science fiction-litteratur.
- 3 Finn ut meir om nokre heilt nye science fiction-filmar.
- 4 Mary Shelly skreiv skrekkhistoria *Frankenstein* i 1818. Finn ho på biblioteket eller på internett.
  - a Kva handlar historia om?
  - b Kva parallellar kan du sjå til moderne science fiction?
  - c Har nokre av ideane bak Frankensteinfiguren blitt til verkelegheit i dag? I så fall kva for nokre?
- 5 Lag di eiga science fiction-forteljing.
- 6 Skriv ei melding av ei science fiction-forteljing (bok, novelle, teikneserie, film).
Korleis skrive ei melding? Søk på www.txt.no.

Fantasy

- 1 Har du lese noko fantasy? Kva slags verd blir du ført inn i gjennom den typen litteratur? Skriv ein tekst som beskriv di fantasy-verd.
- 2 Finn fleire fantasy-forfattarar. Kva slags historier fortel dei?
- 3 Lag di eiga fantasy-forteljing.
- 4 Du er kanskje oppteken av heilt andre fantasy-forteljarar enn dei to vi har nemnd her. Kanskje dine favorittar finst i form av teikneseriar? Kva handlar dei om? Prøv å lage ei liste over kjenneteikn, slik vi har gjort med eventyr.
- 5 Skriv ein omtale av ei fantasy-forteljing (bok, novelle, teikneserie, film).

Dramaturgi

- 1 Les Donald Duck-historia «Tenkeboksen». Spør på biblioteket eller i ein stor teiknserieforretning. Forteljinga har ei stram og tydeleg oppdeling etter mønsteret du kan sjå i *På norsk NO 1* side 96. Du vil finne meir bakgrunnsstoff og ein gjennomgang av forteljinga på nettsidene våre eller i læraren si ressursbok.
- 2 Les «Kongsdottera som ingen kunne målbinde» i *På norsk LES 1*. List opp kvar hending og plasser dei på den blanke dramakurva du har fått av læraren.
- 3 Kva verkemiddel har ein forfattar og ein filmskapar til rådighet gjennom
  - a – tekst og språk?
  - b – bilete og lyd?
  - c Lag dei to listene og samanlikn. Kva er likt? Kva er forskjellig?

Roman

- 1** Vel ein roman. Les han.
- a** Kor mange viktige personar var med?
  - b** Over kor lang tid gjekk handlinga føre seg?
  - c** Kva meiner du det handlar om?
  - d** Beskriv bileta du «såg» for ditt indre auge.
  - e** Fekk du assosiasjonar til noko som ikkje var beskrive i teksten, men som du sjølv har opplevd? Lag ei eiga liste over det. Lo du? Gret du? Blei du redd? Blei du sint? Blei du oppgitt? Kjeda du deg og heldt på å gi opp lesinga? Kva i boka/utdraget var det som framkalla kjenslene i deg?
  - f** Lærte du noko spesielt av å lese denne boka/utdraget?

Du kan også lese eit romanutdrag i *På norsk LES 1* og gjere dei same oppgåvene over her.

- 2** Viss du skulle skrive ein roman på 200 sider, kva skulle han handle om? Skriv nokre stikkord der du nemner:
- a** kven som er med
  - b** kor lang tid handlinga skal gå over
  - c** om du har noko spesielt du vil at lesaren skal oppleve.

KONGSDOTTERA SOM INGEN KUNNE MÅLBINDE

- 1 Dette er et folkeeventyr.
  - a Hvordan er det blitt til?
  - b Hva er typisk for slike eventyr?
  - c Hva er spesielt med akkurat dette eventyret?
- 2 Prøv å finne eksempler på eventyr som likner eller har likhetstrekk med dette.
  - a Kan du huske noen selv?
  - b Du kan spørre noen. Hvem vil du spørre?
  - c Let i eventyrsamlinger. (Asbjørnsen og Moe, Brødrene Grimms samlinger, H.C. Andersens samlinger m.fl.)
- 3 Hvis du finner ett eller flere eventyr med likhetstrekk:
  - a Hva er likt?
  - b Hva er ulikt?
  - c Hva forteller dette deg om opphavet?
- 4 Du skal nå studere oppbygningen av dette eventyret.
  - a Vi kan dele det i tre faser: begynnelse (presentasjon) – hoveddel (komplikasjon) – slutt (løsning). Finn de tre fasene.
  - b Hver av disse fasene kan deles i flere mindre trinn i utviklingen (Askeladden finner 7 ting langs veien).
  - c Tegn en klassisk dramakurve (Se side 96 i *På norsk NÅ 1*, eller få en blank kopi av læreren din). Plasser trinnene i eventyrets utvikling på kurven. Sammenlikn og diskuter i gruppa. Sammenlikn også med vårt forslag. (Læreren din har kopi.)

KONGSDOTTERA SOM INGEN KUNNE MÅLBINDE

- 1 Dette er eit folkeeventyr.
  - a Korleis har det vorte til?
  - b Kva er typisk for slike eventyr?
  - c Kva er spesielt med akkurat dette eventyret?
- 2 Prøv å finne eksempel på eventyr som liknar eller har likskapstrekk med dette.
  - a Kan du hugse nokon sjølv?
  - b Du kan spørje noen. Kven vil du spørje?
  - c Leit i eventyrsamlingar (Asbjørnsen og Moe, Brørne Grimms samlingar, H.C. Andersens samlingar m.fl.).
- 3 Viss du finn eitt eller fleire eventyr med likskapstrekk:
  - a Kva er likt?
  - b Kva er ulikt?
  - c Kva fortel dette deg om opphavet?
- 4 Du skal no studere oppbygginga av dette eventyret.
  - a Vi kan dele det i tre fasar: begynning (presentasjon) – hovuddel (komplikasjon) – slutt (løysing). Finn dei tre fasane.
  - b Kvar av desse fasane kan delast i fleire mindre trinn i utviklinga (Oskeladden finn 7 ting langs vegen).
  - c Teikn ei klassisk dramakurve (Sjå side 96 i *På norsk NO 1*, eller få ein blank kopi av læraren din). Plasser trinna i utviklinga til eventyret på kurva. Samanlikn og diskuter i gruppa. Samanlikn også med vårt forslag. (Læraren din har kopi.)

KONGSDOTTERA SOM INGEN KUNNE MÅLBINDE

Den dramatiske oppbygningen

Innledning Presentasjon	Personer: Konge, prinsesse, tre brødre Sted: Kongsgården Konflikt: En vrien kongsdatter som aldri blir svar skyldig til noen. Hun er vrang i ord. Mål: Stoppe kj... på kongsdattera, vinne henne og halve kongeriket Tid: En gang
Hoveddel I	Askeladden plukker opp skrot på vei til kongsgården: 1) Død skjæreunge, 2) Vidjespenning, 3) Skålbrott, 4) Et bukkehorn, 5) Et bukkehorn til, 6) Blei, 7) Skosåle.
1. trinn	Bi-konflikt: Rivalisering Askeladden ← → Brødrene
Hoveddel II	Opptrapping 2. trinn: Første bror mislykkes
2.-4. trinn	Opptrapping 3. trinn: Andre bror mislykkes Opptrapping 4. trinn: Askeladdens «point of no return»: Konfrontasjon med kongsdattera gjennom sju verbale parer
Løsning	Askeladden vinner prinsessa og halve kongeriket – og overgår sine brødre. Dobbel seier!
Avtoning	Askeladden kommer ikke til å få problemer med kongsdattera. Det har han vist.

KONGSDOTTERA SOM INGEN KUNNE MÅLBINDE

Den dramatiske oppbygginga

Innleiing Presentasjon	Personar: Konge, prinsesse, tre brør Stad: Kongsgarden Konflikt: Ei vrien kongsdotter som aldri vert svar skuldig til nokon. Ho er vrang i ord. Mål: Stoppe kj... på kongsdottera, vinne henne og halve kongeriket Tid: Ein gong
Hovuddel I	Oskeladden plukkar opp skrot på veg til kongsgarden: 1) Daud skjoreunge, 2) Vidjespenning, 3) Skålbrott, 4) Eit bukkehorn, 5) Eit bukkehorn til, 6) Bleig, 7) Skosåle.
1. trinn	Bi-konflikt: Rivalisering Oskeladden ← → Brørne
Hovuddel II	Opptapping 2. trinn: Første bror mislykkast
2.-4. trinn	Opptapping 3. trinn: Andre bror mislykkast Opptapping 4. trinn: Oskeladdens «point of no return»: Konfrontasjon med kongsdottera gjennom sju verbale pareringar
Løysing	Oskeladden vinn prinsessa og halve kongeriket – og overgår brørne sine. Dobbelt siger!
Avtoning	Oskeladden kjem ikkje til å få problem med kongsdottera. Det har han vist.

MEDISIN AV FOLK & RØVERE

1 Fra dialekt til nynorsk

Mange pop- og viseartister synger på sin egen dialekt. Når man skal prøve å skrive slik man snakker, må en lytte etter hvordan man uttaler ordene. Men det fins ikke regler for hva som er rett eller galt. Noen dialekter har mange ord som ligger nær skriftspråket nynorsk. Prøv å skrive teksten *Medisin av Folk & Røvere* på nynorsk. Teksten står i *På norsk LES 1* på dialekt.

2 Fra dialekt til dialekt

Prøv å skrive den samme teksten på ditt eget talemål.

3 Sammenlikn

Teksten fins på bokmål også (se under). Ligger din egen dialektversjon av sangen nærmest bokmål eller nynorsk syns du?

På bokmål

Medisin

du er så fin
når du sier du vil bli min medisin
når det blåser inn fra havet
du skal lage litt varm sjokolade
i en stor, stor kopp som varer helt til april
og går det som vi vil, så kommer det en sommernatt til
her og nå så er det mørkt og kaldt overalt
alt er bare så normalt
ikke noen farger og smak
bare later som om ingenting er galt

du er så fin
når du sier du vil bli min medisin
og se en skummel film på tv
du kryper inntil meg når de slemme dukker fram
og ingen av oss tør å gå alene i seng
når verden tiner opp, og sola slipper inn igjen
og lager varmt vær, og det er jordbær i butikken
har nesten glemt hvor deilig det kan bli
når vi våkner opp en dag
og det kommer somre
på rekke og rad

4 Tale som skrift

- a Kjenner du til andre som bruker talemålet sitt når de skriver?
- b Prøver du å skrive slik du snakker av og til?
- c Hvilke sjangre passer til muntlig skrift syns du?

MEDISIN AV FOLK & RØVERE

1 Frå dialekt til nynorsk

Mange pop- og viseartistar syng på sin eigen dialekt. Når ein skal prøve å skrive slik ein snakkar, må ein lytte etter korleis ein uttaler orda. Men det finst ikkje reglar for kva som er rett eller feil. Nokre dialektar har mange ord som ligg nær skriftspråket nynorsk. Prøv å skrive teksten Medisin av Folk & Røvere på nynorsk. I *På norskLES 1* står teksten på dialekt.

2 Frå dialekt til dialekt

Prøv å skrive den same teksten på ditt eige talemål.

3 Samanlikn

Teksten finst på bokmål også (se under). Ligg din eigen dialektversjon av songen nærast bokmål eller nynorsk synest du?

På bokmål

Medisin

du er så fin

når du sier du vil bli min medisin

når det blåser inn fra havet

du skal lage litt varm sjokolade

i en stor, stor kopp som varer helt til april

og går det som vi vil, så kommer det en sommernatt til

her og nå så er det mørkt og kaldt overalt

alt er bare så normalt

ikke noen farger og smak

bare later som om ingenting er galt

du er så fin

når du sier du vil bli min medisin

og se en skummel film på tv

du kryper inntil meg når de slemme dukker fram

og ingen av oss tør å gå alene i seng

når verden tiner opp, og sola slipper inn igjen

og lager varmt vær, og det er jordbær i butikken

har nesten glemt hvor deilig det kan bli

når vi våkner opp en dag

og det kommer somre

på rekke og rad

4 Tale som skrift

a Kjenner du til andre som bruker talemålet sitt når dei skriv?

b Prøver du å skrive slik du snakkar av og til?

c Kva sjangrar passar til munnleg skrift synest du?

Hon är så söt av Bo Kasper

Svensk språk er nær slekt av norsk språk. Prøv å oversette denne sangen til norsk.

- 1 Oversett sangen til nynorsk.
- 2 Oversett sangen til bokmål.
- 3 Finn svenske ord som ligger nær nynorsk.
- 4 Finn svenske ord som ligger nær bokmål.
- 5 Finn svenske ord/uttrykk som ikke likner på norsk.
- 6 Må du forandre andre ting enn ord når du skal oversette fra svensk til norsk?

Svensk språk er nær slekt av norsk språk. Prøv å omsetje denne songen til norsk.

- 1 Omset songen til nynorsk.
- 2 Omset songen til bokmål.
- 3 Finn svenske ord som ligg nær nynorsk.
- 4 Finn svenske ord som ligg nær bokmål.
- 5 Finn svenske ord/uttrykk som ikkje liknar på norsk.
- 6 Må du forandre andre ting enn ord når du skal omsetje frå svensk til norsk?

SLANGENS GÅVE (DANSK) AV LENE KAABERBØL

Dette utdraget står på nynorsk i *På norsk LES1*.

En fremmed mand

Da jeg så den fremmede første gang, vidste jeg ikke han ville ændre vores liv. Det var ikke sådan at jorden rystede under mig. Der kom ikke engang et isnende vindpust, eller bare en smule gåsehud. Kun et lille stik af uro, som hurtigt gik over igen. Jeg sagde ikke engang noget til mor. Skulle jeg måske have gjort det? Jeg ved det ikke. Jeg tror ikke det ville have ændret noget. Fra det øjeblik han så mig, var det nok under alle omstændigheder for sent.

Jeg havde ellers glædet mig sådan til den dag. Der skulle være Midsommermarked i Højlandet, og klanerne var kommet fra nær og fjern for at handle med hinanden, snakke og more sig, og kappes med hinanden om hvem der kunne ride hurtigst eller skyde best, eller klippe et får på kortest mulig tid. Mor og mig havde knoklet i ugevis med at samle og tørre urter og brygge lægedrikke og lave salver, og min plejesøster Rosa havde snittet skåle og skeer og hyldeknægte og den slags, og små dyr og dukker til børnene. Hun var dygtig med en kniv, og kunne forvandle en brændeknude til en ko eller en hund så det virkelig lignede. Min storebror Davin havde ikke noget at sælge, men han håbede på at vinde en præmie i et af væddeløbene med vores sorte vallak Falk.

Det var mit første Midsommermarked i Højlandet. Sidste sommer var der ikke rigtig blevet holdt et, for der havde været så meget ufred mellem klanerne – Kensie-klanen, som vi boede hos, var kommet i krig med Skaya-klanen, og det var i sidste øjeblik at vi fik bremsset det store slag i Skaradalen før de alle sammen slog hinanden ihjel. Og alt sammen var det Drakans skyld – Drakan som sad nede i Dunark og kaldte sig Dragefyrste, efter at have myrdet den gamle borgfyrste. Han var snedig, Drakan. I stedet for selv at føre krig mod klanerne, fik han dem narret til at bekriige hinanden. Og dengang han dræbte Fyrst Ebnezer og hans svigerdatter og barnebarn, fik han fyrstens egen søn Nicodemus beskyldt for mordene, så det faktisk kun var på grund af mor at Nico ikke blev halshugget. Og måske lidt på grund af mig. Siden den dag havde Drakan været vores fjende. Og det var ikke nogen ufarlig fjende at have.

Men i dag ville jeg ikke tænke på dét. Eller i hvert fald ikke mere end højst nødvendigt, for vi kunne stadig ikke tage nogen steder hen uden at have Callan Kensie med, store rolige Callan, der nu i snart to år havde været mors livvagt.

«Sikke et mylder,» sagde mor og måtte holde godt fast i tømmerne, for Falk, som trak kærren, var ikke vant til så megen ståhej. «Hvor skal vi gøre af os selv?»

Jeg så ud over vrimlen. Lige først virkede det uoverskueligt som en myretur, men der var faktisk gader og torve og pladser, ligesom i en rigtig by, selv om markedsbyen var bygget af boder og vogne og telte i stedet for huse.

«Hvad med dér?» spurgte jeg og pegede. «Oppe for enden? Der kan vi vel få plads.»

«Lad os prøve,» sagde mor og hyppede på Falk. Vores sorte hest gik stivbenet og mistænksomt frem ad en af markedsgaderne.

«Kobbertøj!» råbte en kone. «Fineste kobbertøj!»

«Tre skilling,» brokkede en bredbaget Skaya-mand sig. «Er det ikke lidt dyrt for et par sokker?»

«Vildsvinepølser! Røgede dyrekøller! Kom og smag!»

Falk lagde tvært ørerne og blev endnu mere stivbenet. Det var alt det kærren overhovedet bevægede sig.

«Kan du ikke få ham til at gå hurtigere?» sagde jeg til mor. «Det ender med at der er en anden der tager pladsen før vi når frem.»

«Han er ikke meget for alt det hurlumhej,» sagde mor. «Dina, jeg tror det er bedst du trækker ham.»

Jeg sprang ned fra bukken og tog fat i Falks hovedtøj. Det blev det lidt bedre af, men ikke meget. Og netop som vi var ved at være der, kom en kærre fra den anden side og svingede ind på den plads jeg havde tiltænkt os.

«Hallo,» råbte jeg. «Der skulle vi være!»

«Nå da,» sagde kærrens kusk. «Så sku' I ha' skyndt jer lidt mer!»

Jeg gloede arrigt på ham. Han var en kraftig mand med krøllet brunt hår og en slags smedeforklæde om livet, et skødeskind, hed det vist. Og han så ikke det mindste brødebetyngt ud.

«Du havde set os! Du vidste godt det var her vi ville være!»

«Beklager, min tøs. Men i dag var det altså mig der kom først til mølle.»

«Det er ikke retfærdigt – »

«Ti nu bare stille, Dina,» sagde mor oppe fra bukken. «Vi finder et andet sted.»

Kærrekusken fik for første gang rigtig øje på min mor, eller måske snarere på skammertegnet, som hang på hendes bryst. Det var ikke andet end en tinplade emaljeret i sort og hvidt så det lignede et øje, men manden ændrede fuldstændig opførsel da han så det.

«Åh, undskyld,» sagde han, og hans ene hånd slap tømme og smuttede om på ryggen. «Jeg havde ikke set ... Hvis Medama vi ha' pladsen, så ...» Han halede i tømmerne, så hans lille grå højlænderhest blev tvunget skarpt til højre.

«Nej, det gør ikke noget – » begyndte mor, men han var allerede på vej væk, så hurtigt markedsmylderet tillod.

«Så I hvad han gjorde med hånden,» sagde Rosa oprørt. «Så I det?»

«Heksetegnet,» sagde jeg tonløst. «Men han holdt da i det mindste hånden om på ryggen. Nogen gør det lige opp i synet på én.»

Mor sukkede. «Ja. Det er trist. Og det er som om det bliver værre og værre.» Hun tog sig til skammertægnet med den ene hånd, men sagde ikke dét vi alle sammen tænkte: at det især var blevet værre efter at Drakan var begyndt at brænde Skammere som hekse, nede i Lavlandet. «Nå. Vi kan vel lige så godt tage pladsen. Kom, piger. Lad os får stillet op.»

«Hvis der ellers overhovedet er nogen der tør købe noget af Skammerheksen og hendes familie,» sagde jeg vredt.

Mor smilede, men det var som om hendes øjne ikke rigtig smilede med. «Åh, jo. De skal nok købe. Af en eller anden grund tror de at mine urter virker stærkere end andre menneskers.»

Min mor ved meget om hvilke planter der virker mod de sygdomme mennesker kan få, men det er ikke trolddom, det hun laver. Enhver anden kan brygge de samme lægedrikke, og mange gør det. Men fordi min mor også er Skammeren, så tror folk selvfølgelig at der er heksekunst med i spillet. I virkeligheden er der kun én ting min mor kan som andre ikke kan: hun kan se et menneske ind i øjnene og få det til at tilstå sine ugerninger og skamme sig over dem.

Vi spændte Falk fra og skubbede kærren på plads i rækken af andre boder og vogne.

«Vil du gå op med Falk?» spurgte jeg Rosa. Vi havde efterladt mændene – det vil sige Callan, Davin og hans ven Krudtmås – i ly af nogle klipper lidt oppe ad skråningen, hvor de var i færd med at stille vores telt op et stykke fra det værste mylder.

Rosa så lidt betænkelig ud. «Kan du ikke gøre det? Med alle de mennesker og sådan ... sæt han bliver vild.» Rosa var ikke så vant til heste. Den slags var der ikke mange som havde råd til, dér hvor Rosa kom fra. Før vi mødte hinanden, havde hun nemlig boet i Skidenstad, den fattigste og mest usle del af Dunark.

Jeg nikkede. «Det kan jeg godt. Du har jo også dine egne ting at stille op.»

Oppe ved klipperne var mændene netop blevet færdige med at stille teltet op. De stod side om side og betragtede det med en stolthed som var det et fireetagers hus de lige havde bygget.

«Se, sådan skulle dét gøres,» sagde Davin og gned sig i hænderne. «Det hjalp sandelig at få lidt arbejdsro.» Han sendte mig et af de dér storebrorblikke som betød at piger i grunden kun duede til at gå i vejen.

Jeg lod som om jeg ikke så det og bandt Falk til tøjrelinen, så han kunne gå og græsse sammen med de andre tre: Callans brune vallak, Krudtmås' den gulblakkede og min egen kønne lille Silke, som Helena Laclan havde foræret mig sidste sommer.

«Har I set noget til Nico?» spurgte jeg.

Callan rystede på hovedet. «Ikke endnu. Men han er her vel et sted.»

Egentlig havde det været meningen at Nico skulle følges med os til

markedet. Men den morgen, da vi kom for at hente ham, havde han været i fuld gang med at skændes med Mester Maunus, så skældsordene føg dem om ørene. Vi havde kunnet høre dem på lang afstand. Stemmerne inde fra huset skar gennem morgenstilheden, og Mester Maunus råbte så højt at den brune hoppe ved tøjrebommen udenfor var ved at sætte sig på haserne af skræk.

«Vil du dog ikke forstå det, knægt! Det er din forbandede pligt –»

«Vel er det ej. Kom ikke her med det pligt-prædikeri. Jeg vil –»

«Du vil blæse på det, ja, det er gået op for mig. Du vil synge og danse og tumle rundt med en flok drukne bønder. Du vil drikke dig bugen fuld. Det er dét du vil – ikke sandt, Mester Drukmaas?»

«Lad være med at kalde mig det!» Nico råbte nu næsten lige så højt som Mester Maunus.

«Sandheden er måske ilde hørt?»

«Må man ikke for én gangs skyld have lov at more sig? Uden at du straks tror det kun drejer sig om at drikke sig fuld? Du stoler ikke på mig.»

«Har jeg da grund til det?»

Der blev stille derinde i nogle øjeblikke. Så kom Nico ud, helt hvid i hovedet. Og kort efter fulgte Mester Maunus.

«Hold nu op, knægt. Du kan ikke bare stikke af på den måde.»

«Hvorfor ikke?» sagde Nico. «Du hører jo alligevel ikke efter hvad jeg siger. Og hvorfor skulle du også det? Jeg er jo bare en uansvarlig drukmaas man ikke kan stole på.»

«Nico ...» Maunus rakte hånden frem, som om han ville tage Nico i armen.

Nico lod seg ikke standse. Han kastede et enkelt blik på Rosa og Davin og mig, men det var som om han knap nok så os, og han sagde ikke et ord. Med arrige bevægelser løsnede han hoppens tøjler fra bommen og svang sig op på hesteryggen uden at ulejlige sig med at bruge stigbøjlerne. Hoppen, der i forvejen var hidset op af al larmen, sprang i vejret og satte af sted op over bakken i en blanding af galop og bukkespring. Det tog ikke lang tid før de begge to var ude af syne.

Tilbage på gårdspladsen stod Mester Maunus og så underligt hjælpeløs ud. Han var en stor mand, med gråsprængt rødt hår og viltre, buskede øjenbryn. Det passede slet ikke til ham at stå der med tomme hænder og rådvildt blik.

«Forbandede knægt,» mumlet han. «Hvorfor vil han aldrig høre?»

Nu var Nico egentlig ikke nogen knægt mere. Han var nitten, og en voksen ung mand. Oven i købet en voksen ung fyrstesøn. Men Mester Maunus havde været huslærer for ham i hele hans opvækst, og han havde svært ved at slippe vanen med at ville bestemme. Han havde sine meget bestemte meninger om hvad Nico skulle og ikke skulle. Og så var det de kom op at skændes.

Mester Maunus så på os som om han først rigtigt fik øje på os nu. Han duppede panden med sit slidte grønne fløjsærme og prøvede på at genvinde fatningen.

«Godmorgen, piger,» sagde han. «Godmorgen, Davin. Hvordan har jeres mor det?»

Det spurgte han altid om. Han nærede stor respekt for mor – det gjorde de fleste mennesker. Respekt, eller ligefrem frygt.

«Godmorgen, Mester,» sagde jeg. «Hun har det fint, tak.»

«Det var godt at høre. Hvad kan jeg gøre for jer?»

Vi skottede lidt til hinanden. Efter skænderiet at dømme ville vores ærinde nok ikke ligefrem vække jubel. Det var Davin som tog sig sammen til at svare.

«Vi kom for at høre om Mester og Nico ville følges med os til Midsommermarked.»

«Javel, ja. Ja, det Midsommermarked.» Han missede mod morgenso-
len og så ubeslutsom ud. «Jeg ... Ja, jeg har ikke så meget lyst selv. Og
nogen skal jo blive hjemme og tage sig af dyrene. Men unge
Nicodemus... den Unge Herre er nok allerede taget af sted. Eller det vil
sige, jeg tror da det er dér han rider hen. Og jeg tænkte ... måske kunne
I gøre mig den tjeneste at ... ja, at holde lidt øje med ham. Hvis han er
sammen med jer, så ... så vil jeg føle mig mere rolig.»

Så vil du ikke være så bange for at han drikker sig fra sans og sam-
ling, tænkte jeg. Men jeg sagde det ikke højt.

Davin så lidt irriteret ud. Min storebror kom ikke altid lige godt ud af
det med Nico, så han var nok ikke begejstret for at blive udnævnt til bar-
nepige på den måde.

«Det skal vi nok,» sagde jeg, før Davin kunne nå at gøre indvending-
er.

Nu var jeg lige ved at fortryde det løfte, for det blev vist ikke let at finde
Nico i det mylder.

«Det er vel ikke meningen at vi skal bruge al tiden på at rende i
hælene på ham,» sagde Davin. «Han er jo ikke nogen patteunge der
ikke kan klare sig selv.»

«Nej,» sagde jeg. «Men – vi lovede jo Mester Maunus.»

«Så kig du efter ham. Jeg vil hen og se væddeløbspladsen.»

«Det ville være bedre hvis I gik to og to,» sagde Callan.

«Jeg ka' jo ikke holde øje med jer alle sammen på én gang.»

«Det skal du da heller ikke,» sagde jeg. «Men Callan – her er så
mange mennesker. Her sker da ikke noget. Og skulle nogen prøve på
noget, så kan jeg bare råbe op.»

Callan brummede. «Ja. Det ka' du vel.» Han prikkede mig i skulde-
ren med pegefingeren. «Men du passer på. Er du med? Du går ikke
nogen steder med nogen du ikke kender.»

«Selvfølgelig ikke.»

Jeg kunne godt forstå han var urolig. Da Drakans fætter Valdracu
bortførte mig sidste år, var det Callan der måtte sige til min mor at jeg

var forsvundet, og at de var bange for at jeg var død. Det havde han sik-

kert aldrig glemt. Og jeg var da også selv bange nogle gange – bange for at sådan noget kunne ske igen. Men her, i mylderet af højlændere og markedsfolk, følte jeg mig tryk. Det var som jeg sagde til Callan – man kunne jo bare råbe op.

Callan havde ikke helt sluppet mig endnu. «Måske sku' jeg alligevel hellere ... Det er bedst du ikke går alene.»

«Callan. Der sker ikke noget.» Jeg så det i ånden – hvis jeg ikke kunne gå nogen steder uden at have Callan i hælene, ville det blive et meget kedeligt marked.

Han sukkede. «Nej. Og jeg ka' jo ikke sætte dig i bur. Godt. Smut med dig, min tøs. Men du passer på!»

«Ja, ja.»

Davin og Krudtmås satte kurs mod væddeløbspladsen, og jeg begav mig ud i markedsmylderet for at lede efter Nico. Der var nok at se på. Lige først virkede det så overvældende at det flimrede for øjnene af mig. Lyde og lugte, mennesker og dyr ... krømmerne råbte af deres lungers fulde kraft, og mellem boderne stod gøglere og underholdt med alskens kunster, bare man ville slippe en skilling. Der var en mand der stod og jonglerede med tre flammende fakler. Han havde en dresseret hund der satte sig foran først den ene tilskuer, så den anden. Den havde en dåse om halsen, og hvis man ikke puttede en skilling i, begyndte den at bjæffe og hyle og lave et farligt postyr. Det så sjovt ud, men jeg skyndte mig alligevel videre, for jeg ville ikke risikere at hunden satte sig foran mig.

Jeg spejdede rundt mellem alle de fremmede ansigter, men ingen steder kunne jeg få øje på Nico. Han var ikke ved væddeløbspladsen, hvor Davin og Krudtmås stod og tog de deltagende heste i øjesyn med overdreven kendermine. Han var heller ikke mellem tilskuerne ved bryderingen. Jeg kiggede også ind i alle de øltelte jeg så, men heller ikke dér fandt jeg ham. Til gengæld løb jeg bogstavelig talt ind i kærrekusken, ham som jeg havde været ved at snuppe vores plads for næsen på os. Jeg var så optaget af at kigge på ølteltets gæster at jeg ikke bemærkede ham før jeg stødte ind i hans kraftige forklædevom.

«Hov, se dig for, tøs,» sagde han. Og så genkendte han mig. «Det er svært som du maser dig frem, hvad?»

«Undskyld,» mumlede jeg og så af gammel vane ned i jorden. «Jeg så ikke –»

«Nej, det ska' jeg love for. Selv om din mor er Skammer, så har du vel ikke ret til at løbe ordentlige folk over ende.»

«Det var ikke med vilje,» sagde jeg og forsøgte at kante mig forbi ham.

«Hov, hov, ikke så hastigt,» snerrede han og greb mig i armen. «Eller hun er måske for fin til at sige undskyld?»

«Jeg har sagt undskyld,» sagde jeg og forsøgte at rive mig fri.

«Jaså? Det hørte jeg ikke. Det ka' vist ikke have været særlig højt.

Faktisk helt lydløst, tror jeg.»

Hvor var han dog irriterende. Jeg var ved at blive godt gal på ham.
«Slip mig,» sagde jeg. «Eller – » eller jeg skriger op, tænkte jeg, men det nåede jeg ikke at sige.

«Eller hvad? Du vil måske få din mor til at kaste en forbandelse på mig? Ska' du nu også true en ærlig mand?»

Jeg var ikke bange. Ikke sådan rigtig. Jeg kastede et hurtigt blik rundt for at se om Callan var i nærheden, men det var han ikke.

«Jeg truer ikke nogen,» sagde jeg i et mere roligt tonefald. «Og min mor kan ikke forbande folk. Og hvis hun kunne, ville hun ikke.»

«Og det vil du ha' jeg ska' tro på?»

«Ja, det vil jeg faktisk!» Jeg stirrede arrigt på ham. Og lige netop da kom det. Det var ikke fordi jeg ville det. Det er ikke noget jeg selv kan styre. Ikke mere. Jeg kunne mærke det i mitt hoved, en hurtig sviende smerte, og så var det væk.

Han gav et halvkvalt udbrud fra sig og slap mig som om jeg var gloende.

«Heksetøs,» hvæsedes han og bakkede, og denne gang gjorde han heksetegnet fuldt synligt, lige op i næsen på mig.

Jeg havde set på ham med skammerøjne. Det var ikke med vilje; måske var det fordi jeg var blevet gal, eller fordi han ikke ville lade mig gå. Nu ville han ikke se på mig, og endnu mindre røre ved mig.

«Vig fra mig,» skreg han, så højt at folk begyndte at vende sig om efter os. «Bliv mig fra livet med dit djævelskab.» En kone med en æggekurv gjorde samme tegn som kærrekusken, og en sorthåret mand i en rød skjorte stirrede på mig som om jeg var en trold eller en huldrekvinde.

Det var vist på tide at stikke af.

«Bare lad mig være i fred,» sagde jeg og vendte mig for at gå.

Foran mig stod den sorthårede mand og spærrede vejen. Først troede jeg det var tilfældigt og ville gå forbi ham. Men han blev med at stå i vejen.

«Undskyld, må jeg have lov at komme forbi?» spurgte jeg høfligt. Et skænderi om dagen måtte være nok, syntes jeg.

Han flyttede sig stadig ikke. Og han så på mig med et helt besynderlig udtryk i ansigtet, som om ... ja, jeg kan faktisk ikke rigtig sige hvordan. Som om han havde fundet noget, måske.

«Hvad hedder du?» spurgte han, og hans stemme lød sær og fremmedartet. Højlænder var han i hvert fald ikke, og han talte heller ikke som de mennesker jeg kendte nede i Lavlandet. Og fra det ene øre dingled et smykke, en lille sølvslange med grønne sten som øjne. Jeg var ikke vant til at se mænd gå med ørering.

Mit hjerte begyndte at slå lidt for hurtigt. Hvem var han, og hvorfor var han så interesseret i mig? Var det på grund af dét kærrekusken havde råbt, om djævelskab og den slags? Jeg havde ikke lyst til at sige ham mit navn.

«Undskyld, jeg har lidt travlt ...»

Pludselig lagde han bægge hænder på mine kinder og så mig lige ind i øjnene. Hans greb var ikke voldsomt eller hårdt, det kom bare så uventet. Jeg trådte et skridt baglæns, og han slap mig med det samme.

OPPGAVER

Lene Kaaberbøl er dansk forfatter. Bøkene hennes er oversatt til nynorsk og er svært populære.

Samanlikn den danske teksten med den norske som står i *På norsk LES 1*.

- 1 Finn ord og uttrykk som er forandret i den norske versjonen.
- 2 Prøv deg som oversetter. Oversett de to første avsnittene fra dansk til bokmål.
- 3 Hvilke problemer møter du når du skal oversette fra et språk til et annet?
- 4 Hvorfor tror du Lene Kaaberbøl valgte nynorsk skriftspråk når bøkene hennes skulle oversettes til norsk?

OPPGÅVER

Lene Kaaberbøl er dansk forfatter. Bøkene hennar er omsette til nynorsk og er svært populære.

Samanlikn den danske teksten med den norske som står i *På norsk LES 1*.

- 1 Finn ord og uttrykk som er forandra i den norske versjonen.
- 2 Prøv deg som omsetjar. Omset dei to første avsnitta frå dansk til bokmål.
- 3 Kva problem møter du når du skal omsetje frå eit språk til eit anna?
- 4 Kvifor trur du Lene Kaaberbøl valde nynorsk skriftspråk når bøkene hennar skulle omsetjast til norsk?

På norsk LYTT 1

Innledning

Læreverket har en cd for hvert rinn. Cd-ene inneholder intervjuer, opplesninger, fortellinger og musikk som ledsager temaene i NÅ-boka, FØR-boka og LES. Cd-ene på alle trinn inneholder tekster på nabospråkene.

Innholdet på cd-en På norsk LYTT 1

01	Selma Lønning Årø leser fra <i>Fortvilet kreps</i> 72	06:50
02	Arne Svingen leser fra <i>Svart Elfenben</i>	08:16
03	Intervju med Arne Svingen	07:50
04	«Vinden og sola» fortalt av Helga Samset	04:12
05	Olav Torget om å framføre en fortelling	07:17

Arne Torp om nabospråksforståelse:

06	innledning	02:00
07	finlandsk-svensk	01:17
08	skånsk	01:04
09	dansk	00:40
10	færøysk	01:19
11	islandsk	00:53
12	avslutning med forklaring	04:55
13	Radio Fredrik	05:13
14	«Min första spelning», tekst innlest på svensk	05:00
15	Vandringssågnen, tekst innlest på svensk	01:21
16	Den uheldige hundeejer, tekst innlest på dansk	02:06

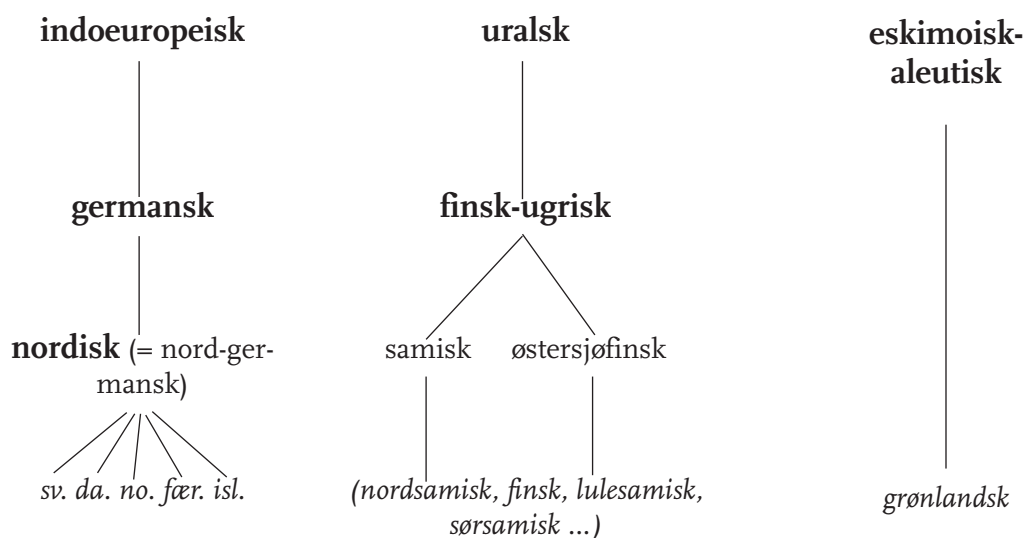
Intervju med Helene Uri om språkutvikling:

17	del 1	03:55
18	del 2	02:44
19	del 3	02:20
20	del 4	03:10
21	Gåte synger og spiller Bendik og Årolilja	04:41

Om nordiske språk

Førsteamanuensis Arne Torp
 Institutt for lingvistiske og nordiske studier
 Universitetet i Oslo

Språk i Norden i dag – språkfamilier og undergrupper

Prøver på nordiske språk

Varför bokmål och nynorska?

Orsaken till att man har två norska språkformer i Norge, medan man klarar sig med bara en form av både danska och svenska, är både historisk och politisk. Bokmål är historiskt sett en «förnorskad» utgåva av det danska skriftspråket som användes i Norge sedan den tiden då landet var i politisk union med Danmark (från ca. 1400 till 1814).

Nynorska är däremot ett nytt skriftspråk som etablerades ca. 1850 på grundval av de norska bygdedialekterna, som ett «nationellt» alternativ till danskan. Bokmål är därför mycket likt danskan – i skrift, inte i uttal! – medan nynorskan har vissa drag gemensamma med färöiska och isländska.

Hvorfor bokmål og nynorsk?

Grunden til at man har to norske målformer i Norge, mens man klarer sig med én form af både dansk og svensk, er både historisk og politisk. Bokmål er historisk set en «fornorsket» udgave af det danske skriftsprog der har

været i brug i Norge siden landet var i politisk union med Danmark (fra ca. 1400 til 1814).

Nynorsk er derimod et nyt skriftsprog der blev etableret ca. 1850 på grundlag af de norske byggedialekter som et «nationalt» alternativ til dansk. Bokmål ligner derfor dansk meget – i skrift, men ikke med hensyn til udtale! – mens nynorsken har visse træk til fælles med færøysk og islandsk.

Hvorfor bokmål og nynorsk?

Grunnen til at man har to norske målformer i Norge, mens man klarer seg med én form av både dansk og svensk, er både historisk og politisk. Bokmål er historisk sett en «fornorsket» utgave av det danske skriftspråket som har vært i bruk i Norge siden landet var i politisk union med Danmark (fra ca. 1400 til 1814).

Nynorsk er derimot et nytt skriftspråk som ble etablert ca. 1850 på grunnlag av de norske byggedialektene som et «nasjonalt» alternativ til dansk. Bokmål er derfor svært likt dansk– i skrift, men ikke i uttalen! – mens nynorsken har visse trekk felles med færøysk og islandsk.

Kvifor bokmål og nynorsk?

Grunnen til at ein har to norske målformer i Norge, medan ein greier seg med éi form av både dansk og svensk, er både historisk og politisk. Bokmål er historisk sett ei «fornorska» utgave av det danske skriftspråket som har vore i bruk i Noreg sidan landet var i politisk union med Danmark (frå ca. 1400 til 1814).

Nynorsk er derimot eit nytt skriftspråk som vart etablert ca. 1850 på grunnlag av dei norske bygdemåla som eit «nasjonalt» alternativ til dansk. Bokmål er derfor svært likt dansk– i skrift, men ikkje i uttalen! – medan nynorsken har visse drag sams med færøysk og islandsk.

Hví bókmál og nýnorskt?

Orsökinn til, at það í Noregi eru tvey málsnið, meðan það er nóg mikið við bara einum málsniði í donskum og svenskum, er sögulig og politisk. Bókmál er söguliga sæð ein norskað útgáfa av tí danska skriftmáli, sum varð brúkt í Noregi í tí tíðini, tá ið landið var í politiskum samveldi við Danmark (frá uml. 1400 til 1814).

Nýnorskt er harafturímóti eitt nýtt skriftmál, sum varð grundað uml. 1850 við stöði í norskum bygdarmálum, sum ein innlendskur valmöguleiki

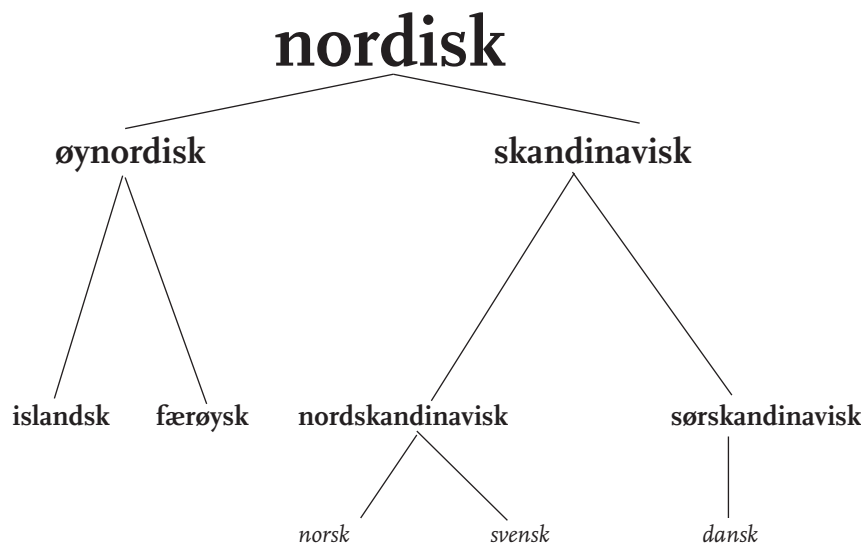
til danskt. Bókmál er tí ógvuliga líkt donskum – í skrift, ikki í framburði! – meðan nýnorskt hevur ávís drøg í felag við føroyskt og íslendskt.

Hvers vegna bókmál og nýnorska?

Ástæðurnar fyrir því að til eru tvö norsk málform í Noregi, á sama tíma og hægt er að komast af með aðeins eitt form af bæði dönsku og sænsku, eru sögulegar og pólitískar. Bókmál er sögulega séð „norsk“ útgáfa af danska ritmálinu sem var notað í Noregi frá þeim tíma er landið var í stjórn mála-sambandi við Danmörku (frá u.ú.b. 1400 til 1814).

Nýnorska er aftur á móti nýtt ritmál sem var komið á um 1850 á grundvelli norskra mállýskna sem „þjóðernislegur“ valkostur á móti dönskunni. Bókmál er þess vegna afar líkt dönsku – í ritmáli en ekki í framburði! En nýnorskan á ýmislegt sameiginlegt með færeysku og íslensku.

Fra boka *Nordens språk med røtter og føtter* (osv.) side 44; jf. <http://www.norden.org/pub/sk/showpub.asp?pubnr=2004:009>

Inndeling av moderne nordiske språk basert på innbyrdes forståelighet

Hvorfor er øynordisk og skandinavisk ikke innbyrdes forståelige språkformer?

A. Fonetikk og ordforråd allment

- 1 a. *Konan talaði við manninn sinn um bílinn.*
 b. /ko:nan ta: laði vɪ: ð man: ɪn sɪn ym bi:lɪn/
 c. *iona talte med mannen sin om bilen.*
- 2 a. *Kerlingin mætti tröllinu á fjallinu.*

- b. /kj3rdlingj3n maiht: 1 trødl3ny au fjadl3ny/
- c. Kjerringa m3tte trollet p3 fjellet.

- 3 a. *Sj3nvarpið bilaði þegar ég var að horfa á fréttirnar.*
 b. /sjou:nvarpið b1: laði v1: 3ar j3: 3 va: r að horva au frj3ht: 1rdnar/
 c. Fjernsynet gikk i stykker mens jeg så på nyhetene.

B. Nedertyske (hanseatiske) ord i skandinavisk

Norrønt (gammalislandsk). *Sútarinn talaði mj̆rk hratt.*

Nyislandsk: *Skósmiðurinn talaði mjög hratt.*

Nedertysk: *De schomaker snakke weldig fort.*

Skandinavisk (norsk): Skredderen tenkte *at* trøya passet fortreffelig, men kunden klaget og mente *at* plagget *var* kort og tøyet simpelt og grovt.

Nedertysk: De schrâder dachte dat die trôie vortreffelik paste, men de kunde klâgde und mēnde dat die plagge kort was und dat tûg simpel und grof.

Islandsk: Klæðskerinn hélt að skyrtan passaði fullkomlega, en viðskiptavinurinn kvartaði og taldi að flíkin væri stutt og efnið einfalt og gróft.

Hva er hovedforskjellene mellom de skandinaviske språka

Forskjellene mellom sørskandinavisk (= dansk) og nordskandinavisk (= norsk og svensk) ligger i uttalen. Det betyr at norsk og svensk ligger hverandre svært nær som talespråk, mens dansk er veldig forskjellig.

Forskjellene innenfor nordskandinavisk (= mellom norsk og svensk) ligger i ordforrådet. Det betyr at dansk og norsk (spesielt bokmål) er ganske like i skrift (dansk skrift ser nesten ut som norsk bokmål!), mens svensk skiller seg sterkere ut fra både norsk og dansk i skrift.

Eksempel:

Dansk: *Damen fortalte at de skulle komme hjem efter / før forestillingen.*

Bokmål: *Damen fortalte at de skulle komme hjem etter / før forestillingen.*

Nynorsk: *Dama fortalde at dei skulle komma heim etter / før framsyninga.*

Svensk: *Damen berättade att de skulle komma hem efter / före föreställningen.*

OPPGÅVER

Teksteksempel 1: Intervju med Arne Svingen i På norsk NO

- a Sjå på innleiinga i intervjuet med Arne Svingen. Legg merke til:
- personleg pronomener
  - presens eller preteritumssystem
  - teksttypar (beskriving, informasjon osv.)
- b Vis eksempel på at intervjuaren tek opp att tråden i det Arne Svingen seier.
- c Korleis kan vi sjå at intervjuaren er saman med intervjuobjektet, Arne Svingen? Vis til eksempel i teksten.
- d Kva meiner Arne Svingen med at ungdom «les oppover»?
- e Kva meiner Arne Svingen er skilnaden på gutar og jenter sitt forhold til litteratur og lesing?
- f Kva meiner du om det?

Teksteksempel 2: Intervju med Arne Svingen på På norsk LYTT 1

- a Legg merke til innleiinga til intervjuet. Korleis introduserer intervjuaren intervjuobjektet? Samanlikn med introduksjonen i det skriftlege intervjuet i læreboka.
- b Prøv å leggje merke til om spørsmåla til intervjuaren er opne eller stengde (ja/nei-spørsmål). Noter eksempel.
- c Finn eksempel på at intervjuaren greier å ta opp tråden i det Arne Svingen snakkar om i spørsmåla ho stiller.
- d Samanlikn det munnlege og det skriftlege intervjuet. Finn du noko som du meiner er typisk munnleg eller typisk skriftleg ved dei to intervju?
- e Kva meiner Arne svingen er skilnaden mellom å lese og å sjå film?
- f Korleis har Arne svingen blitt ein betre skribent?
- g Kva tyder det å bli refusert?
- gjett først
  - sjekk i ordboka etterpå

Teksteksempel 3: Opplesing av fabelen «Vinden og sola»

Lytt til opplesinga av «Vinden og sola» utan å lese i teksten i boka. Legg merke til:

- pausar
- trykk
- tonefall
- tempo
- målform

Teksteksempel 4: Munnleg forteljing av fabelen «Vinden og sola»

Lytt til den munnlege forteljinga utan å lese i boka. Legg merke til:

- pausar
  - trykk
  - tonefall
  - tempo
  - målform
- a Samanlikn dei to måtane å framføre teksten på. Kva synest du er skilnaden på å lese teksten høgt og å fortelje han?
- b Lytt på teksten fleire gonger, og prøv å sjå for deg episodane i forteljinga. Kor mange episodar ser du for deg?
- c Prøv å fortelje fabelen på din eigen måte. Du kan gjerne leggje til og trekkje frå for å gjere forteljinga spennande. Hugs å stoppe opp og bruke stemma di på ulike måtar.
- d Det kan vere lurt å arbeide to og to. Kanskje kan den eine hjelpe til dersom det stoppar opp. NB! De skal ikkje lese i teksten, men berre fortelje historia slik de hugsar ho. Det er slik vi har fått overlevert eventyr og anna folkedikting.
- e Framfør for ei større gruppe eller i klassen.
- f Vurder framføringa til kvarandre etter kriterium som klassen har bestemt.

Teksteksempel 5. Skriftleg tekst i På norsk NO side 30

- a Til slutt kan de lese fabelen i læreboka medan de lyttar til opplesinga på cd.
- b Har fabelen forandra seg mykje frå skriftleg til munnleg forteljing?
- c Øv deg på å lese fabelen høgt for nokon. Hugs dei munnlege verkemidla!
- d Vurder høgtlesinga etter kriterium som klassen har bestemt.

Tekstkilder

Bildeliste

